

*Світлій пам'яті
моїх пращурів
із прадавнього
хліборобського роду
Тимошків-Мозгових,
Вовкогонів-Дерезенків,
усіх репресованих,
замучених,
знеславлених,
убієнних,
задушених голодомором,
невідмолених,
непрощених,
непізнаних,
достойно не поцінованих досі
добропорядних трударів
сіл і містечок
колишньої Ніжинської округи
на Чернігівщині*

п р и с в я ч у ю

Автор

ПРО ОБОВ'ЯЗКОВУ ПОСТАВКУ ЗЕРНА ДЕРЖАВІ-НЕПОРУШНИЙ Е КАРАТИ САБОТАЖНИКІВ ХЛІБОПОСТАВОК

готовку ґрунту під засів озимих колосів і радгоспів та начальників райЗВ, що за засів озимих колосів по лушці без оранки

Сівалка стоїть не відремонтована Колгосп ім. Ворошилова (Лосинівка) відволікає сівбу. Тільки що розпочали осінню сівбу, голова колгоспу Постола став на шлях ігнорування настанов партії, про боротьбу за високакісіне проведення осіннього сівбу руками.

РПК тов. ЯРЕМЕНКУ РВК тов. СЕМІ Політвідділу Мринської МТС тов. ГОРБАТЕНКУ Та редакції „Ч.—Н.“

Здійснюючи постанову Червеного пленуму ЦК ВКП(б). Колгосп „Перемога“ і „Вільна Праця“ села Зруб закінчили обмолог озимих і ранніх колоскових. Організувавши поставку зерна безпосередньо з під молотарки, колгоспи річні плани хлібопоставок виконали достроково на 100 проц, а також натуроплату за перевезення роботу МТС.

ай живе Всесоюзна Комуністична партія Леніна—Сталіна натхненник і організатор боротьби за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками!

розволив Постола ігнорувати сівбу рядковими машини. Це куркульська спрямована на зрив врожаю майбутньої сівби. Колгосп масово повинні провести всіма вимогами партії, але керівники колгоспу класовому

Форсуємо темпи сівби, щоб закінчити втрок визначений партією та урядом.

Голова сільради Маленко
Голова колгоспу „Перемога“ Лебедев
„Вільна Праця“ Ласий

Конституція!

ад, народження Червона Армія в тринадцять і важкій боротьбі один на один здобула перемогу над німецько-фашистськими загарбниками!

ад, народження Червона Армія в тринадцять і важкій боротьбі один на один здобула перемогу над німецько-фашистськими загарбниками!

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

УДАРНИЙ ТРУД

ОРГАН ЛОСИНІВСЬКОГО РАЙКОМУ КП(б)У ТА РАЙВИКОНКОМУ

Підписна ціна на місяць 75 коп. Ціна окремого номера 5 коп.

№ 150
Рік видання
Виходить 1 раз на місяць
12 ГРУДНЯ 1937 року
Адреса редакції м. Лосинівка Чернігівської області

ВИБОРНИЙ

у відношенні до того, як

ДОПОМОГА ІНДИВІДУАЛЬНОМУ ГЛОВОМУ БУДІВНИЦТВУ

війни, сім'ї партизанів, військовослужбовців опержують ліс безплатно. Трулячі, які збудували або будували житлові будинки звільняються в 1944—47 рр. від сплати земельної ренти і податків за будівлі.

Раднаком Союзу РСР та Облвиконком запропонували господарським організаціям постачати сумлінним забудівникам будівельні матеріали, напівфабрикати, скобяні вироби, інструменти по своїй вартості і допомагати

ду. Наш народ по праву здобув славу героїчного народу.

Премінь.

Хто дав право? Приказник Слож. кооперації с. Данина Подолянке зловживає своїм службовим станом: до набраного краму дає в нагрузку зіпсований по тій же вартості. А своїм родичам та приятелям нагрузки не дає. Хто дав йому право так робити? Комсомолець.

масний кінофестиваль

„Большая жизнь“ і інші. Кінофестиваль славить своїм завданням означити

Райліт № 9.

будівельним перевозити будівельні матеріали на місце будівництва, а також з метою розвитку самачного та глибокого будівництва, про будівництво окремих забудівників глинобитних та самачних будівель, сприяти їм в цій справі, надати реальну допомогу транспортним засобами своїх підприємств в підвозі саяму, глини, піску, соломі до місця будівлі, відпускою глини та піску з місцевих кар'єрів на пільгових умовах.

М. УРИН.

Микола Тимошик

*Документально-
публіцистична оповідь*

СЕЛО

У ДВОХ
ТОМАХ

Трудний шлях
відмосковлення

том другий

Київ
«Ярославів Вал»
2017

УДК 94 (477) «16/197»
ББК 63.3 (4Укр)
Т41

Т41 Тимошик Микола

Село: У 2-х т. Т. 2: Трудний шлях відмосковлення. —
К.: Ярослав Вал, 2017. — 580. — іл., ім. та предм. пок., резюме
англ. м.

ISBN 978-617-605-007-0 (Серія)

ISBN 978-617-605-009-4

У другому томі, що хронологічно охоплює період від 1917-го до початку 70-х років ХХ ст., переосмислюється низка сфальшованих сторінок спочатку збільшовиченого, а згодом околгоспленого українського села. Фактологічна канва оповіді, що побудована винятково на закритих донедавна архівних матеріалах та спогадах очевидців, тут особливо вражаюча за силою правди.

Йдеться зокрема про кілька показових тенденцій: генетичну боязнь старших селян говорити правду й боротися за неї, не патріотизм, байдужість, продажність пригорованої владою місцевої інтелігенції. Новаторська авторська версія історії села є поглядом «знизу», а не «зверху», як було прийнято раніше.

Для широкого кола читачів.

ISBN 978-617-605-007-0 (Серія)
ISBN 978-617-605-009-4

© Тимошик М. С., 2017
© «Ярослав Вал», видання, 2017

ЗМІСТ

ЗМІСТ	5
Розділ 1	
РАДЯНІЗАЦІЯ	11
СІЛЬРАДИ ЗАМІСТЬ НАРОДНИХ УПРАВ	12
Напередодні 1917-го	13
Народні управи УНР	15
Сільвиконкоми більшовиків	17
Перші з обліку та контролю	22
НОВІ ПОРЯДКИ	28
Бандитизм	28
Дезертири	31
Доброчинність	34
Дозвіл на продаж коня	35
Землевласники-утікачі	36
Сільрада і дім священика	38
Влада у «приймах»	41
МІСЦЕВЕ НАЧАЛЬСТВО	45
Перші депутати	45
Штатні посади і платня	48
П'янство «слуг народу»	55
Вседозволеність і беззаконня	58
Початки «сексотства»	62
Непрестижна посада голови	63
ЯК НИЗИ ВОЛОСТІ СТВОРЮВАЛИ	67
Відголоски демократизму в недемократичну епоху	67
Давнє отаманство	69
Сусіди-зрадники	72
Гіркі уроки	74

ПРОДРОЗКЛАДКА І ПРОДПОДАТОК	77
Суть продрозкладки і продподатку	77
«Викачати продукти, щоб укріпити революцію в світі»	78
«Я не в змозі виконати...»	82
І лошата оподатковувалися	86
Покарання контрибуцією	88
Компраці і трудповинності	91
Арешти неплатників	93
Розділ 2	
КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ І ГОЛОДОМОР	99
КОЛГОСП	100
Те, що вбивало людську гідність	101
Донесення з грифом «цілковито таємно»	103
Найменування	108
«Пробуксовка»	115
Так готувався голодомор	121
Суди над непокірними	125
Хроніка спротиву владі	129
КУРКУЛІ	135
Походження слова «куркуль»	135
Куркулі в народних переказах	137
Цькування на сторінках преси	139
Акція зречення	142
Акція розкуркулення	145
«Відрубники»	149
Показові чистки в колгоспах	151
ОДНА КУРКУЛЬСЬКА ДОЛЯ	158
За що не любила влада самодостатніх господарів?	158
Не принизився, не здався	159
Знущання над родиною	160
Як донька реабілітовувала батька	164
Сестра куркуля – ланкова	167
Сім років в'язниці – за сім буряків	170
Що значить «жити за совістю»	173

1933-й	175
Те, що породило генетичний страх	175
Поняття «голод» у ретроспективі	176
«А як ці спогади із пам'яті стерти?»	180
«КОЛГОСПНА БІБЛІЯ»	187
Не для розпалювання в пічці	187
Що записано в «книгу нового життя»	191
Було «твое», стало «нашим»	194
Характерники із Шинкової	198
СЕЛО НА СТОРІНКАХ «РАЙОНОК»	205
Колгоспне життя	205
Сільрадівське життя	212
Репресії на верхах	218
Війна в Іспанії і вибори 1937-го	224
Стахановський рух по-шатурському	227
Віра як «пережиток минулого»	233
ОСІБНІ НА ВСЮ ОКРУГУ	239
Загадка сільської глибинки	239
Проти комбайнів	241
Місцеві Остапи Бендери	243
«Невдячні» поросята	244
«Розумні» кури	245
«Нерозумні» кури	246
Чужа «малада»	248
Контора посеред поля	249
Розділ 3	
ВІЙНА	253
ДО ОКУПАЦІЇ	254
Політики переділяють світ	254
Будували дороги	257
Довгоносик	260
Викачування держпозики	262
Концерт в останню мирну ніч	263
Війна біля порогу домівки	265
Евакуація	268

ПІД НІМЦЯМИ	273
П'ять бомб на село	273
Німці скликають сход	275
Поліцаї	277
Загадковий староста	280
Заручини	284
Знов ожили церковні дзвони	286
Після звільнення	290
Розділ 4	
ЦЕРКВА Й ДОВКОЛА НЕЇ	295
АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: СТАНОВЛЕННЯ	296
З «російської домовини» – на всеукраїнський обшир	296
До УАПЦ переходили цілими селами	299
Перші сільські автокефалісти	304
Нові статuti церковних громад	309
АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: СТВЕРДЖЕННЯ	313
Висвячували за день до 200 священиків	313
20-річний настоятель храму	316
Українізована церква: погляд ізсередини	319
Богослужби по-новому	323
З епістолярії священиків	327
«Парафія побожна, настоятель невихований» – так про Шатуру	335
АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: ЗНИЩЕННЯ	339
Утиски починалися «зверху»	339
Невидимий наступ	340
Примуси зречення віри і сану	348
Час арештів наближався	351
СІЛЬСЬКІ «НАЦІОНАЛІСТИ»	359
Одна з мільйонів судових справ	359
Арешти та конфіскація	362
З особових справ данинських «повстанців»	365
Допити	369
Свідки	376
Вирок	379
Як арешти змінили село	382

Родичі в пошуках справедливості	384
Підлість і брехливість влади	388
Вистраждана реабілітація	392
Правда перемагає	399
ЗАКРИВАЛИ ЦЕРКВУ	401
Збори колгоспників – проти храмових свят	403
Сход села дає мовчазну згоду	406
Як за церкву начальника району з посади звільнили	410
Напередодні «церковного майдану»	412
Наруга над святинею	414
Падали хрести і куполи	417
Хата, в якій ночами б'ють церковні дзвони	420
Долі людські	422
Долі святих образів	425
Розділ 5	
НЕ ХЛІБОМ ЄДИНИМ...	435
КІНО В КОЛБУДАХ	437
Нове явище колгоспної культури	438
Перший колгоспний кінофестиваль	440
Як «бігали люди» на стіні храму	443
У старому колбуді	445
Із передач лосинівського радіо	446
Фільми в колишній церкві	447
НАРОДНИЙ ТЕАТР	453
Місцеві артисти	453
Класика від старої «Просвіти»	455
«Посланець Бога» від влади	458
Драмгуртки за рознарядкою	461
Селяни просили вистави про народне життя	462
Гастролі між селами	464
МЕДИЦИНА	469
Самостійна медична дільниця	469
Як боролися з холерою	474
Порожня хата-родильня	477

ШКОЛА	481
Освіта після 1917 року	481
Реформи УНР	482
Радянізація школи	485
«Голодні і невзуті» вчителі просять допомоги	489
«Злочинні дії» педагогів	490
«Существующих учителей совершенно удалитъ из села»	494
Українізація	497
Учителі другої хвилі призову	503
Школа і сільрада	506
«Доповідь Рябухи про значення свята річниці смерті Леніна»	507
Школа у 30-40 роки	509
СІЛЬКОРИ	516
Дещо з історії місцевих газет	517
Рух робсількорів	520
Три головні завдання	523
«В нас преса – зброя»	527
СІЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТОРИ	532
«Не те село, не ті поля...» (Володимир Калюжний)	533
«Данині – і свою данину...» (Станіслав Реп'ях)	539
«Біля церкви щемливі думки...» (Федір Кошма)	543
«Щоб землю квітчати і сіять добро...» (Галина Пономаренко-Приліпко)	548
«Малесеньке зернятко із маминого поля...» (Ніна Кугут)	553
ПІСЛЯСЛОВО	557
<i>Іменний покажчик</i>	561
<i>Географічний покажчик</i>	574
SUMMARY	577

10 грудня 1921. Під головуванням
важк. секретаря м. Гавриша Лева
стиска дня.

1

РОЗДІЛ

РАДЯНІЗАЦІЯ

Т о с т а н о в е н

По першому вопросу о унификации зда-
нних Провинцій Ассамблея Советов
большинством голосов постановила
унифицировать здания и до 15 июня 1921
исполнить все прочие постановления и выр-

СІЛЬРАДИ ЗАМІСТЬ НАРОДНИХ УПРАВ

Радянська влада на селі дуже слабка.
Ми повинні розколоти село на два ворожі класи.
Ми зобов'язані розпалити там у селі ту ж громадянську
війну, що ми змогли зробити в місті...

(Володимир Ленін)

Читачам, які відносяться до старшого покоління, непросто буде сприймати добутий, осмислений та прокоментований автором цих рядків архівний фактаж у цьому розділі. Багато в чому він виявиться несподіваним, а місцями і неймовірним. Передусім тому, що промовлятиме до кожного мовою правди. Тієї правди, яка упродовж десятиліть була надійно захована в архівних сховищах. На загал зазвичай перепускалася, мов через сито, правда дозована, а нерідко й викривлена. Озвучувалося, власне, завжди те, що благословлялося авторами написаного в Москві за вказівкою і під контролем товариша Сталіна короткого курсу «Історії ВКП(б)». Все, що не вписувалося в рамки того курсу, або суперечило йому, оголошувалося «наклепом контрреволюційних елементів на радянський спосіб життя».

Попри те, що за роки української незалежності в нас опубліковано немало літератури, яка, за уважного читання, переконливо може зруйнувати немало радянських міфів, розставатися з ними тим, хто все своє свідоме життя був у полоні наступальної радянської пропаганди, насправду болісно. Але ж колись треба до цього прийти. Можливо, й після прочитання подібних ось із такого розділу текстів.

НАПЕРЕДОДНІ 1917-ГО

Напередодні встановлення радянської влади селяни прагнули налагодити своє життя, поруйноване громадянською війною. Витягнемо з архівних документів кілька статистичних даних, які дадуть змогу змалювати загальний портрет села.

У Данині на той час налічувалося 583 двори, де мешкало 3229 осіб. З огляду на тривалі збройні конфлікти чоловіків тут помітно поменшало: їх стало 1513 проти 1716-ти жінок. Для порівняння, в Шатурі на 376 дворів кількість населення була майже вдвічі меншою – всього 1712 осіб. Цікаво, що чоловіків було тут більше – 863 проти 849 жінок. Волосний центр Володькова Дівиця в останні десятиліття за темпами розвитку повертав давню славу містечка козацьких часів: 1696 дворів, 8194 осіб (3953 чоловіки та 4241 жінки).

Цікаві дані віднаходимо в *«Списку промислових підприємств за волостями Ніжинського повіту та м. Ніжину»*. Найпоширенішими підприємствами на ту пору в селах були вітряні млини. Ними були вкриті чи не всі можливі природні пагорби, не засаджені деревами. Саме на таких місцях міряли силу лісостепові вітри та наполегливо розворушували зведені майстровитими руками численні вітряки. Ті своїми могутніми крилами змушували важкі кам'яні жорна крутитися. Так мололи зерно.

У Данині таких вітряків було 22, де працювало 22 людини. Щоб порівняти цю цифру з іншими селами повіту, залучимо дані й про них. У Володьковій Дівиці – 53 (там задіяно було 79 чоловік), у Галиці – 35, Стодолах – 22, Липовому Розі – 17, Шатурі – 12. Найбільше вітряних млинів було в Лосинівці – 122.

Були й свої кузні. У Володьковій Дівиці 5, Данині й Шатурі по 3. Шатуряни ще мали й власну крупорізку.

Село не тільки вміло тяжко працювати, а й розважатися. Селяни справляли весілля, народжували дітей. І кожне свя-

то проводили з дотриманням звичаїв своїх пращурів, в національному одязі і з вишитими рушниками.

Особливо колоритно відбувалися в Данині ярмарки. Традиційно, ще від козацьких часів, їх тут проводилося два: влітку і взимку. Літній ярмарок називався *Успенським*. Час і тривалість його проведення – 3 дні з 13 серпня. То була якраз пора короткого літнього перепочинку: перев'язані снопи ранніх зернових або вже стояли в копах, або були перевезені до клунь для обмолоту. Селяни влаштовували свято. Щоб описати все, що діялося в ті дні на найбільшому в селі, рокитнянському, вигоні (а ярмарки віддавна відбувалися саме там), потрібен окремий розділ. Вийшла б картинка, не гірша, ніж на знаменитому Сорочинському ярмарку. Люди за півроку склали кошти, аби гарно поярмаркувати: придбати на осінь і зиму обновки для всієї родини, покатати на «каруселях» дітей (різноманітні атракціони привозили спеціально в село з Ніжина), пригостити малечу солодощами та й самим розважитися.

Другий, зимовий, ярмарок у Данині також називався *Успенським*. Він не мав точно встановленого дня, бо був прив'язаний до щорічного церковного календаря: з понеділка на другий тиждень Великого Посту. Тривалість зимового ярмарку також була три дні.

А як же в сусідів?

У Володьковій Дівиці також щорічно проходили два ярмарки. Щоправда, назви вони не мали: були просто *дівицькими*. А в Лосинівці ярмаркували тричі: з понеділка першого тижня Великого Посту (три дні), Костянтино-Оленинський з 21 травня (три дні) та Різдвяно-Богородицький з 6 по 8 вересня. У Ніжинському повіті, крім перелічених вище, ярмарськими були також села Талалаївка, Сальне, Галиця, Макіївка, Рівчак. У носівському куці – Мрин, Стодоли, Плоске, сама Носівка.

Багато данинців, маючи від природи дар до співів, об'єдналися довкола новопосталої в 1919 році «Просвіти», де організувався народний драматичний театр, що давав і

вистави, і концерти. І не лише в своєму селі. Так, за даними архівної довідки, драмтеатр готував за рік до п'яти спектаклів. Такий театральний осередок діяв і у волосному центрі.

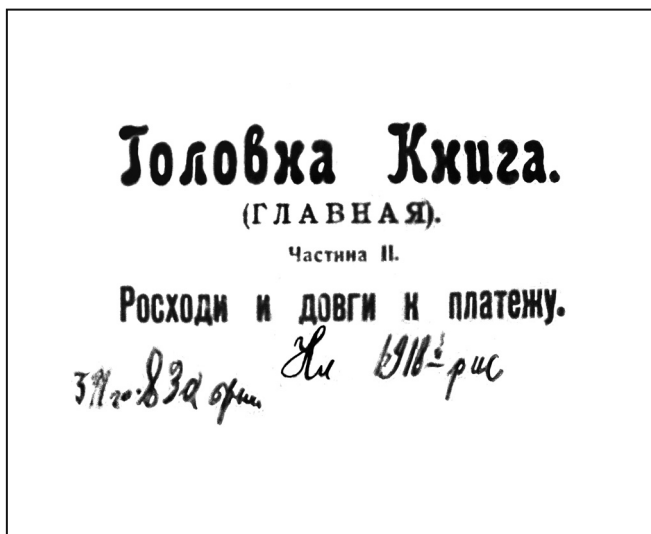
На жаль, все це, що набувалося десятиліттями, що свято передавалося від батьків, незабаром буде визнане новою владою як пережиток минулого й поступово не лише ліквідуватиметься, а й витравлюватиметься з пам'яті новонароджених поколінь.

НАРОДНІ УПРАВИ УНР

Цьому передували драматичні події, пов'язані зі спробами Української Народної Республіки (УНР) захистити новопосталу Українську державу від зазіхань Москви.

Восени 1918 року війська гетьмана Павла Скоропадського під проводом Головного Отамана Симона Петлюри, наступаючи з боку Чернігова, звільнили Ніжинський повіт від білогвардійських військ. Загін отамана Ангела, увійшовши в Ніжин, став відновлювати органи української влади, започатковані Українською Центральною Радою. Так у Ніжині постає *Повітова Народна Рада*, у волосних центрах – *волосні народні управи*, у селах – *сільські народні управи*.

Та вже з кінця 1918 року з-за Десни на Ніжин стали наступати червоні під командуванням Боженка. Ініціативна група, яка складалася із симпатиків Петлюри та деяких партизан, організували у Вертіївці повітовий ревком. Більшість ревкому склали колишні члени Української партії соціал-революціонерів, які не терпіли більшовиків. Головне завдання цього комітету було втримати українську владу в повіті, не допустити його більшовизації. До речі, в 1931 році, задовго до викриття так званої контрреволюційної антирадянської націоналістичної організації в Данині, будуть розстріляні «тройкою», як учасники справи Спілки Визволення України, керівники згаданого вище Вертіївського ревкому – місцевий учитель історії

Одна із рідкісних архівних тек періоду УНР – «Головна книга розходів і довгів» Володьково-Дівичької волості. 1918

Юхим Никифорович Гаврилей та учитель із Ніжина Трохим Степанович Суярко.

У січні 1919 року, у результаті кривавого бою під Крутами, послані з Москви Леніним озвірілі війська генерала Муравйова знищили 300 юних і високопатріотичних захисників УНР – не обстріляних ще студентів київських вишів – і взяли прямий курс на захоплення Києва. 25 січня уряд УНР приймає рішення про евакуацію своїх установ із столиці: на початку – до Вінниці а згодом – до Кам'янця-Подільського.

Таким чином, найнижчі структурні осередки української вади – сільські народні управи – не встигли розгорнути своєї діяльності. За відсутності в місцевих архівах документів періоду УНР з'ясувати, коли була створена така управа в Данині, хто її очолював, що вона встигла зробити, не вдалося.

СІЛЬВИКОНКОМИ БІЛЬШОВИКІВ

Перші представницькі органи нової для українських селян радянської влади постали на Чернігівщині лише у березні 1919 року.

Втім, тоді в селах Ніжинської округи нові більшовицькі управлінські органи – *сільські виконавчі комітети Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів* (скорочено – *сільвиконкоми*) були створені лише на папері. Розгорнути свою діяльність вони не змогли через повсюдний спротив селян більшовицькій владі. Від лютого 1917 року тут, як і по всій центральній Україні, симпатії до Української Центральної Ради явно переважали. Фактично ще й до і після денікінського порядкування в краї (від літа 1919 до січня 1920 року) проукраїнські, пропетлюрівські погляди продовжувала поділяти більшість населення.

З посиленням території краю проросійських військ армії генерала Денікіна, метою якого було відновлення Російської царської, але аж ніяк не Російської радянської, імперії, та із знекровленням об'єднаних військ Української та Західно-Української народних республік, більшовики від січня 1920 року заповзято й поспішно почали створювати свої органи влади на місцях.

На відміну від минулих часів, коли будь-яке важливе питання життя громади вирішувалося колегіально і винятково лише на загальних сходах села, більшовицька влада від початку знехтувала цим із давніх-давен заведеним українцями ефективним демократичним органом самоуправління. Скажімо, в Данині це робилося таким чином.

Пізно ввечері 4 березня 1920 року в село прибуває уповноважений від Ніжинського революційного комітету (прізвище в архівних документах не зазначено) і фактично напівлегально скликає в приватному домі кількох данинських активістів – прихильників більшовиків. Про те, що це відбувалося саме так (не для широкого розголосу й раптово, без попередніх обговорень і прилюдних виборів), свідчить

перший протокол засідання так званих делегатів Данинської сільської ради, у якому невідомий писар дивом зафіксував для історії час проведення цього поспішного заходу – «7-ма година вечора 4 березня 1920 року». Зважаючи ще на зимовий час, у селі була тоді суцільна темнота.

Згідно з цим протоколом, на пропозицію представника нової влади з повіту слухали від нього одне питання: про вибори Данинського сільського виконкому. У постановній частині цього протоколу зазначено:

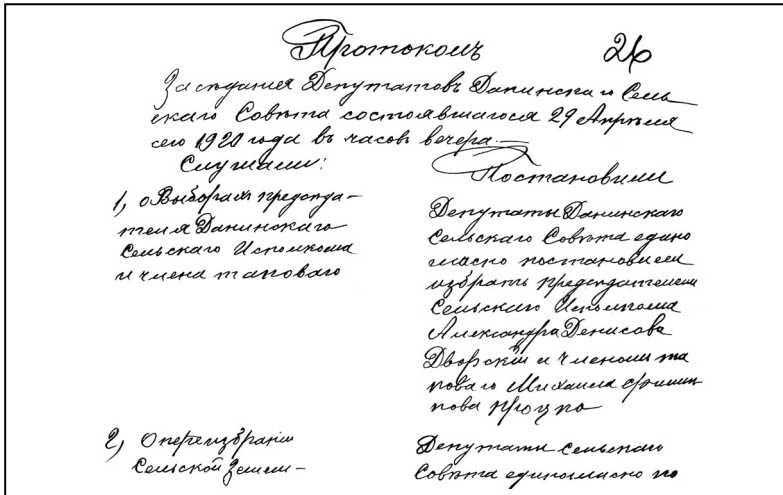
«Рада депутатів одногосно постановила обрати Головою Данинського сільського виконкому Зота Федорова Перепелицю і членом виконкому Євдокима Устинова Вовкогона. Секретаря ж виконкому призначити, за згодою ради, тимчасово Хому Хлібика».

Втім, новий виконком на чолі з «обраним» головою так і не встиг розпочати щось робити. Через два тижні, 21 березня, уповноважений ревкому з Ніжина знову прибуває в Данину. І знову ставиться питання про вибори голови Данинського сільського виконкому.

У протоколі фіксується дещо туманна, скорше, втаємничена для загалу, причина таких швидких перевиборів. Цитую мовою оригіналу: «...вместо сильно заболевшего председателя Зота Перепелицы». Як свідчитимуть наступні переглянуті автором архівні документи, «хвороби» і «сімейні обставини» стануть головними причинами частих перевиборів голів сільвиконкому в цьому селі на перших порах ствердження радянської влади. Новим, уже другим за останні два тижні, головою сільвиконкому обирається Сидір Федорович Процько, а членом виконкому – Феодосій Михайлович Дворський.

Другий голова від більшовиків попрацював у селі трохи більше місяця.

29 квітня того ж року – нове засідання данинських депутатів із старим порядком денним: вибори нового голови. Цього разу причини дочасного складання повноважень не вказуються. У протоколі коротко фіксується: «Депутати Да-

Перший протокол засідання сільради. 1920

нинської сільської Ради одноголосно постановили обрати головою сільського виконкому Олександра Денисова Дворського і членом такого Михайла Филимонового Процька».

Третій голова також нічим примітним не міг проявити себе. Не встиг, бо його повноваження не тривали й двох тижнів. Більшовицька влада на кілька місяців припинила свою діяльність через вимушене полишення нею 7 травня Києва в результаті спільного походу проти московського поневолення України об'єднаних військ УНР і Польщі.

Цікаво, що в оглянутих вище перших протоколах сільвиконкому не вдалося з'ясувати, якими за кількісним і персональним складом були ті виконкоми. Ідеться лише про перших двох осіб – голову та члена виконкому.

Таким чином, від початку травня до початку серпня 1920 року в Данині, як і в інших селах Чернігівщини, ніякої влади не було.

Героїчна доба Визвольних Змагань українців за свою волю, національні, державні й політичні права у другій по-

ловині 20-х років минулого століття добігала кінця. На Лівобережжі і в Центральній Україні, воюючи поперемінно то з більшовиками, то з денікінцями, поряdkували отаманські загони українських повстанців, які створювали незалежні від московських більшовиків чималі українські території на зразок Холодного Яру під орудою Чорного Ворона на Черкащині чи Олевської республіки під проводом отамана Тараса Бульби-Боровця на Житомирщині, чи такої ж вільної від більшовиків території на Поділлі під керівництвом Якова Гальчевського. Низка населених пунктів Київщини підпорядковувалася загонам отаманів братів Соколовських, а після смерті останнього брата повстанський рух очолила їх сестра Олеся, яка увійшла у новітню українську історію під іменням отаманші Марусі. Багато вихідців із Ніжинської округи, зосібно і з Данини, брали активну участь у цьому повстанському русі.

Тим часом уряд Української Народної Республіки, після неодноразових змін місць свого тимчасового розташування (Фастів, Вінниця, Тернопіль, Підволочиськ), від кінця 1919 року опинився на українсько-польському прикордонні, у Кам'янці-Подільському. До липня 1920 року тут продовжували працювати українські державні установи, банки, фабрика цінних паперів, освітні заклади (школи, училища, університет), виходили урядові українські газети, тривав процес відродження Української церкви, ширилася наукова й культура робота.

Втім, військово-політична обстановка складалася так, що 21 листопада 1920 року армія Української Народної Республіки під натиском переважаючих у силі радянських військ переходить за Збруч і опиняється на території Галичини, яка на той час перебувала у складі Польщі. Тоді ж залишки уряду УНР – апарат Головноуповноваженого УНР під проводом міністра освіти і віровизнань Івана Огієнка – змушений був назавжди покинути напівзруйнований війною Кам'янець-Подільський. Це була остання, знекровлена духовно і фізично, столиця так і не ствердженої в

черговий раз багатолітньої мрії українців про свою власну Українську державу.

Запроваджені більшовиками в селах Лівобережної України від січня 1920 року радянські сільвиконкоми, які припинили свою діяльність у травні, стали поступово відновлюватися в серпні того ж року. Таке відновлення відбувалося у специфічних для більшовиків умовах: з одного боку, відсутності зовнішніх загроз (білогвардійські війська Денікіна відступили на схід, а армія УНР була витіснена на Захід), але, з іншого боку, наявності реальних загроз внутрішніх. Розчаровані першими наскоками грубої більшовизації свого життя, селяни більшості сіл продовжували не довіряти новій владі.

Схоже, що радянська влада винесла цього разу перші уроки й надалі стала діяти розважливіше.

На 8 серпня 1920 року, згідно із вказівкою з волості, в Данині скликався загальний сход села. Сюди заздалегідь прибули двоє високих чинів: уповноважений від Ніжинського повітового виконкому Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Сімаков і член Володьково-Дивицького волосного революційного комітету Кропив'янський.

Першому на сході дали слово товаришу Сімакову. Основні тези приїжджого виступаючого були побудовані на риториці передових статей тодішніх радянських центральних газет. Йшлося про те, що вороги радянської влади і всіх трудящих уже розбиті червоною армією і що в селі віднині радянська влада встановлюється на всі віки. Для того, підкреслив оратор, щоб і ваше село розпочало побудову нового соціалістичного суспільства, що базуватиметься на справедливості і владі самих трудящих мас, ви маєте нині на сході обрати до сільвиконкому своїх представників. Відповідно до кількості населення села, у сільвиконкомі мало бути 27 депутатів.

Така кількість владних представників села для багатьох була незвичною.

Далі представник повітової влади зачитав довгу інструкцію про процедуру виборів. Селяни, за давньою звичкою, стали щось уточнювати щодо кількості, порядку висунення й обговорення кандидатур. Однак головуєчий поспішив зачитати вже підготовлений напередодні і погоджений у волості список. Громаді не залишалось нічого робити, як мовчазно проголосувати за той список. То був один із найкоротших, і найнудніших сходів за всю історію Данини.

Того ж дня, уже поза сходом, на першому засіданні сільвиконкому уповноважені провели процедуру виборів голови і секретаря сільвиконкому із числа депутатів, кандидатури яких були напередодні узгоджені в повіті. Головою сільвиконкому став Євмен Кошма, а секретарем – Пилип Подолянко.

ПЕРШІ З ОБЛІКУ ТА КОНТРОЛЮ

Мало не щодня посильні із волості приносили скопійовані волосними писарями для кожного села (телефонного зв'язку в селах тоді ще не було) письмові вказівки повітового начальства щодо підготовки різноманітних статистичних даних у розрізі окремого господарства. Більшовики прагнули мати повну картину того, що і скільки може дати державі кожне велике й мале село.

Перша вказівка, що надійшла на початку квітня, стосувалася складання «*Списку коней по селу Данина Володьково-Дівицької волості*». Список цей мав робитися за певною формою: прізвище та ім'я власника, масть і прикмети коняки, примітки, наявна упряж (із детальним переліком її складових). Список цей на 25 сторінках архівної справи. Дещо прокоментуємо.

Кінь для українського селянина віддавна був незамінним помічником, другом і годувальником родини. За умов відсутності будь-якої техніки для обробітку землі, саме кінь ставав тією рятівною тягловою силою, за допомогою

якої виконувалися всі польові та транспортні роботи. Господар без коняки, казали в селі, що корабель без вітрил.

Переважна більшість данинських господарів мала в своєму розпорядженні одну-дві коняки. Найбільше – чотири – було в Мозгового Василя. На початок 20-х років минулого століття загальна кількість коней на село складала цифру 425. Із цих більш ніж чотирьох сотень коней робочих було лише 250 (так показано в довідці сільради), неробочих – 54. Лошат до одного року – 34, від одного до двох років – 30. У примітках здебільшого зазначалося, що гніда чи вороний нічим не хворіли.

Цікавою є статистика про наявну в дворах данинців іншу худобу: корів молочних – 270, немолочних – 85, телят – 26, бичків до восьми років – 14, овець – 260, свиней – 300 (старше року – 20, до одного року – 165, поросят – 115). На все село нарахували три бугаї та три робочі воли.

Щоб з'ясувати, багато це чи мало в розрізі великого українського села (а Данина віддавна вважалася в окрузі великим селом), варто поглянути на статистику його мешканців. Після громадянської війни тут налічувалося 456 дворів, у яких мешкало 4115 чоловік: 1902 – чоловічої статі, 2213 – жіночої. Повнішу картину про соціальний і майновий стан селян дають *«Статистичні дані про осіб, які мають право бути обраними по сільських радах Носівського району на 1921 рік»*. Такі дані владі слід було мати під руками передусім для того, аби не допустити в місцеві депутати людей заможних, грамотних і авторитетних у громаді (а такими з давніх-давен були справжні господарі, на яких від перших років радянської влади комуністичні ідеологи нависили ярлики «куркулів»).

Загальне число данинців, що мали право голосувати в нових органах радянської влади, наближалося до півтори тисячі (точніше – 1434), з них – чоловіків – 708, жінок – 726. Показово, що на кінець 1920 року в селі було лише два комуністи. Це ще раз потверджує висловлену раніше

тезу про те, що симпатій до принесеного Москвою на штиках гвинтівок нового ладу в селі не було.

Майновий рівень данинців найперше характеризують дані про наявність у кожного земельної власності. Тих, хто не мав у своєму розпорядженні жодного наділу, в селі не було. Виборців, що мали до трьох десятин землі, було 414; від трьох до п'яти десятин – 727 чоловік, від п'яти до десяти десятин – 254. Понад десятьма десятинами володіли 39 чоловік. Не мали зовсім коней – 721 виборець, мали по одній коняці – 603.

Отож, про колишню заможність данинців, яка віддавна викликала заздрість у сусідів (найбільша і найкраща на округу церква, щедро утримувані власним коштом школа-палац «від Скорини» та сільське народне училище, резиденція благочинного округу, найбільші прибутки церкви, найсолідніші пожертви громади в єпархії на богоугодні справи) можна буде відтоді й на майбутнє говорити з жалем, що все це – лише в минулому.

Уже під кінець весни 1920-го сільвиконком у поті чола «дотягував» для передачі «нагору» інші списки. Скажімо, влада вимагала *дані про кількість та стан криниць у селі*. Із цим завданням за один день не впораєшся. Адже слід було на місці обстежити кожну криницю в аршинах за двома показниками: до початку води та обсяг самої води за кількома рівнями – до 7–8, до 5–7, до 3–5, до 1–3 аршинів. Стан криниці (дуже добрий, добрий, середній, поганий) визначався за її глибиною. Оцінку «погано» отримували ті криниці, глибина до води яких складала до п'яти аршинів, а висота води – менше двох аршинів. Тут данинська статистика у цілому не дотягувала до норм: таких «поганих» у селі виходило більшість криниць. Усіх же їх в індивідуальних господарствах селян налічувалося 241 (це на 456 дворів). Одна криниця в центрі села (біля колишнього священичого дому, що в радянські часи став медичною установою) отримала статус колективної. До революції її називали церковною.

Ще один обов'язковий список, який слід було готувати терміново: *орні землі і випаси, посіви за видами культур та їхній стан*. Цифровий ряд із цього блоку також спонукає до роздумів і порівнянь. У 1920 році в Данині було засіяно під яровими: ячменем – 94 десятини, вівсом – 534, просом – 65, картоплею – 122, конюшиною – 30. З минулорічної осені житом – 738 десятин. Через негоду загинуло 86 десятин майбутнього врожаю. На початок 1920 року данинці володіли 2248 десятинами землі. З них 438 використовувалися як луки для випасів худоби.

Дещо інші показники відшукуємо ще в одному «земельному» документі – *«Дані про землі, якими володіють громадянини Данини»*. Тут характеристика земельної власності подається за такими показниками (в десятинах):

1. надільної власності – 1495
 2. раніше придбаної через банки – 1083
 3. з економії княгині Долгорукової – 140
 4. Кудлая – 113
 5. Редченка – 45
 6. Ковалевського – 45
 7. Швидкого – 32
- Всього – 2951 десятина.

Із 1495 десятин надільної власності кілька років тому 85 десятин перейшло у власність Шатури. Це сталося після того, як один громадянин Данини подарував цю кількість землі своїй доньці, яка вийшла заміж за шатурянина і перейшла туди на постійне місце проживання. Ще 68 десятин землі з другого пункту (земля, придбана через банки) спредковіку данинської землі відійшло до Лосинівки в результаті покупки її тамтешнім власником. Всього данинці втратили 153 десятини. За мінусом цього показника напередодні колективізації у власності данинців перебувало 2798 десятин орної землі. Населення Данини, «спільно з прибулими із заводів та Сибіру» налічувало 3247 душ.

Тут слід зазначити, що так звані земельні списки від 1920 року постійно оновлювалися й уточнювалися. З роками, аж до початку колективізації, ці статистичні дані влада особливо контролювала. Сільвиконкоми щороку подавали до повітового центру списки власників господарств із детальною характеристикою їхньої земельної власності. Так, згідно зі складеним у 1922 році *«Списком громадян села, за якими закріплена земля в дев'ятилітнє використання»* (список налічував уже 597 селян-власників), всього за мешканцями Данини було закріплено «різнодохідної» землі 3197 десятин 1495 сажнів. З них землі при садибах – 256 десятин, орної – 2599 десятин 2295 сажнів і сінокосів – 341 десятина 400 сажнів.

Більшість данинських господарів мало в своєму розпорядженні від однієї до п'яти десятин землі. За новими тимчасовими радянськими нормами (діяли до початку колективізації), кожне господарство мало мати не більше 6,5 десятини орної землі і 1,5 – сінокосу. Влада методично готувалася до обмеження діяльності працюючих і результативних землевласників. Таких у селі було декілька. Скажімо, в списку за числом 100 значиться Мозговий Іван Петрович, на утриманні якого у дворі числилося дев'ять душ. Він володів понад десятьма десятинами орних та трьома десятинами сінокосів. Отож, такий господар першим потрапляв до майбутніх «розстрільних» списків тих, яким не належало бути в селі.

І ще кілька цікавих даних. Про рівень освіти: неграмотних (які не вміли ані читати, ані писати) у Данині на той час було 854 чоловіки. Тих, хто мав домашню середню освіту, – 570. З вищою освітою не було жодної людини.

Промовистими є дані про національний склад населення. У графах «великоросів», «білорусів», «поляків», «євреїв» стоять прочерки. Всі 1414 чоловік, які мали право голосу, однозначно відносили себе до української нації.

Останні дані потребують у цьому місці короткого коментаря. Про те, що більшовики від початку поставили

ціль послідовно русифіковувати непокорених українців, свідчить немало фактів. Один з них – спонука фактично неграмотних селян писати різноманітні папери (заяви, скарги, прохання, судові позови тощо) до вищестоящого начальства винятково російською мовою. Всі письмові вказівки з губернії, повіту та волості надходили в село лише російською. Нею також від самого початку зобов'язували вести всі протоколи сільвиконкому.

На цю вказівку данинці відреагували відразу, хоча й неохоче. Низка писаних від руки скарг і прохань до влади, якщо вони оформлялися не писарями волості, а місцевими сусідами, що бодай елементарно розумілися на грамоті, рясніють мовними покручами недоладно оформлених українських слів на російський лад. А от із деяких інших сільських виконавчих комітетів повіту такі протоколи на початку виконувалися та подавалися для перевірки в повіт все ж українською мовою. На це влада відреагувала миттєво. Вже в серпні 1920 року в усі села були надіслані вирізки-копії *«Інструкції для заповнення бланков протоколів»*, яка була надрукована для обов'язкового виконання на місцях у московському журналі «Власть Советов» ще в 1918 році (число 26). Протоколи пропонувалося записувати на половині сторінок аркуша у такий спосіб: ліворуч – назва обговорюваного питання, праворуч – змістова суть; мова записів мала бути лише російською.

То був один із складників русифікаторської політики Москви. Він і через кілька нових поколінь вихідців із села дає результати. Нині маємо значний прошарок молодих українців, які бездумно нехтують одним із головних чинників національної гідності – повсюдне і вільне використання мови свого народу, іменем якого названа держава.

НОВІ ПОРЯДКИ

Ми підтримуємо спочатку до кінця, усіма засобами, до конфіскації, селян взагалі проти поміщика, а потім (і навіть не потім, а в той же час), ми підтримуємо пролетаріат проти селянства взагалі.

(Володимир Ленін)

Як жило в ту тривожну пору село і які рішення розглядав наспіх створений сільвиконком, голову якого перманентно вибирали? В архівній теці, що носить назву *«Накази і постанови Чернігівського губвиконкому, Ніжинського повітвиконкому про обкладання громадян трудгужподатком. Списки платників трудгужподатку і опис майна церкви села»* знаходиться немало інших документів, за допомогою яких можна з максимально точною історичною достовірністю відтворити окремі картини життя на селі цієї доби.

БАНДИТИЗМ

Окрім суцільної розрухи, викликані жовтневим переворотом та громадянською війною, яка все ще не затихала, найстрашнішим тогочасним явищем для українського села був бандитизм і неконтрольована ніким вольниця: кожен хотів робити те, що йому заманеться. Повсюдно грабували, крали, вбивали.

Варто навести лиш одну із десятків, сотень заяв, які стали надходити до новоутвореного органу сільської влади в цю пору. Судячи зі стилю викладу змісту заяви, можна зробити висновок, що її допомагав скласти неграмотній селянці той, хто мав писарський досвід:

«До Данинської сільської Ради від громадянки Процько Степаниди. Заявляю, що сьогодні вночі невідомими особами в мене було здійснено крадіжку. Украдено 4 пуди борошна, 3 пуди жита, конопляного насіння – 1 пуд. Прошу вжити заходів до розшуку вкраденого, оскільки більше в мене нічого не залишилося для прогонування, і до розшуку злодіїв, яких слід притягнути до законної відповідальності».

Винесену в квітні 1920 року на обговорення депутатів Данинської сільської Ради гостру проблему боротьби з бандитизмом у селі було сформульоване так: «Питання про банду злодіїв, яка діяла щоночі в селі Данині і вжиття заходів до знищення такої».

Постанову із цього питання також слід процитувати: «Депутати сільської Ради постановили з цього числа у випадку спіймання на місці злочинця там же на місці, без всякого суду, знищити. Якщо ж злодія не буде на місці затримано і знайдуться в нього вкрадені речі, то негайно арештовувати і передавати в м. Ніжин відповідній владі, а осіб, які будуть помічені в приховуванні злодіїв і речей, все їхнє майно реквізувати і розподілити на розсуд Ради».

В окремому пункті цієї постанови йшлося про необхідність ознайомлення з рішенням Ради на сільському сході. Це свідчить про те, що на початках своєї діяльності представники радянської влади від данинської громади справді не могли уявити запровадження в дію будь-якого рішення без думки всієї громади.

Втім, цей, чи не перший, документ, вчинений від імені влади більшовиків, уже несе на собі печать революційної безапеляційності й нереальності в частині його виконання. Ну як можна, скажімо, злодія «негайно арештовувати і передавати в м. Ніжин відповідній владі», якщо його «не буде на місці затримано»?

Коли в мережі були оприлюднені деякі архівні матеріали про бандитизм в українських селах на початку 20-х років минулого століття, авторів цих публікацій стали

надходити запити від родичів живих учасників тих подій, а також деякі спогади. Один із них, данинки Ольги Павлівни Ярини (Татаренко) про свого батька Павла Ярину, який записав її правнук, молодий киянин Віталій Андрійович Татаренко, вразив страшною деталлю. Шанованого в Данині господаря, який зволікав із здачею державі продподатку, руйнівники старого ладу й будівники «світлого майбутнього всього людства» замучили у нечуваний досі в окрузі спосіб: йому прямо в полі розрізали живіт, витягнули всі внутрішні органи й на те місце напхали землі. Перед смертю молодого хлібороба змушували їсти землю – весь рот був набитий нею. Ось фрагмент із цього тексту, який і нині спокійно читати не можна:

«Павло Іванович Ярина народився 30.08.1885 в с. Данина в сім'ї селянина. В 1897 закінчив Данинське початкове училище. В Першу світову воював у званні молодший унтер-офіцер. За мужність та героїзм у боях з ворогом отримав Георгіївський хрест 4 ступеня за н. 113603.

Баба Оля говорила, що батько був прихильником Царя і Отчєчества, тому революцію, а потім УНР зустрів не дуже радісно.

На початок 20-х років у Ярини Павла було хазяйство: 10 десятин землі, млин, 2 коня, 2 стрижка, кобила, 2 лоша, корова, телята, вівиці, різний реманент. Жили на вигоні, де й живуть по сей день його нащадки.

В квітні 1921 року Ярина Павло поїхав у поле сіяти. Поле десь в районі Гакішки. Поїхав, та вже не вернувся живий. Розказують, що підїхали троє, 2 данинські, один дівицький. Начебто одного звали Паримон Литвин на прізвисько Калициба. Довго били, а потім прив'язали до коней та й тягнули волоком до самої Дівиці. Коли рідні забрали з Дівиці тіло, то помітили що воно було все синє, та повний рот був землі. Дід Павло, говорили, завжди брав з собою "обріз", чому не використав, хтозна.

Потім цей Паримон явився до Яринів у хату, витавив шаблю, і постукуючи по байці, в якій лежала дитина, при-

грозив, що якщо не віддадуть скриню, то всіх порубає. Що він шукав у тій скрині, не знаю, скоріш, гроші. Та грошей там не було, то забрав одягу. Гроші десь Ярина Павло приховав, ще й досі шукають родичі.

Ще розказував мій батько, Татаренко Андрій Дмитрович, онук Ярини Павла, що десь у 50-х роках дядько Вовкогон Олексій (теж онук Ярини Павла) зимою на льоду зустрів убивцю діда (він його знав), та так побив його, що той місяць не вставав. Убивця питає: “За що?”. “За діда”, “За якого?”. “На тому світі зустрінеш”, – відповів”.

ДЕЗЕРТИРИ

Другою проблемою для нової влади було масове дезертирство селян із рядів червоної армії. Ці факти раніше офіційною владою ретельно приховувалися, натомість бравурно звучали зі сторінок компартійної преси фальшиві сюжети про переможну й одностайну радянську ходу влади й народу. Проте архівні документи засвідчують протилежне. Насильно забрані із сіл до лав радянської армії молоді мужчини і юнаки масово розбігалися по домівках. Там, у казармах чи похідних умовах, їх косив тиф, чума, недоїдання; лякали приниження, знущання новопоставлених, замість старої гвардії офіцерів, політпрацівників.

Як це робилося в Данині – мовою архівного документа. 29 березня 1921 року з Володьково-Дівицького волосного воєнного відділу на адресу Данинського сільвиконкому прийшла ось така письмова записка зі штампом цього відділу:

«Вислати в Волвоєнвідділ: Мозгового Івана Петровича, Шимку Андрія Павловича, Подолянка Якова Петровича, Процька Феодосія Трохимовича, Федоренка Нестора Євменовича, Максименка Лева Івановича, Литвина Івана Євменовича, Клименка Тихона Петровича, Калюжного Дем’яна Юхимовича, Івасенка Герасима Савелійовича».

Жодної причини чи приводу щодо цього «висилання» в записці не вказувалося. Тому молоді чоловіки прибули

до згаданих вище прізвищ додається ще Вискірко Леонтій. У цьому документі, окрім вимоги негайного допровадження їх до комітету у справах дезертирів, прописується ще й первинна міра покарання: «виключити із всіх пайків – як грошового, так і земельного». Що означало покарання для сім'ї такого бідаки, можна лише уявити.

Червона армія була настільки дезорганізованою, що воєнному керівництву не залишалося нічого, як розпорозити своїх представників по селах з метою арештів утікачів та повернення їх знову до казарм. У червні 1921 року Данину «прочісував» взвод командира першої роти шостого полку Назарова. Їхній «улов» – кілька данинських чоловіків, які не захотіли служити в більшовицькій армії, повернулися додому. Серед упійманих – 30-річний Іван Мозговий, який вимушено покинув казарми через вагітну дружину з однорічним сином на руках. Результатом обшуку в його хаті став ось цей документ:

«Акт. 21 червня 1921 року

Я, командир взводу 1-ї роти 6-го полку Назаров, у присутності голови Данинського сільревкому О. Дворського і члена комосередку М. Дворського, проводили конфіскацію казенного майна у дезертира як не маючого документів, мешканця села Данина Володьково-Дівицької волості Мозгового Івана Петровича. При ньому виявилось наступне: шинель – 1, ботинки – 1 пара, літня гімнастерка – 1, натільна сорочка – 1, фуфайка – 1, шапки – 2, чоботи – 3, старі вязані шкарпетки – 1, в чому й розписуємося».

Зважаючи на загрозові для держави масштаби дезертирства та бандитизму, керівництво повіту 18 липня 1920 року проводить у Ніжині нараду працівників повітового воєнного комітету та представників волосних воєнкомів. На цій нараді для безумовного виконання на місцях було прийнято таке рішення. Кожне село волості належало було розбити на десятки дворів. З кожного цього десятка

мав бути призначений відповідальний домовласник. На нього покладалася сувора відповідальність: про будь-який факт переховування дезертира і наявність факту бандитизму на території цієї десятки дворів негайно повідомляти у волость. За переховування дезертира всі десять дворів підлягають трибуналу. Цей каральний документ підписали начальник Ніжинського повіту Сивий та повітовий комендант Зубков.

Змучені й розчаровані за роки хаосу й розрухи селяни зазвичай ставали на бік тих, хто не хотів носити червоноармійські шинелі. Без міцних чоловічих рук українське село вигибало. Люди вдавалися до різних форм, аби захистити своїх односельців від неминучої розправи більшовицьких комісарів. В архівних теках зберігаються написані від руки й завізовані печаткою Данинського відділення Товариства «Просвіта» такі посвідчення:

«1921 рік, 6 лютого

Посвідчення

Особи як-то: Татаренко Михайло Григорович, Мірошник Демид Сергійович, Кулик Андрій Юхимович, Кательницький Яків Андронів, Полтавець Мусій Корнійв дійсно є працівники при Данинським Товаристві «Просвіта», без котрих «Просвіта» понесе великий урон в її праці й освіті людей. Прохаємо вичеркнути зверху поставлених осіб із списків дезертирів, так як на них подано клопотання до Ніжинського повіткому».

ДОБРОЧИННІСТЬ

Сповідуючи традиції доброчинства, що започаткувалися в українських селах від середини XIX століття, данинці і в пору розрухи та нестач активно жертвували на користь бідним, нужденним, пораненим і військовополоненим. Так, на початку січня 1922 року в Ніжинському повіті було організовано збір коштів і продуктів на ко-

Запись євров в
 полову большых ираченых
 красноармейцев
 а 16-го Января 1922г. посту-
 пило в сборе от с. Данино
 Денег ----- 11.250 руб.
 Хлеба ----- 26 1/2 буханок

*Навіть за умов суцільної розрухи селяни не скупилися
 на пожертви*

ристь хворих і поранених червоноармійців. За записом у спеціальному журналі пожертв від 16 січня зазначено, що від Данини надійшло: грошима 11250 руб., хліба – 26,5 буханок.

У березні того ж року данинці відгукнулися і на заклик Ніжинського повітєваку (повітового евакуаційного комітету) щодо повсюдного збору пожертв грошима та речами для російських військовополонених у Польщі. Пункт збору пожертв розміщувався в Ніжині за адресою: вул. Київська, 14.

ДОЗВІЛ НА ПРОДАЖ КОНЯ

Поступово влада стала регламентувати життя кожного селянина. Якщо раніше, за царя, будь-який господар міг вільно їхати будь-куди ярмаркувати, купувати-продавати там худобу, птицю, реманент чи продукти зі свого домаш-

нього господарства, то від 1921 року на це варто було брати дозвіл від сільради.

Такий приклад. Данинець Ананій Антонович Кательницький, відправляючись 4 лютого 1921 року побазарувати в Ніжин, дозволу на це в сільради не питав. Продав собі чоловік власну кобилицю та придбав на виручену частину коштів посівне жито, аби ним завеснувати на своїй ниві. За цим його й застав представник Ніжинської повітової робітничо-селянської міліції. Дійшло в допиті до того, що міліціонер збирався те куплене жито конфіскувати, поки наляканий селянин не переконав міліціонера, що дозвіл такий у сільраді він брав, але в усній формі. Складений на місці акт передбачав, що у випадку обману в тім зізнанні Кательницькому загрожувала в'язниця. На підставі акту того ж дня начальник повітової міліції підписав на ім'я голови Данинського сільвиконкому ось такий запит:

«Прошу в терміновому порядку повідомити мені, чи з Вашої згоди була продана коняка – кобила вороної масті громадянином села Данини Кательницьким А. А., як видно із його слів, за шістдесят (60) пудів жита. Чи не було заперечень з Вашого боку щодо продажу коняки? Повідомте також про майновий стан Кательницького».

Без відома сільради тепер не можна було розділяти майно між спадкоємцями у разі смерті власника обійстя. 21 березня 1921 року з «уклінним проханням розділити по смерті батька рухоме і нерухоме майно» звернувся до сільвиконкому Т. П. Шимко.

ЗЕМЛЕВЛАСНИКИ-УТІКАЧІ

Влада ініціює переміщення бідних або малоземельних родин за землі колишніх крупних землевласників, які після революції 1917 року змушені були покинути Данину. Це, зокрема, Кудлай (володів 113 десятинами), Редченко (43 десятини), Ковалевський (45 десятин), Швидкий

Данинські червоноарміїці

(32 десятини). До 1920 року землі ці вважалися власністю громади. Та вже від весни 1921 року сільрада перерозподіляє їх. Першою під роздачу потрапляють цільні наділи Ковалевського. В архіві зберігся «Іменний список громадян села Данини Володьково-Дівичкої волості, які виявили бажання перейти на хутір, на землі колишнього землевласника І. Ковалевського, які прилягали до земель Третього Данинського Товариства».

У цьому списку – 15 сімей. Перелічимо їх (у дужках зазначено кількість членів сім'ї): Коваль Гнат Євдокимович (4), Коваль Федот Євдокимович (5), Братченко Мойсей Миколайович (4), Ващенко Онисим Іванович (7), Двор-

ський Єфрем Євдокимович (4), Черній Андрій Никифорович (5), Братченко Аврам Федорович (5), Риндя Мойсей Мартинович (4), Калюжний Пилип Васильович (8), Кугут Андрій Павлович (4), Кугут Юхим Пилипович (7), Петлюха Іван Карпович (8), Свирид Леонтій Ісакович (8), Безручко Пилип Петрович (4), Гаро Іван Федорович (5).

Місцева влада стала активніше реагувати на випадки самоправного вирубування лісу. Так, на анонімку щодо краді лісового матеріалу у великій кількості Андрієм Куликом та Тихоном Подолянком вийшла 4 жовтня 1920 року така постанова сільвиконкому: «Відібрати у Кулика тільки свіжу порубку, а у Тихона відібрати все до одного поліна».

СІЛЬРАДА І ДІМ СВЯЩЕНИКА

Із труднощами розбираючи за допомогою комп'ютерних програм (опція збільшення та чищення текстів) сотні писаних різними почерками і чорнилами посірілих від часу аркушів, що мають стосунок до діяльності Данинської сільради, хотілося з'ясувати, де, за яких умов створювалися ті документи доби, як і ким зберігалися, де і яким чином доносився їхній зміст нашим предкам.

Склалося так, що крім двох величних на той час шкільних приміщень, красуні-церкви та такого ж величного будинку священика, інших громадських споруд на початок ХХ століття в селі не було. Перелічені вище окраси села, які сучасні данинці через свою нерозважливість і безпам'ятство так і не зберегли для нащадків, зведені були в останній чверті ХІХ-го руками самих селян на їхні власні кошти та на щедрі пожертви ще двох унікальних данинських благодійників – протоієрея, благочинного округу і місцевого священика, який виконував цю місію в селі майже півстоліття, отця Петра Скорини та тодішньої власниці села княгині Олександри Голіциної.

На противагу здавна поширеній на західноукраїнських землях практиці зведення толокою та громадським ко-

штом народних домів, що завжди мали осібну від звичайних житлових помешкань архітектурну форму, у населених пунктах Лівобережної України це добре починання не прижилося. За культурну форму проведення молоддю дозвілля тут слугували досвітки. Зазвичай місцем їх відбування були в наших краях просторі світлиці одиноких старших селян, які охоче здавали їх ініціативним парубкам – організаторам досвіток – у своерідну оренду, за символічну оплату в натурі: «зайвим» керосином для власного каганця чи гуртовою обробкою молодими руками городу у різні пори року.

Коли ж радянська влада стала заводити повсюди свої представництва, розміщувати адміністрацію цих нових державних формувань у Данині, як і в більшості сіл, не було де. Добротні хати так званих куркулів поки що не чіпали (за них зятюто візьмуться незабаром). Тому за перше приміщення сільради в 1920 році служила тут стара-престара хата, що дісталася громаді після смерті одного бездітного старожила. Втім, про місце розташування та часовий проміжок виконання тією халупою важливої державницької функції за архівними даними встановити не вдалося. Відомо тільки, що той часовий проміжок був украй коротким.

Першу сільраду незабаром спалили «даниниські бандити» (так зазначається в архівному документі). Згідно з тим же документом, сільвиконком про цю подію відразу повідомив повітове управління, переконливо прохаючи оперативно виділити для Данини необхідні будівельні матеріали для побудови адміністративного приміщення, бо «в даний час сільрада знаходиться в чужих квартирах». Зрозуміло, що на те звернення не було ніякої реакції.

У тому, що противники радянської влади в селі тривалий час чинили шалений спротив, свідчить і наступний їхній крок: убивство голови комітету незаможних селян (комнезаму), що сталося в ніч на 20 вересня 1922 року. Цю інформацію передав начальникові волосного викон-

кому голова сількомнезаму Дідик, однак не повідомивши прізвища того голови.

Питання з будівництвом нової сільради виникало час від часу.

18 грудня 1921 року на засіданні депутатів Ради слухається питання про побудову приміщення «Просвіти». З доповіддю виступив голова сільради Яків Сірик. Більшістю голосів депутати постановили: побудувати в селі приміщення, в якому б можна було розмістити не лише всі відділи «Просвіти», а також, бодай тимчасово, – і виконком сільради з його відділами. Для цього пропонувалося одному з депутатів «звернутися в центр із клопотанням про відпуск підходящого для цього приміщення лісоматеріалу та інших матеріалів, необхідних для будови, а також запросити центр – скільки буде ним у загальному масштабі надано матеріальної допомоги».

Наївні данинські активісти учергове сподівалися, що «центр» позитивно відреагує на їхнє чергове прохання щодо відсутності в селі не лише приміщення «Просвіти», а й самої сільської Ради. «Центр», зрозуміло, й цього разу зігнував це звернення.

У тій безвиході, не придумавши нічого кращого, хтось запропонував звернути увагу на великий «попівський дім», що тривалий час зів у центрі села зусібіч із багатьох закритих візерунковими віконницями великих вікон тривожним запустінням. Після виїзду із села у 1904 році отця Петра Скорини, смерті в помешканні доньки у Ніжині та велелюдного поховання 1909 року його праху в Данинському Свято-Троїцькому храмі дім спорожнів. Згодом туди поселили нового священика з родиною, якого прислало в село ще до революції епархіальне начальство. У Данині цей священичий дім вважався сакральним, а ще таким, що все ще перебував у власності не громади, а самого покійного протоієрея. Тому тривалий час питання про можливість його використання в інших, нецерковних, цілях, ніхто не міг допустити навіть у думках.

Це однозгідне в селі табу порушили радянські активісти. Вперше – під час сходу села 29 серпня 1920 року, коли в передчутті перспективи несподіваної владоможності затіяли процедуру від'єднання від Володьково-Дівицької волості та створення власної, спільно з шатурянами та хуторянами. Тоді на внесені на голосування питання, чи згодна громада села для нової волості зайняти «суспільно церковний дім, де нині живе священик, а для священика побудувати новий, маленький», дорослі данинці дружно й категорично сказали «ні».

Але великий «попівський дім» декому з наділених владою й далі муляв очі. Рівно через рік, 24 серпня 1921 року, питання про його подальшу долю знову виникає в порядку денному сільвиконкому. У документі читаємо про прийняте рішення: «Депутати Ради постановили для зручності збудувати для священика новий, а будинок, який він займає, повернути для виконкому та інших установ».

Не можна не звернути увагу на зроблену кимось олівцем наприкінці цього документу приписку: «Передати на обговорення сільського сходу». Ця приписка виявилася рятівною.

Чи скликали сільський сход, щоб ще раз поговорити про долю будинку священика Скорини, – документів про це не виявлено. Скоріш за все, знаючи настрої мешканців села, вдруге ступати в одну й ту ж воду прорадянські активісти не відважилися. А втім, як покаже подальший розвиток подій, доля цієї неповторної споруди, за умов посиленого розкручування маховика тоталітарних жорен радянської системи, вже від кінця 20-х років була приреченою.

ВЛАДА У «ПРИЙМАХ»

Тим часом, сільрада й далі перебувала у «приймах». Останнє місце її приймакування на початок травня 1922 року була хата С. Калюжного. Цікавість автора цих рядків щодо того, де вона знаходилася, не задоволена.

На яких умовах виконком використовував цю хату односельця, в якій одночасно мешкав і сам власник зі своєю родиною, – невідомо. Зрозумілим є тільки те, що ті умови були цілковито не вигідні передусім самому господареві. Адже яке може бути родинне життя, де на твоєму обійсті з дня на день, від ранку й допізна снують якісь посторонні, а дверна клямка світлиці не зачиняється від проханих і непроханих, стривожених і не завжди дружєлюбних відвідувачів. В хаті, де дим від курців стовпом, чи не цілодобово порядкував різноголосий гармидер.

Терпець у С. Калюжного увірвався 7 травня, коли він відважився написати на ім'я голови заяву, в якій категорично вимагав буквально таке: «Видворити із власного дому канцелярію сільської Ради».

Того ж дня секретар сільвиконкому фіксує у книзі протоколів перше питання екстреного порядку денного: «*Заява С. Калюжного про видворення з його дому канцелярії сільради*». Справедливо визнавши, що надалі розміщуватися апарату Ради в цьому жилу домі таки неможливо, сільрадівці приймають таке рішення:

«1. Розмістити виконком з його відділом у приміщенні нової школи (малася на увазі земська школа, збудована 1899 року. – Прим. М. Т.) тимчасово.

2. Довести до відома Володьково-Дівичького волосного виконкому, що постановами засідання від 10 липня 1921 року, а також засідання від 18 грудня того ж року порушувалося перед виконкомом повіту питання про спорудження приміщення для виконкому з його відділами або приміщення для «Просвіти», тобто Народного дому, де можна було б розмістити виконком. Будинку ж для розміщення виконкому в селі немає, тому тимчасово доводиться працювати в школі».

Питання про те, коли ж у Данині побудували спеціальне приміщення для сільської Ради, й досі залишається

відкритим, оскільки архівних даних про це виявити не вдалося. Варто припустити, що тимчасовий притулок її у школі міг затягнутися аж до війни.

По війні сільрада вдруге розміщується в порожній хаті у центрі села, неподалік будинку священика, де в тій же порі розмістили Данинську дільничну лікарню з пологовим відділенням. У другій половині невеликої сільрадівської хати у 50-х роках розмістили сільську бібліотеку. А коли в 1963 році із Свято-Троїцького храму зробили клуб, у храмовому притворі Св. Степана, ім'ям якого наші пращури назвали першу свою церкву, знайшлося місце для тієї бібліотеки. На звільнене від книг місце в старій сільрадівській хаті перемістили з колгоспної контори сільську пошту.

* * *

Спеціальне приміщення для сільради побудували в селі лише в 70-х роках минулого століття. Всього лиш за кілька десятиліть служіння громаді без ремонту відносно не стара цегляна споруда стала непридатною – від неякісної кладки цегли, а також від того, що цемент тоді будівельники зазвичай пропивали, а цеглу клали на ледь скріпленний розчином пісок (так будували й колгоспні корівники), одна стіна мало не вивалилася в сквер полеглих на війні односельців. «Виручило» добротне приміщення останньої контори колгоспу, зведене в селі за сприяння останнього голови «Жовтневої революції» і справжнього будівничого села лосинівця Анатолія Скочія. Після розвалу колгоспу воно було порожнім.

На кінець 2016 року, сільрада разом із її апаратом та численними депутатами доживали останні місяці. Як і кілька століть тому, рішенням центральної влади наші села знову об'єднуюватимуться. На жаль, не у волості, а в ефемерні, незрозумілі селянам, «територіальні самоврядні сільські громади». Цього разу данинцям за нову

столицю «світить» не рідна Володькова Дівиця, а дещо чужі й бічні для старшого покоління – не то Лосинівка, не то Талалаївка.

Втім, для тих данинців і шатурян, хто народився у повоєнну добу, цікаве, різноманітне й повчальне життя їхніх пращурів у Володькво-Дівицькій волості, що тривало упродовж століть, зовсім невідоме. Тому й сприймають вони перейменовану 1927 року колишню волосну столицю в Червоні Партизани як село вже чуже й далеке для них, до того ж таке, що віддавна перебуває в іншому районі. Ті зловісні сім кілометрів дівицького шляху, які керівництво двох сусідніх районів – Носівського і Ніжинського – так і не спромоглося за всі роки радянської влади «вдягнути» в тверде покриття, здається, назавжди роз'єднали і розсварили ці села.

МІСЦЕВЕ НАЧАЛЬСТВО

Зі стягнутих із селян лишків державної продрозверстки призначити таку зарплату членам сільради щомісяця: голові виконкому – один пуд, члену виконкому – один пуд, секретарю сільради та секретарю земельної комісії – по три пуди зерна...

Вжити найенергійніших заходів для того, щоб упродовж 48 годин з моменту отримання цього розпорядження все озиме зерно було вивезене платниками податку. За невиконання цього голови сільрад будуть арештовані.

(З архівного документа)

ПЕРШІ ДЕПУТАТИ

Як пам'ятаємо, під час попередніх виборів сільвиконкому, що відбувалися в селі в березні-травні 1920 року, обирали лише голову та секретаря.

Після відновлення діяльності сільських рад у серпні 1920 року спочатку обирали не голову і секретаря, а депутатів. Таких, за вказівкою з повіту, на всю Данину мало бути 27.

Згідно з протоколом, першими депутатами сільської Ради одноголосно були обрані такі данинці. Є нагода вперше їх оприлюднити (подаю в тому порядку, як вони записані в архівному документі): Архип Пономаренко, Олександр Дворський, Євмен Кошма, Ілля Яловський, Андріян Подолянко, Пилип Подолянко, Андрій Дворський, Лев Гавриш, Михайло Лисенко, Яків Петрик, Мусій Гой, Корній Полтавець, Павло Полтавець, Никодим Дворський, Федір Гой, Хома Подолянко, Євген Кательницький, Григорій Хлібик, Григорій Дворський, Юхим

Кательницький, Гордій Дворський, Захар Кулик, Сидір Процько, Омелян Калюжний, Никифор Процько, Олександр Лисенко.

Про те, що кандидатури цих депутатів попередньо розглядалися у волості з метою недопущення до списку елементів, не лояльних до радянської влади, засвідчує запитальник анкети, на який мав попередньо письмово відповісти претендент на членство у сільських і волосних радах. Варто ознайомити читача зі змістом цього запитальника. За ним можна уявити середньостатистичного сільського активіста на початках становлення радянської влади.

Беремо до рук анкету Полтавця Корнія Петровича. Вік – 41 рік, одружений, має чотирьох синів (21, 17, 12, 4 роки) та три дочки (16, 14, 8 років). До революції розпоряджався двома десятинами землі, тепер має чотири. На присадибі – власна хата, у господарстві – одна корова, одна коняка, двоє поросят. На запитання «на які засоби існує» написано: «на домашні». Далі, від пункту 1 і до 20-го, – запитання на перевірку політичної благонадійності. Найважливіший блок запитань про те, що робив, на які засоби жив, ділиться аж на шість часових періодів: до 1918 року; за першої Центральної Ради; за Гетьмана; за Денікіна; за радянської влади; за Директорії. (То були часи, коли люди в глибинці не встигали навіть отямлюватися від частих змін тих, хто справно присилав у села своїх гінців для збору свіжих податей для новопосталої влади). Далі в анкеті йдеться про приналежність до партії та про національність.

Виходить, що у товариша Полтавця біографія для радянців була «чистою»: весь час займався хліборобством, в 1916–1917 роках перебував на службі в царській армії, з жодною із українських влад не співробітничав, безпартійний українець, з приходом більшовиків став працювати в комбіді (комітет бідняків).

У порядку денному того засідання стояло ще одне важливе питання: обрання своїх представників до волос-

ного виконкому. Володькова Дівича чекала виборів таких делегатів на сільських сходах у Данині й Шатурі, аби сформувати своє правління та розпочати діяльність влади на рівні волості. Інтереси свого села у волості данинці цього разу довірили новообраному голові Євмену Кошмі, колишньому голові Олександрові Дворському та Нілу Яловському.

Знову ж таки, делегуючи цих трьох данинців для роботи у волосному виконкомі, ніхто в сільраді не уявляв реального обсягу такої роботи у Володьковій Дівичі. З'ясувалося, що там слід було подовгу проводити час у розв'язанні поточних питань, яких щодня навалювалося більше. Голова сільвиконкому Євмен Кошма не міг часто й надовго відлучатися від села. Частіше став пропускати засідання і Ніл Яловський. Це не залишилося непоміченим. 23 грудня за підписом голови волвиконкому в Данину надійшов виклик Яловському, зміст якого мав погрозовий характер: «Волвиконком пропонує вам прибути в його розпорядження не пізніше 24 грудня і приступити до виконання своїх обов'язків. У протилежному випадку дати цілком обґрунтовану мотивацію для прийняття відповідних заходів». Про причину «прогулів» данинського представника довідуємося з його письмової пояснювальної записки: «На ваше подання від 23 грудня за №2170 повідомляю, що я не можу прийти до волості, оскільки весь час від дня формування червоної армії був на фронті і втратив здоров'я. Зараз я хворий і прикладаю довідку про хворобу. Оскільки свого часу я був обраний головою сільради с. Данини, то прошу мені дати місце в Данині, я буду виконувати всі розпорядження добросовісно і вчасно». В справі Яловського до цієї пояснювальної записки додано підписану завідувачем данинським медичним пунктом довідку про те, що він хворіє бронхітом і потребує домашнього лікування.

ШТАТНІ ПОСАДИ І ПЛАТНЯ

З висоти часу, коли так багато чого змінилося, цілком очевидно, що критикувати перші рішення вдруге відновленого сільвиконкому якось не з руки. Обстановка в селі й країні була тоді вкрай складною. У сільського керівництва не було ні досвіду, ні гарту в такій роботі, хоча воно було добре обізнане з тим, як вирішувалися в селі громадські справи їхніми батьками та дідами.

І все ж не може не викликати подиву, що друге, після організаційного, засідання сільвиконкому, яке відбулося 29 серпня, було присвячене... відокремленню Данини від Володьково-Дівицької волості та створенню в цьому селі своєї волості. Втім, ця дивовижна історія, що мала несподіване для всіх данинців продовження, заслуговує окремої розповіді.

Також незрозуміло, чому серед перших нагальних поставало питання про ліквідацію старого статуту сільської громадської організації «Просвіта» та вироблення нового.

З-поміж перших наступів більшовиків на українство була ліквідація ще дореволюційних, авторитетних серед селян, «Просвіт»

Хоча, думається, що без прямої вказівки з повіту тут не обійшлося.

Влада починала наступ на авторитетну по всій Україні «Просвіту» та її численні відділення на місцях, які в роки Визвольних Змагань українського народу досягнули нечуванних успіхів у підвищенні національної свідомості українців. Не випадково на це засідання приїхав представник із повіту товариш Петренко. Він-то і роз'яснив селянам, чому стара, буржуазна й петлюрівська, «Просвіта» є шкідливою нині на селі. За його наполяганням, винесене первинно на обговорення питання «Про товариство «Просвіта» було змінено на бюрократично закручене, але з політичним підтекстом – «Перетворення товариства «Просвіта» та організації на її місці нової, згідно з новим статутом».

Дещо пізніше час вимагав від місцевої влади розв'язання більш кричущих питань, які все більше з'являлися в порядку денному сільвиконкому. Якщо проаналізувати проблематику головних питань, які виносилися на обговорення сільвиконкому від серпня 1920 і упродовж 1921 року, то їх за доцільністю й нагальністю умовно можна поділити на дві групи:

а) питання державної ваги, які «спускалися» згори для невідкладного вжиття заходів на місцях;

б) питання локального характеру, які стосувалися життя самого села.

До першої групи можна віднести: призив і мобілізація, продрозверстка, дезертири, виконання накладеної на село контрибуції, земельні питання, запаси продовольства, забезпечення сімей червоноармійців та загиблих тощо. *До другої:* робота місцевої міліції, медичної амбулаторії, пожежної дружини; ремонт школи, забезпечення вчителів; самоправне вирубування лісу, крадіжки і розбої тощо.

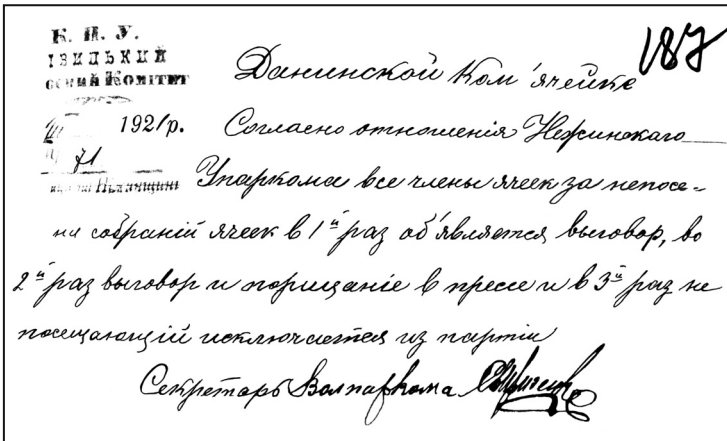
Втім, серед перших постало питання про жалування керівництву та членам сільвиконкому. Цілком очевидно,

що коштів не це держава не виділяла. В селах на ту пору все ще ходили і старі російські рублі, і українські гривні, і «керенки» (грошові одиниці Тимчасового уряду Керенського, що постав у Петербурзі після жовтневого перевороту 1917 року). Зрозуміло, що ті гроші чи не щодня знецінювалися. Урядовці з Москви придумали, як матеріально компенсувати зусилля тих, хто проводитиме на місцях політику більшовизації українських сіл. До обсягу обов'язкової здачі державі кожним двором своєрідного податку у формі продрозверстки в натуральному вигляді (про неї йтиметься далі) додавався обсяг, який сільради мали право залишати собі для розподілу між активістами та депутатами. Виходило так, що призначених згори активістів радянської влади мали утримувати самі селяни.

Отож, держава, будучи вкрай розбалансованою економічно й організаційно, від початку зробила так, що іти в депутати ставало вигідно. Чи не подібне відбувається й нині?

Приблизні розцінки своєрідних зарплат радянських керівників (у пудовому вираженні маси важливих натуральних продуктів, здебільшого зерна) були «спущені» на місця. Але в кожному селі до цього делікатного, ба більше – дратівливого, питання підходили по-різному. Так, Данинський сільвиконком у питанні про визначення собі зарплати прийняв таке рішення: зі стягнутих із селян лишків державної продрозверстки голові виконкому Євмену Кошмі належало отримувати щомісяця один пуд, члену виконкому – один пуд, сторожу сільради – два пуди зерна. А от праця нового секретаря сільради Хлібика (попереднього замінили через місяць) та секретаря земельної комісії Л. Гавриша була оцінена найбільше – кожен мав отримувати від громади по три пуди хліба щомісяця.

Засідання, на якому приймалося таке рішення, відбулося 15 вересня 1920 року. Цікаво, що на протигагу попереднім, дорадянським, часам, де будь-яке питання, що стосувалося обов'язків громади, виносилося для обговорення і затверджувалося на сході села, тут маємо перший

Про перші покарання недисциплінованих комуністів

випадок з практики ігнорування цього фактично вже незаконного громадського формування.

З цього видно, що на перших порах, аж до суцільної колективізації, надлишки зібраної в селян продрозверстки, якою розпоряджався на свій розсуд сільвиконком, були справді немалими. Ними покривалися не лише зарплати означених посад у Раді, а й матеріальні потреби вчителів, медичних працівників, новоутвореного в селі підрозділу радянських міліціонерів. Вистачало й на разові премії тим, кому голова вважав за потрібне щедро подякувати за зроблені добрі діла для громади. Так, у книзі протоколів сільради віднаходимо запис про те, що за проведений ремонт шести пожежних бочок для сільської водокачки тесляру Петрові (прізвище написано нерозбірливо) надано винагороду: «...усього чотири пуди зерна із процентів, що залишилися від продрозверстки».

Схоже, що першим розподілом зарплат місцевих активістів за рахунок селянського хліба не обійшлося. Незабаром до переліку важливих осіб для отримання такої

преференції від держави додається посада голови комітету незаможних селян. 29 січня 1921 року питання про збільшення платні на цій посаді позитивно вирішується на сільвиконкомі. До наявних двох пудів хліба в місяць від січня нового року цьому посадовцю додавалося ще стільки ж. Отож, щомісячна зарплата у розмірі чотири пуди щомісячно у голови комнезаму була на той момент найвищою в селі. Цю посаду тоді обіймав Яків Павлович Сірик (протокол №3 від 29 січня 1921 року). До речі, незабаром Якова Сірика оберуть новим головою сільської Ради (це вже п'ятим за рахунком за неповний рік). Якою була платня його на цій посаді, – встановити за архівними документами не вдалося.

У випадках, якщо й цей фонд добровільно-примусових пожертв селян доточно вичерпувався, виконком сільради практикував додаткові стягнення із кожного господарства на разові потреби. Привчені віддавна місцевими священиками щедро віддавати на громадські потреби частину свого чесно добутого добра, данинські селяни на початках із розумінням ставилися до таких позапланових витрат. Так вони вчинили із закликом 22 листопада 1921 року шкільної ради (а до її складу входили обрані громадою батьки учнів) «скинутися» на обігрів шкільних класів. Морози того року наступили несподівано рано. А палити шкільні грубки було нічим. Кожен двір погодився тоді виділити для цієї справи по два кулі соломи.

Виконком сільради практикував й інші форми отримання продуктів для радянських активістів, зосібно й поза межами надлишків сільського податкового фонду, яким він сам розпоряджався. Так, у документах Ніжинського *повіт-продкому* (повітового продовольчого комітету) віднаходимо звернення комнезаму з Данини від 18 січня 1921 року такого змісту: «Комітет просить розпорядитися про відпуск солі по одному фунту на душу для сімей членів комнезаму і найбіднішого населення сімей червонорамійців». 9 квітня того ж року надходить друге подібне звернення з

Данини, яке адресується Ніжинській райспілці (прототипу майбутнього райкоопторгу). Цього разу прохання стосувалося «виділення мануфактури (тобто, тканин. – М. Т.) для членів комнезаму і найбільшого населення сімей червоноармійців». Виходить, уже тоді комнезамівські чиновники у питаннях отримання додаткових продуктів і товарів від влади прирівнювали себе і членів своїх родин до «найбіднішого населення сімей червоноармійців».

Цікаво, що і в першому, і в другому випадках вказувалося одне й те ж джерело покриття грошових витрат за сіль і мануфактуру: «за рахунок обміну хлібних запасів данинської громади в кількості 1400 чоловік».

Варто наголосити, що утримання сільвиконкому данинцям обходилося все дорожче. Штат оплачуваних громадою провідників радянської влади на селі виростав на очах. Якщо в березні 1920 року таких було двоє (голова і секретар ради), то трохи менше, ніж за рік (лютий 1921-го) цей штат «роздувся» майже в шість разів: аж 11 чоловік.

Завдяки віднайденому «Списку службовців у Данинській сільській Раді та її відділах» маємо можливість відтворити структуру апарату найнижчої управлінської ланки комуно-більшовицької держави в перші роки її існування. Отож, на початок 1921 року ця структура для села такої величини як Данина передбачала 11 штатних одиниць, які закріплювалися за чотирма відділами.

Перший відділ: виконком сільради (голова, його заступник, по-тодішньому – товариш голови, секретар).

Другий відділ: комнезам, повністю – комітет незаможних селян як своєрідний прообраз майбутніх колгоспів (голова, член комітету і секретар).

Третій відділ: земельна комісія (голова, член комісії, секретар).

Четвертий відділ: народна інспекція (голова та його заступник).

Маємо можливість персонально назвати цей повністю укомплектований штат.

Сільрада. Головою її на той час був Микитенко Яків Павлович, його заступником – Хлібик Дмитро Іванович, секретарем – Хлібик Хома Іванович.

Комнезам. Головою комнезаму в Данині було обрано Полтавця Павла Васильовича, членом комітету – Смілюху Муся Микитовича, секретарем – Гавриша Лева Максимовича.

Земельна комісія. Голова – Сірик Яків Андрійович, член комісії – Кугут Юхим Якович, секретар – Дворський Андрій Данилович.

Народна інспекція. Голова – Дворський Гордій Григорович, заступник – Пономаренко Архип Прокопович.

Цікаво, в якому віці приходили до керма перші радянські працівники на селі? Голова сільради і його заступник та голова і секретар комнезаму виявилися однолітками – всі четверо народилися в 1882 році. Отож, на момент обрання на керівні посади їм виповнилося по 38 років. Найстаршим із цієї начальницької групи був секретар сільради – мав 58 років. А наймолодшим – член комнезаму Смілюха, йому було лиш 26 років. Середній вік працівників земельної комісії та народної інспекції коливався від 35 років (обидва Дворські) до 56-ти (Пономаренко).

Промовистою для аналізу є графа «Відношення до військової повинності». Навпроти прізвищ Микитенка, двох Хлібиків та Полтавця стоять прочерки. Отож, на посади голів сільрад та комнезамів, як також і на їхніх заступників, уже тоді держава видавала своєрідну «броню», яка на весь період виконання керівних обов'язків захищала їх від неминучості призову. Навпроти прізвища молодого Смілюхи – приписка: «Не годний зовсім до служби», навпроти всіх інших – «Не підлягає мобілізації».

Утому, що штати апаратних працівників уже на ту пору були невинувато «роздуті», можна перекопатися, коли проаналізувати, скількох людей «обслуговував», для прикладу, сільрадівський комнезам. Виявляється, всього лиш десятьох. Рівно стільки членів комнезаму налічувалося в Данині на 2 червня 1921 року. Про це довідуємося з «Імен-

ного списку членів Комітету Незаможного Селянства Володьково-Дівицької волості».

Таким чином, членами цього нового об'єднання данинських селян, що складе в недалекому майбутньому основу трьох колгоспів села, були: Полтавець Павло Васильович, Гавриш Лев Максимович, Хлібик Хома Іванович, Смілюха Мусій Микитович, Гой Онисим Федорович, Глушко Микола Логвинович, Кательницький Євмен Євменович, Гой Мусій Дмитрович, Процько Михайло Пилипович. Якщо врахувати, що четверо з них (Полтавець, Гавриш, Хлібик, Смілюха) працювали у відділах сільради, то абсурдність існування такої структури, яка не заробляла на себе гроші, а існувала за рахунок додаткових натуральних податків усієї громади села, стає очевидною. Це було однією з причин різкого загострення усталених донедавна стосунків між селянськими прошарками. Що ж до прошарку сільського бюрократичного апарату, який розростався на очах, то їти в активісти і справно виконувати на відповідних посадах свої обов'язки було в ту пору, з одного боку, надто вигідно, а з іншого – небезпечно.

Та про цю особливість сільського життя йтиметься в наступному розділі.

П'ЯНСТВО «СЛУГ НАРОДУ»

Ознайомившись із процедурою призначення жалування, можна зробити висновок, що держава, сповідуючи на словах за допомогою ідеологічних гасел принцип рівності і справедливості, насправді такими подачками розбещувала самих активістів, сприяла соціальному розшаруванню села, створенню конфліктних ситуацій у громаді.

Від перших місяців укорінювалася практика, коли на засідання сільвиконкому деякі активісти приходили напідпитку, а то й зовсім п'яні. Таким чином, замість вирішення конкретних справ у на правду драматичний час, на засіданні займалися втихомирюванням дебоширів.

Терпець урвався голові в лютому 1921 року, коли він перед зачитуванням планового порядку денного вимушений був озвучити прилюдно цю проблему, завуалювавши її для протоколу цілком неконкретним формулюванням – «Про поточний момент». Обговорення цього питання виявилось несподівано гарячим, адже серед депутатів було немало й порядних та небайдужих. Любителям без міри споживати самогонку коли заманеться таки дісталося на горіхи. Ухвалена більшістю резолюція виявилася суворою (стилістику документа в перекладі з російської збережено): «Для більш багатомірної роботи зобов'язати всіх членів Ради і комнезаму при появі в нетверезому стані один раз – видаляти із засідання, на другий раз – виключати із членів ради з одночасним притягуванням до відповідальності за законом».

На сільвиконкомі неодноразово обговорювали й п'янство сільських міліціонерів, які утримувалися також коштом самих селян. Кількість скарг про крадіжки домашнього майна та продовольства до осені 1920 року помітно збільшувалася, однак жоден злодій не був спійманий, хоча люди вже відкрито говорили, що в селі безкарно розгулює ціла банда. Одночасно із скаргами на крадіжки посипалися до сільвиконкому і скарги на саму міліцію, яка через пиятику неспроможна була належно працювати. «Існуюча в селі Данина міліція цілком бездіяльна» – такий висновок озвучив голова сільської Ради на засіданні сільвиконкому 2 листопада 1920 року. Втім, постановою з цього питання виявилася такою, що лише за давнювала, а не хірургічно лікувала хворобу: «Зобов'язати голову сільради строго стежити за діями сільської міліції. Якщо ж міліція не виправиться, то такого міліціонера після винесення догани звільнити зі служби».

Цілком вірогідно, що таке обтічне і м'яке рішення «по міліціонерах» пояснювалося відсутністю в селі достойних бажаючих із числа молодих мужчин працювати на цій небезпечній ділянці.

Подальший розвиток подій у селі показав, що міліція пити не перестала, а різних правопорушень та злочинів побільшало. Так, на засіданні сільвиконкому 8 березня 1922 року вже вкотре слухалося питання про крадіжки. Такі випадки, підкресливали виступаючі, набрали масового характеру. І знову, вже вкотре, приймається рішення, яке не було кому виконувати: «Спійманого злодія розстрілювати на місці».

Щоб хоч якось зрушити з місця цю проблему, 11 березня сільвиконком приймає рішення про організацію нічних обходів сільських вулиць. Кожен із десяти дворів мав виставляти щоночі до двох чоловіків для несення патрулювання на конкретному кутку села. Наскільки ефективним виявилось таке нововведення і як довго воно протрималося насправді, з'ясувати за архівними матеріалами не вдалося.

Не давала спокою данинським міліціонерам і Ніжинська повітова міліція. Звідти через Володьково-Дівицький волвиконком систематично приходили писані наспіх від руки записки, в яких повідомлялося про окремі правопорушення данинців та вимагалось вжиття конкретних заходів. Цікавий факт зафіксував черговий повітової міліції за №315 від 3 листопада 1921 року. Син колишнього учителя Данинської школи Михайло Дмитрович Гунько, який навчався в Ніжинському фельдшерському училищі, покидаючи Данину, без відома революційного комітету, самочинно взяв поперечну пилку, що належала школі. В записці наголошується, що «ревком просить відібрати від Гунька пилку і доставити її в школу, а самого Гунька притягнути до законної відповідальності за самочинство або зобов'язати Гунька привезти пилку особисто».

На кінець 20-х – початок 30-х років проблема п'яної, безвідповідальної, грубої і некультурної радянської міліції виходить далеко за межі окремо взятих сіл. Про це читаємо в донесенні з грифом «таємно» Ніжинського окружного виконавчого комітету від 6 грудня 1930 року на адресу начальника окрадмінвідділу:

«За відомостями, що їх має Окрвиконком, випадки систематичного п'яцтва робітників міліції як округового, так і периферійного апаратів продовжуються, як і раніш, внаслідок чого – квола робота, безавторитетність робітників міліції й дискредитація викликають дорікання з боку населення».

На підтвердження викладеного у цій записці наводить-ся низка показових прикладів. Скажімо, міліціонер лосинівської міліції Сергій Мисян так допився, що загубив у полі револьвер і кашкета. Селяни знайшли пропажу в полі і передали до сільради.

ВСЕДОЗВОЛЕНІСТЬ І БЕЗЗАКОННЯ

На цю пору припадає й один казусний, можна сказати, дикунський, випадок, який не лише сколихнув і налякав усю Данину, а й спонукав чи не кожного задуматися над тим, чи справді рідною, близькою і зрозумілою буде для них приведена з Москви лєнінська «влада трудящих». Йдеться про *вседозволеність і беззаконня начальників нового ладу*.

У травні 1920 року на території Данини були вбиті два червоноармійці-конвоїри роти російської армії, яка в час пішого маршу зупинилася тут на нічліг. Як же «розслідували» факт навмисного вбивства вояків командир та політрук роти? Під час обходу ними кількох селянських дворів хтось із «доброзичливців» висловив припущення, що це міг зробити Іван Калюжний. Він, мовляв, і самогонку гонить, і може щось вкрасти, ото ж, міг і вбити.

І ось озвіріла й підпила рота російських військових раптово вдирається на обійстя «винуватця» Калюжного, влаштувавши там справжній погром. Опісля два воєнні чини, збивши ногами господаря двору та поставивши його на коліна, під дулом наганів, на очах переляканих до смерті дітей та дружини, пишуть, регочучи, цілком алогічний і бездоказовий акт такого змісту:

«Акт №1. Про конфіскацію майна у мешканця села Данини В.-Дівицької волості Івана Тимофійовича Калюжного, арештованого за виготовлення самогонного спирту, а також за підозрою участі в крадіжках і на основі здійсненого ним убивства двох червоноармійців-конвоїрів Проїлова Якова та Сергієнка Йосипа.

Пункт перший.

Конфісковано і відправлено в штаб загону тилу військ II армії наступне:

1. Одна коняка – кобила з лошам. 2. Одна корова. 3. Одна свинка. 4. Віз селянський на дерев'яній ходовій. 5. Один хомут. 6. Пенькові віжки. 7. Один піджак. 8. Шинель. 9. Чоботи. 10. Картоплі 10 пудів. 11. 1,5 пуда соняшникової олії. 12. 30 фунтів квасолі. 13. Один комплект чоловічої білизни. 14. Пилка. 15. Металеве відро. 16. Рушник. 17. Одна клейонка.

Пункт другий.

Передано до Ради села Данини в розпорядження голови тов. Дворського для розподілу серед найбільшнього трудозного населення вищеназваного села:

1. Плуг залізний. 2. Борона із залізними зубами. 3. Санки. 4. Солома близько 80 пудів. 5. Чотири жіночі сорочки. 6. Одна напівшуба жіноча. 7. Одна натільна білизна жіноча.

Обиук, перепис і конфіскацію майна проведено червоноармійцями і командирським складом 4-ї роти загону військ тилу XII армії під керівництвом політрука тов. Виноградова в присутності голови сільської Ради і двох понятих із селян того ж села».

Як стає відомо із цього архівного документу, описане в першому пункті майно селянина Калюжного (домашні речі, худобу та реманент) прийняв заступник воєнкома загону тилу XII армії Соколов. А перелічене в другому пункті прийняв голова сільської Ради Дворський.

Те, що написав своєю рукою наприкінці складеного російськими військовими начальниками акту Олександр

Дворський, є неймовірним. Читач цього тексту нізащо не здогадається, чим закінчилася ця цинічна і до неймовірності жорстока історія приниження данинського селянина. У приписці данинського голови читаємо: «Означене в пункті 2-му майно, згідно з постановою засідання Данинської сільської Ради, яке відбулося 23 травня 1920 року, видано Юхиму Тимофійовичу Калюжному, як людині чесній і бідній». На документі рукою Калюжного Юхима приписано «Майно одержав». І ще одна приписка: «Видав голова».

Юхим Калюжний – рідний брат Івана Калюжного, якого без суду, слідства, без зібраних доказів провини забрали із села до суду російські вояки. Більше в селі про цього господаря ніхто нічого не знав.

Є всі підстави стверджувати, що тодішній голова сільради знав про безневинність Юхимового брата. Інакше б не відважився запропонувати на засіданні Ради бодай у такий спосіб компенсувати родині арештованого фактичне пограбування нажитого упродовж багатьох років праці до поту добра. Саме засідання відбулося після полишення села тієї злопам'ятної роти. Напевне, тоді Олександр Дворський і не здогадувався, що і той письмовий акт, і його прикінцева приписка на останній сторінці потраплять до архівних сховищ і збережуть на своїх сторінках неспростовні свідчення аморальності представників нової влади лихолітньої доби.

Втім, є підстави припустити, що саме цей благородний вчинок сільського голови вплинув і на подальший розвиток подій у селі, і на його власну трагічну долю.

Йдеться про ще один «сюрприз» від нової влади, яка в роки боротьби із Центральною Радою так хотіла переконати українських селян у тому, що їхні інтереси по-справжньому зможе захистити лише радянський робітничо-селянський уряд під проводом комуністів. Однак, не встигнувши ствердитися, відразу забула про щедрі обіцянки.

2 грудня 1920 року вся Данина враз переполошилася неймовірною новиною: прибулі з Ніжина критою машиною начальницькі чини в шкіряних плащах і з кобурами обіч кишень арештували кількох мешканців села і відправили до ніжинської в'язниці. З-поміж них – радянські активісти, які вірно служили цій владі, – колишній голова сільської Ради Олександр Дворський та Євмен Кошма. Село враз загуло, ніби у вулику. На початку родичі, а згодом і чисельні односельці стали вимагати від голови сільради скликання сільського сходу, де всі хотіли почути інформацію з перших рук про те, що ж сталося, за що арештували шанованих серед громади односельців. До начальницьких кабінетів Володькової Дівиці й Носівки пішли ходоки за поясненнями.

Данинці були настроєні добитися від влади правдивого слова настільки рішуче, що їхні спонтанні емоції могли перерости в бунт проти нової влади. І це відчули в повіті. Тому втихомирювати їх 7 грудня приїхав у Данину член колегії Носівського райпродкомісаріату товариш Петренко. Та цей начальник, замісить розрядити ситуацію, заспокоїти людей, без ніяких пояснень, безапеляційно наказав заборонити проведення сходу села, що вже мав розпочатися, повторюючи одне й теж: «Наверху розберуться».

Законослухняних селян, які від діда-прадіда були привчені до козацької вольності, до демократичних форм вирішення будь-яких конфліктів та непорозумінь почерез сходку села, грубим окриком чужомовного начальника невігласа у чергове було зневажено і принижено.

Того ж дня на екстреному засіданні сільради активісти колективно пишуть і затверджують текст звернення до Ніжинського повітового виконкому. «Доповідаючи про викладене, – йдеться в останньому абзаці цього звернення, – Данинський сільський виконком просить вказівки, як вчинити в даному випадку: чи можна скликати сход для складання приговору і видачі такого родичам арештованих. Голова – Дворський. Секретар – Хлібик» (пригово-

ром у ті роки вважалося зачитування на майдані письмового рішення сходу села). Відповідь на це звернення данинців до повітової влади тоді так і не надійшла.

Прізвища Євмена Кошми, Олександра Дворського, яких незабаром випустять із в'язниці, рівно через десять років сплинуть ще в одній судовій справі, короткий розгляд якої закінчиться для цих двох та ще кількох данинців трагічно – їх розстріляють у 1938 році без суду й слідства за рішенням зловісної «тройки». Влада, якій ті люди вірно служили всі роки, вершила правосуддя, виходячи зі своїх політичних переконань, нехтуючи елементарними законами логіки та буквою бодай примітивного закону. Втім, про цю історію буде окрема розповідь.

ПОЧАТКИ «СЕКСОТСТВА»

Це те з ідеологічного блоку, за що взялися керманічі нового ладу від початку. Для тотального контролю за поведінкою і висловлюваннями власних думок звичайних громадян та для систематичного інформування про настрій селян відповідних вищестоящих органів у селах від літа 1920 року створювалися спеціальні таємні підрозділи, які згодом отримали зловісну назву «тройок».

Створювати «тройку» в Данині приїхав 1 серпня член волосного ревкому Я. Стажник. На скликаному засіданні сільського ревкому він детально охарактеризував суть негласної діяльності цього підрозділу: стежити за невідомими особистостями, які прибувають у село, а також за висловлюваннями місцевих громадян; особливу увагу звертати на тих, хто агітує проти радянської влади та не підкоряється їй приписам.

Тройка оголошувалася в селі «недоторканною». Квота при її виборах була такою: два чоловіки з числа незаможного селянства, один – від сільського ревкому. Документально це рішення зафіксовано так: «Обрати до недоторканної тройки для стеження за особами, які агітують

проти радянської влади, із числа членів Данинського сільського ревкому Михайла Процька, із числа членів незаможного селянства Мусія Смілюха та Степана Дворського. Із цієї трійки вибрати головою М. Смілюха».

Тоді рядові мешканці сіл ще навіть і не підозрювали, що настають часи, коли за будь-яке оціночне висловлення щодо діяльності представників влади на місцях або повіту, чи, не дай Боже, центру репресивні центральні органи вже розробляли низку суворих покарань. Метою було перетворення колись вільнолюбивого, самодостатнього й гордого українського хлібороба в слухняну, перелякану й бездумну істоту, яка здатна буде виконувати все, що накаже партія більшовиків.

НЕПРЕСТИЖНА ПОСАДА ГОЛОВИ

Незважаючи на високу платню та особливий статус у селі, посада голови радянського сільвиконкому не була престижною. Принаймні, у перші роки радянської влади.

Такий висновок можна зробити, аналізуючи архівні документи тієї доби. Для прикладу, лише за перший рік діяльності сільвиконкомів у Данині змінилося аж шість голів. Терміни перебування деяких з них на цих посадах коливалися від двох тижнів до одного місяця. У заявах здебільшого вказуються схожі причини добровільної здачі високих повноважень: *за станом здоров'я, за сімейними обставинами, через труднощі у веденні домашнього господарства*.

Вимальовуються дві найголовніші причини такого поширеного в ті часи явища.

Перша причина: явний і прихований опір діяльності голови та очолюваного ним виконкому місцевим населенням. Якщо на початку виступи гінців із повіту про принади більшовицької влади та переваги її над центральною владою УНР селяни сприймали з тихою настороженістю, то вже після перших тижнів так званої більшовизації

села та настороженість перейшла в явний і прихований спротив. Люди на власній шкірі стали переконуватися в кричущій розбіжності революційних лозунгів і реальних дій московських ставлеників «влади трудящих мас». А безмірне й системне «викачування» продовольчих запасів із дворів хліборобів, жорстоке покарання за найменший непослух, грубе ігнорування зверненнями чи запитам простих людей остаточно поставили хрест на сподіваннях тієї ж Москви пустопорожніми обіцянками примарного комуністичного раю задобрити непокірних і нелояльних українців.

Цю свою непокірність селяни стали відверто проявляти до ставлеників цієї влади – передусім голови сільради та радянських активістів. Їм погрожували, їх залякували, попереджали. Виконувати не завжди вмотивовані, а то й несправедливі вказівки «зверху», тонко балансувати між «своїми» і «чужими» насправду було нестерпно важко.

Друга причина: завищені й часто нереальні для виконання вимоги вищестоящих керівників від цієї влади до своїх ставлеників на місцях. Із кожним місяцем такі вимоги ставали все нестерпнішими й небезпечнішими. На стіл голови сільради посильні чи не щодня приносили по кілька письмових вказівок термінового характеру з волосного, районного і повітового центрів, в яких зазвичай містилося прикінцеве речення про відповідальність за невиконання.

Вчитаймося в такі вказівки і уявімо стан людини, яка наперед знала, що виконати їх сповна не вдасться, і що за таке невиконання належатиме відповідати за всіма суворими тодішніми порядками.

З книги наказів Володьково-Дівицького волвиконкому 1921 року:

«Наказую вам найстрогіше доставити насіння у Володьково-Дівицький Волпосівком упродовж двох діб. За невиконання цього будете платити удвічі більше». «Наказую найстрогіше виконати вищевказане. За невиконання цього будете арештовані».

«22 грудня 1921. Прийняти самі найадміністративніші міри щодо стягування осінньої позички із 22-х боржників, списки яких ви передали раніше. Залишати таку кількість боржників на наступний 1922 рік неможливо. За невиконання цього будете арештовані за ваше холодне вжиття заходів».

З книги наказів Володьково-Дівицього волвиконкому 1922 року:

«Вжити найенергійніших заходів для того, щоб упродовж 48 годин з моменту отримання цього розпорядження все озиме зерно було вивезене платниками податку. За невиконання цього голови сільрад будуть арештовані».

«На додаток до розпорядження про безумовне виконання продподатку. Уповноваженим бути на своїх місцях і суворо виконувати свій обов'язок. На голову хутора Сотники (с. Данина) на неподання до 20 жовтня інформації про діяльність сільської ради за жовтень, для першого разу, накласти арешт терміном на 5 діб».

Справне виконання функцій голови сільради в умовах, що склалися на кінець 1922 року, ставало, таким чином, не лише нереальним, а й небезпечним.

До сонму начальників і активістів нової влади стали входити тоді й комуністи, партійні осередки яких від початку 20-х років формувалися в селах. Безпосереднє керівництво ними здійснювали волосні комітети партії. Останні отримували вказівки з Ніжинського повітпарткому. Пізніше на основі цих двох структур були утворені райкоми партії.

Волосні парткоми найперше взяли за дисципліну. 1 серпня 1921 року з Володькової Дівиці Данинському партосередку надійшов для ознайомлення під розписку «дисциплінарний» лист. Йшлося в ньому зокрема й про один з найголовніших обов'язків члена партії – відвідувати збори та виступати на них. Ось цей пункт стосувався тих, хто ігноруватиме таку вимогу: «Відповідно до вказівки Ніжинського повітпарткому, всім членам осередків за

невідвідування зборів перший раз – оголошується догана, другий раз – догана і огудження в пресі, за третє невідвідування – виключення з партії. Секретар волпарткому».

Бути виключеними з партії новобранці «керівної і спрямовуючої» не хотіли. Адже туди йшли передусім за посадами, пільгами, кращим становищем у громаді. Щоб заробити «пташку» про виступи, стали говорити на тих зборах Бог вість про що. Але й тут здійснювався жорсткий контроль. Суворі контролери з волості поспішили надіслати в Данину нове попередження:

«Останнім часом на засіданнях компартячейки перестали розглядатися принципові питання, а ставлять на порядок денний маловажливі питання, мало не сімейні. Волпартком пропонує секретарю партячейки докорінним чином припинити подібне явище й ставити на зборах суто принципові питання: релігія і комунізм, економічна політика компартії і т. д. і вимагати контролю за діяльністю підручних партій. Пора зрозуміти, що загальні збори ячеек проводяться для підняття комуністичного рівня їх членів, для здорової критики і виправлення помилок».

Так поступово в селі формувалася нова каста людей – радянських працівників та комуністів. Пройде небагато часу і саме за допомогою такої, з одного боку, пригорованої, а з іншого, – заляканої касты правляча партія під лозунгами воєнного комунізму вершитиме над українським селянством нечуване беззаконня, сіятиме страх, проводитиме хвилю за хвилею нищівні репресії.

ЯК НИЗИ ВОЛОСТІ СТВОРЮВАЛИ

5 септєбря 1920 г. Шатурському сєльскому исполкому.

Припровождаем при сем протокол Данинского схода для объявления такового на Шатурском сходе: согласно ли общество присоединиться к Данинскому обществу для устройства в с. Данина своей волости на условиях, указанных в копии протокола. Данинский исполком.

(З архівного документа)

ВІДГОЛОСКИ ДЕМОКРАТИЗМУ В НЕДЕМОКРАТИЧНУ ЕПОХУ

Стара волосна система підпорядкування сільських населених пунктів діяла в нашому краї до середини 20-х років минулого століття. Більшовики, які за допомогою російських військових витіснили з Лівобережної України в 1919 році війська новопосталої на законних підставах Української Народної Республіки, в адміністративних справах на початках обмежилися лише заміною сільських голів, які віддавна обиралися громадою на сходах, радянським управлінським утворенням. Такими стали сільські виконавчі комітети (сільвиконкоми) Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

Відразу реорганізувати волості й повіти не дозволяла на той час нестабільна політична ситуація: українські терени незабаром заповнили ще одні чужинці – цього разу шовіністично налаштовані денікінські ополченці, ціль яких була повалити український радянський уряд і відно-

вити Російську імперію, повернувши царат. Саме через це директивно створені влітку 1919 року сільвиконками не змогли налагодити роботу. У Данині, наприклад, такий сільвиконком, що створений був на папері у повітовому ревкомі 6 січня 1920 року, реально було обрано на загальному сході села більш ніж на півроку пізніше.

Збережений в архіві протокольний запис про цю подію засвідчує, що, як і за козацьких часів, в українських селах продовжувало існувати неписане правило, за яким будь-яке важливе питання життя громади обговорювалося і затверджувалося для безумовного виконання всіма лише на загальному сході села. З огляду на це прибулим у село уповноваженим – від Ніжинського повітового комітету Т. Сімакову та члену Володьково-Дівицького волосного ревкому О. Кропив'янському – не вдалося зорганізувати актив нового радянського органу за заздальгідь складеним у волосному центрі списком лояльних до нової влади данинців – старий сільський голова вимагав скликання сходу села.

Отож, сільвиконком нової влади у кількості 27 чоловік та його керівники – голова сільради Євмен Кошма і секретар Пилип Подолянко – були обрані на першому після завершення громадянської війни 1917–1920 років загальному сході села 8 серпня 1920 року.

Після сформування сільвиконкомом нагальних справ у новообраного радянського активу села було непочатий край: суцільна розруха, голод, бандитизм, маса покалічених фізично й духовно тих, хто поверталися до домівок з різних театрів військових дій – ці та інші загальні біди всієї країни віддзеркалювалися в кожному населеному пункті, в кожній родині. Потрібно було терміново діяти на кожному з цих напрямків.

Та вийшло так, що перше питання, яке вирішив розв'язати новоутворений радянський сільвиконком на початках своєї діяльності стосувалося... відокремлення Данини від Володьково-Дівицької волості та створення,

разом із Шатурою та довколишніми хуторами, Данинської волості. Засідання активістів села саме із цього питання відбулося 24 серпня – через 12 днів після сільського сходу.

ДАВНЄ ОТАМАНСТВО

Сьогодні важко пояснити, чим керувалися ті активні данинці, вносячи питання про створення власної волості на обговорення як перше, найнагальніше, на ту пору. Можна лише припустити, що з-поміж інших обставин, які вплинули на такий крок, найголовнішими були три.

Перша. Отаманство, непослух будь-якому начальству, житейська позиція «я сам собі голова», зарозумілість – то є насправду давня риса мешканців цього села. Данинські парубки ще й у 60-ті роки минулого століття продовжували традицію своїх батьків і дідів із кулаками з'ясовувати стосунки, скажімо, з такими ж зарозумілими дівочанами. Про шатурян та мешканців довколишніх хуторів годі й говорити – у Шатурі, Лустівці, Погребці, Криниці, Тертишниках, усіх трьох Степових Хуторах і навіть у Синяках дужих і затятих у бійці данинців віддавна боялися. Недарма ж по цілій окрузі й досі ходить переказ про те, чому Махно зі своїми відчайдушними гуляйпільцями, безбоязно орудуючи по всьому Ніжинському повіту, обійшов боком лише Данину. Кажуть, слава про невпокореність чоловічого населення цього села насправду насторожила махновців. Щоправда, є підстави підозрювати, що цю бувальщину породили самі ж данинці. Та факти – річ уперта. Один із таких стосується колгоспної епохи села. Будучи до революції одними із заможних в окрузі, данинські селяни всю тривалу пору свого перебування в колгоспі були чи не найбіднішими, а їхні три колгоспи – найвідсталішими в районі. Упродовж десятків років десятки голів колгоспів, що їх періодично присилали з району, не могли довго керувати цим людом та навести лад у колективному господарстві.

Друга. Директивний, безапеляційний тон вказівок, що почав надходити з волосної столиці після «більшовизації» краю. Слова «должны», «обязаны», «немедленно», «в течении суток», «будете отвечать по всей строгости советских законов», «пойдете под трибунал» (а стосувалося це не тільки хлібозаготівлі, а й поставки для червоної армії коней, реманенту, продуктів) не могли не насторожити данинців. Попервах їм здавалося, що це волосне начальство прагне подавити дух вольності, який з давніх часів витав над цим селом, аби у такий спосіб помститися непокірним данинцям.

Третя. Можливість реалізації ініціативи цілої громади про згоду чи незгоду села входить до тієї чи іншої волості на законодавчому рівні. На ту пору ще живими були учасники першого всезагального сходу мешканців Дивиці, Данини й Шатури щодо створення в 1867 році Володьково-Дивицької волості і роз'яснення мирового судді про можливість відокремлення, що прописана в документі.

Як би не було, але на тому засіданні сільвиконкому, після гарячого й тривалого в часі обговорення, сформулювали спільно три питання, на які усі 27 членів виконкому вже дали ствердну відповідь, але слід було заручитися думкою громади. І тут бачимо повагу до давнього колегіального органу громади – сільського сходу.

Позаплановий, можна сказати екстрений, сход усіх данинців на церковному майдані призначений був на 29 серпня. Другий сход упродовж одного місяця – такого в селі ще ніколи не було.

Церковний майдан був переповнений вщерть. Голова сільради коротко інформує громаду про народжену в сільвиконкомі ініціативу та пропонує спільно обговорити і прийняти рішення з трьох питань у такій послідовності:

1. Чи бажає данинська громада відокремитися від Володьково-Дивицької волості й створити разом із шатурянами та мешканцями хуторів волость у селі Данина?

2. Чи згодна громада, щоб для правління новою волос-

тю передати церковний будинок, що віднедавна перебуває у власності громади, а для священника побудувати нову маленьку хату?

3. Чи готова громада Данини взяти на себе витрати на облаштування волості разом із шатурянами та хуторянами?

Цього разу обговорення усіх трьох питань тривало напрочуд недовго. На майдані то тут, то там лунали вигуки: «Голосуємо! І так все всім зрозуміло!»

Поділені на окремі сектори майдану обліковці уважно перераховують підняті руки тричі – окремо з кожного із трьох питань. За кільканадцять хвилин майдан притих – слухають остаточний вердикт усієї громади:

- з першого питання: однозначне «так»;
- із другого питання: більшість – «ні»;
- з третього питання: більшість – «так».

Результати голосування з другого питання (про відібрання церковного дому для потреб волості) потребують коментаря. Не без втіхи можна констатувати, що перший революційний наскок на релігію як «опіум для народу» і на церковне майно, як «маєток багатія-попа», з яким дещо пізніше радянська влада вирішуватиме всі болючі для громади питання, цього разу таки не пройшов. Немало тодішніх данинців ще пам'ятали живим отця Петра Скорину та його численні добрі справи, які він зробив упродовж свого майже півстолітнього пастирства для села. І хоч Свято-Троїцький храм у 1920 році був ще закритим, а прах протоієрея Скорини вже більше десяти літ покоївся разом із прахом його дружини в церковному склепі, селяни не хотіли розбазарювати десятиліттями формоване обійстя авторитетного священника.

Із цього приводу на сході прозвучала слухна пропозиція, за яку й проголосували одностайно: «Побудувати новий дім для волосного правління». Тут же обрали «уповноважених товариства Никодима Дворського, Андрія Подолянка та

Олександра Дворського щодо клопотання у вищестоящих органах про будівництво приміщення для волості».

Важко сказати, чи вірили учасники сходу в реальність виконання і цього пункту, і всього рішення щодо створення волості. З відстані сьогоднішнього дня таке рішення видається все ж наївним і далеким від реального стану справ, які склалися на початок 20-х років. Проте, можливо, тоді, в запалі очікування полум'яних обіцянок комуністів від реалізації лозунгів «Мир – хатам, війна – палатам!», «Грабуй у багатого і володарюй!», «Хто був ніким, той стане всім!» тощо, все бачилося в іншому світлі...

Та повернемося до данинського сходу.

Насамкінець ведучий пропонує проголосувати за те, щоб письмово оформлене щойно прийняте рішення передати на розгляд такого ж сходу у Шатуру. Із того рішення так і незрозуміло, чи хотіли данинці почути також думку мешканців хуторів, що віддавна формувалися довкола і через переважаючу кількість хуторян, які були вихідцями з Данини, неофіційно вважалися данинськими. Скоріш за все, ні, бо на сході лунали голоси на кшталт «а куди вони дінуться від нас?»

СУСІДИ-ЗРАДНИКИ

Далі події розвивалися так.

На оформлення резолюції та написання листа для шатурян пройшов майже тиждень. 5 вересня спеціальний посильний із Данини приніс у сусідню Шатуру два документи, скріплені данинською печаткою: листа на ім'я Шатурського сільвиконкому та копію протоколу сходу мешканців Данини. Лист той був такого змісту (подаю мовою оригіналу):

«5 сентября 1920 г. Шатурскому сельскому исполкому. Припровождаем при сем протокол Данинского схода для объявления такового на Шатурском сходе: согласно ли общество присоединиться к Данинскому обществу для

устройства в с. Данина своей волости на условиях, указанных в копии протокола. Данинский исполком».

Данинці з нетерпінням чекали відповіді з Шатури. Вона надійшла 14 вересня у такий же спосіб – через посильного. І цей документ доби слід процитувати так, як він був написаний:

«14 сентября 1920 г. Данинскому сельсовету. Шатурский исполком присовокупляет при сем протокол Данинского схода и доносит, что 11 сентября состоялся Шатурский сельский сход, которому был прочитан протокол постановления Данинского схода о присоединении открытия в с. Данине волости, на что общества с. Шатуры строят в с. Данине Волость **не согласны**. (ці два слова були підкреслені – прим. М. Т.) Шатурский исполком».

Не прокоментувати ці два унікальні документи, що дивом збережені для історії, ніяк не можна. Особисто для мене вони уособлюють класичний зразок офіційно-холодного листування двох донедавна дуже близьких осіб, що з різних причин перебувають у стані перманентної «холодної війни». Це також нагадує хрестоматійний сюжет із «Кайдашевої сім'ї»: раз ви до нас так, то й ми до вас спиною.

Старожили кажуть, що данинці тоді дуже образилися на шатурян за таку несподівано «нечемну» відповідь. Називали їх і зрадниками, і недотепами. Лунали в Данині й гостріші вирази: «Нехай собі самі без нас тепер *роблят, носят, ваят*» (натяк на те, що мова шатурян віддавна була особною від тієї, якою розмовляють в окрузі); «Та вони недавно із шатер повиходили!» (натяк на циганське походження своїх сусідів; за деякими переказами, назва Шатура походить від шатер кочових циган, які на тому місці раніше, до заснування села, таборилися); «Ми їм добра хотіли, а вони не знають свого місця» (натяк на те, що Данина – село «і давніше, і більше, і розвинутіше, і культурніше», і ще багато «і» називають у цьому контексті данинці).

Втім, якщо добре поміркувати, то така негативна відповідь шатурян була прогнозованою. А на що розрахову-

вали данинці, вибудовуючи такий підкреслено зверхній стиль стосунків зі своїми молодшими родичами? Що заважало їм напередодні сходу порадитися на рівних із сусідами, разом окреслити прикросці, що вони мали від дівичан за час перебування у спільній волості та й об'єднатися довкола цього. Можна було й запросити сусідів на свій сход. А коли вже й провели його самостійно, то варто було негайно туди поїхати з тим рішенням, а не пересилати через посильного, та за столом у тамтешньому сільвиконкомі гарненько й дружненько поміркувати: що кращого принесе всім своя волость.

Шатуряни легко могли пристати на ту ініціативу за найголовнішим аргументом – відстанню до волосного центру. Якщо від Данини туди – сім кілометрів, то від Шатури ще слід додати три. Ходити у різних справах на таку відстань пішки чи рихтувати щоразу підводу не завжди з руки, а Данина – вона спредковіку під боком. Та й витрат на облаштування волосного правління не так вже й багато було б – якщо в складчину та разом із хуторами. Звичайно, Данина, як найбільше село, узяла б основний тягар витрат на себе.

Однак і цього разу данинців підвели зарозумілість і самовпевненість у своїх діях. Шатуряни образилися цілком закономірно. Така ж реакція була, як з'ясувалося, і на хуторах. Кровні родичі, «які нікуди не дінуться», – то добрий аргумент, але й про їхню гордість та самодостатність слід було б таки подумати.

ГІРКІ УРОКИ

Вище висловлені міркування – скоріш загального характеру. І вони стосуються простого аналізу того гіркого уроку, який подали данинцям самодостатні сусіди. Насправді ж, ніякої нової волості за нової, більшовицької, влади громади самостійно вже не могли створювати. Спонтанна ініціатива сходу мешканців Данини – то від-

голосок, скоріш, демократизму й вільнолюбства, що генетично протікали у жилах українців ще від часів козаччини. Це саме ті риси, за які не любили в Російській імперії українців, які волею політичних обставин вимушено перебували в ній понад триста літ. І саме ці риси стали методично й наполегливо витравлювати із свідомості українців носії комуністичної ідеології. Головна мета соціалістичної революції – повсюдне ствердження диктатури пролетаріату – передбачала таке ж повсюдне придушення усіякого інакодумства, не санкціонованої зверху будь-якої ініціативи та бодай найменшої спроби захисту своєї національної ідентичності.

Тоді, в далекі 20-ті роки, втомлені розрухою й війнами, данинці, як і мешканці інших українських сіл, щиро повірили обіцянкам комуністів про молочні ріки й кисільні береги скорої комуністичної доби. Тоді вони ще не знали, що до тих примарних «берегів» їм та їхнім родичам доведеться йти через голодомори, репресії, нову панщину, яка набула форми колгоспної, отожд, нічийної, потоптаня віри пращурів, вихолощення з душ усього національного, самотнього, свого власного.

Печатка Володьково-Дівицької волості

Ще один урок напрошується з цієї історії. Він стосується колишніх і сьогочасних реформаторів командно-адміністративної системи, яка формувалася упродовж десятиліть і цементовою міцністю тримається за старе, не хоче змінюватися на нагальні вимоги часу. Коли б ці місцеві чиновники знали історію своїх округів, повітів, волостей, коли б читали архівні документи, коли б розумілися на важливості сповідувати традиції, шанувати історію, вони б ніколи не посміли так багаторазово й бездумно тасувати українські села в їхньому адміністративному підпорядкуванні. У тому тасуванні особливо не повезло Данині й Шатурі. За 80-ліття радянщини їх чотири рази перекидали з одного району в інший.

Чи не від такого перекидання до Данини тверду дорогу проклали чи не в останню чергу? І то на Лосинівку, через яку до Ніжина шлях удвічі довший, ніж був спредковіку через Володькову Дівицю.

Ось і нині, коли знову заговорили про нове укрупнення, ці два села збираються приєднати до Лосинівки. Отож, усупереч тій же історії, яка засвідчує, що оптимальною для цих сіл була б Володькова-Дівиця.

ПРОДРОЗКЛАДКА І ПРОДПОДАТОК

...Селяни далеко не всі розуміють, що вільна торгівля хлібом є державний злочин. «Я хліб виростив, це мій продукт і я маю право ним торгувати», – так розмірковують селяни, за звичкою, по-старому. А ми кажемо, що це державний злочин.

Мобілізувати армію, виділивши здорові її частини, і призвати 19-літніх... для систематичних військових дій для завоювання, відвоювання, забирання і звезення хліба та палива.
(Володимир Ленін)

СУТЬ ПРОДРОЗКЛАДКИ І ПРОДПОДАТКУ

Слово *продрозкладка* (російською – *продразвёрстка*) – один із перших неологізмів радянської пори, який швидко поширився на теренах колишньої Російської імперії від березня 1919 року. Тоді правляча комуністична партія оголосила політику воєнного комунізму. Суть цієї політики полягала в тому, що замість вільного продажу харчових продуктів і сировини селяни змушені були в примусовому порядку майже всю її здавати державі.

На окуповані українські губернії московський уряд накладав обумовлену в центрі, відповідно до потреб промислових міст, кількість різних продуктів харчування. Цифри, спущені з гори, розкладали на повіти та волості, а ті, в свою чергу, – на сільські громади (звідси – продрозкладка). Сільради, спільно з комнезамами (комітети незаможних селян), доводили норми здачі на сільські двори. Принцип

продрозкладки від початку був дискримінаційним: подані у списках господарства малозаможних селян повністю звільнялися від цієї повинності, натомість основний тягар лягав на плечі працьовитого середнього та заможного селянства. В них забирали все, залишаючи для прожиття членів родин лише мінімальні норми продуктів. Дискримінаційність продрозкладки бачиться і в загальнодержавному масштабі: на українські губернії, які були захоплені більшовиками, Москва накладала значно більші норми здачі продуктів, ніж на губернії радянської Росії. У тому, що планові цифрові показники були для влади бажаними, а не реальними, засвідчують і такі дані. Упродовж 1920–1921 років із селянських господарств підрадянської частини України за допомогою надісланих із міста озброєних загонів було забрано 77,4 млн. пудів хліба, що складало лише 47 відсотків запланованого.

У березні 1921 року на X з'їзді РКП(б) кремлівське керівництво визнало політику воєнного комунізму не лише неефективною, а й шкідливою. Тоді ж у лексиконі влади вперше появляється термін *неп* (нова економічна політика). Новим у системі оподаткування було те, що продрозкладка була замінена на *продподаток*. Він передбачав також обов'язкову здачу селянами натуральних продуктів, але в значно менших обсягах. Це давало їм можливість решту хліба продавати на ринку за вільними цінами. Продподаток проіснував до початку 30-х років, коли була здійснена суцільна колективізація селянських господарств і коли вже колгоспи були зобов'язані поставляти сільськогосподарську продукцію державі знову так, як це було заведено в період продрозкладки.

«ВИКАЧАТИ ПРОДУКТИ, ЩОБ УКРІПИТИ РЕВОЛЮЦІЮ В СВІТІ»

З відновленням в українських селах улітку 1920 року сільвиконкомів Москва зажадала від нових державних

формувань чим скоріше провести на місцях ретельну ревізію кожного селянського господарства. Про списки коней, іншої худоби, як також про земельний фонд ішлося в попередній темі. На осінь черга дійшла для з'ясування продуктивних комор у запасливих українців. Промислові центри радянської Росії, а також армія, відчували гостру нестачу продовольства. Взяти його будь-що планувалося за рахунок українців.

Першим кроком до детального опису тих продуктивних комор було складання *«Подвірних карточок»* мешканців кожного села. Основою його послужили дані першого після революційних подій 1917 року перепису населення на теренах колишньої Російської імперії, проведеного 1920 року.

Для прикладу, населення села Данина Володьково-Дівицької волості Ніжинського повіту тоді офіційно називалося «Товариство селян колишньої княгині Голіциної». Так ось, кожен двір цього товариства (а таких на 1920 рік було 583 дворів) був детально описаний на окремих картках. З них влада могла черпати детальну інформацію про кожну родину та її маєтність, що мешкає в дворі, за такими характеристиками: вік, стать, рівень грамотності, кількість худоби і птиці (за конкретним переліком), кількість сільськогосподарського інвентарю (за конкретним переліком), величина земельних наділів (орних, сінокісних, стан посівів).

Як виглядали ці подвірні картки? Проілюструємо на прикладі 23-річного глави двору по вулиці Шинковій Мозгового Івана Петровича. Після смерті батька Петра Мозгового цей молодий господар став основним годувальником великої родини, що складалася із восьми чоловік:

*«Чоловіки:
23 роки – грамотний
1 рік, син*

Жінки:

49 років, мати (неграмотна)

20 років, дружина (грамотна)

18 років, сестра, (неграмотна)

12 років, сестра (неграмотна)

10 років, сестра (неграмотна)

7 років, сестра

У господарстві худоби і птиці:

Кури – 7 штук

Корови – 1

Телята – 1

Свині – 2

Сільськогосподарський інвентар:

Плуг – 1

Борони – 3 (залізні)

Соломорізка – 1

Серпи – 3

Всього землі (десятин) – 9,81

Посіяно озимих – 7,0»

Ось цього молодого господаря з одним плугом, трьома залізними боронами та трьома серпами, як десятків таких як він, влада незабаром оголосить ворогами радянської влади, куркульським класом і відправить на вірну смерть на російські соловецькі острови...

А поки що 9 листопада 1920 року сільрада створює комісію із трьох чоловік, завданням якої є виявлення та детальний запис продуктових запасів у кожному дворі за кількістю й видами. Зібрані дані мали без зволікань передаватися до волості, а звідти – в губернію. Поки що ні про які вказівки щодо здачі лишків продукції не йшлося.

Та вже 14 грудня в село прибуває уповноважений Носівського райпродкомісаріату товариш Петренко. На його вимогу скликається спільне засідання сільської Ради,

членів президії сільвиконкому та комітету незаможних селян. У селі тоді вперше почули незрозуміле доти слово *продрозверстка*. Згодом це слово увійде в новітню українську історію як страхотливе явище загальнонаціонального масштабу, від якого віяло жорстокістю й несправедливістю, яке посіяло зневіру, забрало здоров'я, понівечило долі мільйонів українців.

Судячи з протоколу, начальник із району говорив про «катастрофічний стан міської промисловості, про поступове погіршення ситуації в сільському господарстві та про необхідність виконати продрозверстку і тим самим врятувати життя міській промисловості та сільському господарству». Рішення, яке прийняли тоді данинські активісти, варто оприлюднити для історії. Цитую в перекладі з російської, зберігаючи стилістику та лексику протокольного документу: «Розверстку повністю **викачати** (виділення моє – М. Т.) до 25 грудня 1920 року і тим самим укріпити радянську владу, Революцію України і Росії і всього світу в майбутньому і врятувати життя».

Читаєш цей документ і думаєш: ну не міг малограмотний секретар сільської Ради записати таке до протоколу без підказки присланого вищестоящего начальника; ну не могли тоді, в умовах суцільної розрухи, невизначеності за завтрашній день, перейняті щоденними турботами про виживання своєї родини селяни думати передусім про врятування життя «всього світу в майбутньому», про «скріплення революції України і Росії» – без оглядки на те, а хто ж рятуватиме життя їх самих, їхніх народжених і ще ненароджених дітей? Ще в цьому документі лякає лексика на кшталт «викачати». Не *виконати*, *зібрати*, а саме *відібрати*, *викачати* через силу, до останку. Така лексика стане відтоді нормою документів для безумовного виконання на місцях, які народжуватимуться у владних кабінетах не лише Москви, Харкова, а й Чернігова, Ніжина, Носівки, Володькової Дівичі.

Безпомилково можна ствердити одне: уже тоді, в 1920-му, з початком проведення масштабної кампанії продрозверстки, над українськими селами вимальовувалася примара голоду 1933 року.

У цей же час із Чернігова до Ніжина надходить телефонограма з грифом «таємно». У ній йшлося про персональну відповідальність голів продовольчих комітетів («предпродкомов») районів за доведені до кожного села цифри виконання продподатку. Наголошувалося на необхідності суворого дотримання класового принципу у «викачуванні» продподатку.

Іншими словами, акцент у тому викачуванні робився на господарях-власниках. Ще йшлося в цій телеграмі про недопущення випадків саботажу та недовиконання доведених цифр.

«Я НЕ В ЗМОЗІ ВИКОНАТИ...»

На основі поспішного аналізу зібраних «продовольчою трійкою» подвірних даних щодо стану продуктових запасів сільрада терміново доводить до кожного двору цифрові показники (у пудах) податку за різними видами продовольства. Письмові повідомлення були рознесені по дворах данинців перед кінцем листопада. Така поспішність була викликана тим, що перша хвиля збирання того податку мала закінчитися, згідно з вказівкою з району, до 25 грудня. Це означало, що до цієї дати кожний двір мав доставити належне для виконання персонального плану збіжжя своїми силами (власними возами) в Носівку на станцію та отримати на руки від райпродкомісаріату відповідну довідку.

Поки оторопілі селяни вивчали ті цифри та підраховували власні запаси, виконком сільради сушив голову над тим, як виконати ще одну, несподівану, вказівку з району. Цього разу йшлося про наказ Ніжинського повітового комісаріату з воєнних справ від 24 листопада 1920 року за №719 про термінову поставку від усіх сіл повіту коней для

потреб радянської армії. Від Данини вимагалось п'ять коней. Виконати це рішення вирішили у своєрідний спосіб. На початку, аби було по-справедливості, вирахували тих господарів, у кого була не одна, а дві-три коняки. Таких у селі виявилось дев'ятеро. Як із цього числа вибрати п'ять? Хтось запропонував жеребкування. Але більше чомусь сподобалася формула «від усіх – по одній коняці». Щоб не викликати суперечок. Ось прізвища тих, хто «постраждав» від такого, як видається, не зовсім правильного рішення: Андрій Микитенко, Парасковія Кулик, Яків Кательницький, Ананій Кательницький, Григорій Семенко, Іван Процько, Нестор Подолянко, Іван Яловський, Василь Івасенко.

Таким чином, данинські активісти успішно здолали перше випробування на здатність керування процесом, майже удвічі перевиконавши одну із численних вимог влади.

Не так пішло з виконанням першого етапу продрозкладки. Уже другого дня по отриманні письмово доведених планів невдоволення селян розтікалися вулицями, кількісно збільшувалися й щодень посилювалися. Голосіння, плачі, крики стали частіше лунаати і в сільраді. Багато людей не стримували обурення: на якій підставі комісія визначала обсяги здачі продовольства, коли вони значно перевищують те, що наявне в дворі? Голова сільради не відважився тоді пояснити людям, що цифри ті справді не співпадали з даними подвірної комісії, а формувалися на основі приблизного «розкладання» по дворах отриманих на село загальних показників. А вони справді були занадто високими.

На стіл голови посипалися заяви-прохання. Ознайомимось зі змістом кількох із них. (Всі заяви, до речі, слухняно написані російською мовою, бо українською могли не братися до уваги, дарма, що розгляд цей мали здійснювати в селі свої ж).

Заява від Ананія Кательницького від 24 листопада 1920 року, писана олівцем. У ній – крик душі простого селянина, безвихідь і страх:

" Кошицького району " Пролетарі всіх країн єдналися
У. С. Р. Р. ПЛАТІТЬ НА ПОСЕЛЕНЦЬКУ СЛУЖБУ 4 393

Центральні Губерніалні Оксфордські Радичівські

ОКЛАДНИЙ ЛИСТ

ПО ЄДИНОМУ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОМУ ПОДАТКУ НА 1924/25 РІК.

Приймає: Авдеевичев Село (слобода): Вашинка
 Інша: Вашинка Район: Ковшевий
 По батькові: Васильевич Округа: Ковшевий

В господарстві: Розряд по обсягові: 2 разряд

- 1) Земля, що обробляється (без сінокосів) 6 3/2 десятин.
- 2) Сінокоси, сад., лес.; або в паркуванні на прогую 1 1/2 десятин.
- 3) Хутори, що обробляються 2, гол.; або при паркуванні на обл. землю 1 1/2 десятин.
- 4) Разом с сіносною землею 9 1/2 десятин.
- 5) Інше 2 душ.

Додаток карб. б. м. Доля на місцеві потреби 1 е карб. б. м.
 Діна знижена карб. б. м. Всього належить до виплати 44 карб. б. м.

серед чого карб. б. м. 2 1/2 м. (забрати здебільше згод, кат., по альтерни, а замість сільдод.)

Терміни виплати (виплати місяць та день кожного окремого термину),	Курска	Коп.	Гроші в платню податку подаються в
I термін до <u>15/2</u> 1924 р.	9	24	<u>Ковшевий Р. С. 1</u>
II термін до <u>15/4</u> 1924 р.	13	60	
III термін до <u>15/6</u> 1924 р.	15	40.	
IV термін до <u>1/11</u> 1925 р.	6	60.	

Оклюданий лист одержан 17/7 1924 р.

В разі самовільної в термін маркуватися несл.

М. П. Секретар М. П. Губерніалні Олександрівський Оксфордський Радичівський

Вра вважаті податку належить пред'являти окладний лист.
 Проміжний, що загубив окладний лист повинен одержати 2 год на платню заповість його в 50 коп.

Акти.

Я, вдова Вашинської Ольга Кошицька в особі свого
 К. Н. Р. Радичівського білорадянського в Вашинці Потомницького
 Крайу П'ятилітньої Радичівщини Ольги Михайлівни
 цього листа. Акції по 1/4 згідно з окладним господарством
 сформованого Ольги Радичівської при обслуговуванні
 останнього, що в Записках Комітету на сходові в Вашинці
 нараховано 2500 рублів. Комітет Олександрівський з 4 років
 Комітет податковий не повинен оподатковувати
 А. Михайлівну Кошицьку, як і Ольгу Кошицьку і її Радичів
 -ву, як владарів, згідно з постановою Радичівщини
 Кошицької.

Голова Олександрівського Радичівського
 Потомницького Радичівського Радичівського
 Радичівського Радичівського Радичівського

Архівні свідки зловісного продподатку

«Прошу повторно прислати до мого господарства продовольчу комісію для перевірки моїх домашніх запасів через те, що я не в змозі виконати накладеної на мене продрозкладки в такій кількості: жита 35 пудів, картоплі 50, вівса 20 пудів. З цього я вже відвіз: жита 15, вівса 15, картоплі 30 пудів. Остальне відвезти не можу, оскільки в мене залишилось для прогонування сім'ї, яка складається з 10 душ. Згідно з нормами упродому, на одну душу треба мати мінімум 24 фунти в місяць. В чому й розписуюся».

Заява ця перекреслена навскіс червоним олівцем. Це означає, що вона залишалася без задоволення. І таких, із перекресленнями, в архівній теці – десятки.

Центральна влада передбачала масову появу подібних заяв на перегляд обсягу продподатку. Аби не допустити розслаблення чи розжалоблювання місцевих активістів, було прийнято упереджувальне рішення: на тих, хто в зазначений термін недовиконував план бодай на пуд, накладати повторно податок у подвійному розмірі. Серед тих данинців, хто першим потрапив до списку «повторних», – Павло Іванович Ярина. В його заяві – розпач і надія:

«Заявляю, що виконати розверстку я не можу. Можу тільки 20 пудів хліба, 20 пудів вівса і 25 – картоплі. Тому прошу сільраду звернути серйозну увагу на те, що я єдиний годувальник 11 душ сім'ї і сам перебуваю на службі, так що моє сімейство не в змозі прогодувати себе і скотину. Прошу вас, товариші, сприяти моєму становищу і зняти з мене накладену на мене повторно розкладку».

Як і в інших випадках, сільрада була непохитною: повторну комісію до заявника не надсилала, саму ж заяву перекреслювала та списувала в архів.

До кінця виконання акції залишалося п'ять днів. Чи зміг, скажімо, Павло Ярина справитися з подвійним продподатком? Відповіді на це не знайдено. Вона була однознач-

ною лише у випадку невиконання того плану: майно господаря конфісковувалося, а його самого відправляли в далекі від України краї. Практика ця набула системи дещо пізніше – в період розкуркулення та колективізації, про що йтиметься пізніше.

І ЛОШАТА ОПОДАТКОВУВАЛИСЯ

Влада шукала будь-якого приводу стягнути із українського селянина-трудівника чим побільше. Провалюючи із року в рік виконання від початку нереальних показників, спущених центром на місця, районне начальство із шкіри вилазить, щоб уникнути погроз вищестоящого керівництва трибуналом. Починаючи від 1925 року, база оподаткування негласно розширюється за рахунок худоби, яка ще не дає господареві додатково приплоду чи тяглової сили. Йдеться про лошат і телят до двох років. Селяни масово стали отримувати додаткові податкові листки.

Виникає питання: як довідувалися в районі про те, скільки і яких коней чи інших тварин є в господарстві селянина? Тут влада щороку набувала неабиякого досвіду. З перших місяців постанови сільських рад (березень 1920) від них систематично вимагали подавати до волості чи району такі показники. З роками влада все більше пресингувала селянство, не довіряючи даним сільрад. Починаючи від середини 20-х років, запроваджуються графіки роботи виїзних комісій з перевірки господарств на місцях. Скажімо, регулярний переоблік коней здійснювався під контролем райвійськкоматів у відповідності із заздалегідь складеними графіками.

Так, у відповідності з рішенням Ніжинського райвійськкомату, упродовж лютого 1932 року мав бути здійснений переоблік коней в усіх селах округи. Для цього створювалося п'ять *кінських комісій*. Данина, Лосинівка, Галиця, Сальне увійшли в другу кінську комісію. У *Данині* (так писалася тоді назва села в носівській райгазеті, а сільрада назива-

валася *Данинська*) комісія працювала того року три дні – від 26 по 28 лютого. Тут перевірялися і коні шатурян. Графік роботи комісії був опублікований, скажімо, в числі газети «Червона Носівщина» за 8 лютого 1932 року. До оголошення подалася приписка: «Роботу кінські комісії починають о 9 ранку. Коневласники за невивід коней на загінні пункти для переобліку підлягають суворій відповідальности».

Та повернемося до податкових листів, які ставали для селян суцям прокляттям. Дехто понуро викладав останні припасені рублі, боячись, що в іншому випадку доведеться платити удвічі більше. Та знаходилися сміливці, які відважувалися відстоювати свої права. Бо стали грамотніші – слухають радіо, читають газети. В Данині таким виявився вчорашній червоноармієць Роман Олексійович Хлібик.

Влада двічі порушила його права. *По-перше*, як щойно демобілізований, він, за законом, не мав сплачувати податок на худобу. А *по-друге*, до рангу худоби зарахували його лоша й змушують терміново заплатити виставлену в податковому листі суму. За невчасну сплату сума податку подвоювалася.

В пошуках правди чоловік дійшов до районної податкової комісії, прихопивши з собою довідку від керівництва Таращанського полку 44-ї Київської дивізії, де недавно проходив службу.

Носівським бюрократам цього виявилось недостатньо. Вони стали вимагати ще одного паперу – акту за підписом голови сільради, в якому було б зазначено точний вік лошаги. І такого акта за кілька днів було складено. Данинський господар мусив витратити ще цілий день дорогоцінного часу, аби знову добратися в Носівку, долучаючи до своєї справи (а в ній зібрано вже було 16 сторінок) черговий аркуш паперу. Читаємо:

«Акт. Я, голова Данинської сільради Кошма Є., в складі голови комітету неможлих селян Пономаренко Крисана Панкратовича та Кательницького Омеляна Митрофанова»

вичка цього листопада 17 дня 1925 року обслідували господарство громадянина Хлібика Романа Олексійовича. При обслідуванні оказалось, що записана коняка на оподаткування податком 1925/26 року дійсно зростом до 2-х років і не повинна в цьому році оподатковуватися. А тому комісія рахує означену коняку із податкового обкладання викреслити».

Тепер цей архівний аркуш паперу став документом доби. Він багато про що свідчить. Передусім про те, що ще на середину 20-х років владі не вдалося першими репресіями повністю залякати селянство. Знаходилися правдолюбці, які горіли бажанням шукати її поза межами села. Той, хто відважувався на це, мав бути готовим потратити на це немало часу і зусиль. У нашому випадку від отримання селянином додаткового податкового аркуша (2 листопада) і до написання протоколу засідання районної податкової комісії (14 грудня) пройшло півтора місяця. З іншого боку, своєю наполегливістю такий селянин ризикував бути запідозреним у контрреволюційній діяльності. Цю «фішку» влада широко й ефективно застосовуватиме дещо пізніше.

ПОКАРАННЯ КОНТРИБУЦІЄЮ

Нова доба принесла в село нову лексику. Стало модним скорочено називати новопосталі радянські органи, які все відчутніше впливали на організацію життя українського села. Селяни поступово почали звикати до термінів *уповітком* (управління повітовим комітетом), *волвиконком* (волосний виконавчий комітет), *райпродком* (районний продовольчий комісаріат). Оскільки такі скорочення широко використовувалися в пресі, на радіо, побутування їх у розмовній мові швидко ствердилося.

У конкретиці звичних раніше для селян сходів села, які час від часу в ту пору скликалися, до поняття сход додалися на початках радянщини незвичні означення

екстрений та контрибуція. З «екстреним» селяни розібралися зразу. Це слово їх почало лякати, оскільки нічого доброго від того, що місцеве начальство у такий спосіб скликає всіх, воно не віщувало. А от «контрибуція» вперше прозвучала на сході села 4 квітня 1921 року.

Нині цілком очевидно, що «мудрі» голови з центру, які вирішили застосувати цей термін у конкретиці удосконалення, іншими словами, вироблення жорсткіших правил здавання продподатку, самі не усвідомлювали на початку, що ж такий незвичний термін первинно приховує? З'ясуємо тепер. Це запозичене віддавна з латини слово буквально означає «збираю», «стягую». Всі тлумачні словники пояснюють його як процес «примусової здачі грошової суми, що стягується окупаційною адміністрацією з населення окупованої території». Друге значення цього поняття є таким: «грошові виплати, які сплачує переможена держава за умовами мирного договору державі-переможниці».

Як бачимо, і в першому, і в другому варіантах йдеться про окупаційну адміністрацію, яка нещадно ставиться до іншого народу. В історії українського села, як і України в цілому, запроваджене більшовиками *явище контрибуції* і слід розглядати саме так. Бо навіть ці, віднайдені в архівах, факти переконливо засвідчують, що в світовій цивілізації важко віднайти владу, яка б експлуатувала свій народ так люто, з такою ненавистю, як це робили більшовики і комуністи щодо українців.

Проведенню так званого контрибуційного сходу передували невтішні показники ходу першого етапу здачі селянами продподатку, який мав закінчитися 24 грудня. Вимушено зібравшись на засідання другого дня нового року – 2 січня, сільвиконком розпачливо констатує: продрозкладка данинцями провалена, значне недовиконання здачі продуктів державі зафіксовано за всіма показниками: хліб, фураж, худоба, свині та інше. Розуміючи, що відступати назад не можна, бо за невиконання будь-якої цифри їх чекає революційний трибунал, активісти фор-

мулюють у протоколі жорстку, але не конкретну резолюцію: «Продовжити енергійно стягування державної розкладки хлібом, свинями і худобою доти, поки в жодного громадянина нашого села не залишиться лишків».

Рівно через місяць (5 лютого) – ще одне засідання і знову та ж констатація: держпродподаток став надходити ще повільніше, тому заходи слід вживати ще енергійніше.

Схоже, і в центрі, і на рівні губернії та повіту помітили нездатність або небажання своїх представників на місцях забезпечити виконання доведених показників державної ваги. Цим, очевидно, і пояснюється звернення до такої крайньої форми примусового вилучення продуктів та коштів як контрибуція.

Заповнений вщерть сільський церковний майдан 4 квітня 1921 року зберігав незвичне для такого заходу гробове мовчання в момент, коли уповноважений з повіту оголошував данинцям із привезеного з собою папірця своєрідний вирок:

«1. За саботаж із здачею продподатку, за невиконання його з усіх показників до 24 грудня 1920 року обкласти мешканців села Данина контрибуцією в сумі 2 мільйони 500 тисяч рублів.

2. Означена сума має бути сплачена всім товариством, його сім'ями, за винятком тих сімей, представники яких безперервно знаходяться в рядах червоної армії».

Тут же було зачитано список червоноармійців, родини яких звільнялися від контрибуції. Таких на село виявилось 15 чоловік. Назвемо для історії їхні прізвища (в дужках зазначено вік і сімейний стан червоноармійця): Коваль Федот (21 рік, щойно одружений), Кічко Іван (одружений, син 6 місяців), Процько Панфіл (холостий), Стеценко Іван (22 роки, холостий), Романченко Петро (21 рік, щойно одружений), Вискірко Лев (21 рік, холостий), Литвин Андрій (21 рік, одружений), Вовкогон Трохим (холостий),

Вакуленко Кирило (холостий), Романченко Дмитро (22 роки, одружений), Каложний Яків (одружений), Процько Микита (холостий), Карамза Денис (холостий), Кутуг Семен (холостий), Кулик Іван (холостий).

Влада розуміла, що зібрати таку суму у грошовому вимірі село не зможе. Однак зменшувати її ніхто не збирався: всі цифрові показники спускалися з центру. Як варіант, громаді села пропонувалося компенсувати частину розміру контрибуції натурою, що практикувалося ще з 1920 року. Контролювати цю частину контрибуції покликаний був новоутворений у Ніжині повітовий Комітет заготівлі зернового фуражу. 23 листопада 1920 року звідти в Данину надійшло таке повідомлення:

«До терміну 15 вересня ц. р. від села Данини недоотримано сіна 793 пуди. Цим пропонується вам як бойовий наказ упродовж трьох днів доставити указану кількість сіна в м. Ніжин на прес-пункт. Крім того, доставити одночасно з Данини 700 пудів соломи в рахунок розверстки».

У квітні того ж 1921 року (27 числа) скликався ще один екстрений сход села. Згідно з отриманої з повіту інструкції, на ньому відбирали лишки землі в тих господарів, де її було понад встановлену норму.

КОМПРАЦІ І ТРУДПОВИННОСТІ

Ще одним способом розв'язання проблеми продплатку було запровадження в селах краю обов'язкової *трудової повинності*. Для організації такого вимушеного нововведення у повітових виконкомах були створені спеціальні відділи праці, а у волосних центрах та при сільрадах підпорядкованих їм сіл і хуторів – *компраці* (комітети праці). Суть трудповинності полягала в тому, що селяни мали відпрацювати певну кількість днів на різних важливих стратегічних господарських об'єктах, де бракувало робочих рук. Фактично йшлося про відновлення порядків, запроваджених ще за кріпаччини, коли

залежні від пана селяни мусили всі дні тижня, за винятком одного вихідного, трудитися на його полях. Різниця лиш полягала в тому, що «трудповинні» радянської доби ніколи не знали, коли, куди й на скільки днів доведеться йти чи їхати на ту відробку. Щоправда, в окремих випадках за виконану роботу передбачалася винагорода.

Ось приклади.

14 травня 1921 року, в розпал посадки різних сільсько-господарських культур на присадибних та земельних наділах, на ім'я Данинського компраці надходить письмова депеша такого змісту: «Володьково-Дівицький компраці пропонує Вам у терміновому порядку вислати 200 душ із залізними лопатами і ножами в розпорядження волкомпраці для направлення таких у Носівсько-Козарський цукровий завод для вивантаження насіння цукрових буряків. Поденна плата робочим: цукру – 1 фунт, солі – 1 фунт, мануфактури – пів-аршина, грошима – 428 руб. Висилка вище зазначених – обов'язкова не пізніше 16 травня згідно з приписом Ніжинського укомпраці від 10.05 за №1148. За невиконання цього вся відповідальність падає на голову компраці».

Буквально через тиждень – нова вказівка. Цього разу вимагалось 25 трудомобілізованих – на заготівлю дров для цього ж цукрового заводу. В наказі – приписка: «За невиконання – сувора відповідальність, аж до арешту, покладається на голову компраці».

Незважаючи на обіцянку оплати праці, що не завжди виконувалася, сільради реально не могли забезпечувати «поставку» поза межі своєї території такої кількості селян. Адже йшлося про полишення домівок на кілька днів найбільш працездатних членів родин, на яких трималося все домашнє господарство. Саме з цієї причини ухиляння під різними причинами від трудповинності набирало масового характеру в усіх селах краю. Цим пояснюється поява в другій половині травня у Володьковій Дівиці, Данині та Шатурі ось такого оголошення, текст якого підписав на-

чальник Володьковського воєнного гарнізону разом із начальником волосного виконкому:

«Цим доводиться до відома усіх громадян, що внаслідок повного небажання селян коритися наказам волостей і приступити до вивезення дров за графіком на кожний день, з останніх будуть взяті заложенники. Заложники будуть утримуватися під арештом у повіті до закінчення вивезення дров. Вивезення закінчити до четвертого грудня (неділя). Невиконання цього спричинить до строгіших мір покарання – аж до передачі під суд революційного трибуналу».

Такого способу примусу і такого йому дружного і впертого спротиву не було навіть за царату.

АРЕШТИ НЕПЛАТНИКІВ

Взяття в заложники окремих мешканців села для того, щоб змусити інших виконати поставлені перед ними обсяги робіт, стало початком розгортання справжніх економічних репресій у селі. Такий висновок можна зробити, аналізуючи архівні дані на тих селян, які потрапляли в списки недоплатників продподатку.

При сільраді 17 жовтня 1921 року створюється спеціальна комісія для складання списків. «На гачок» потрапили ті господарі, хто, недовиконавши до 24 грудня першу суму продподатку, був обкладений подвійним показником. Списків виявилось чотири: у першому – 9 чоловік, у другому – 5, у третьому – 6, у четвертому – 11 чоловік. Всіх – 31 чоловік. Передавши до повіту такі дані, в сільраді стали чекати подальших вказівок. Вони надійшли 29 листопада у вигляді наказу, що складався з трьох пунктів. Наказ цей викладений у своєрідний спосіб: до кожного з трьох каральних пунктів додавалися вказівки про те, як їх виконувати.

Першим пунктом наказу повітового ревкому передбачався арешт зазначених у списках хліборобів. Арештованих пропонувалося утримувати в «холодних місцях».

З літератури про минуле українського села читач орієнтується в змісті поняття «холодні місця». Якщо в містах та містечках такими були підвали помітних кам'яниць громадського значення, то в селах за них правили звичайні погребі, що були на обійсті кожного господарства. Подекуди були погребі й громадські. З огляду на те, що таких у Данині не було, виникає питання: де ж перебували арештовані за несплату повного обсягу продподатку?

Місць своєрідного ув'язнення в домашніх умовах непокірних владі данинців виявилось аж два. Арештованих за першими двома списками «спустили» до просторого кам'яного погреба колишнього сільського священика отця Петра Скорини. Селян із двох наступних списків свої ж погнали аж за село, до ще не зруйнованого маєтку колишнього відставного генерала, праправнука українського гетьмана Тараса Трясила Івана Тарасевича. За свідченням колишньої мешканки хутора Ганни Іванівни Федоряко, підземні кам'яні схованки пана були такими великими, що там можна було бігати; ще в тридцятих у тих утаємничених підземеллях відомого на всю Російську імперію колишнього власника хутора було улюблене місце ігрищ хутірської дівчороби.

Та повернімося до змісту наказу ревкому.

Другим пунктом цього документа був допит арештованих. Пропонувалося вести запис допиту у такій послідовності: прізвище та ім'я, номер господарства, сума несплаченого продподатку, кількість землі, міра врожайності, партійна приналежність, причина несплати.

Третій пункт – вимога будь-що «вибити» з арештованих ті недостаючі пуди, навіть якщо вони будуть останніми в господарстві. Для цього подавалася форма розписки. Вона такого змісту:

«Ми, що нижче підписані, громадяни с. Данини, даємо цю розписку в тому, що ми зобов'язуємося сплатити накладений додатковий продподаток сьогодні протягом трьох годин, знаючи, що за невиконання його будемо знову арештовані, а накладений податок буде стягнуто примусово, в чому й розписуємося».

У додатку до цього наказу є й така рекомендація: після поставлення підпису кожним під такими розписками вечором арештованих відпустити додому з тим, щоб завтра кожен з'явився в сільраду для відмітки до моменту здачі всієї суми продподатку.

Тримаю в руках розписки із тих чотирьох аркушів. Вони написані одним почерком, очевидно, секретарем сільської ради. Прізвища заповнені іншою рукою, вже олівцем. Ні підписів, ні власноруч проставлених хрестиків (так робили ті, хто був неграмотним і не вмів розписуватися) під прізвищами «винуватців» у цих спільних розписках немає. Важко сказати, чи ті господарі-власники принципово не хотіли розписуватися, чи владі було вже без різниці, адже підготовлені наперед колективні розписки в чотирьох списках були зроблені.

Пробую уявити обриси тих, хто відважився кинути виклик владі, яка в досягненні мети будь-якою ціною не зупинялася ні перед яким вибором репресивних заходів. Ці сільські представники середнього класу, на яких в усіх країнах і за всіх часів тримався світ, любили від малку працю на землі, вміло і в поті чола господарити біля неї.

У кожного з цих 31-го була своя причина і своя мотивація несплати того зловісного, вже подвоєного, податку. У кожного була своя доля, здебільшого молода, ще не реалізована сповна. Скажімо, у Мозгового Івана та його молодій дружини Устини в ті дні його перебування під арештом у холодному сільрадівському погребі народився другий син, названий на честь батька, – Іваном,

а старшому, Андрію, виповнилося всього лиш два роки. Тільки б жити, кохатися, рости й виховувати дітей та з любов'ю доглядати землю-годувальницю, яка щедрами наділяє лише працелюбних і завзятих у справі.

Керманічі радянської влади, які ніколи не толерували розумних, працьовитих і самодостатніх, навісили на цих справжніх господарів тавро куркулів, сформували не в одного покоління несправедливе чуття зневаги й осуду. В таких хліборобів та їхніх родин насправду не було майбутнього в країні, яка будувала світле комуністичне «завтра» для майбутніх поколінь на крові і кістах цілого народу.

Назвемо також для історії цих одержимих данинців, які через несприятливі суспільно-політичні обставини не могли сповна реалізувати богом даний таланти успішних хліборобів. Потрапивши до списків неблагонадійних, вони вже через кілька років потраплять до справжнього молоху сталінських репресій, доточно закінчать свої мольді життя в сибірських ГУЛАГах, так і не скорившись тоталітарній комуні-більшовицькій системі.

Список №1:

1. Кулик Федір.
2. Сердюк Никифор.
3. Шимка Андрій.
4. Шимка Іван.
5. Микитенко Матвій.
6. Дідик Андрій.
7. Кулик Василь Гордіїв.
8. Мозговой Іван Петрів.
9. Микитенко Петро.

Список №2:

1. Вискірко Василь.
2. Кулик Феодосій.
3. Братченко Степан.
4. Ярмош Яків.
5. П'яте прізвище розпізнати не вдалося.

Список №3:

1. Перепелиця Зот.
2. Калюжний Юхим.
3. Гавриш Никифор.
4. Семенко Денис.
5. Калюжний Тимофій.
6. Семенко Ольга.

Список №4:

1. Свирид Іван.
2. Штиволока Іван.
3. Ярина Леонтій.
4. Авраменко Сидір.
6. Ярина Катерина.
7. Авраменко Гордій.
8. Рог Тихін.
9. Лисенко Ісак.
10. Подолянко Ігнат.
11. Авраменко Євдоким.

Незважаючи на посилення репресій щодо тих, хто не міг (чи не хотів) виконувати продрозверстку сповна, все нові й нові плани здачі продуктів повсюди провалювалися. Це можна простежити за ходом виконання інших видів продрозкладки.

Слідом за хлібом, фуражем, худобою, свиньми центр спускає на села інші види повинностей. На глибоку осінь 1921 року наставала пора медової, ячної, масляної. Ось документ від Володьково-Дівицького відділення Ніжинського повітпродкому, направлений у села волості 7 листопада, який засвідчує, що і в цьому сегменті повсюдного «викачування» останніх запасів із селянських господарств влада не змогла досягнути успіхів:

«Відповідно до наказу повітпродкому за №1750 звертається увага на бездіяльність виконання розверстки на мед, масло і яйця, яка повинна бути виконана в найкоротший термін. Виконано ж до цього часу так: Носівською волостю – медової повинності 15%, ячної 9%, масла – зовсім не виконано; Мринською волостю виконано лише 4% ячної повинності».

Констатуючи таку невтішну для влади картину, районний продовольчий комісар пропонує сільським активістам для безумовного виконання плану по волості активніше застосовувати до неплатників такі найстрогіші заходи впливу: збільшення повинності до подвійного розміру, реквізування домашнього майна, арешт і передача власника двору під суд.

* * *

Методично, послідовно і неухильно комуно-більшовицька влада ставила непокірне українське село на коліна. Витончені прийоми викачування у формі продрозкладки, а згодом продподатку, розширення бази оподаткування домашніх господарств, повсюдне «добивання» неплатників непосильними контрибуціями та різноманітними трудовими повинностями, насамкінець, арешти непокірних селян – все це стало предтечею наперед спланованого кремлівською верхівкою геноциду цілого українського народу.

ду № 6/351 засідання Президії 2 Київського Округового
в 8-го Березня 1929 р.

РОЗДІЛ

АДІ: Про затвердження РОЗДІЛ куркульських господарств, де
лягають розкуркулюванню в зв'язку з суцільною колективізацією.
(дон. т. т. САМОВСЬКИХ, ВОЛОДІМІРА, ВАРВАРИ)

ТАНОВИДИ: Реагуючи на списки куркульських господарств, де під-
лягають розкуркулюванню, в зв'язку з суцільною колективізацією, Пре-
сія Округового - У К Я В О Р

ПО ДОБРОВІСКОМУ РАЙОНУ:

Представити
господарство
як суч...

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ
І ГОЛОДОМОР

розкуркулюванню

х господарств
ОСНИАН
ДУЛЬСКО
ПОКРА
ПРИДУВ
КІ ІМАН
КІМЕНІ
КАНАД
НІМА І
ЗАМОС
ДРУЗЬ

Олександрівка с. Катерино
с. Тарасівка
с. Степанівка
с. Степанівка
с. Степанівка
с. Степанівка
с. Степанівка
с. Степанівка

які господарств
ОБКА

О/В
ГУМБЕ
ЛІДВОН
ДЕВЧЕНІ
СТРАТИ
ГОРДА
ДРУЗЬ

Олександрівка с. Саліне
Олександрівка с. Степанівка

3/ Щодо осіб, які в минулому мали більш за 100-200 дес.
лі, порушити питання перед Урядом про виписку їх за межі округу
відділів, які раніш помилково були пропущені в списках відділів,
які лягають виселенню, передавши їх майно після виселення на ка-
ртильних р-в /таких господарств в районі - 8/

4/ Зважаючи на те, що розкуркулювання повинно бути пере-
ведено до без виселення вказаних в списках осіб-запрослужаних РРФ,
для інструкції віднести цих господарствам упріш кейні нова ка-
лективізації.

5/ Все майно, розмінен та худобу в порядку розкуркулю-
вання господарств передати колективам тих сел, де буде переведено
майно.

ПО ІЧЕНСЬКОМУ РАЙОНУ:

в зв'язку з тим, що в представлених списках по розкуркулю-
ванню в тому ж окремому районі бракує кількох

КОЛГОСП

У своїй кіноповісті Довженко критикує політику партії в галузі колгоспного будівництва. Він зображує справу так, нібито колгоспний лад вбив у людях людську гідність і почуття національної гордості... Довженко не розуміє і не хоче зрозуміти, що тільки колгоспи по-справжньому розкріпачили радянську жінку... Завдяки трудовневі колгоспниця перестала бути економічно залежною від сім'ї, від чоловіка.

(Зі стенограми виступу Йосипа Сталіна на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) 30 січня 1944 р., де піддано гострій критиці фільм Олександра Довженка «Україна в огні»)

Наведена вище маловідома цитата належать одному з найодіозніших творців комуно-більшовицького режиму, що упродовж десятиліть примусом, обманом, обіцянками, залякуванням і безпощадним знищенням мільйонів незгодних стверджувався на одній шостій земної кулі. Завдяки масованій войовничій пропаганді в умовах панування в інформаційному полі винятково однієї, комуністичної, ідеології провідники цього режиму зуміли переконати десятки мільйонів людей у тому, що будують найкращу і найсправедливішу в світі державу комуністичного раю. Насправді ж породили своїми діями неймовірну вакханалію незнаного доти в світовій цивілізації за масштабами і наслідками терору, що став початком геноциду цілого українського народу.

Найстрашнішим у цьому явищі стало те, що войовничою демагогією була отруєна свідомість не одного покоління радянських людей, багато з яких відійшли за межу

земного життя, так і не усвідомивши величину трагедії всієї нації, її культури, мови, свого роду-племені, вихідцями із яких були. А серед їхніх спадкоємців є немало тих, хто й досі заперечує чи сумнівається в справжніх причинах і масштабах цієї трагедії, списуючи все на суворість історичної доби, прагнучи відбілити тих, хто безпосередньо причетний до мільйонів безневинних людських жертв.

У цьому розділі книги читач довідається про те, як ця людська трагедія не лише всеукраїнського, а й всепланетарного масштабу починалася, розвивалася й дійшла до свого апогею в окремо взятому українському селі та його околицях. Основним фактологічним тлом оповіді, як і в попередніх розділах, слугуватимуть досі не оприлюднені архівні матеріали, а також підшивки маловідомих нині газет 20–40-х років, які виходили в окружному центрі Ніжині («Нове Село») та районних центрах Носівці («Червона Носівщина») і Лосинівці («Ударний Труд» та «Жовтнева Зоря»), куди в різні радянські роки входили Данина і Шатура.

ТЕ, ЩО ВБИВАЛО ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ

Про колективізацію українського села написано упродовж радянської доби гори літератури, знято сотні фільмів, зафіксовано кілометри плівок радіо- та телепередач. Із ранньої шкільної пори й аждо глибокої старості радянську людину супроводжували різноманітні бравурні сюжети про це непересічне явище радянської історії, яке нібито вивело відстале й забите пореволюційне українське село на передові рейки розвитку і зробило мільйони сільських трудівників щасливими та заможними.

Дитяча пам'ять автора цих рядків зафіксувала малюнок із назвою «У черзі до колгоспу», вміщений в одному із шкільних підручників «Історії СРСР» періоду 60-х років минулого століття: простенький стіл посеред сільського майдану, за яким сидить заклопотаний писар, зусібіч об-

ступили десятки молодих і старших, із дітьми на руках, селян, тримаючи в руках щойно заповнені для реєстрації заяви про вступ до колгоспу. Обличчя в усіх світяться радістю, збудженням, надією.

У художній літературі, здається, чи не найпереконливіше опоетизував період становлення колгоспної пори неперевершений майстер художнього слова, класик української радянської літератури Михайло Стельмах. Його «Кров людська – не водиця», як також і епопеї «Хліб і сіль» та «Велика рідня», стали воістину гімном новому радянському селу і тогочасній владі. Не випадково за кожен із цих творів автор отримував найвищий вияв тогочасного офіційного визнання митця – Сталінську чи Ленінську премії. Уведені до шкільних програм, ці хрестоматійні твори хвилювали душі сотень тисяч молодих українців, народжених після описаних автором подій. Втім, ті читачі й не здогадувалися, що події ці описувалися крізь призму панівного тоді в літературі й мистецтві принципу соціалістичного реалізму, який, як з'ясувалося згодом, був досить далеким від суворой житейської правди поза всілякими її ідеологічними обгортками.

Принагідно ще можна згадати про такі ж хрестоматійні фільми як зняті в Росії на замовлення Сталіна «Свинарка і пастух», «Кубанські козаки», «Було те в Пенькові» та створені київською кіностудією агітки за кон'юнктурними творами О. Корнійчука «Приїздить у Дзвонкове», «В степах України» тощо, які десятиліттями не сходили з радянських кіно- та телеекранів. То були наперед продумані потужні ідеологічні акції, що усталювали в свідомості мас офіційну версію подій, яку, здавалося, ніхто й ніколи не зможе зрушити з п'єдесталу. Ті з незначної когорти мислячих і небайдужих митців, хто пробував це робити, негайно оголошувалися лютими ворогами радянського народу із беззастережною забороною їхніх «крамольних» творів.

З-поміж таких виявився кіномитець світової величі, виходець із чернігівської Сосниці, в якому завжди жила душа

великого українця, – Олександр Довженко. Це він відважився у своєму новому фільмі «Україна в огні» подивитися на політику правлячої компартії в галузі колгоспного будівництва очима простої селянки. Це він уклав їй в уста запитання до влади, під яким могли підписатися мільйони таких же: «...Чому я виросла не горда, не достойна і не гідна? Чому в нашому районі до війни ви міряли дівочі наші чесноти головним чином на трудодень і на центнери буряків?..»

Довженко відважився відобразити у своєму фільмі той колгоспний лад, який «убив у людях людську гідність і почуття національної гордості». За що й поплатився. Після розгромного виступу на пленумі ЦК ВКП(б) самого товариша Сталіна, який особисто прочитав сценарій фільму, доля цього митця, як і вся його творчість, одним розчерком пера прирікалися на забуття.

ДОНЕСЕННЯ З ГРИФОМ «ЦІЛКОВИТО ТАЄМНО»

Поряд із усталеною версією передумов та головних колізій колективізації була й інша, тривалий час приховувана владою за сімома замками, правда. Замки ці давно вже зняті, але документи із тих своєрідних концентраційних таборів української правди витягнені на світ Божий ще далеко не всі. Особливо ті, які стосуються так званої локальної, місцевої, історії, із збірки якої й мала б творитися історія національна.

Слово документу, який оприлюднюється вперше.

Йдеться про донесення з грифом *«цілковито таємно, серія К»*, які періодично передавали пошто-телеграфами співробітники ГПУ на місцях до головного управління ГПУ у тодішню столицю України Харків. Цей наділений нечуваними повноваженнями каральний центральний орган через своїх спеціальних представників збирав у таємний спосіб паралельну інформацію про реальний стан справ на місцях. Така необхідність викликана була

тим, що партійні органи передавали до центру часом зглажену або дещо прикрашену інформацію. Ось що передав до Харкова такий працівник ГПУ в Носівському районі 16 березня 1930 року. Повідомлялися деталі про збори з приводу створення колгоспів у двох населених пунктах Носівщини – Степових Хуторах і Шатурі. До речі, цей документ весь цей час зберігався в архівній теці з досить промовистою назвою – *«Оперативно-інформаційні зведення і донесення окружного відділу держполітуправління про дискримінацію в ході колективізації, про інші випадки кримінального характеру»*. Отож, всього лиш чотири факти, які були, звичайно ж, не для преси.

Факт перший.

«Під час проведення сходу селян 2-ї сотні Степно-Хутірської сільради, на якому обговорювалося питання колективізації сільського господарства, виступаючи в дебатах селяни висловилися проти колективізації. Голова робітничого комітету Саранчук Опанас Федорович, який проводив сход, замість відповідного роз'яснення, заявив селянам: **«Ми вас просити не будем, а ви будете проситися в колектив, та буде вже пізно. Але тоді вас, не записаних до колгоспу, переселять на погану землю, як куркулів»**. Незважаючи на те, що селяни відмовилися від проведення колективізації, Саранчук написав резолюцію про те, що селяни згодні. Селяни, довідавшись про це, намагалися вирвати протокол, чого їм не вдалося зробити».

Факт другий.

«На 3-й сотні Степно-Хутірської сільради, після доповіді про колективізацію сільського господарства селяни поставили кілька запитань особам, які організували сход. Так, було задано питання: «А що буде тому, хто не піде в колектив?». Уповноважений райвиконкому Добрицький на це відповів: **«Хто не піде в колектив, тому не буде місця ні в колективі, ні в радгоспі, а доведеться жити з куркулями на найгірших місцях – землях, а тому можна буде їх вільно приєднати до куркулів як класу»**. Ті

селяни, які на зборах відмовлялися від вступу в колектив, були арештовані за розпорядженням голови сільської Ради Мархая як за зрив зборів. Так були арештовані: Мазур Степан – середняк, Брус Яків Тихонович – середняк, Хуртак – бідняк і дві жінки-середнячки. Протримавши деякий час, голова сільради з-під стражі їх звільнив».

Факт третій.

«20 березня ц. р. на сході селян 1-ї сотні Степно-Хутірської сільради обговорювалося питання про колективізацію сільського господарства. Сход проводив прикріплений до сільради агроном бурякоспілки Мархотко. Він заявив селянам: **«Хто не піде в колектив, тому дорога за межі України, разом із куркулями, як класовим ворогам»**. Незважаючи на те, що селяни не згодилися на колективізацію, в протоколі сходу було записано, що всі присутні на сході увійшли в колектив без заперечень. Однак, довідавшись із газет, як повсюдно добровільно люди записуються в колгоспи, багато подали заяви про вихід із такого».

Факт четвертий.

У цьому ж документі детально описана ситуація й про те, наскільки «добровільно» і «одностайно» записувалися в колгосп у Шатурі. **«За вказівкою уповноваженого із райвиконкому Данильченка прямо на зборах відбулися арешти тих бідняків і середняків, які не захотіли вступати до колгоспу**. Арештованих направили в міліцію та до райуповноваженого ГПУ як злісних контрреволюціонерів. Так були арештовані на тому сході: Дяченко Сидір Мойсейович – середняк, Сюр Іван Іванович – середняк та інші. На середняка Сюра було складено акт за те, що він вголос висловлював сумнів щодо доцільності вступу до колгоспу».

Таким чином, народжена в центрі ідея змусити українського селянина добровільно передавати своє господарство якомусь ефемерному, досі не знаному в краї, колективному господарству зазнавала краху. Привчений від діда-прадіда працювати на своєму полі одноосібно й са-

мостійно, будь-який більш-менш путній господар уперто висловлював свою незгоду на підозріле усупільнення.

Про те, що спротив колективізації в чернігівському краї був повсюдним і сильним, засвідчують її темпи. Розпочата ще 1928 року, акція Кремля на усупільнення в Україні сільськогосподарського виробництва забуксува-

СПРАВА

№ 5

Листо-телеграми Окр Армії -
Радрику, яка отримувалася по Алії
по питанням колективізації

Оперативна інформація щодо свідань і доносів Окр Армії до органів уряду та Окр Армії щодо ходів колективізації. Відносини між партією, сільським населенням та органами місцевої влади.

Почато 1 січня 1930 р.

Відпущено 3 червня 1930 р.

№ 100 аркушів

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
КАНЦТОРГ
Київ, вул. К. Лівинська 26-31 Телефон 13-39

Копія.-

О В * Я В А . -

ТОВАРИШІ УКРАЇНЦІ БОРИТЬСЯ ПРОТИ НАШОГО ВОРОГА ЖИДОВНІ ПРОТЕ ВОНИ ХОЧУТЬ ЗАБРАТИ В СВОЇ РУКИ УКРАЇНУ Й ВОНИ ХОЧУТЬ ЗМУЩАТИСЯ З НАС ВОНИ МУЧАЮТЬ НАС ВОНИ ЖОРСТОКО ВБИВАЮТЬ СЕЛЯН ВОНИ КАЖУТЬ ЩО ВИ ВЖЕ В МИШУ НАМ ТІЛЬКИ ЗАВ'ЯЗАТИ ВАС.

з оригіналом згідно: Упогнорак *Етальма* /ЕДЕЛЬМАН/

Одна із приховуваних владою форм спротиву селян колективізації – поширювані селами краю анонімних листівок такого змісту. 1930

ла відразу: в той рік вдалося колективізувати лише 5 відсотків селянських господарств. Через два роки, коли від березня 1930 року центр оголосив курс на суцільну колективізацію, натягнули ще 15 відсотків. Слабо допомагали навіть погрози переселяти незгодних на гірші землі або й взагалі виселяти з України в холодні краї.

Виникає запитання: що спонукало присланого в село вищестоящим партійним органом уповноваженого вдаватися до залякування та фальшувати протокол зборів селян конкретного села? Безумовно одне: боязнь за власну шкіру, відчуття неминучості покарання за невиконане важливе партійне доручення. Цей ефективний метод влада успішно засвоїла, коли створювала сільради, призначала на їх керівництво лояльних активістів та через них «викачувала» продовольство в період запровадження продрозкладки.

Втім, повідомлення з місць, які засвідчували неможливість досягнути запланованих наперед темпів колективізації, не могли не насторожити владу. Під тиском обставин вона змушена була поміняти тактику. Політика батога перевтілилася незабаром у політику пряника. 2 березня 1930 року в газеті «Правда» з'являється стаття Й. Сталіна під заголовком *«Головокружіння від успіхів»*. У ній уперше йшлося про недоліки в організації проведення колективізації, визнавалися перегини та підкреслювався принцип добровільності. Вину за ці перегини центр списав на місцевих керівників. Однак, таке «списання» декларувалося для ока. Насправді ж, темпи колективізації мали не знижуватися, а, навпаки, наростати.

Обіцянкам партії досягнути незабаром процвітання свого життя в колгоспах найбільше повірив найбідніший та середній прошарок селянства. Саме такі найсильніше відчули себе ошуканими. Це сталося після формування першої мережі колгоспів та доведення їм перших планів хлібозаготівлі державі. Припала ця пора на збирання врожаю першого року Голодомору – 1932 року.

НАЙМЕНУВАННЯ

На сторінках газети «Червона Носівщина» перші публікації про створення колгоспів у районі відносяться до початку 30-х років.

Привертає увагу той факт, що в колишньому волосному селі Володькова Дівиця, перейменованому 1927 року в Червонопартизанське, а незабаром – у Червоні Партизани, таких колгоспів на середину 30-х років було сім, а в Лосинівці – вісім. Повідомлялося про три різні назви колгоспів із Данини. В інформації з більшості сіл йшлося про один колгосп. Чому так?

Напередодні проведення кампанії зі створення колгоспів влада розділяла кожен населений пункт на окремі кутки – в середньому по сто дворів. На окрему сотню таких дворів (у межах кожного села вони нумерувалися на першу, другу, третю і т. д. сотню, в залежності від кількості дворів) посилала свого уповноваженого, який спочатку обходив кожний двір, а потім проводив загальні збори з невідомої досі в українських селах справи усупільнення майна та колективного господарювання. Тоді ж, коли приймалося рішення такими сотнями про створення колгоспу, вирішувалося питання і про його назву.

Ідентифікація будь-чого (особистості, населеного пункту, вулиці, торгової марки, окремого виробничого підрозділу тощо) в усі часи ніколи не було справою другою. Будь-яка прибрана добровільно чи нав'язана збоку назва несе печать епохи, і в результаті тривалого побутування помітно впливає на спосіб поведінки та мислення тих, хто перебуває під цим своєрідним омофором.

Оскільки Данина й Шатура упродовж 30-х років перебували у двох районах (до лютого 1935 – в Носівському, а від лютого того ж року – в Лосинівському), проаналізуємо назви колгоспів цих двох районів разом. До речі, на середину 1936 року довкола тодішнього райцентру Лосинівка був уже 41 колгосп.

Впадає в око, що в пору того страшного більшовицького терору в українських селах найреволюційнішим і найбільш витребуваним у активістів радянської влади було слово «червоний». Привнесене партійними керманічами у свідомість тодішніх будівників нового ладу, це слово асоціювалося нібито із пролітою кров'ю трудящих мас у боротьбі, що повсюдно проводилася під лозунгами «Мир – хатам, війна – палацам». Своєрідними символами такої боротьби новопосталої влади з усіма її тодішніми опонентами були словосполучення *червона армія, червона міліція, червоні козаки, червоні партизани* тощо.

Слово *червоне* найбільше зустрічається у назвах тодішніх місцевих газет краю («Червоне Подніпров'я» в Любечі, «Червоне Слово» в Ніжині, «Червоний Партизан» у Холмі, «Червоний Прапор» у Сосниці, «Червона Носівщина» у Носівці. До найбільшого абсурду дійшли в Чернігові, де виходило аж п'ять газет із цим словом у заголовках: «Червоний стяг», «Червоний літак», «Червоні резерви», «Червоний прапор», «Червонохресний ударник»).

Переєменовували цілі села (для прикладу, від 1920 року стала Червоним колишня Балка в Коропському, від 1927-го Червонопартизанським переінакшили колишню Володькову Дивицю в Носівському районах). Червоними ставали промислові підприємства (скажімо, суконна фабрика «Червоний орач» у Бахмачі від 1931 року).

Саме це слово найбільше зустрічається і в назвах перших радянських колгоспів краю: «Червоний шлях», «Червоний маяк» (Лосинівка), «Червоний лан», «Червона зірка» (Червоні Партизани), «Червона бригада» (Рівчак-Степанівка), «Червоний пахар» (Вікторівка). У Галиці і Степових Хуторах вирішили бути українськими патріотами, але на новий, радянський, лад: перші назвали свій колгосп «Червоний українець», а другі – «Червоний козак».

Щодо українського патріотизму селян, якого на той час нова влада ще не встигла витравити своїми репресіями, то сюди можна віднести і данинців: вони були єдині в Носів-

ському районі, хто назвав свій перший колгосп іменем генія свого народу Тараса Шевченка. Дещо пізніше колгоспи з таким ім'ям постали в Макіївці та Великій Дорозі.

Щоправда, другий і третій колгоспи у Данині отримали імена живих ще українських партійно-радянських діячів, діяльність яких пізніше оцінювалася неоднозначно: Петровського і Ворошилова. Петровський постійно був «присутнім» також у щоденних справах колгоспників Леонідівки, а Ворошилов, – окрім Данини, ще й у Лосинівці і Сальному. Імена Ворошилова, Будьонного та назви «Ударник» отримали три окремі хутори об'єднаних Степових Хуторів. Ім'ям партійно-більшовицького діяча Куйбишева названо було два колгоспи краю: один у Червоних Партизанах, інший – у Лосинівці, німецького комуніста Тельмана – в Коломійцівці, всеросійського старости Калініна – в Калинівці, московського діяча Постишева – в Макіївці, українського діяча Чубаря в Лосинівці.

Коли вже говорити про персоналістичний підхід до присвоєння назв колгоспів, то не можна не звернути увагу на дивний вибір шатурян. Вони назвали (скоріш за все, їм запропонували назвати) своє господарство іменем Блюхера. Навряд чи знали вони достеменно, хто такий був Блюхер, звідки він походив, хто за національністю і за що йому слід було віддавати таку пошану. Пізніше цей Блюхер був репресований своїми ж, і шатуряни вдруге вступають у ту ж воду, нарікаючи своє господарство іншим, ну дуже далеким від свого села, героєм – Чкаловим (із цим іменем вони й працювали всі радянські роки). Те ж можна сказати і про Маркітана, ім'я якого отримав один із колгоспів Лосинівки. Щоправда, другий колгосп, який існував у Шатурі від 1936 року, назвали «Новим життям».

У переліку назв носівсько-лосинівських колгоспів – імена першої величини світового пролетаріату – Карла Маркса (Татарівка), Леніна (Сальне), Сталіна (Богданівка), «Ленінський шлях» (Лосинівка). Тут же – і назви, пов'язані з утопічним дітищем цих діячів – жовтневим переворо-

том у Петрограді та комунізмом: «Світанок комунізму» (Пустотине), «Шлях до комуни» (Калинівка), «Комуніст» (Рівчак-Степанівка), «Жовтнева революція» (Терешківка), «Соціалістична перебудова» (Гармашина).

Входило в моду називати господарства на честь чергової, навіть не ювілейної, річниці, пов'язаної із тим же жовтневим переворотом чи з'їздом компартії. Такий набір має місце і в нашому аналізованому списку: «13-річчя Жовтня» (Ганнівка), «17-го партз'їзду» (Терешківка).

Колгоспникам із Галиці сподобалася, напевне, аббревіатура КІМ, що розшифровувалася як Комуністичний Інтернаціонал Молоді. Так і назвали свій колгосп – імені КІМ. Ця назва, до речі, проіснувала аж до епохи розвалу колгоспів на початку 90-х років ХХ століття. До речі, з утворенням у 1935 році Лосинівського району слово «Кімовець» стало назвою органу Лосинівського райкому комсомолу – тематичної сторінки, що виходила раз на квартал як додаток до райгазети «Ударний Труд».

Важко зрозуміти рішення частини лосинівців назвати своє господарство «Вільний пролетар». Таке б підійшло більше до назви шахти чи заводу, і аж ніяк не для села, де пролетарів у партійному розумінні днем з вогнем не знайдеш. Втім, зі словом «воля» зустрічаємо ще дві назви колгоспів – «Вільна праця» (Рівчак-Степанівка) та «Вільне життя» (Макіївка). Можна лише уявити, як сприймали колгоспники це слово згодом, коли переконалися, що життя їхнє в умовах наростаючих репресій поступово перетворюватиметься на ненависну панщину гіршого зразка, що існувала до 1861 року.

Цілком очевидно, що духом революційної епохи викликані такі назви перших колективних господарств на тодішній Носівщині як «1 Травня» (Лосинівка, Макіївка і Богданівка), «Боротьба» (Лосинівка), «Велике начало» (Адамівка), «Серп і молот» (Макіївка), «Світова зірниця» (Селище), «Перша п'ятирічка» (Лісові Хутори), «Новий господар» (Ганнівка), «Оборона» (Вікторівка) і навіть

«Шлях бідноти» (Зруб). А от частина макіївчан, на противагу зрубівцям, не хотіли довго бути бідними в своєму колгоспі, тому назвали своє господарство «Незаможником».

І, здається, вже зовсім дійшли до межі здорового глузду ті, які запропонували частині лосинівців назвати свій колгосп... «Могила глитає». Назвали. І в офіційних зведеннях про стан справ у колгоспному будівництві району ця неоковирна назва зустрічалася упродовж 30-х років на сторінках районної газети «Червона Носівщина».

Результатом істеричної боротьби з релігією, що проводилася на ідеологічному фронті з ініціативи правлячої партії, постав у середині 30-х років «Безбожник» – новий підводний радянський човен, на побудову якого всі учні Носівського району збирали кошти.

Та є у цьому переліку народжених у 30-ті роки назви прості, без зайвих витіюватостей та політичного присмаку. Тому й віє від них добротою, щирістю, вірністю й любов'ю до свого рідного краю й надією на краще майбутнє своїх дітей. Цілком очевидно, що ці назви не «спускалися» згори, а народилися в гурті самих хліборобів. Щоправда, їх жменька: «Надія» (Степові Хутори), «Зелена діброва» (Лосинівка), «Веселе поле» та «Чисте поле» (Коломійцівка), «Рідний край» (Рівчак-Степанівка).

На червень 1941 року, до моменту залишення краю радянськими військами, в Лосинівському районі було 56 колгоспів. У назвах новачків (або перейменованих) із загального зведення райземвідділу про змагання колгоспів на збиранні врожаю 1941 року (Ударний Труд, 19 червня) дізнаємося про нові імена першого десятка тогочасних радянських вождів та героїв, увічнених у назвах лосинівських колгоспів – Сталіна (Богданівка), Кагановича і Жданова (Галиця), Орджонікідзе (Макіївка), Фрунзе (Лосинівка), Кірова (Яхнівка), Будьонного і Котовського (Ганнівка), Чапаєва (Макіївка і Лосинівка), Крупської (Галиця).

Цілком очевидно, що за всесоюзною «рознарядкою» до цієї однотипної компанії потрапив і культовий на той

час російський пролетарський письменник Горький, іменем якого назвали новий колгосп у Галиці.

З'явилися назви й до чергових річниць – «10-річчя ВЛКСМ» (Яхнівка) та Комінтерна (Шняківка). В останньому випадку йшлося про фінансовану Москвою міжнародну організацію – Комуністичний інтернаціонал.

Після розвінчування культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС у 1956 році та часткового визнання партією перегинів своєї політики в період 20–30-х років, імена деяких одіозних діячів зникають із назв колгоспів (йдеться про Кагановича, Ворошилова, Блюхера, Постишева, Жданова, Орджонікідзе, Будьонного, Чубаря). Та й колгоспів у районі стає помітно менше: із 56 у 1941 до 25-ти в 1959-му. Змінила на той час назву і лосинівська районна газета – з «Ударного Труда» вона стала «Жовтневою Зорею».

* * *

Завершуючи огляд назв колгоспів на етапі їх становлення від початку 30-х до початку 40-х років, варто акцентувати увагу на двох особливостях цього явища.

Перша. Немає підстав стверджувати, що на початку районна влада директивно запроваджувала в кожному окремому випадку конкретну назву. Скоріш за все, подавався примірний перелік назв для вибору. У тому, що в тому переліку домінували комуністично-радянські назви чи імена, сумніватися не доводиться. Проте наявність у назвах колгоспів таких рівновіддалених від політичного моменту понять як «Веселе поле», «Рідний край», «Надія» тощо засвідчує, що за наполяганням селян на початках такі назви могли бути прийняті й затверджені.

Друга. Назви ці не були раз назавжди усталені. Вони надалі змінювалися в залежності від партійно-політичної кон'юнктури. Так, із середини 50-х років XX століття, після розвінчування культу особи Сталіна, було введено заборону публічно вживати імена низки партійно-радян-

ських діячів високого рангу, які офіційно піддалися репресіям. Таких у списках назв колгоспів початкової доби радянської доби були десятки. Поступово зникає й ім'я самого Сталіна.

Наданням нових назв колгоспів, радгоспів чи підприємств місцевого значення стали займатися райкоми партії. Так, за тодішньою практикою, одне з господарств району (воно мало бути однозначно передовим) нагороджувалося іменем Леніна. Таким мав бути і колгосп «Ленінський шлях». Наперед визначені були й інші власні та загальні назви для всіх колгоспів. Із загальноукраїнських світочів духу позарадянської доби до цього списку офіційно був допущений лише Тарас Шевченко, та й то не як провідник української нації, а як богоборець, оборонець бідних та розвінчувач царського самодержавства. Нікому і в голову не приходило тоді називати колективні господарства іменами справжніх українських діячів чи героїв із давнього чи ще свіжого в пам'яті старшого покоління минулого, хто ще за свого життя ставав своєрідним національним символом, совістю нації, зразком для наслідування.

Виходило так, що упродовж десятиліть у свідомості українців побутували імена героїв, чужих за духом і походженням, фальшивих, вигаданих, які стали справжніми катами українського народу, у яких не лише помисли, а й конкретні дії, руки виявилися в крові мільйонів безневинних жертв репресій ленінсько-сталінського комуністичного режиму.

Що ж до назв колгоспів у Данині й Шатурі, то вони теж не були статичними. У повоєнний період три малоефективні данинські господарства були об'єднані в одне. Імена Ворошилова та Петровського на той час уже вийшли зі списків офіційно авторитетних. Влада не захотіла, а данинці, напевне, не наполягали, щоб залишити в селі ім'я Шевченка, яким було названо перший, центральний, колгосп. Так з'явилася назва «Дружба».

Із цією назвою господарство проіснувало до ехопи запровадження центром ідеї концентрації та централізації сільського господарства.

Комусь у районі прийшла ідея об'єднати двох близьких сусідів – вічних «любих друзів» Данину й Шатуру. Новий гібрид із донедавна передового шатурського колгоспу імені Чкалова і вічно критикованого владою «Дружби» породив «Жовтневу революцію». І то, як зясувалося, виявилось кармою для обох сіл.

Три данинські бригади зі своїм давнім менталітетом успішно завалювати будь-яку нав'язану зверху колективну форму праці, швидко переінакшили порядки в одній шатурській. «Жовтнева революція» відразу перебрала недобру традицію «Дружби» замикати чи не всі зведення, що надходили з місць до району. Це шатурянам настільки не сподобалося, що вони незабаром рішуче стали вимагати «розлучення». Уже напередодні розвалу СРСР шатуряни знову стали самостійним колгоспом, повернувши улюблену їм назву ім. Чкалова. За данинським же господарством залишилася «Жовтнева революція», яка й доконала остаточно той колгосп наприкінці минулого тисячоліття.

Данинські гостряки й тепер кепкують: якби тоді райком запропонував для нас іншу, ніж «Жовтнева революція», назву, може б, усе було інакше...

«ПРОБУКСОВКА»

Колгоспам, які сформувалися взимку-весною 1932 року, вже доводився зверху план хлібозаготівлі в державні засіки. Там, де вони ще не сформувалися, такі плани затверджували за сільськими Радами. Цифрові показники, як і у випадку з продрозкладкою в період воєнного комунізму, були нереальними для виконання.

Складалося так, що на місцях думати про те, як доведеться виконувати хлібозаготівлю, не приходилося. Там

направду довго не могли розібратися, як і з чого розпочати колективне господарювання. Сигнали із сіл, які надходили з місць, не вселяли оптимізму. Все робилося в тих колгоспах, як мокро горить.

Переконує в цьому ось ця зібрана зі сторінок газети «Червона Носівщина» хроніка невдалого господарювання перших колгоспів. Почнемо з тих, які були створені в Даніні:

«Голова колгоспу ім. Шевченка (с. Даніно) т. Ярина замість керівництва та виправлення хиб, що є в колгоспі, займається лише п'янкою та обдурюванням сільської Ради. Треба негайно такого голову колгоспу зняти та дати гарного керівника, що на ходу налагодив би господарство. Слово за районним комітетом. (Курочкін. Головує п'яниця. 1932. 24 квіт.).

Завгосп колгоспу ім. Шевченка (с. Даніно) Кулик Іван бездіяльнічає. В колгоспі 20 возів потребують ремонту, але до ремонту не приступають, а тим самим зривається хлібопоставка й виплата натуроплати. Реманент, який потрібен до сівби, також не відремонтований. Кулику не місце завгоспом, в якого відібралась земля після революції. Голова Федоренко повинен вреіти притягти кого слід до відповідальності». (Кулик «бездіяльнічає». 1934. 27 серп.)

У Данінському колгоспі ім. Шевченка гусінь геть доідає 20 га цукрового буряку. Агроном Кайдаш жодного разу не з'явився до керівництва («іще успеєм»!). (На боротьбу з гусінню. 1932. 12 лип.)

Данінська сільська Рада на чолі з головою Яриною питанням готування до третьої більшовицької посівної ще не займалася. Посівматеріал не чиститься, реманент не ремонтується. Куркульській пропаганді про нереальність плянів сільрада відсічі не дає. Голова сільської Ради займа-

ється хниканням, члени сільради на кутках не роблять, а коли й бувають там, то теж у тон голові хничуть. РВК та РСІ мусять негайно припинити опортуністичні дії Ярини. (Забули про сівбу. 1932. 9 квіт.)

В с. Даніно панує безгосподарність, бо голова тов. Ярина не зацікавлений справою соцбудівництва. Голова пішов до кооперації «гуляти». Бригади по хлібозаготівлі працюють неохоче. Привезли хліб, знятий у твердоздавців, щоб, обмолотивши, здати на хлібозаготівлі, але з самого початку роботи в двигуні загорілось, бо всі п'яні й намагалися зірвати роботу. (Роботи немає, бо голови гуляють. 1932. 12 вер.)

У колгоспі ім. Ворошилова (с. Даніно) в другій бригаді бригадира Вовкогона Ніла Антоновича абортувалась кобила Машка. Про це було складено акт ветлікарем, що абортування сталося з вини бригадира (перевозив важке дерево для будови сараю). Акт забрав голова Ярина. В цій бригаді абортувалось ще дві конематки, але до права нікого не притягнуто.

Літом цей же бригадир брав багато сіна в урочищі «Якушовицина».

Треба слідчим органам за це явне шкідництво притягнути Вовкогона до відповідальності. (За абортування конематок – до права. 1935. 9 січ.)»

Звичайно, перелічені факти безгосподарності на прикладі одного села не можуть слугувати приводом для узагальнень. Адже окремо взяте село може бути винятком. Однак, насправді така ситуація із становленням колгоспів спостерігалася і в інших селах району. На підтвердження цієї думки пошлемося на низку публікацій носівської райгазети. За змістом вони мало чим відрізняються від тієї, що подавалася по Данині.

«В артілі «Травнева перемога» (Носівка) завдяки недовгому та халатності в ямі загинуло біля 2000 пудів карто-

плі. Під час молотіння, замість організації своїх колгоспників, наймали одноосібників і платили хлібом в той час, як можна було впоратися самим. (Загальна безгосподарність. 1932. 3 лют.)

У Вікторівському колгоспі «Червоний пахар» через безгосподарність та нерозпорядливість правління загинуло біля 3000 пудів картоплі, розбазарили фрукти біля 1000 пудів, розтягнули кормову соломку та дрова. Через несвоєчасне парування та кепський догляд дохнуть поросята, розбазарене передане куркульське майно на 14000 крб. Обліку намолоченого хліба ніхто не знає, хочь рахівників мається аж три. Конюшина до цього часу не молочена, а молотарка стоїть заметена снігом, бо брезентом із неї накрили хліб, де він ізгнив разом із хлібом. Реміні від молотарки хтось украв. Правління ж не бачить і не реагує. Надоїдливий. (У «Червоному пахарі» негаразд. 1932. 5 бер.)

У Калинівському колгоспі ім. Калініна правління само розкладає артіль, бо член правління Набок Омелян Ів. украв у артілі 10 пуд квасулі, а голова Новик М. С. якишається з куркулями, тримає в себе розкуркулену сім'ю. Правління загноїло 16 тонн картоплі, дало дозвіл розібрати по домах кожному колгоспнику коні. (Правління розкладає артіль. 1932. 5 бер.)

Голова товариства «Розум» (Лісові Хутори) систематично займається п'янками. Насіння для сівби не очистили. (В Лісних Хуторах до сівби ще не готові. 1932. 12 бер.)

Члени рівчацької артілі «Рідний край» і на сьогодні не знають, хто у них голова, бо обирали Ткаченка Анатолія, а головує його замісник Якименко С., тому що голова ніколи в колгоспі не буває. РКС, відшукай голову. (Шукаємо голову. 1932. 24 квіт.)

У Лосинівці коло млина та сільської Ради лежить біля 100 возів гною. Кожного дня на нього дивляться голова сільради та голови колгоспів, але не зверне ніхто уваги. Треба негайно гній зібрати. (Гній гине. 1932. 24 квіт.)

Ганебно відстають у сівбі буряка виробничі товариства: Носівське 1 і 2-ге, Лосинівське, Тертишницьке, Степно-Хутірське, Данінське, Макіївське і Татарівське (Посів цукробуряку під загрозою. 1932. 30 трав.)»

А ось узагальнюючий коментар щодо ситуації з колгоспним господарюванням по району:

«Годі панькатися з керівниками відсталих сіл. Пленум ЦК КП(б)У лютий оголосив за ударний місяць вивершення хлібозаготівель. Це каже про те, що ряд районів і на сьогоднішній день не закінчив плану хлібозаготівель, а звідси – і вся Україна. Такі села як Богданівка, Вікторівка, Данино, Калинівка, Мрин, Степанівка, Хотинівка, Шатура надіються на самоплив і тим самим відтягають виконання планів. Ці настрої треба розвіяти і примусити виконати плян» (1932. 3 лют.)»

І насамкінець – ще одне узагальнення: «Наш район плентається в хвості: шкідники опортуністи намагаються зірвати планові завдання. У Червоних Партизанах, Мрині, Лосинівці, Данино та ін. слід негайно виявити опортуністів, які грають на дудку куркуля, покарати їх та дати злам у роботі сінозаготівель». (Всі на дострокове виконання сінозаготівлі. 1932. 15 вер).

У людини, яка виростала в селі і змалку від батьків, а потім і власноруч пізнала ціну праці на землі, від читання такої добірки матеріалів неодмінно виникне відчуття моторошності, якоїсь навіть недовіри до цих текстів. Чи й можливе таке? Чи можна уявити господаря, який цілий рік зі спітнілим чолом порався на своїй ниві для того, щоб

потім усе це, відплачене вдячною землею за таку працю, згноїть? А чи можна бодай припустити, щоб худоба в дворі такого селянина була негодованою? Та він же скоріш сам не поїсть, а зробить усе, щоб його корова-годувальниця чи мале поросятко, на якого покладалася така надія для добробуту родини, вкладалися спати ситими. І так було в українському селі спредковіку.

Та настали інші часи. Господар переставав бути справжнім і переставало бути реальним власне добро. Нажите упродовж десятиліть тяжкою працею, те добро в нього «добровільно-примусово» відбирали. Зібравши докупи відвічних трудяг і невинправних ледарів, прибулі звідкись чужі дядьки змусили відтепер усіх працювати в одній упряжці. Земля враз ставала чужою і добутий від неї врожай вже не був своїм...

Хто з чесних і працюючих змириться з цим?

Позабути всіх людей, крім нас! Хай живе спілка робітників та селян!

ЧЕРВОНА ПОСІВЩИНА

Орган Райсесу Кі(Ф)У, Райвсескому та Райпрофрад Носівщини.

1928 РІК
СЕРПЕНЬ
27
СУБОТА

№ 80

м. НОСІВКА

Виходить 10 разів на місяць

РІК ВИДАННЯ 1-й

ПОВІДОМЛЕННЯ

28-го серпня цього року о 8 год. знову в приміщенні інституту ім. Носівки СКЛАДАТЬСЯ позиваний РАЙОННИЙ ЗІСІЛ робітників, селянських постів та редколегій бригадин і стинки газет.

З ЦЮРЯЦЬКОМ ДЕННИМ:

1. Рішення 2-го Висерійського й 1-го обласної партконференції та чергової заваданні преси.
2. Визначити господарчі комітети та участь робітників.

На запит комітету з'явитися, згідно вимог, до одного з членів парт. та КСМ бора.

Культурпосади РІК та Редкоп.

КЕРІВНИКИ Селищанської, Адамівської, Колесниківської, Даніської та Ірмаської с-рад і ДАЛІ ПРОВАЛЯЮТЬ ХЛІБЗАГОТІВЕЛЬНУ КАМПАНІЮ.

Зламати перепони, круто в гору піднести ТЕМПН ХЛІБЗАГОТІВЛІ.

Перший у районі к-п „1-ша П'ЯТНІЧНА“ розпочав осінню посівництво.

ГАНЕВНІ ЦИФРИ

На 25 серпня наш район виконав лише 1,2 проц. річного плану хлібзаготівлі. Ця цифра свідчить за те, що середня ціна хлібзаготівлі зрівнян.

Причина зриву стало нею тоді коли проваляємо виконати плану в розрізі сіл і секторів.

Нарічка в районі в такій мірі: **Селищанська, Адамівська, Колесниківська, Ірмаська, Шевченківська, Даніська,** які зводно виграли хліб дошли не здали.

Б такою рід сільрад, що план такти в хазі, відмовляють виконати план, спираючись на йми об'єктивні причини: то „до-ве чим коштує“, то „неможливо“, то „донци“. Разом із сільрадами ці причини виставляють і уповноважені РІК.

Така стая можна пояснити при несприятливих об'єктивних умовах.

Б'ємо на сполох

На даних Пасівського госпосу „1-ше Травня“ пачке цілою злив безгосподарності: спали не позвали, комгатороманні й хліб гинє. Худоба ходить по полю й нищить хліб.

Що робить урвава колгоспу, як допускє таку безгосподарність?

Не по господарському ставлять ся до мінської збруї!

В цьому ж тави колгосп бригадир 1-ої бригади Сісарово Павла, який дивак висидити в колгоспу зпочино—недбайливо ставити до збруї. Пачє збиральні клени бригади по 2 години витрачали на те, щоб звязати збрую й мати можливість хоч обик продовжувати роботу.

Команова зриває роботу 1-ої бригади

В цій селі 1-й бригади **Ханьова Павла** докореніше роботу. Вона висидить на полі не ринєш.

Беріть приклад

Колгосп „Комунар“ 21-ВІІІ організує чергову зливу з 12 планів на 500-600 пудів. До організації велик зливи колгоспу поставили умовою 8-го сівоско. Особливо сівоско зривати роботу в цій сирвай колгоспу т. Калінін.

Принимати злочинну втрату хліба.

В Пасівській армії „Ново Життя“ зазначили молотити сиво і заар обомоудити шевцере. Проте при молоті не застосується молотих заходів по боротьбі з втратами зерна.

Машинист В. Живда пускає в бєрабан по цілому силову шевцєр, в наслідок чого 10 проц. колосків загубити в силову колосківницю.

На слова колгоспників про те, що не треба робити давати у бєрабан, во машина не вимолує. Жє-

Районна преса оголошує бій саботажу хлібзаготівель

ТАК ГОТУВАВСЯ ГОЛОДОМОР

Ще до початку жнив 1932 року починається щоденний пресинг на селян. Окрім численного партійно-радянського апарату, який жорстко контролював хід збирання врожаю, своєрідну роль «сторожового пса» відіграла місцева партійна преса.

Так, на сторінках газети «Червона Носівщина» перше зведення про хід виконання плану хлібозаготівлі державі врожаю 1932 року з'являється в числі від 27 серпня. Набрані на цілу шпальгу побільшеним шрифтом заголовки і підзаголовки говорять самі за себе: «Ганебні цифри: На 25 серпня район виконав лише 1,2 процента плану хлібозаготівлі. Серпневий план зірваний». Називаються сільські ради, які ще не здали державі жодного кілограму хліба. Серед них: Данинська, Селищанська, Адамівська, Колісниківська, Іржавська, Шевченківська. Такий стан, резюмує редакція, можна пояснити правим опортунізмом, бездіяльністю, безвідповідальністю керівників.

Через три тижні в газеті вміщується розгорнута відомість про хід хлібозаготівлі в розрізі кожного із 40 сіл району. Картина так само не оптимістична: здавачів-передовиків немає. Серед усіх відстаючих газета знову називає ті села, які продовжують бути в опозиції до влади. Так, незважаючи на завершення обмолоту ранніх зернових, жодного центнера хліба не надійшло в державні комори з Григорівки, Калинівки, Степових Хуторів. Суто символічно (від 43 до 8 центнерів) «відмітилися» селяни з Данини, Держанівки, Тертишників, Шатури, Носівки, Лісових Хуторів, Шевченківського. Скажімо, данинці із планових 1879 центнерів здали лише 47, а шатуряни із 2020 – 27 центнерів.

У наступних зведеннях від 21 та 25 вересня кількість сіл, які не подолали і п'ятивідсотковий показник плану, збільшується: Данина – 4,7, Коломійцівка – 4,3, Гармашчина – 4,2, Богданівка – 3,6, Лихачів – 2,5, Степові Хутори та Лісові Хутори – по 2,4.

У цілому для начальства району на кінець жовтня ситуація складалася вкрай драматичною – виконано лише п'яту частину плану. 30 жовтня «Червона Носівщина» виходить із шапкою «Ганебну пляму 20,8 % річного пляну хлібозаготівлі нашого району зняти».

Провальними були показники не лише в Носівському, а й в інших районах Чернігівщини, а також інших областях України. Навчені гіркими уроками продрозкладки, селяни не хотіли вчергове бути ошуканими державою, тому не поспішали віддавати тяжко вирощений хліб, а дбали насамперед про власні запаси. Тоді вони ще не знали, чим обернеться незабаром для них така завбачливість.

Цілком очевидно, що такий сценарій розвитку подій наперед прорахувало кремлівське керівництво. Воно вирішило вжити серію попереджувальних заходів. Наприкінці жовтня 1932 року всі районні, обласні та республіканські газети вміщують на своїх сторінках лист ЦК ВКП(б) «До всіх обкомів і райкомів КП(б)У». Текст цього листа складено відразу по закінченні жовтневого пленуму партії, на якому розглядалося питання про причини відставання України з виконанням плану хлібозаготівлі. Тому зрозумілим є акцент на необхідності «посилити бойову мобілізацію в боротьбі за хліб, рішуче пришвидшити відставання України». Прикінцевий текст цього директивного листа в поданні «Червоної Носівщини» набраний крупним шрифтом:

«Тільки нещадно придушуючи всі спроби класового воєра і його агентури, спрямовані на зрив хлібозаготівель, тільки розгортанням непримиренної боротьби з прямим саботажем хлібозаготівель, так і з елементами інертності, розгубленості, дрібнобуржуазності, розпуценості, дизертирського пасування перед труднощами, тільки широко розгорнувши масову організаторську роботу над мобілізацією мас колгоспників і трудящих одноосібників на виконання пляну хлібозаготівель,... напруживши всі

сили партійних і радянських організацій на селі, більшовики України вирішального місяця хлібозаготівель зуміють подолати ганебне відставання в боротьбі за хліб і вийти в число передових республік СРСР».

Завершальний акорд цього звернення московського проводу правлячої партії до партійного активу областей і районів України потребує короткого коментаря.

Передусім звертає увагу наступальна тональність документа. У звичній для директивних текстів цієї епохи партійно-революційній риторичі чітко проглядається багато промовистих і тривожних для українців деталей. Виокремимо їх:

– вказівка на причини ганебного відставання України (саботаж хлібозаготівлі);

– натяк на присутність ворогів соціалізму та колективізації в органах влади (класовий ворог та його агентура);

– перелік головних вад влади на місцях (інертність, розгубленість, дрібнобуржуазність, розпущеність, дезертирство);

– визначення головних сил, на які передусім опиратиметься партія в подальшій боротьбі за викачування хліба на селі (партійні та радянські організації).

Акцент на понятті «ганебне відставання України» і необхідність у короткім часі виходу її «в число передових республік СРСР» ні в кого не залишав сумніву в тому, що Москва такого відставання не подарує. Вона налаштована зробити все, щоб визначені напередодні цифрові показники хлібоздачі з України стягнути, чого б це не коштувало самим українцям та їхнім партійно-більшовицьким поводитирям.

Як вирішили знімати «ганебну пляму» невиконання пану хлібозаготівлі в Носівці?

Хронічне ігнорування низкою сіл вказівок центру, безрезультатність критики зі сторінок районної газети діяльності, а частіше бездіяльності, голів колгоспів та сіль-

ських Рад приводили до думки, що надалі довіряти місцевому керівництву, яке здебільшого займало сторону своїх односельців, більше не можна. *Райком партії приймає рішення послати в кожне село своїх уповноважених.* Це були перевірені радянські і партійні працівники, керівники і спеціалісти промислових підприємств райцентру – жорсткі, рішучі й наполегливі в своїх діях члени партії. Список таких довірених активістів, закріплених за кожним із 40 сіл району, друкується в «Червоній Носівщині» 30 жовтня. Для прикладу, за Даниною – Довгопол, Червоними Партизанами – Передня, Шатурою – Онищенко, Лосинівкою – Курочкін.

Від тої пори присутність уповноважених від районної влади на весь період весняних і осінніх польових робіт стане постійною. Так, у числі райгазети від 12 лютого 1933 року, задовго до початку сівби, публікується новий список уповноважених, затверджений президією райвиконкому та бюро райкому партії. Цього разу контролерами колгоспного життя в Данині і Шатурі стають представники Носівської цукроварні.

Таких уповноважених наділять не лише контрольними, а й адміністративними функціями. Це означало, що вони мали право втручатися в діяльність керівників села, приймати рішення щодо покарань неслухняних. Та найголовнішим завданням провіряльників стане «безумовне забезпечення виконання хлібопоставок державі». Їх фактично зобов'язують жити в селах до повного виконання поставлених завдань.

Встановлюється також жорсткий контроль влади за результатами роботи уповноважених. Їм не дозволялося без спеціального на те дозволу райкому покидати село навіть на день. До тих, хто порушував цей наказ, вживалися на початку дисциплінарні форми впливу. Щоб застрахати інших, такі факти оприлюднювалися на сторінках райгазети.

Так, у числі від 29 березня вміщується виклад постанови бюро райкому партії *«Про уповноваженого райпарт-*

комісії до села Шатури тов. Лавриновича». Ось текст постанови: «За самовільне залишення 19.03. села Шатури без дозволу РПК уповноваженому РПК т. Лавриновичу (представник цукроварні) оголосити сувору догану з занесенням до облікової картки. Вказати Старобінському на відсутність контролю з боку його за виконанням рішень бюро РК».

Не маючи можливості, окрім революційних закликів та погроз щодо покарання відстаючих, вплинути на ситуацію по суті, районне керівництво придумує ще один засіб страху – через публічний осуд села чи колгоспу, що провалюють хлібозаготівлю. Для таких встановлювалися такі *гласні огуди*: «Чорна дошка», «Дошка ганьби» та «Орден Черепахи». Повідомлення про тих, кого огуда в таких формах стосувалася, друкується на перших шпальтах районної газети.

Про наступну форму впливу на тих, хто вперто не бажав віддавати державі задарма тяжко заробленого хліба, – *суди над непокірними* – варто розповісти детальніше.

СУДИ НАД НЕПОКІРНИМИ

Наступною після запровадження інституту уповноважених застрашуючою формою впливу влади на непокірних селян стали *виїзні (показові) сесії районного народного суду*. Його країни називали «червоним». Приїзд «червоного суду» в те чи те село означав, що тамтешнє населення «удостоїлося» своєю неправильною поведінкою потрапити на своєрідну чорну дошку району з усіма її негативними наслідками.

Першими на власні очі побачити, як відбувалося показове виїзне засідання того суду, мали «честь» мешканці невеликої, але гордої Шатури.

Чим провинилися шатуряни?

Злочин їх перед державою зафіксовано в преамбулі постанови суду: «За зрив підготовки до весняної посівкампанії (не очищення посівматеріалу та не здачу страхово-

го фонду)». На перший раз, було обрано трьох селян із цього села. Міра покарання їх по-справжньому шокувала кожного присутнього на тому суді. Подаємо витяг із вироку, опублікованого у «Червоній Носівщині» (число від 15 квітня 1932 року):

«Іменем УССР засудити:

1. Татаренка Бориса Н., твердоздавця, на 3 роки позбавлення волі та обмеження прав на 3 роки з застосуванням штрафу в 200 крб.

2. Романченка Ісяя С. – на 2 з половиною роки позбавлення волі.

3. Романченка Івана Йосиповича – до примусової не кваліфікаційної праці на 1 рік із застосуванням штрафу в 150 крб. Нарсуддя Кльова». (Виїзне засідання нарсуду в Шатурі)».

Відтоді подібними судами були накриті практично всі села. Провина інкримінувалася тепер усім однаково: зрив

Відкриті суди над непокірними селянами

хлібозаготівлі, переховування зерна та злісне невиконання плану. Після кожного засідання суду його рішення майже повністю передруковувала районна газета. Все населення було залякане, кругом з острахом чекали, коли й куди нагряне цього разу «червоний суд».

У Данину суд прибув усередині листопада 1932 року. Причина поважна: показники виконання плану хлібозаготівлі – чи не найгірші в районі (менше п'ятої частини). Ось покара данинцям, заодно й сусідам-шатурянам, про яку райгазета повідомила в числі від 21 листопада публікацією «Зривників хлібозаготівлі та переховувачів хліба покарано». Подаємо із цього великого за обсягом матеріалу текст вироку:

«Виїзною сесією Носівського райсуду в селі Данино та Шатура за зрив хлібозаготівлі, за переховування та злісне невиконання засуджено:

Громадян Шатури:

1. Герасименка Федора – на 5 років відбуття в далеких таборах СРСР з поразкою в правах на 3 роки та з конфіскацією майна.

2. Семеня Грицька Ів. – на 3 роки з поразкою прав на 2 роки та штрафу 400 крб.

Громадян с. Данино:

1. Твердоздавця Хлібика Зота Даниловича (ст. 58 КК) – позбавлення волі на 4 роки в далеких таборах СРСР та поразкою прав на 3 роки після відбуття та штрафу 100 крб.

2. Свирида Євмена Якимового (ст. 119 КК) – позбавлення волі в загальних місцях на 1,5 року та з конфіскацією майна на користь державі в 100 крб.

Нарсуддя Бойко».

Третя форма репресій – запровадження практики *виїзних засідань колегії райсільгоспінспекції* (РСІ) у тих колгоспах, де показники хлібоздачі були гіршими. Результати такого розгляду з конкретними попередніми

пропозиціями щодо міри покарання зазвичай передавалися до слідчих органів. Обсяг роботи «червоного суду» таким чином, збільшувався.

Першими в такому списку віддавна стояли найбільш непокірні в районі – Степові Хутори, де з горем пополам діяли нещодавно утворені два колгоспи – «Більшовик» і «Червоне козацтво». Останній, щоправда, через кілька місяців після примусового створення перестав існувати. Туди й нагрянула РСІ на початку листопада 1932 року. Результати її роботи були подані на цілій шпальті «районки» під крупною шапкою «Дужче вдарити по куркулях, твердознавцях – зривачах хлібозаготівлі» (число за 15 листопада). Під цієї шапкою вміщена постанова колегії РСІ, що мала назву «Про розгляд матеріалів обстеження колгоспів «Більшовик» та «Червоне козацтво» і скарг колгоспників».

Колегія констатувала в обох колгоспах низку фактів, які, на думку членів інспекції, тягнули на кримінал. Що це за факти?

- правління колгоспу потрапило під вплив куркулів;
- низка членів колгоспу до революції мали у власності великі землі (Руденок Ф. – понад 50 десятин, Прищепка М. – 20, Тунік – 40 десятин);
- куркулі і підкуркульники (був, виявляється, і такий ярлик на самодостатніх селян – *М. Т.*) взяли під свій вплив правління старого складу колгоспу;
- серед колгоспників проводилася агітація за вихід із колгоспу;
- активістів вороги колгоспів споювали горілкою.
- селяни утаюють від держави хліб.

Зібравши під час перевірки таких «жуків», колегія сільгосінспекції приймає таку ухвалу.

По колгоспу «Більшовик»:

1. Запропонувати нарслідчому прискорити закінчення слідства по справі старого складу правління колгоспу, а нарсуду в показовому порядку провести судове засідання з виїздом на місце.

2. Доручити слідчим органам провести слідство та притягнути до відповідальності комірника Дяченка за утайку 100 пудів збіжжя, що викрито Ревкомісією.

По колгоспу «Червоне козацтво»:

Справу на голову колгоспу т. Михайленка П. за невиконання хлібозаготівлі та осінньої сівби, за розтрату 441 крб. 42 коп. колгоспних грошей, за бездіяльність в організації правління в колгоспі, за нереагування на куркульську агітацію, **що призвело до розвалу колгоспу**, – передати слідчим органам для притягнення до судової відповідальності.

З подібною перевіркою, за результатами якої не заборилися показові суди, члени інспекції побували у Лісових Хуторах та Данині.

Довідка про Данину була особливо жорсткою: село вперто відстає із виконанням пану хлібоздачі державі. На 21 листопада його виконано лише на 24,6 відсотка. Деякі члени сільської Ради підпали під вплив куркульської агітації. В селі процвітає потакання, плаксієство. Виявлені непоодинокі факти, коли хліб тут приховували від інспекторів, а то й гноїли.

Така перевірка не минула безслідно. Сільських активістів Подолянка Й. Л. та Дворського виведено зі складу членів сільради. Першого за агітацію віддано до суду, Дворського за злісне ставлення й несвоєчасне виконання плану хлібозаготівлі оштрафовано на 10 крб., деяким членам сільради винесені догани.

ХРОНІКА СПРОТИВУ ВЛАДІ

Аналіз архівних матеріалів та підшивки газети «Червона Носівщина» першої половини 30-х років за означеною в цьому розділі темою наводить на думку, що з усіх 40 сіл тодішнього Носівського району переважна більшість вперто і послідовно чинили владі неприхований спротив.

Вільнолюбні хлібороби не могли мовчазно спостерігати за тим, як на очах нищать їхні господарства, як знекровлюються в результаті забирання останніх хлібних запасів їхні родини, як через грубість і дикунське свавілля більшовицьких начальників принижується гідність селянина, руйнується укорінювана століттями їхніми пращурами християнська мораль, як у стосунках між сусідами, родичами, членами громади поступово поселялася заздрість, підозри, доносництво, підлабузництво, ненависть.

Втім, не буде перебільшенням ствердити, що з-поміж багатьох непокірних сіл краю найбільший спротив владі чинили мешканці саме Данини і Шатури. Залишається дивуватися й захоплюватися сміливістю, відчайдушністю та єдністю більшості селян, яких не змогли залякати й остаточно зламати ні подвоєні продрозкладки, ні безапеляційні вказівки приїжджих уповноважених, ні жорстокі рішення показових судів, ні розгромні виїзні засідання районних інспекцій, ні численні критичні виступи в пресі, ні відправка в «далекі табори СРСР» перших односельців. Виконання, скажімо, данинцям на кінець грудня голодного 1933 року річного плану здачі хліба державі менше ніж на третину – то справді відчайдушний і публічний виклик системі, яку вони від початку не сприйняли і з якою довго не могли змиритися.

Спробую розгорнути і ствердити цю думку у такий спосіб: з публікацій газети «Червона Носівщина» у хронологічній послідовності виокремлю й наведу короткі фактологічні витяги з тих, які стосувалися цих двох сіл. Газетні тексти подаю без стилістичних правок і коментарів.

24 грудня 1932 року. «Хлібозаготівля в Данині не набуває зламу»:

«Станом на 20 грудня по селу Даніно річний план хлібозаготівлі виконано лише на 29,5 відсотка. Робота йде

самопливом. Були доведені такі факти куркульського нищення хліба та інших продуктів. В Сардака знайдено в коморі під помостом 2 цнт хліба та 12 кг сала, що до вжитку було непридатне, згнило. У Нишпора Л. теж знайдено 1 цнт хліба в ямі. Цих громадян оштрафовано та передано справу до слідчих органів щодо притягнення до суду. Крім цих злісних нездавців хліба викрито інших кілька твердознавців, які намагались зірвати плян хлібозаготівлі, проти яких направлено зараз весь огонь поразки клясового ворога.»

24 грудня 1932 року. «Шатура в лабетах куркульської ідеології»:

«На 20 грудня по с. Шатурі річний план хлібозаготівлі виконано менш ніж на половину (48,5 відсотка). По секторах: одноосібники – 46, твердоздавці – 49, колгосп – 59 відсотків. Цифри говорять про безактивність членів сільської ради, колгоспного активу. Працюють незадовільно: 15 грудня зробили вихідний, 19-го член президії Білоусенко відзначав релігійного Миколая дводенним пияцтвом, другий – Денисенко виїхав на ярмарок. Члени сільради Литвин, Герасименко та Романченко зовсім відмовилися виконувати свої обовязки. Те ж – і актив колгоспу.

Коли було взято у злісних контрактників немолочений хліб, то актив не зміг зробити своєчасно обмолот. Прийнято до колгоспу міцних середняків, які не ууспіли озимих посівів, а також посівматеріалу не давали.

Такий стан господарювання шкідливо відбився на господарському зміцненні. Покража хліба, на що сільська рада не реагувала, покража поросят із свинарника – правління спокійно мовчить, безглуздо кидають себе в руки класовому ворогові.»

27 січня 1933 року. «В Даніно немає справжньої більшовицької боротьби за хліб»:

«Влада ділить село на кутки і доводить уповноваженим щоденні завдання. Однак, на 25 січня процент виконання складає лише цифру 66. Все йде самопливом. Секретар КСМ Голопана навіть вороже ставиться до заготівлі хліба. Будучи до того учителем, він зовсім не веде ніякої масово-агітаційної роботи в осередку. Не мобілізує його, а також трудящі маси на боротьбу за хліб. Уповноважений сільської ради на 4 кутку Ярина систематично не виконує своїх щоденних завдань. Уповноважений по 5 кутку Риндя завжди п'яний. Так же не виконує своїх обов'язків голова виробничого товариства Вискірка. Не місце таким активістам як Риндя, Вискірка, Ярина в керуючих ланках радпарату на селі. Контрольна комісія

РСІ повинна притягнути до права Риндю і Вискірка, як розбазарювачів мірчука. РК ЛКСУ також повинен поставити питання про перебування Голопани не тільки секретарем осередку КСМ, а й в лавах комсомолу. Сільська Рада повинна організувати такий актив, який, не боячись труднощів, боротиметься за хліб».

6 лютого 1933 року. «Остаточо натиснувши на заможньо-куркульську частину села, вивершити хлібозаготівлю»:

«Даніно, Носівка, Червонопартизанське та Хотинівка злочинно гальмують вивершення річного пляну хлібозаготівлі в районі. Всіма засобами пролетарської диктатури розгромити опортуністичні настрої в цих селах та по-бойовому включитись на мобілізацію насінньових і фуражних фондів».

6 лютого 1933 року. «Про перебіг хлібозаготівлі по району на 31 січня»: Постанова президії Носівського райвиконкому від 1 лютого 1933 року:

«У багатьох селах переважають опортуністичні настрої. Особливо злочинно віднеслися до виконання планів хлібоздачі державі такі сільські Ради: Данинська (66,9 від-

сотка річного плану), Носівська (66), Хотинівська (68), Червоно-Партизанська (75,2), Лосинівська (84) Коломіїцевська (86 відсотків). Головам колгоспів і сільських рад винести попередження: в разі ближчими днями не буде завершена хлібозаготівля, – справи на них будуть передані до суду за зрив хлібозаготівель».

блютого 1933 року. «Про хід державних лісозаготівель»:

Найменше з усіх виконали: Носівка (66,7 відсотка), Даніно (66,9), Шатура (74,6), Червоні Партизани (75,2).

30 вересня 1933. «У відсталому Даніно без змін»:

«Строки, що їх визначено партією і урядом для сівби, вже минули. Проте голова Данинської сільської Ради Гудименко своєю бездіяльністю і покладанням на самоплив з 320 га ледве спромігся засіяти по одноосібному сектору 207 га, що є 60 відсотків до плану. Гудименко працює в посівній без щоденного обліку, не знає, де працюють уповноважені кутків, і не знає, що вони роблять кожен день. Уповноважений 1 кутка Коваленко провалює посівну кампанію по кутку... Злочинно зриває роботу посівної 20-хатник Кулик А., який навіть не буває на своїх 20-хатах. Ряд уповноважених 20-хатників (Литвин, Авраменко та ін.) не організують одноосібників, не допомагають їм посяти своєчасно озимини, потурають саботажу сівби. Ось чому тягнеться відставання села Даніно і бездіяльність уповноважених та 20-хатників на чолі з головою сільради Гудименко. Цього терпіти не можна – рішуче і до кінця розтфрощити саботаж сівби, негайно припинити відставання, будь-що закінчити сівбу в найкоротший термін та винних притягти до судової відповідальности».

3 жовтня 1933 року. «Сільрада с. Шатури провалює хлібопоставку»:

«Сільрада с. Шатури одна з тих, що ганебно провалює хлібопоставку по одноосібному сектору (всього 38 відсотків). Куркульська частина села чинить опір, зриває плани. Як же працюють уповноважені по кутках? Уповноважений 2-го кутка Кічка сам не виконав план, навмисно обходить господарства злісних не податників, приховує їх. Крім того, знятий хліб не відправляють, а він лежить у сільській Раді».

18 жовтня 1933. «Список відсталих сіл по поставці зерна державі»:

«Найбільше заборгували хліба державі такі села: Данино, Держанівка, Татарівка, Шевченківка, Хрещате, Лосинівка, Галиця. Ці відсталі села й далі тягнуть район на низ. І це в той час, коли вся увага парторганізації спрямована на вивершення річного плану хлібозаготівлі. Керівники перелічених сіл не зважили на останнє попередження від облбюро нашому районному проводу, а навпаки продовжують ігнорувати постанови бюро РПК від 10.10.1933, де зобов'язано партійні, радянські організації кинути всі свої сили, аби до 29 жовтня закінчити річний план хлібопоставки. В цих селах опортуністичні самопливні настрії досі не розгромлено».

Розуміючи причетність своєї боротьби, данинці і шатуряни все ж не здавалися. Це був один із рідкісних випадків, коли часто й довго ворогуючих сусідів об'єднало на час передчуття неминучої біди. Втім, жорстокіші й цинічніші методи розправи влади над ними були ще попереду.

КУРКУЛІ

Жодних сумнівів. Куркулі – скажений ворог радянської влади. Середина тут бути не може... Миру не бувати: куркуля можна і легко помирити з поміщиком, царем і попом, навіть якщо вони посварилися, але з робітничим класом **н і к о л и**. І тому бій проти куркулів ми називаємо останнім, рішучим боем. Куркулі – найзвірніші, найгрубіші, найдикіші експлуататори. Ці п'явки... Ці вампіри... Ці павуки... Безпощадна війна проти куркулів! Смерть їм!

(Володимир Ленін)

ПОХОДЖЕННЯ СЛОВА «КУРКУЛЬ»

Радянська пропаганда багато й результативно попрацювала над тим, щоб сформувати в простих людей негативний образ того українського прошарку селян, який від неї ж отримав осібну інтерпретацію загального слова куркуль.

Однак, на початку варто зазначити, що це поняття не є витвором радянської влади. Його вживали на українських теренах віддавна.

Для побутування на письмі слово *куркуль* уперше увів відомий наш історик Дмитро Яворницький, тлумачачи його так, як було прийнято на гетьманській Чигиринщині і Чернігівщині: прізвисько, яке в насмішку давали міщани прийшлим до міст козакам-чорноморцям. Пізніше в своєму «Словарі української мови» (1909 рік) Борис Грінченко зняв із цього слова негативний відтінок, взявши в основу тлумачення, яке було поширене в пониззі Дніпра, на Січеславщині, – прийшла, захожа з іншої місцевості людина, яка поселилася на постійне місце проживання.

Отож, до більшовицької революції 1917 року це слово не мало жодного стосунку до означення глитаю, багатія чи капіталіста.

Негативний відтінок цьому слову повертають російські більшовики, називаючи «кулаком» заможного селянина. Справжню вакханалію довкола цього поняття і всіх тих, хто ним пізніше був названий, зчинив Володимир Ленін. Будучи віддавна прихильником лайливої, грубої, бездоказової лексики й із зоологічною люттю ненавидячи всіх своїх ідейних противників, він обізвав усіх заможних, освічених, працьовитих і незалежних селян ось такими епітетами: «Куркулі – найзвірніші, найгрубіші, найдикіші експлуататори. Ці п'явки... Ці вампіри... Ці павуки... Безпощадна війна проти куркулів! Смерть їм!»

За прикладом «старшого брата» та їхнього вождя, більшовики в Україні переінакшили у 20-х роках ХХ століття первинне значення давнього українського слова куркуль на «селянин-глитаю».

Таким чином, упродовж першого десятиліття радянської влади в літературі і в побуті *куркулями стали називати три різні категорії селян.*

Першу категорію склали ті селяни як заможний клас на селі, що став таким ще до жовтневого перевороту 1917 року, мав більше 12 десятин землі і використовував найману працю. За даними незалежної «Енциклопедії Українознавства», що вийшла в діаспорі, таких куркульських господарств в Україні на 1917 рік було близько 325 тисяч, що складало 8,2 відсотка всіх селянських господарств і 31,2 відсотка всієї селянської землі. Рішенням I з'їзду Комітетів незалежних селян України, що відбувся в жовтні 1920 року, такі господарства вирішено було ліквідувати як поміщицькі, конфіскувати, а самих куркулів вигнати із села. З Данини тоді вигнали зі своїх хуторів куркулів Кудлая, Вакуленка та ще кількох, поділивши їхні землі серед бідняків.

Друга категорія куркулів на селі сформувалася в перші роки радянської влади з числа працьовитих середняків і

бідняків. Чому так сталося? Із провалом політики воєнного комунізму, що привела до голоду 1921 року, та запровадженням у 1922 році НЕПу, більшовицька влада дозволила таким селянам виділятися на хутори, передавала їм додаткові землі в оренду на 12 років та не перешкоджала найманню допоміжної робочої сили. Та вже з 1928 року почалася політика обмеження діяльності таких куркульських господарств: від них вимагалось продавати за низькими цінами понад третину хліба та сплачувати майже половину податку, яким обкладалися села. Таким чином, більшовицька влада поступово переходила «від політики обмеження до політики ліквідації куркулів як класу на базі суцільної колективізації», що й було остаточно оформлено постановою ЦК ВКП(б) від 3 жовтня 1930 року.

Третю категорію куркулів влада, за ініціативою Сталіна, означила від 1932 року з числа переважно середняків (їх називали підкуркульниками), а то й бідняків-одноосібників, хто добровільно не хотів записуватися до колгоспу та передавати туди своє господарство. Саме ця категорія українського селянства піддалася найжорсткішим репресіям влади, які припали на період розгортання на селі суцільної колективізації та голодомору 1932–1933 років.

КУРКУЛІ В НАРОДНИХ ПЕРЕКАЗАХ

Найкраще про те, хто підпадав під третю категорію селян, скажімо, у селах Ніжинської округи у 30-х роках, висловився народний поет із Шатури, уродженець Данини Василь Івасенко. Він був незабаром репресований і засуджений за «антирадянську діяльність», яка полягала в тому, що чоловік відважувався казати сільському начальству правду та поширював серед односельців свої нехитрі вірші. Ось строфа одного з «крамольних» – про типового шатурського куркуля:

*Стоїть хата
А на хаті – лата,
А на латі – куль:
Називається куркуль.*

А ось як радянський міф про «зажерливих» куркулів розвіює покійна бабуся уродженця Данини, киянина Володимира Миколайовича Процька – Ольга Свирид (Олексина). У молодості, ще до заміжжя, вона підробляла на Кудлаєвому хуторі й часто розповідала про ту пору своєму внукові:

«Кудлай був доброю людиною. Дуже роботящий. Бачу його не раз перед очима таким: запряжені дві пари волів тягнуть величезного воза; гною на ньому – з пів сараю, сам накладав з раннього-рана. Тягнуть у поле, удобрювати. Попереду волів іде дядько Кудлай, посміхається. А в руках тримає добрий кусень сала із окрайцем свіжого хліба. Він часто так снідав на ходу, бо завжди мав багато роботи. Не мав часу для горілки, гульні й пустопорожніх розмов із ледацюгами, яких у селі також було немало».

Тепер від того хутора за Новоселицею лиш рудка залишилася, яку данинці від часу розкуркулення його господаря та висилки назавжди із села назвали Кудлаєвою. Ця назва затрималася й досі.

З повоєнних часів поняття *куркуль*, як і *петлюрівець*, *бандерівець*, *націоналіст*, *щирий українець*, вживалося завжди в негативному плані, в поєднанні з іншими, лайливими, зневажливими, а то й принизливими, епітетами. Ними «нагороджували» всіх тих українців, хто неприховано виявляв свою людську і національну гідність.

І ще про одне уточнення у цьому контексті. Воно стосується поширеного в радянській художній і науковій літературі твердження про те, що нещадну боротьбу з куркулями та вимогу виселяти їх із сіл, а то й розстрілювати, ініціювало перед владою бідняцько-середняцьке селянство. Нині, після оприлюднення низки донедавна

угтаємничених документів, можна з усією певністю ствердити: це – політична брехня й обман довірливого читача.

Ліквідацію куркульства як явища української історії і куркулів як класу зніціював сам Ленін, а втілювати цю ідею на практиці взялася компартія на чолі зі Сталіним. На вказівку Москви 18 січня 1930 року Політбюро ЦК КП(б)У затвердило окремою постановою підготовлені ГПУ УСРР заходи, якими планувалося у короткі терміни завершити кількарічну і не завжди результативну роботу більшовиків на місцях щодо розкуркулення одноосібних господарств і переведення сільського господарства на колективні рейки розвитку. Головним відповідальним за проведення такої спецоперації партія призначила одного з лютих ненавистників українського в Україні С. Косіора.

ЦЬКУВАННЯ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ

З-поміж так званих антикуркульських заходів особливого значення надавалося організації викривальної кампанії у центральній та місцевій пресі, спрямованої проти цієї частини селянства. За допомогою такого потужного засобу ідеологічного впливу на маси партія прагнула передусім сформуванню в суспільстві образ найголовнішого внутрішнього ворога, який найбільше стоїть на перешкоді будівництва соціалізму. Нацькувати і селянство, і пролетаріат на цього ворога було чи не найголовнішою метою Леніна в його прагненні розколоти українське село, знекровити його, поставити на коліна.

Зутворенням у лютому 1932 року областей та заснуванням тоді ж обласних і районних газет тема боротьби з куркульством ставала відтоді для них однією з провідних.

Як місцева преса віднеслася до виконання цього партійного завдання, проаналізуємо на матеріалах районної газети «Червона Носівщина».

Передусім впадає в око агресивність, запопадливість перед замовником цієї чергової газетної кампанії. Не зу-

стрічається жодного числа цієї районки, в якому б не було текстів із черговою лайкою і безпідставними звинуваченнями куркулів. В оформленні перших і внутрішніх шпальт редакція зробила акцент на крикливих, набраних крупним шрифтом, шапках. Вони зазвичай ставали темою усього чотиришпальтового випуску.

Назвемо найбільш характерні, які упродовж 1932 року не сходили з газетних шпальт: «Посилити вогонь по куркулеві: Негайно здати хліб на пункти союзхлібу» (25 січня), «Остаточно розтрити куркульський опір: цими днями кожне село, колгосп, радгосп будь-що мусять сплатити хлібний борг державі» (5 лютого), «Куркульське павутиння» (12 лютого), «Лосинівські керівники на куркульському налігачі» (1 березня), «Примусити куркуля здати хліб державі» (18 квітня), «Геть куркулів з колгоспів» (12 травня), «Нещадно викрити куркульські маневри приховувати насіння» (15 вересня), «Суворо карати куркулів – приховувачів сівби» (24 жовтня), «До кінця розгромити куркульські маневри, спрямовані на зрив хлібозаготівель» (3 грудня).

Працівники газети настільки захопилися зневажанням і навішуванням усіляких ярликів на цю категорію селян, що навіть найсвітліше в усі історичні часи для українців Свято Паски в 1932 року вони обізвавали «чорним куркульським» і закликали людей, починаючи від 27 квітня 1932 року, більше його не відзначати, а масово виходити в цей день на польові роботи.

Не припинилися нападки на куркулів і в наступному, 1933-му, – році чи не найбільшої для українців трагедії. Від голоду вмирили цілими селами, а районна газета продовжувала наносити удар за ударом по тих, хто, не боячись за наслідки, вказував на організаторів цього страшного злочину. Ось провідні заголовки газети на початку року – «Колгоспи Лосинівки попали під куркульський вплив», «Куркульське охвістя в колгоспі с. Терешківка зриває посівкампанію», «Ворог шипить – треба бути напоготові» (12 квітня) і наприкінці року – «Зламати куркуль-

ський саботаж і опортуністичні настрої у заготівлі овочів» (16 жовтня).

У рясних публікаціях, що подавалися під цими шапками, йшлося про те, що куркулі заважають розбудовувати нове життя, що через них селянам не вдається дружно працювати в колективі. На куркулів списувалися всі непорядки, які валом обступали колгоспи: невміння голів чи бригадирів організувати роботу, неякісний обробіток ґрунту, падіж голодної худоби чи птиці, втрати врожаю через неналежні умови зберігання, п'янство в селі, неготовність чи небажання людей працювати в колективі на загальну справу.

Саме зі сторінок газети почалося цькування куркульських дітей – їм незабаром заборонено було ходити до нової радянської школи.

АКЦІЯ ЗРЕЧЕННЯ

У цій вакханалії ненависті осібно вивищується ще один пропагандистський виверт, народжений у високих компартійних кабінетах і зреалізований з метою його максімальної дієвості на маси через місцеву пресу – публічна кампанія зречення. Владі потрібно було організувати по кожному району кількох людей, яких той загальний психоз настільки емоційно дезорієнтував, що вони згодні були привселюдно заявити, що поривають із родичами.

Така кампанія не була новою. Коли всередині 20-х років на державному рівні дискредитувалася Українська автокефальна православна церква, тоді цю ідеологічну зброю було застосовано вперше. Координатором акції, яку інакше як дикунською, протиприродною, нелогічною не назвеш, виступила тоді ніжинська окружна газета «Нове Село». Упродовж кількох чисел там друкувалися повідомлення про тих, хто зрікався своїх найближчих через те, що ті були служителями УАПЦ. Такі знайшлися й цього разу.

Першу добірку заяв громадян під рубрикою «Зречення» «Червона Носівщина» вміщує в числі від 21 квітня 1932 року. З огляду на маловідомість і соціальну значущість таких фактів, відтворимо оригінали бодай двох цих «зречень» для історії:

«Зрікаються»

З Носівки:

Федченко Яків – свого батька куркуля Федченка Т.

Гончаренко С. К. свого батька і виходить із членів двору

Гончаренка К. Я.

Бовкун О. М. – своєї матері куркульки Н.

Ткаченко М. О. – свого батька Ткаченка О. В.

Кульбіда Д. П. – свого батька Кульбіди П. І. і виходить із членів двору.

Колесник І. Я. – свого батька куркуля Колесника Я. І.

Супрун І. М. – свого батька – твердодавця Супруна Максима.

Кривенко Наталка – своєї сім'ї – батька і чоловіка, заможних Падунів с. Степові Хутори.

З Коломійцевки:

Петренко А. – свого тестя куркуля з Коломійцевки Дубовика В. Г.

Падун С. І. – свого батька куркуля і виходить із членів двору».

Дуга добірка повідомлень рубрики «Зрікаються» вміщена в наступному числі цієї газети (24 квітня):

«Гр. Носівки Мазурова Маруся А. зрікається свого батька і пориває з ним зв'язок.

Гр. Носівки Яма Мотря – своєї матері розкуркуленої і виходить з членів двору.

Гр. Коломійцевки Падун Федір – свого батька і пориває з ним зв'язок.

Гр. Носівки Кратко Г. Є. – свого батька і виходить із членів двору».

Пролетарі всіх країн, єдтайтесь! Каб жила спільна робітників і селян!

ЧЕРВОНА — НОСІВЩИНА

Орган Райкому КП(б)У, Райнаркому та Райпрофради Носівщини.

1932 РІК КВІТЕНЬ
15
П'ЯТНИЦЯ № 37
м. НОСІВКА
Виходить 10 разів на місяць.
РІК ВИДАННЯ 1-й

Червоної Носів-
КСМ осередок
в кращій осе-
днині в справі
обміну КСМ
В. Нухар.

**У ПІДНЕ-
БУРЖУАЗНО-
ГО ТЕРОРУ.**

СТУЕМО
носівської агро-
ми, протестуємо
розправи з 7
в м. Скотт
риканська бур-
на смерть за
діяльність.
есту, ми засто-
пимо між гру-
кошти на до-
Школи Носів-
наслідуйте наш
В. Овола.

базю організувала 4-й загон
при колгоспі „Ч.Ш.“, який на-
початку своєї роботи випустив
стілгазету, але зав, 4-х річної
школи БУТОК стілгазету зірвав
кажучи: „яке ви маєте право
в моїй школі вішати. Ця газе-
та з педагогічного боку не ви-
тримана, в газеті непотрібно
критикувати хиб будьякого
піонера, бо прочитавши, інший
буде робити такі-ж вчинки, щоб
побувати в газеті. Пояснення
тов. Бубка зовсім невірне, га-
зета мусить бути зеркалом
нашої роботи. В ній ми повин-
ні висвітлювати наші хиб та
досягнення і добиватись вип-
равлення хиб.

За такий затиск самокри-
тики, піонербаза вкупі з пред-
ставниками парторганізації та
спілки „Робос“ вимагає від
РІНО та КК РСІ притягнення
Бубка до права.

Малинка.

Контора буде працювати і в віддані
дні в ці самі години.

УПРАВА.

ЗРІКАЮТЬСЯ
Федченко Яков М. Носівки—свого
батька, куркуля. Федченка Т. Гон-
чаренко С К.—свого батька і вихо-
дить з членів двору Гончаренка К. Я.
Бовкун О. М. м. Носівки—своєї ма-
тери, куркульки Н. Ткаченко М. О.
м. Носівки—свого батька Ткаченка
О. В. Кульбиди Д. П. свого—батька
Кульбиди П. Н. і виходить з членів
двору.

Кліща О. М. м. Носівки—свого
батька Кліщи М. В. Колесник І. Я.
м. Носівки—свого батька, куркуля,
Колесника Я. І. Волоха М. А. м.
Носівки—свого батька Волохи І. ви-
ходить з членів двору. Петренко А. М.
с. Коломійцівки—свого тестя куркуля
с. Коломійцівки Дубовика В. Г.
Надвайко М. С. м. Носівка вихо-
дить з членів двору—свого батька
Надвайка С. В. Супрун І. М.—свого
батька твердозаписи Супруна Максима
Кривенкова Наталка м. Носівки—
своєї сінт—батька та чоловіка, за-
заможних, Падунів с. Степ-Хутори,
Падун С. И. с. Коломійцівки—свого
батька куркуля і виходить з членів
двору.

Тираж 3500 Носівська Райдрукарня

Акцію зречення активно висвітлювала районна преса

З висоти пройденого часу багато запитань виникає після ознайомлення з цими двома публікаціями.

Якою була мотивація рішення кожного із цих мешканців Носівки і Коломійцівки?

Що спонукало їх піти на цей ганебний крок: складні стосунки в сім'ї?; намальоване в уяві романтичне життя в загадковій комуні?; залякування влади?; обіцянки влади?

Як жили вони з цим гріхом усе своє життя: чи не покаялися пізніш?; як пояснювали цю свою життєву помилку своїм дітям?

Чому в цих списках – мешканці лише двох населених пунктів району?

Що отримали вони в житті взамін такого зречення?

Як віднеслися до такого рішення односельці?

На превеликий жаль, чесні і щирі відповіді-зізнання на ці запитання, які б впливали із правди тогочасного життя, нині отримати вже ні від кого не можна...

АКЦІЯ РОЗКУРКУЛЕННЯ

Тим часом у коридорах влади підписувалися обов'язкові до виконання чергові документи, які наближували наміри проводу компартії поставити остаточну крапку в боротьбі з непокірним українським селянством. Орієнтиром для них буда телеграма Леніна, відправлена на ім'я активного борця проти українського визвольного руху Євгенії Бош та ще кількох таких же жорстоких виконавців указівок вождя-людиноненависника. І хоч у часовому проміжку ця телеграма стосувалася інших подій, стилістика роботи нової влади на місцях не змінювалася:

«Повстання п'яти волостей куркульства повинно привести до безпощадного придушення. Зразок необхідно дати. Повісити (неодмінно повісити, щоб народ бачив) не менше 100 затятих куркулів, багачів, кровопивць. Відібрати в них увесь хліб. Призначити заложників... Зробити так, щоб на сотні верст народ бачив, тремтів, знав, кричав... Телеграфуйте отримання і виконання. Найдіть людей твердіших».

У лютому 1930 ЦК КП(б) надсилає до всіх окружкомів лист із такою назвою: «Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Ось витяг із цього документа: «Провести найорганізованішим способом розпочатий... процес ліквідації глитайських господарств і рішуче придушити спроби контрреволюційного опору глитайства колгоспному рухові».

Слідом готується ще один документ – наказ ГПУ від 11 лютого 1930 про залучення до операції з масового розкуркулення озброєних загонів із мобілізованих партійців та комсомольців, сільських активістів, батраків, резерву з чекістів і військових. Цілком очевидно, що влада очікувала виникнення заворушень у місцях розкуркулення.

Що стояло за поняттями «глитайські господарства» та «масове розкуркулення», які часто вживаються в цих двох документах?

Куркульські сім'ї, які підлягали ліквідації, поділялися на три категорії, для кожної з яких уже була визначена своя міра покарання:

а) розстріл або відправка до в'язниць чи таборів поза межами України – для тих, хто чинив опір і принципово не хотів записуватися до колгоспів;

ВІДОМОСТІ ПО РОЗКУРКУВАННЮ						
Назва району	Які села	Кількість господарств.	Скільки розкуркулено.	Скільки не розкуркули.	Причини	ПРИМІТКА
1. ЛОСИНІВСЬКИЙ	Досиновка Пустотіно Досиновка Ст.Хутори Богданівка Вікторівка Гармачино Татаринка Рівчат,Галиця Мажківка,Бальна, Потребен, Степанівка,Шняківка.	148, при чому Президія ОБВ скасувала 10 господарств. та відклала 6 господарств. Залишилось - 132 госп.	132 госп.	Нема	-	Не представлено на розкуркулення 1 особ. - Галицька.
2. ІЧЕНСЬКИЙ	Монастирише, Крумицьколя,Гужівка,Рожнівка, Парафівка,Ахніщів, Августів Хутор.	142, при чому Президія ОБВ скасувала 5 господарств. відклала 9 господарств.	116 госп.	3 госп. по с.Августів Хутор.	На час розкуркулення було колективізовано 89 госп.53, але при розкуркуленні улован, залишилось лише 22.	
3. ВОБРОВИЦЬКИЙ	Вобровиця,Заворичі,Нашівка, Микрець,Осовець.	59, при чому Президія ОБВ скасувала 1 госп. відклала 4 госп.	5 госп.	Решта	В зв'язку з відходом колгоспів й рішучення до колективізації.	
4. КОЗЛІВЕЦЬКИЙ	Петрівське,Сокірино,Демеші.	16 госп., при чому Президія ОБВ скасувала 3 госп., відклала 4 госп.		Відомостей нема.		

Рідкісний архівний документ про розкуркулення

б) заслання родин у північні райони Росії – для тих, хто не записувався в колгосп, але не чинив явного опору хлібозаготівлі;

в) переселення на гірші землі в межах області чи району – для тих, хто опирався мовчазно.

У наказі ГПУ від 11 лютого 1930 викладено чіткі інструкції й про те, яким чином направлені в села озброєні загони мали затримувати куркулів та їхні сім'ї, як відправляти на залізничну станцію Ніжин, які речі селяни могли брати із собою.

Зважаючи на те, що на Чернігівщині селянських господарств, які потрапляли під категорію куркульських, було особливо багато, а підготовлених для цього озброєних загонів не вистачало, тут процес розкуркулювання проходив у кілька хвиль. Під першу хвилю (термії її проведення, згідно з графіком, – від 12 лютого по 12 березня 1930 року) потрапили три райони: Бобровицький, Ічнянський та Лосинівський.

Віднайдено архівний документ, із якого читач може уявити процедуру остаточного затвердження підготовлених районами списків на засіданні Ніжинського окружного виконавчого комітету від 8 березня 1930 року. Ось фрагмент документа, який стосується Лосинівського району (виписка з протоколу №6/351):

«1. Представлені Президією Лосинівського РВК списки на куркульські господарства, що підлягають розкуркуленню по району, який переходить на суцільну колективізацію, в цілому затвердити за окремим винятком (виняток склали господарства, які слід було дообстежити додатково. – М. Т.)

2. Щодо осіб, які в минулому мали більш за 100–200 десятин землі, порушити питання перед Урядом про висилку їх за межі округи як дідичів, які раніше були помилково пропущені як дідичі, передавши їх майно після виселення до колективних господарств.

3. Зважаючи на те, що розкуркулювання повинно бути переведено без виселення зазначених у списках осіб, запропонувати РВК, згідно інструкції, відвести цим господарствам гірші землі поза колективами.

Все майно, реманент та худобу в порядку розкуркулювання господарств передати колективам тих сіл, де буде переведено останнє».

Згідно з цим документом, розкуркуленню підлягали 148 (з відкладеними десятима) господарств із таких сіл тодішнього Лосинівського району: Лосинівка, Пустотине, Леонідівка, Степові Хутори, Богданівка, Вікторівка, Гармащина, Татарівка, Рівчак, Галиця, Макіївка, Сальне, Погребець, Сепанівка, Шняківка. Таким чином, у середньому на кожне село припадало майже по десять сімей.

Нова хвиля розкуркулювання мала починатися незабаром. Тому окрвиконком окремим питанням цієї ухвали зобов'язав усі інші райвиконкоми терміново надіслати свої списки на розкуркулення строго за таким зразком: назва району, які села, кількість господарств, скільки розкуркулено, скільки не розкуркулено, причини, примітки.

Спроби автора цих рядків віднайти в архівах списки розкуркулених у селах Данина і Шатура, які в 1930 році відносилися до Носівського району, на жаль, не увінчалися успіхом. Скоріш за все, документи другої хвилі розкуркулення потрапили до числа тих, які за вказівкою згори безумовно вилучалися з місцевих архівів, і, очевидно, знищувалися – разом із документами періоду УНР, німецької окупації та діяльності ОУН–УПА на території Лівобережної України.

Втім, варто припустити, що список данинців і шатурян, які потрапляли під визначені урядовими постановами три категорії куркулів, був значно ширшим. Підставою для цього є те, що ці два села віддавна перебували в «чорному списку» влади як такі, які чинили найбільший у районі спротив хлібозаготівлі та суцільній колективізації селянських господарств.

В цілому ж, за даними «Енциклопедії Українознавства», за весь період розкуркулювання упродовж 1930–1932 років з України було депортовано, переважно до концтаборів ГУЛАГу, близько 850 тисяч селян.

«ВІДРУБНИКИ»

Незважаючи на оголошення в краї в березні 1932-го суцільної колективізації та висилки навесні 1933-го найбільш непокірних за межі України (переважно на північ Росії), значна частина сільського населення продовжувала свій статус одноосібників і до колгоспів не записувалася. Такі, за ранжиrom властей, автоматично потрапили в розряд підозрілих і неблагонадійних. З них склалися нові списки – цього разу для виселення за межі села, на так звані *відрубви*. Зазвичай, це були віддалені неугіддя колишніх сільських громад (рудки, чагарники, піщаники), які через низький вміст гумусу використовувалися хіба що для випасів худоби.

З одного боку, місцева влада позбувалася в селах тих, хто міг критикувати її, підбурювати земляків до непокоричи, навіть, шкідництва. З іншого боку, за рахунок таких «відрубників» за далекими й близькими околицями сіл стали виростали все нові й нові хутори.

Хутірська Україна, де завжди формувалася сіль української землі – міцний і незалежний господар, віддавна була кісткою в горлі Москви. На хуторах в усі часи завжди привільно почувалися ті, хто був не в ладах із владою: нерестрові козаки, гайдамаки, повстанці. Тут було де сховатися, обігритися, поїсти.

Саме з цієї причини Москва, через своїх представників – місцевих гебістів – й уздріла в цій тенденції мало не нову загрозу для існування нової радянської імперії. Інакше не можна розцінити ось ці два донесення, які з грифом «таємно» були надіслані з Ніжинського окрвиконкому керівництву Носівського району.

Перший документ стосується неправильної, на думку інформатора, політики, яку проводила районна земельна комісія на чолі з Галкіним:

«За відомостями, що має окрвиконком, в Носівському районі є велика кількість хуторів і відрубів, залюднені майже виключно куркулями. Галкін – начальник землеустрійної партії, розселяючи Носівку на виселки, виселяв заможників начебто з Носівки на дальні землі, фактично ж дає куркулям кращі землі, а біднякам дістаються піщані землі... На думку Галкіна, землеустрій не можна перевести інакше як хутірською системою. Галкін каже, що «без хуторів ми пропали», що «ліквідувати їх не можна».

Другий документ стосується села Данини. Вона й раніше славилася своїми міцними хуторами, а нині, стверджує інформатор, довкола неї їх ще більше, а тут – нова тенденція, яка потребує пильної уваги:

«В с. Даніно організовано три землеоб'єднання з кількістю землі 3713 га. Є випадки, що землеустрійники планують так звані червоні відруби тим біднякам, які мають землі 2,5 десятини, що може привести до утворення столпінських хуторів».

Надсилаючи копії цих двох документів на адресу Носівського райвиконкому, голова окрвиконкому Пшеничнюк робить таку приписку: «Сповідчається для звернення найсерйознішої уваги на стан землеустрою Носівського району. Зокрема, придивіться до Галкіна. Про наслідок повідомте в двотижневий термін, повернути листування».

Органи ГПУ здійснювали тотальний контроль не лише за так званими куркулями, які залишалися в селах, а й тими, хто їх не сахався, а спілкувався з односельцями, їхніми родинами чи працював поруч. Стежили також за діями заможних селян, які все ж, із різних причин і на-

мірів, записувалися поступово до колгоспів. Такі теж потрапляли до списків підозрілих і неблагонадійних.

Ось «компромат», який було зібрано на мешканця Шатури Свириденка І. І.: «За даними, що їх має окрвиконком, Свириденко Іван Іванович, член колективу с. Шатури, що раніш переводив активну роботу по колективізації, сподіваючись потрапити до складу членів правління колективу, але, помилившись у цьому, підтримує зв'язок з куркулями. Свириденко відверто повів антирадянську агітацію за розклад колективу й сприяв тому, що частина бідняцьких господарств подають заяви про вихід з колективу. Цей же Свириденко, щільно зв'язався із куркульським елементом, за допомогою якого ще більш посилив свій вплив на окремих осіб-бідняків, не припускаючи їх вступу до колективів».

Представники ГПУ таємно контролювали в селах не лише інакодумство та поведінку «ворогів», а й продовжували виявляти останні запаси посівного зерна, утаєні від держави. Ось знову про шкідництво у Данині й Шатурі від таємного інформатора :

«За відомостями, що їх має окрвиконком по селах Данино й Шатура залишився чистогатунковий овес під 300 пудів і конюшини біля 40 пудів не використаними. Носівському райбурякосоюзу про це відомо, але заходів до переброски в райони, де відчувається потреба в цьому насінні, не вживає. Земельні справи по Носівці надзвичайно заплутані – пустують цілі ниви, невідомо чий. На ділянці Грабщина ще не посіяно біля 200 га, таке ж явище по Лісним Хуторам».

ПОКАЗОВІ ЧИСТКИ В КОЛГОСПАХ

Останнім ударом комуно-більшовицької партії по куркулях можна вважати кампанію показових чисток у колгоспах. Її організувала центральна влада від початку 1933 року, незабаром після пленуму ЦК ВКП(б), який відбувся 7 січня.

Головним лейтмотивом цього пленуму була заява, зроблена у виступі Й. Сталіна: «Партія домоглася того, що куркульство як клас розгромлено, хоч і не добито ще. Трудяще селянство звільнене від куркульської кабали і експлуатації і під радянську владу підведено міцну економічну базу на селі, базу колективного господарства».

Варто наголосити, що ця безглузда, фальшива і до безміри цинічна заява першої особи держави про підведену в селі «міцну економічну базу» була зроблена в той час, коли від штучного голоду, свідомо інспірованого Москвою, вже померли мільйони українських селян. Ще їх більше вимре упродовж наступних, довгих і голодних, місяців того воістину чорного року, який тільки-но розпочинався, – 1933-го.

Отож, навіть у тих умовах, позначених суцільним трауром, терор в українських селах не затихав.

Кампанія чистоту колгоспах від «класово-чужих елементів» задумувалася як показова. Тому роль преси в її широкому розголосі з метою подальшого застрашування знекровленого населення тут бачилася владою як першочергова.

Під перший матеріал про показову чистку в Лісових Хуторах «Червона Носівщина» відвела цілу шпальту. На початку описується процедура того доти незвичного для селян заходу. Чистку проводить «трійка» присланих рішенням бюро райкому партії вірних лєнінців у складі Бичка, Новосьола, Кочерина. Від сільської ради трійці допомагає Самойленко, а від колгоспу – Кательницький.

Голова зборів оголошує про кількість присутніх: 106 колгоспників та 43 одноосібників. До президії, на показ усім, почергово викликають по одному з тих, кого напередодні намітили «вичистити», іншими словами – вигнати з колгоспу. І не просто вигнати, а й покарати, аж до ув'язнення. Все вирішуватиме зараз, в ту мить, та грізна «трійка». На кожного з винних зачитуються характеристики – наспіх зібрані компрометуючі факти, які, втім, ніхто не перевіряв. Слово на виправдання чи на запереч-

чення дають не всім. Далі – вирок за персоналіями. Узагальнена інформація про чистку в кожному колгоспі викладалася в постанові районної «трійки», яка й друкувалася в пресі.

З 14-ти засуджених у Лісових Хуторах виділимо кілька для з'ясування провини і міри покарання.

Плиска Петро Трохимович – голова колгоспу. «Був чорносотенцем. За зрив хлібозаготівлі, за внесення дезорганізації в колгосп, за навмисне погноєння хліба, крадіжки в колгоспі – з роботи зняти, з колгоспу виключити, передати справи до суду. Прохати суд розглянути справу на місці».

Цікава характеристика *Гейка Данила Яковича*. До вступу в колгосп був середняком, тривалий час – член сільської ради, свідомий у роботі, але, перебуваючи рахівником, знав про такий стан справ – ніяк не реагував.

Хто ще з покараних і вичищених у Лісових Хуторах? *Золотар Андрій* – до вступу в колгосп був бідняком, звільнявся від сплати податку – потурав, замочував. *Золотар Степан* – син бідняка, мовчав, утаював, потурав. *Гейко Данило* – рахівник колгоспу. *Загалій Дмитро* – до вступу в колгосп був куркулем. *Козел Андрій* – учитель, колишній офіцер. *Кравченко Андрій* – колишній бідняк. *Михайло Махлай* – колишній середняк. *Яременко Грицько* і *Ткаченко Микола* – маломісні середняки.

Із публікації «Червоної Носівщини» «Колгосп Блюхера вичистив з своїх лав клясово-чуждий елемент» (число за 3 квітня 1934 р.) довідуємося, як цей захід проходив у Шатурі.

«Трійка» працювала тут аж два дні: 18 і 19 березня в присутності 160 членів колгоспу та 32 одноосібників, трьох членів та одного кандидата партії, а також 12 комсомольців. Мали чистити багатьох. На початку заслухали інформаційну доповідь членів трійки про значення чистки та завдання в ній колгоспників. Після доповідав голова колгоспу про стан справ.

Чистку почали з адмінгоспперсоналу. Першими до цього списку потрапили чомусь... конюхи. Дізнаємося, що Рубан Пилип Іванович та Савосько Іван Антонович «похижацькому ставилися до конярства, тому їх з колгоспу виключити та справу по Савосько передати до слідчих органів».

Денисенко Іван Никодимович – завідувач господарством, Штанько Роман Григорович – комірник, Литвин Федір Олексійович – скарбник. Усіх трьох «за безгосподарське ставлення до своїх прямих обов'язків – з колгоспу виключити та справу передати до суду».

Варуха Григорій Никодимович теж працював конюхом. За самовільну відлучку та залишення без догляду худоби йому винесено попередження.

Завершальним у списку адмінгоспперсоналу був голова колгоспу Штанько Григорій Євменович. Його вирішено було з роботи зняти та передати справу до суду – «за безгосподарність, за розтрату кормів для свиноферми».

Після цього розгорнули персональну чистку деяких членів колгоспу.

«Литвин І. А. – зривав труддисципліну, не виходив на роботу і підбурював інших. Сюр Д. – розкрадав колгоспне майно. Риндя В. Ф. – бувший гетьманець, розкладник колгоспу. Федоряко та Романченко – куркульські сини. Титаренко І. П. – розкладник, ледар в 32 роки заробив лише 32 трудовні. Проха В. М. – 25 трудовнів, зривав труддисципліну».

Всіх згаданих людей із колгоспу виключили. Справи на Харченка М. Л. та Білоусенка Ж. І. передали до суду.

Далеко не про всі факти, пов'язані з чистками колгоспів «від ворожого куркульського елементу», повідомлялося зі сторінок районної газети. Паралельно циркулювала закрита інформація, в значно більшому обсязі, яка збиралася органами ГПУ та передавалася з грифом «таємно» до центру «для вжиття заходів». Тепер її вдається відшукувати в архівних теках колишніх спецфондів. Ось один із таких закритих доносів:

«До складу правління 3-го участку м. Носівки входять виключно куркулі, як от: Фал Захарко Ісакович, підтримує зв'язок з куркулями Ляшенко Іваном Степановичем. Сенник Василь Семенович – голова церковної ради, який вступив до колективу з тим, щоб врятувати своє майно від опису за несплату податку за церкву. Сенник Олександр Павлович – член церковної ради. В момент чистки колективу від куркульського й антирадянського елемента ці куркулі активно захищали своїх членів, не допускаючи їхнього виключення. Через неправдивий класовий підхід, проводимі міроприємства в колективі по весняній сівбі – об'єднання сільськогосподарського реманенту, збір посівматеріалу в основному покладається на бідняцько-середняцькі господарства. Посилається для перевірки та вжиття заходів до очищення колективу».

У пору охоплення голодом України на сторінках районної преси не віднаходимо жодної інформації про це страшне лихо, що спіткало край і Україну в цілому. Натомість – усе більше цинічної інформації про перемоги партії на фронті боротьби з куркульством як головним ворогом радянської влади.

Показовим у цьому плані може бути число «Червоної Носівщини» від 3 квітня 1934 року. Окрім найбільшого за обсягом матеріалу із Шатури «Колгосп Блюхера вичистив з своїх лав клясово-чужий елемент», тут подано й такі: «Контрреволюційна шайка розгромлена» (про вирок виїзної сесії обласного суду над службовцями Носівської МТС), «Розкрадачів соціалістичної власності покарано» (про вирок на розстріл колишнього штабс-капітана царської армії, петлюрівця Гаврила Сергеева з Носівки), «Вигнати з колгоспу куркульських агентів» (про чистку в татарівському колгоспі «1 Серпня»).

Перелік цей можна продовжувати.

Здавалося б, після кількарічної антикуркульської епопеї, що мала непоправні наслідки на фізичний та мораль-

но-психологічний стан мільйонів людей, можна було дати їм хоч якусь передишку. Однак такого наміру в тодішніх правителів країни не було. Вони добре пам'ятали вказівки свого покійного вождя, щодо селянства взагалі і українського зокрема. Взяти хоча б ось ці:

«І тут немає збігів інтересів пролетаріату і селянства. Тут настає важкий період боротьби із селянством».

«Втратити Україну – втратити голову»; «Слід розширити застосування розстрілів, без цього соціалізму побудувати неможливо».

Ось чому після широко висвітлюваних у пресі чисток колгоспів від куркулів, що здійснювалася упродовж 1932, 1933 і 1934 років, настає черговий етап підготовки до величезного за масштабами терору – так звана **партійна чистка**. Вона розпочалася 1933 року в Київській, Донецькій, Одеській, Вінницькій областях, а з 1934 – у Харківській, Дніпропетровській та Чернігівській. На думку вищого партійного керівництва, наставала пора вичистити «класово-ворожі елементи, які корисливо пролізли в партію».

На Чернігівщині «комісії чистки партії» були створені у кожному районі на початку червня 1934 року. А вже з середини червня на сторінках районних газет почали з'являтися перші повідомлення про рішення цих комісій. Так, у числі «Червоної Носівщина» від 18 червня вміщується перше повідомлення про початок таких чисток у районі. Показовим є те, що почали з непокірних Данини й Шатури: «20 червня призначається чистка комуністів **с. Данино** колгоспів ім. Шевченка, ім. Ворошилова і територіальної первинної парторганізації та Шатури колгоспу ім. Блюхера».

У цьому ж повідомленні комісії називалися й інші села, які потрапили до першого етапу чистки: 21 червня – у селі Тertiшники та Степових Хуторах, 23 червня – у Лісових Хуторах та Червоних Партизанах, 24 червня – в Чубарівці, 25-го – в радгоспі «Червоний Маяк» с. Лосинівка. Явка членів та кандидатів партії, наголошувалося в офіційному

повідомленні, обов'язкова. Комісія запрошувала на такі збори і безпартійних.

У числі від 27 червня того ж року комісія повідомляє про дати другого етапу чисток: 28 червня – в Лосинівці, 29 – в Леонідівці, Вікторівці, 30 червня – в Сальному.

У цьому ж числі подані перші репортажі про те, як відбувалися чистки в Лісових Хуторах та Червоних Партизанах. Про зміст публікації красномовно свідчить така шапка-заголовок на всю газетну шпальту: «Класово чужим і ворожим елементам, переродженцям, опортуністам і іншим негідникам не місце в партії».

ОДНА КУРКУЛЬСЬКА ДОЛЯ

Повстання п'яти волостей куркульства повинно привести до безпощадного придушення. Зразок необхідно дати. Повісити (неодмінно повісити, щоб народ бачив) не менше 100 затятих куркулів, багачів, кровопивць. Відібрати в них увесь хліб. Призначити заложників... Зробити так, щоб на сотні верст народ бачив, тремтів, знав, кричав... Телеграфуйте отримання і виконання. Найдіть людей твердіших.

(Володимир Ленін)

ЗА ЩО НЕ ЛЮБИЛА ВЛАДА САМОДОСТАТНІХ ГОСПОДАРІВ?

У цій частині опису чи не найтрагічнішої сторінки сільської історії назву прізвище лиш одного селянина, який у жорно репресивної сталінської машини потрапив, як і мільйони інших українців тієї страшної пори, цілковито несправедливо. Це – батько матері автора цих рядків Іван Петрович Мозговий.

Якщо брати за основу постанову Ніжинського окружного виконавчого комітету від 8 березня 1930 року, за якою у віддалені місця російської півночі висилали лиш тих, хто відносився до дідичів (це ті, хто мав до революції у власності більше ста десятин землі), то цей молодий господар від такого показника був дуже далеко. Згідно з офіційним переписом домашнього майна 1920 року, на вісім душ своєї родини (до речі – усі жіночої статі), яких утримував самотужки, мав усього трохи більше дев'яти десятин. А з іншого «багатства» – дві борони, три серпи,

віялка та соломорізка. Одне слово, як у тому цитованому вище вірші Василя Івасенка: «одна хата, один куль»...

Тоді за що ж називали куркулем? За працьовитість, результативність, природну мудрість, доброту, самодостатність, гідність, нездатність принижуватися, небажання коритися абсурдним вказівкам. Господарів, подібних Івану Петровичу Мозговому, влада за всіх часів не любила. Такі не могли прижитися і в системі координат нової влади, яка грубо розтоптувала виплекані століттями духовні й моральні цінності. Таких система цілеспрямовано знищувала.

НЕ ПРИНИЗИВСЯ, НЕ ЗДАВСЯ

...Його забрали весняної пори 1933 року, коли землягодувальниця вже пробудилася після зимової сплячки й у чергове готувалася розквітнути від дбайливих рук свого хоч і молодого, але вмілого господаря. Однак, того року він свою улюблену ниву під Володьковщиною з тими трьома металевими боронами не стиг досягти до кінця.

Ще за два дні до отримання через сільрадівського сильного суворого наказу з'явитися з подорожніми речами на церковний майдан, до хати Івана Мозгового на Шинковій приходили сільські активісти. «Іване, – казали, – не будь упертим. Підписуєш заяву до колгоспу – і тебе тут же викреслюють із списку куркулів».

У громаді віддавна поважали цього господаря, тому бодай у такий спосіб хотіли ніби згладити і свою провину перед ним і його родину.

Не погоджувався. Твердо стояв на своєму: «Хочу мати своє поле й обробляти його сам, зі своїми синами».

Пробували зачепити за живе, раниме: «У тебе ж малі діти, сестри неповнолітні. Мирися зі своєю гордістю, здайся».

Не здався...

До місця останнього прощання – церковного майдану – його проводжали красуня-дружина – горда шатурян-

ка, 33-річна Устина Зіньківна з багатого хліборобського роду Дерезенків, і трое малолітніх дітей. Андрієві на ту пору виповнилося лиш дев'ять, Іванові сім, а найменшій улюблениці Галинці – п'ять років. Хлопці всю дорогу три-возможно поглядали на батька, міцно вчепившись своїми рученятами за його руки, ніби передаючи на прощання своє тепло мідним заклепкам мозолів на порепаних батькових долонях. Галинка, яка менше від усіх відчувала все те, що мало відбутися, була на материних руках.

Валка підвід із першими данинськими в'язнями совісті, оточеними озброєними енкаведистами, по команді начальника скермувалася із церковного майдану на Дівичський шлях. Іван Мозговий весь час, аж до миті повороту підводи перед Байраками, не спускав погляду з облич найрідніших йому людей – дружини та трьох своїх дітей.

Напевне, він уже знав, що бачиться з ними востаннє.

Тоді, у квітні 1933-го, в умовах страшного голоду, який на очах косив залякане село, цей гордий господар лиш розпочинав четвертий десяток років свого життя. У його метиковитій голові роїлися багато добрих намірів і світлих почувань щодо своєї родини, переданого у спадок від батька родючого поля, добропорядних господарів громади. Однак, намірам тим здійснитися не судилося. В село він більше не повернувся.

Злою мачухою обернулася в ту чорну пору житейська доля не лише для Івана Мозгового, а й для його сім'ї.

ЗНУЩАННЯ НАД РОДИНОЮ

Довга безсонна ніч після ледь пережитого учорашнього страшного дня накликала зранку на обійстя Устини Мозгової непроханих гостей. Кілька сільських активістів у супроводі двох озброєних енкаведистів (не всі полишили село з учорашньою валкою підвід) прийшли на це осиротіле без хазяїна подвір'я здійснювати другий акт розкуркулення. Він тривав кілька днів. За цей час тут розі-

брали і вивезли до колгоспу, що формувався навпроти, практично все: сарай, клуню, повітку, віялку, соломорізку, двоє коней, корову, віз і весь реманент для обробітку землі. Відірвали й сіни від хати.

Без жодних засобів для існування в хаті залишалися дружина господаря з трьома малолітніми дітьми та дві його молодші сестри – Христя і Явдоха.

Втім, знущання над родиною цим не закінчилися. Через кілька тижнів у село, за рознарядкою з району, привезли кілька підвід сімей-переселенців із «голодуючого Поволжжя». Рішення влади було таким: розміщувати прибульців на розкуркулених обійстях. Одну з таких сімей енкаведист у супроводі голови сільради привів... до обідраної хати Устини Мозгової. Від того, хто був у шкірянці, Устина почула відповідь на її мовчазні сльози: «Ти, куркульская сволочь. Лілі запісиваєшся в калхоз сьогодні же, лілі виметаєшся із дома вместе со сваймі куркульськімі щенками».

Як таке можна було стерпіти?

Того дня на цьому дворіщі розігралися дві трагедії: ще неповнолітня, найменша, сестра Івана Мозгового Явдоха, не витримавши нервового потрясіння й приниження всієї родини, повісилася на старій шовковиці, що її колись посадив дід Петро на городі. Будучи в стані шоку, Устина із зовицею Христею тремтячими руками стали писати ті дві зловісні заяви – про вступ до колгоспу.

Можна лише уявити, що переживала тоді Устина, даючи добровільну письмову згоду піти до колгоспу. Адже цим своїм кроком вона ніби зраджувала свого чоловіка, зводячи нанівець його тверде рішення не коритися несправедливості до кінця. Маючи від народження такий же гордий характер, як і в чоловіка, пішла б, напевне, до кінця і Устина. Тільки тепер вона вже не відповідала за себе. Бо в тому жорстокому світі ставала одною-єдиною в одвіті за трое їх спільних із Іваном дітей. Із того, що запропонував енкаведист, заява про вступ до колгоспу було меншим злом, ніж вигнання з власної хати.

У подвірній книзі першого колгоспу в Данині – імені Шевченка, – під числом 97 зафіксовані ті з двору Івана Петровича Мозгового, хто числився в колгоспі від 20 травня 1933 року:

*«Мозгова Христя Петрівна, сестра господаря двору, 1911 р. н.
Мозгова Устина Зіньківна, дружина господаря, 1899 р. н.
Мозговий Андрій Іванович, син господаря двору, 1919 р. н.
Мозговий Іван Іванович, син господаря двору, 1921 р. н.
Мозгова Галина Іванівна, донька господаря двору, 1925 р. н.»*

Сестри господаря двору неповнолітньої Явдохи в тому списку вже не було – її поховали на центральному сільському цвинтарі за день до цього.

Наступні удари долі сипалися на Устину Зіньківну одна за одною, і молода вдова витримувала їх, як могла. На війну пішов спочатку старший, Андрій, який ще 1940 року був призваний до армії, а згодом забрали й Івана. Близька родичка баби Устини шатурянка Маруся Герасименко

Єдина світлина дружини куркуля Івана Мозгового – Устини Зіньківни Мозгової з шатурського роду Дерезенків. 1940

запам'ятала пісню, яку з гіркотою в голосі співала в хвилини розпуки моя баба Устина, чекаючи вісток із фронту від своїх синів:

*Як малими кохала,
То й сільрада не знала,
А як виховала,
То й Москва забрала.*

Родичі із Шатури, Степових Хуторів, Коломійцівки, як могли, підтримували її. Традиційно на храмові свята збиралися на цьому обійсті, але вже без гостинного господаря Івана. Маючи від природи дивний голос, Устина раз якось у родинному колі завела пісню, яку раніше ніколи не співала:

*Злетів півень на ворота
Й крикнув «Ку-ка-рі-ку!»
Не діждешся, мати, сина
Із війни довіку!»*

Вона ніби знала, що живими своїх синів уже не побачить. Тяжка хвороба, викликана надлюдськими душевними потрясіннями, на очах з'їдала її молоде тіло.

Похоронку на свого старшого, Андрія, вона все ж прочитала. Може, це і прискорило кінець її земним мукам. Устина Зіньківна померла в Ніжинській Галицькій лікарні навесні 1942 року, ще за німців. Поховати 42-річну вдову розкуркуленого і знищеного владою данинського хлібороба Івана Мозгового допомогли 17-літній дівчині-сироті Галині сусіди. Тітка Христя, батькова сестра, ще до війни виїхала із села на заробітки до Києва.

Похоронка на останнього представника чоловічої статі з цього колись заможного обійстя Мозгових – сина Івана – прийшла в напіврозібрану хату, без хліва і стодоли, у 1944-му, коли німців у селі вже не було.

ЯК ДОНЬКА РЕАБІЛІТОВУВАЛА БАТЬКА

Як виживала сама в такій хаті найменша з дітей куркуля Івана Петровича Мозгового – Галина Мозгова – відомо лише Богу. Скажімо, у роки війни вишивала (мати навчила гарних способів вишивок) і тим трохи собі заробляла. А ще її врятувала корова.

З тією коровою пов'язана така щемка історія. За німецької окупації раз на село прийшла одна рознарядка: виділити для потреб комендатури, що містилася в Лосинівці, кілька корів (доти німці в селі просили тільки «яйка» і «млеко»). Поліцаї склали список, який не був позбавлений «родства-кумівства»: туди потрапили здебільшого або вдовиці, або сироти, яких нікому було захищати. Тодішній староста села Іван Федорович Кулик прізвище Мозгової Галини з того списку викреслив. На обурені запитання інших ображених відповів: «Та вона ж одна-однісінька. Ви то виживете, а вона пропаде без тої корови»...

Куркульська донька Галина Іванівна Мозгова-Тимошик, що залишилася без батька п'ятирічною і на своїй гіркій сирітській долі сповна відчула, що значить носити тавро народженої від «ворога народу», до кінця свого життя боялася, аби ця чорна тінь не заступила долю її чотирьох дітей.

Нічого з усього того пережитого вона ніколи не розповідала. Але сама, потайки від дітей, шукала сліди свого батька. Будучи малограмотною, довірливо просила когось надійного на вулиці писати листи-звернення.

Уже по смерті матері, в 1996-му, віднайшов у старовинній родинній скрині пакет паперів. Хвили гарячого й холодного раз-по-раз проходили тілом, коли читав ці документи. У селі такі документи називалися «казьонними», бо друкувалися на гербових бланках. Процитую деякі з них.

З Міністерства внутрішніх справ: «Повідомляємо, що в МВС України даних про розкуркулення Вашого батька немає».

З Комітету державної безпеки України: «На Вашого отца Мозгового Ивана Петровича документальных материалов в нашем архиве не имеется, по учету репрессированных лиц он у нас не значится. О возможно имеющих на него сведениях рекомендуем запросить УВД Мурманской области, а также МВД Российской Федерации (Москва)».

Листи до Москви та Мурманська друкувалися на єдиній у той час у селі колгоспній друкарській машинці. У цих зверненнях містилося прохання колгоспниці колгоспу «Жовтнева революція» Галини Іванівни Тимошик (Мозгової) такого змісту:

«Прошу Вас, проверьте дела ссыльных и репрессированных по Черниговской области УССР за период 1930–1933 гг. и вышлите мне подтверждение о месте и сроке гибели моего отца Мозгового Ивана Петровича. Справка нужна для реабилитации доброго имени моего отца, его дочери и внуков».

Відповіді з Москви і Мурманська, звичайно ж, не прийшли. Однак мати не припиняла пошуків. Проблеск надії з'явився у квітні 1991 року, коли в пресі було опубліковано довгоочікуваний мільйонами українців старшого покоління закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Згідно із цим законом, за відсутності архівних документів до районної комісії з питань поновлення прав реабілітованих слід було подати три письмові свідчення живих учасників тих подій.

У віднайденій теці віднаходжу три рукописні документи із назвою «Свідоцьке підтвердження». Варто процитувати один із них:

«Я, Сірик Наталка Василівна, 1903 року народження, уродженка і жителька села Даніно Ніжинського району Чернігівської області, підтверджую, що особисто знаю

Мозгового Івана Петровича, уродженця і жителя села Даніно.

Знаю, що Мозговий Іван Петрович добросовісно працював у селі на власній землі, господарство на той час було міцне. Мав худобу і будівлі. До колгоспу не вступав. Десь у 1932 році його було арештовано і забрано з села, а господарство розкуркулено. Клуню, повітку, сарай, двоє коней, корову, сільськогосподарський інвентар, січкарню, віялку, віз кінний було передано до колгоспу. Куди забрали самого Мозгового І. П., я не знаю.

Знаю, що жінка з малими дітьми залишилася в хаті з відірваною пристройкою. Після арешту в село він не повернувся. Записане з моїх слів підтверджую, про що й розписується. 20 травня 1992 року».

Такі ж підтвердження подало ще двоє живих на той час односельців, хто добре знав Івана Петровича Мозгового, – Кательницький Василь Ананійович, 1900-го та Петрик Павло Петрович, 1913 років народження.

І – про останній документ, який не може не обпікати душу. Зроблена рукою матері вирізка із районної газети «Ніжинський вісник» 30.01.1993 року, що має назву «Справедливість відновлено». В ній – кілька газетних рядків:

«Відповідно до ст. 3 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» та рішення комісії районної Ради народних депутатів з питань поновлення прав реабілітованих днями реабілітовані такі громадяни району, вислані з постійного місця проживання або позбавлені майна під виглядом боротьби з куркульством:

Мозговий Іван Петрович (с. Даніне)».

Разом із Мозговим у цій замітці повідомлялося й про інших реабілітованих земляків: Багмут Кір Опанасович (с. Богданівка), Баргамін Архип Степанович (с. Заньки), Журицький Михайло Якимович (с. Вертіївка), Зубок Яків

Іванович (с. Лосинівка), Крисько Іван Васильович (с. Талалаївка), Остапець Тимофій Григорович (с. Богданівка), Стрілець Степан Ісакович (Станція Лосинівка), Слісаренко Григорій Тимофійович (с. Сальне), Татаренко Євмен Павлович (с. Шатура), Фень Григорій Омелянович (с. В. Кошелівка), Хомич Іван Якович (с. Талалаївка), Шпак Оксентій Зіновійович (с. Галиця), Ющенко Федір Андрійович (с. Кропивна).

Прагнув уявити, які відчуття переживала в ті хвилини мати, коли вирізувала цю замітку і клала її до пакунку з «казьонними» документами. Цілком очевидно, що вона готувала передати цей пакет своєму найменшому синові. Й тоді розповісти, нарешті, правду про свого батька.

Не встигла. Відійшла за небокрай 26 грудня 1996 року, не доживши якихось два тижні до свого 70-річчя. Та обов'язок перед світлою пам'яттю свого батька вона виконала. Як і ствердила в тому пакеті-пошланні своє болісне, до глибини душі, прагнення передати у такий спосіб правду про нього своїм дітям і внукам.

І ще промовиста деталь кінця цієї непростой родинної історії. Схований матір'ю у скрині пакет із документами був обгорнений рушником, який вишивала у трагічних 30-х роках минулого століття її мати – Устина Зінківна Мозгова (Дерезенко). Упізнаваний до болю чернігівський рослинний орнамент, помережаний хрестиком червоними і чорними нитками. Дві смуги орнаментів на обох сторонах рушника роз'єднані таким же орнаментним мереживом із білих ниток.

Тепер ця родинна реліквія огортає образ Святого Миколая в київській квартирі автора...

СЕСТРА КУРКУЛЯ – ЛАНКОВА

Ольга Мозгова, 1907 року народження, молодша від свого брата Івана на дев'ять років, до списку розкуркулених не потрапила. За рік до початку колективізації її посватав гар-

ний і хазяйновитий данинський хлопець Андрій Кулик, і вона перейшла жити до чоловікової родини.

1931 у молодого подружжя народилася донька, яку назвали Пашою. Того ж року чоловік вступив до колгоспу і вона, бажаючи не відставати від нього, незабаром по пологах, також напише заяву. Передавши немовля на руки свекрусі, оформилася в ланку. А що від дитинства була привчена до праці чесною і самовідданою, її, зовсім ще молоду, обирають незабаром ланковою.

Не словами, а особистим прикладом вона передавала той порив до роботи іншим, брала на себе, як ланкова, також більше, ніколи не лукавила. За це й заслужила повагу. А відтак її ланка швидко стала передовою.

Робота на колгоспному полі упродовж десятиліть зазвичай трималася, в основному, на жіночих плечах. Найдовше з усіх рільничих культур ручної праці цілорічно потребував цукровий буряк. Особливо тяжко доводилося з ним восени: викопували важкі солодкі корені заступами, обрізували ножами, вантажили на підводи для відправки в Носівку на цукровий завод також руками. Поспішали, бо до снігів слід було весь, до єдиного кореня, буряк вивести з поля. Зазвичай такі роботи виконувалися в пору, коли починалися затяжні дощі і вдаряли перші осінні приморозки. Руки дубіли, спину ломило, тіло обдавало то холодом, то потом. У полі жінки проводили майже без перепочинку по 10–11 годин. Усі, хто пройшов ту колгоспну панщину, з найбільшою прикрістю згадують саме осінні бурякові плантації та кагати з його коренями.

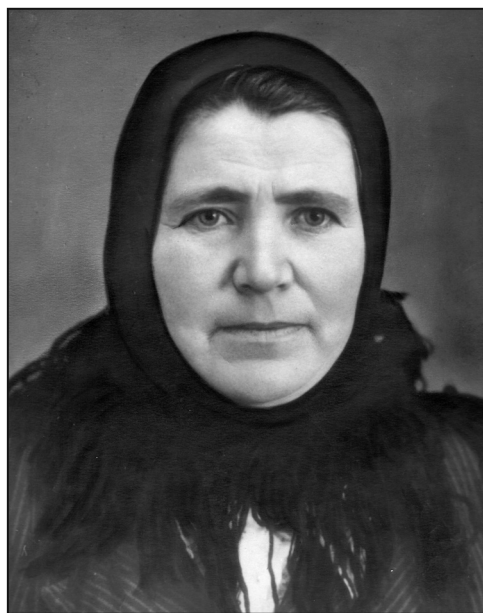
Той буряк і погубив пізньої осені 1933 року молоду долю передової ланкової.

Думку про крадіжку колгоспного буряка тоді не могла допустити жодна із членів ланки. Знали, що за це, якщо попадешся, кара буде суворою. Втім, повертаючись додому уже потемки, кожна із жінок непомітно клала собі за пазуху чи до кишені фуфайки три-чотири бурячини. Адже вдома, де не залишилося ні мірки борошна, ці свіжі солодкі корені

нерідко ставали рятівними для цілої знекровленої родини. Та то була всього лиш крихітна компенсація тих нелюдських умов, у яких доводилося тоді за безцінь працювати.

Про ці жіночі пазухи, що холодніли враз від того буряка, зазвичай знали колгоспні бригадири та й інші повноважні сільські активісти. Але, маючи такі ж родини, мешкаючи з тими трудівницями по сусідству і переживаючи такі ж злидні, більшість із них старалася цього не помічати.

Однак і такі хитрощі українського селянина провід компартії завчасно передбачив. Незважаючи на те, що в селах лютував голод, лютували й прислані з району в шкіряних куртках начальницькі посіпаки. Вони, за таємно складеним графіком, несподівано накривали ко-

*Колишня передова ланкова Ольга Петрівна Кишеня (Мозгова)
за сім принесених із колгоспного поля буряків
отримала сім літ в'язниці у 1933 році*

тресь із сіл. Данина як одне з непокірних владі сіл, що вже потрапило на чорну дошку ганьби району, піддавалося таким наскокам частіше.

До хати ланкової двоє таких приїжджих посіпак разом із котримось із своїх, що виконував роль понятого, увірвалися уже тоді, коли родина готувалася спати. Ольга не знала, що вони вже побували вдома в однієї із членів ланки на ім'я Марфа і виявили в неї під полом кілька принесених щойно із поля буряків. Коли ту налякану жінку, що мала кількох дітей, стали забирати з собою, вона у розпачі вигукнула: «А чому тільки мене? Брали сьогодні й інші!». На оскаженілій крик «Назові, хто?» та випалила: «Наша ланкова».

Ольга не видала нікого. Мовчки показала в сінях на ті сім крадених буряків і так же мовчки, в чому стояла, вийшла з хати слідом за прийшлими викривачами ворогів радянської влади. Під двором уже стояла запряжена колгоспна підвода, на якій сиділа біла, мов крейда, Марфа.

СІМ РОКІВ В'ЯЗНИЦІ – ЗА СІМ БУРЯКІВ

Їх засудили швидко. Дали... по сім років. Незважаючи на благання чоловіка зважити, що Ольга має грудну дитину, якій щойно виповнилося півтора рочки, суддя був невблаганний: «Она воровала социалистическую собственность. Другим будет неповадно».

Сім років – за сім узятих на колгоспному полі буряків. І це тоді, в 1933-му. І це за умови, коли той буряк, як і пшениця, жито, тоннами пропадали просто так у результаті нездатності бездарної влади організувати збереження виробленими тими ж трудівницями урожаю.

Вже тоді, коли Ольга Мозгова відбувала перший рік свого ув'язнення в ніжинській тюрмі, як злісний розкрадач «соціалістичної власності», районна газета «Червона Носівщина» повідомляла мало не щономера, як масово гине той буряк по селах району. Ось витяг із замітки «Роз-

кидають цукровий буряк», який стосується саме того колгоспу, звідки була ув'язнена колишня ланкова:

«Колгосп імені Шевченка Данинської сільської ради, голова Федоренко, не бореться з втратами урожаю цукрового буряка. З накопаного буряка 74% лежить на полі і в'януть. Великі втрати при возці буряка. З жовтня по дорозі на приймальний пункт у В'юниці колгосп ім. Шевченка розкидав понад два мішки цукрового буряка».

Як згадує донька Ольги Петрівни Тетяна Тимофіївна Шерстюк, мати найбільше переживала за свою первістку Пашу. Вона готова була все віддати, аби бути поряд із дитиною. Відважилася навіть запропонувати судді напередодні суду взяти з дому останні гроші. Та він різко відрізав: «Не возьму. Оставь деньги маленькой сироте».

Вона тоді не надала значення тим словам. Не могла й припустити, що кинуті зі злістю тим безсердечним суддею слова про «маленьку сироту» стануть незабаром пророчими.

Чоловік Андрій помер від несподіваної хвороби, коли вона була ще ув'язненою. Донечка Паша, яка лиш навчилася ходити, стала напівсиротою.

Свій тюремний термін колишня передова ланкова данинського колгоспу ім. Т. Шевченка відбувала в Ніжинській жіночій колонії. Вона й за ґратами працювала з такою ж чесністю і самовідданістю, як і в колгоспній ланці. Зранку до ночі прала білизну ув'язнених. Повірила в обіцянку, що за гарну працю і примірну поведінку можуть скоротити термін.

Термін той таки скоротили. Важко ствердити, що більше зіграло для перегляду справи: смерть чоловіка чи гідна подиву навіть у бездушних в'язничних наглядачів праця однієї засудженої на тривалий термін молодій матері.

По поверненні із в'язниці жити в родині чоловіка, але без нього, вона не змогла. Та й іти їй з малою дитиною не було куди. Повертатися на своє рідне обійстя, де народи-

лася і виросла, не було можливості – після висилки брата Івана там, у відірваній наполовину хаті, залишалася його жінка Устина з трьома дітьми та ще незаміжня сестра Христя. Їй же, після всього пережитого, хотілося в спокої й тиші рости та виховувати свою напівсироту Пашу.

Чоловікова родина допомогла побудувати хату на одному з хуторів – біля Гакішок. Цього разу доля трохи більше подбала про неї, пославши їй на тому хуторі зустріч із молодим степно-хуторянином Тимофієм Кишенею. 1937 року вони одружилися і стали працювати в колгоспі в Тертишниках. А коли того ж року заговорили в окрузі про заснування на колишніх хутірських землях нового соціалістичного села із назвою Шлях Ілліча, подружжя Кишень захотіло пустити там свої корені.

Хата, яку побудували родичі першого чоловіка для своєї невістки, була вкрита залізом. Це й зацікавило керівників новоутвореного колгоспу. Вони запропонували Ользі та Тимофію таку угоду: колгоспні будівельники розберуть, перевезуть і складуть на новому місці хату Ольги, але за це вона має віддати до колгоспу ту залізну крівлю. А їхню нову хату колгосп покриє соломою з нового урожаю. Так воно й вийшло.

Ольга Кишеня, з данинського дому Мозгова, прожила з другим чоловіком трохи більше п'яти років. Роки спільного життя з Тимофієм, що спливали так швидко, були переповнені в ті тривожні часи і щирою сімейною втіхою, і страхом за завтрашній день своїх дітей. Їх народилося в подружжя троє: 10 грудня 1938 року Галина, 2 січня 1942 – Тетяна, 10 січня 1943-го – Марія. Всі троє дівчат батька не пам'ятають. Через кілька місяців, як на світ з'явилася Марійка, його забрали на війну. Воювати судилося недовго – поклав голову під Малином, неподалік села Лумля, коли радянські війська звільняли від німців Житомирщину.

Незабаром до її хати прийде ще одне горе – помре старша донька Паша, коротке життя якої від перших років народження з невідомих причин супроводжувала зла доля.

ЩО ЗНАЧИТЬ «ЖИТИ ЗА СОВІСТЮ»

Совість підказувала, що опускати руки вона не може. Захисту й допомоги потребували не лише Галинка, Тетянка та Марічка, яких ростила й виховувала самотужки. Щоправда, допомагала сестра Христя, яка після повернення з київських підробітків, не вийшовши по війні заміж (потенційних чоловіків дівчат того покоління викосила війна), переїхала жити до неї в Шлях Ілліча. Не переставала боліти в неї душа за племінницю Галю, братову доньку, яка після смерті її матері 1943 року та загибелі на війні рідних братів Андрія та Івана залишалася в Данині самотньою в старій, холодній, напіврозваленій хаті.

У голодний 1947 рік Галина Мозгова народила в Данині доньку, яку назвала Пашою. І тітка Ольга стала думати, як підтримати самотню племінницю. В її стайні стояла теличка. Тримала її на продаж, аби зробити якусь «заничку» для своїх дівчаток. І тут передумала. Не вагаючись, вона приймає рішення якось доправити ту теличку в Данину. Адже без корови вигодувати немовля Галині не вдасться. Дорога туди від Шляху Ілліча невеличка – дев'ять кілометрів. І просити нікого. Рішуча Ольга Петрівна береться за налигача і виводить теличку на данинський шлях. За погонича вона взяла старшу доньку Галину, якій лиш виповнилося дев'ять років...

Восени 1975 року Ольга Петрівна тяжко захворіла. На ту пору в Данині припадало весілля старшого сина племінниці Галини Тимошик (Мозгової) Івана. Вона переконливо попросила всіх своїх трьох доньок і зятів обов'язком їхати туди. На заперечення доньок, що в такому стані їй не можна залишати одну, вона твердо відповіла: «У моєї племінниці із родини більше нікого, крім нас, немає. Там тепер ви більше потрібні. А за мене не журіться, я ще дочекаюся вашого повернення».

Ольга Кишеня (Мозгова) померла 16 лютого 1976 року – через три місяці після данинського весілля старшого сина

її племінниці, на якому було все сімейство Кишень із Шляху Ілліча за винятком голови родини тітки Ольги. До свого 70-річчя вона не дожила рівно року.

...Пам'ятаю бабу Ольгу тільки малим. Житейські дороги до Шлях Ілліча частіше стали приводити мене тільки в останній час, через багато літ по її смерті й після смерті моїх батьків та братів. Усі подробиці її сповненого драматичних колізій і випробувань життя довідався від своєї покійної матері та доньок Ольги – Тетяни Шерстюк, Галини Махлай, Марії Яловської.

Не перестаю дивуватися, скільки було в цій жінці сили волі, терпіння, снаги жити. Жити передусім для тих, хто найбільше потребував захисту і допомоги саме від неї. Працювала від зорі до зорі на тій же колгоспній панщині, яка забрала в неї сили і молодість, яка була до неї такою жорстокою і несправедливою. Все простила, все гірке старалася забути, аби виростити, підняти й поставити на ноги своїх трьох маленьких донечок. А ще до кінця свого многотрудного життя вона не переставала турбуватися про єдину данинську гілку свого роду, яка кровно була пов'язана із загиблим на Соловках її улюбленим братом Іваном.

Видно, така порода була в тому роді куркулів Мозгових: не пасувати ні перед якими труднощами, не коритися бідам, не здаватися перед випробуваннями долі. Вона в усьому прагнула жити за совістю.

Чи не є це зразком, дороговказом? Для осягнення й наслідування високого житейського чину. І не лише для тих, хто за кров'ю має до цього роду найближчий стосунок.

1933-Й

Лежать під лісом люди на траві,
На грудях склавши руки воскові.
Лицем до неба, тьмою оповитого,
Напівукриті хто сачком, хто свитою, –
Чи вже умерли, чи іще живі?

(Ліна Костенко)

ТЕ, ЩО ПОРОДИЛО ГЕНЕТИЧНИЙ СТРАХ

У нашому селі старші люди слово *голодомор* у побутовому вжитку ніколи не називали. А тільки – *голод*. І стосувалося це не минулого, а майбутнього: *«Аби лишень голоду не було»*; *«Не доведи, Боже, щоб голод настав»*, *«Нехай наші діти голоду не зазнають»*.

Не пам'ятаю жодного випадку, щоб десь прилюдно, а тим паче в присутності дітей, дорослі говорили про цю біду, яка окутала всю Україну на початку 30-х. Не йшлося про це й на шкільних уроках, навіть коли вивчали історію нового часу. Звісно, що ні в літературі, ні в газетах повоєнної пори чогось із такої теми годі було шукати. Накладене центром суворе табу в українській глибинці спрацьовувало безвідмовно. У покоління, що пережило репресії тоталітарного режиму, що втратило багатьох родичів, разом із дітьми зароджувалася для себе й своїх нащадків генетична боязнь говорити правду, дізнаватися, боротися за неї.

Тепер дуже шкодую, що не здогадався раніше приїхати спеціально в село, щоб піти вулицями із записником до старших данинців. Ще тоді, коли їх немало доживало

віку в скособочених хатах-глинянках, – удів, одиноких стареньких, на плечі яких випала така тяжка чорна ноша власних років.

Лише під кінець 90-х нова-стара українська влада, помінявши в своїх добре обжитих компартійних будівлях прапори – із червоно-синього на синьо-жовтий, – ніби й не проти була вертати народові дозовану правду. Тоді, за вказівками зверху та благословенням дирекцій шкіл, сільські школярі, нарешті, «пішли по людях». Ті своєрідні дитячі записи за одним спільним запитальником, надані мені директором Данинської десятирічки Василем Петриком, тепер із особливим трепетом умонтовую до цього чи не найтяжчого для читання розділу.

Сам же встиг записати зовсім недавно спогади лише двох данинок – Тетяни Андріївни Мозгової та Катерини Павлівни Литвин (Дворської).

Та про це – нижче.

ПОНЯТТЯ «ГОЛОД» У РЕТРОСПЕКТИВІ

Для тих читачів, хто й досі поділяє думку комуністів-україноненависників, що ніякої спеціальної акції рідної їм компартії щодо свідомого задушення саме українських селян на початках становлення радянської влади не було, що, мовляв, тоді і в Росії був недорід, наведу коротку історичну довідку.

За визначенням «Енциклопедії українознавства», *голод* – суспільно-політичне лихо, яке виявляється в позбавленні населення харчового мінімуму; виникає, з одного боку, внаслідок неврожаю, зумовленого стихійними причинами (морози, посуха, повінь, знищення шкідниками), а з іншого – недостатньої господарської організації та системи постачання.

Історичні факти свідчать, що до настання радянської доби на спрадавна родючих українських землях стихійних явищ, які б призводили до знищення всього урожаю

на величезних територіях, не було. Такі явища мали здебільшого місцевий характер і не призводили до втрат, які б обчислювалися мільйонами душ. Про це засвідчують згадки в давніх літописах та літературних пам'ятках пізнішого часу.

Поява трьох голодів, що забрали такі мільйони українців, припадає саме на коротку добу будівництва в Україні нового ладу, який назвали комуністичним.

Про перший за радянських часів голод – осінь-весну 1921–1922 років – у літературі мовиться зовсім мало. А забрав він щонайменше життя півмільйона українців.

Неврожай і суцільна розруха, спонукані громадянською війною, не дали можливості працьовитим українським селянам сповна заповнити свої комори. В цілому в тодішній Україні було зібрано лиш 35 відсотків від очікуваного врожаю 1921-го. Але й на ті мізерні запаси, що залишалися після обов'язкового продажу, «накинула оком» правляча кліка. Конфіскація всього зерна із селянських садиб здійснювалася на основі запровадженої правлячою партією так званої продрозверстки. Конфіскація та здійснювалася цинічно, бездушно. На кожне село направлялися спеціальні військові загони, до них долучалися уславлені особливою жорстокістю в боротьбі проти ворогів радянської влади енкаведисти та приготовані владою місцеві активісти з числа комнезамівців. Забирали з господарств усе, що потрапляло під руки. Наслідком такого пограбування стало те, що лише за офіційними даними тоді голодувало 36 відсотків усього українського населення, а, скажімо, в Запорізькій губернії – близько 80 відсотків. Той перший голод спричинив згодом такі пошесні хвороби як висипний і черевний тиф, холеру. Від того вимирали цілими селами.

Другий голод, 1932–1933 років, прийшов до українських домівок рівно через десять років після попереднього. Тоді, після насильницької суцільної колективізації і згноєння на численних соловках та сандомирах квіту

українського села – справжніх господарів-годувальників, компартія оголошує новий курс на будівництво «світлого комуністичного завтра».

Цей голод, на противагу попередньому, не був викликаний неврожаєм. Земля-годувальниця 1932-го вродила щедро. Але влада, завершивши ліквідацію куркульства як класу, вдруге приймає рішення поставити українського хлібороба на коліна, добити остаточно непослух, волелюбство, оте ненависне росіянам мазепинство, яким віддавна живився дух українського села. Заходи з конфіскації цього разу були цинічнішими і жорстокішими.

Пам'ятник на пошану жертв Голодомору 1932–1933 років у Шатурі

На конкретних архівних документах та на прикладах публікацій тодішніх районних газет про це йшлося в попередніх розділах книги.

За різними оцінками політично незаангажованих українських і зарубіжних істориків у час голодомору 30-х років Україна втратила від 8 до 14 мільйонів своїх громадян. Такою кількістю безневинних жертв, принесених в угоду амбіціям кровожерливих політиків, не може «похвалитися» жодна інша країна світу.

Третій український голод на рахунку радянщини – 1946–1947 роки. Відголоски його застрашуючих наслідків і нині переживають ті, хто народився в повоєнну пору.

Характерна деталь, на яку досі мало зверталася увага в літературі на цю тему. Керманічі радянської влади прагнули робити все, щоб про ті інспіровані нею голодомори не знав «загниваючий» Захід. Однак професійна західна преса будь-яку утаємниченість по-радянськи не просто широко оприлюднювала, а й спонукала громадян багатьох країн до певних акцій. Найбільшого розголосу по всьому світу вдалося добитися про голод 1933-го. Тоді про численні смерті українців через недоїдання заговорили в парламентах багатьох країн. Там постає низка допомогових комітетів зі збору коштів та продуктів для пересилання їх у голодуючу Україну. І знову радянська влада чинить цинічну наругу над українцями. Вустами кремлівських керманічів пропозиції допомоги із-за кордону відкидаються. Натомість через інформагентства поширюються офіційні заяви Москви, що ніякого голодомору в Україні немає, що вороги радянської влади поширюють плітки, щоб дискредитувати в очах світової спільноти «найсправедливішу і найдемократичнішу в світі державу», яка успішно буде для своїх громадян комунізм...

У наступному підрозділі говоритимуть ті, чиїми вустами переконливо спростовуватиметься облудна брехня тодішніх високопоставлених і високооплачуваних ідеологів Кремля.

«А ЯК ЦІ СПОГАДИ ІЗ ПАМ'ЯТІ СТЕРТИ?»

*Литвин (Дворська) Катерина Павлівна,
1923 року народження*

На вулиці Шинковій, навпроти колгоспу, де стояла наша хата, жила родина Свиридівних – так їх у селі прозивали. Та тітка мала сина, невістку та доньку Шуру. Шура – моя ровесниця, тому я до тієї хати часто заходила. У сина з невісткою якраз народилася маленька дитинка. Вже коли мати й невістка лежали на лаві опухлі від голоду, молодий господар того двору пішов до сільради щось просити у влади. Але, як стояв там у черзі, так і впав мертво.

Я зайшла до тієї хати якраз тоді, коли вмерла невістка. Маленьке дитя лежало коло вже мертвої матері і ссало її грудь. На другий день померло й воно. Під вечір того ж дня всіх чотирьох поклали на підводу, що приїхала до двору, й відвезли на цвинтар. Їздовий той на цвинтарі скинув мерців в один рів і притрусив сміттям, що було на підводі. За тією підводою ішли лиш ми двоє – Шура і я. Нам було тоді по десять років.

Ще на власні очі бачила, як на цвинтарі закопували двох померлих хлопчиків-близнюків років шести. То були братики Гальки Колосайки, вони мешкали на нашій вулиці коло Зарядиних. Батьків у них уже не було – померли раніше. Яму копав дядько Губар. Дно її постелив соломкою. Казав: нехай цим хлопчикам буде м'якенько спати.

Через кілька днів побачила біля двору Свиридівних таку картину: лежить сучка із двома щенятами. А біля неї – маленька дівчинка років трьох. Вона, разом із щенятами ссала молоко в тієї сучки. Собака облизувала плече тієї дівчинки.

І ще один страшний спогад про 1933-й. На нашому Жолобі жив коваль Гекало. Мав хату маленьку, як сама кузня. Він не дочекався колгоспної підводи і поніс умерлу жінку до кладовища на своїх плечах. Ніс повз нашу хату, тому й бачила.

Мозгова Тетяна Андріївна,

1923 року народження

Усі домашні припаси зерна в людей стали забирати ще в 1932-му. В двір заходило кілька активістів із приїжджим начальником з Носівки. Активісти були свої, данинські. Часто приходили вночі. Тоді всіх, хто був у хаті, вигонили на вулицю, а самі шукали приховані вузлики. Залазили на піч, копали долівку, переривали при каганцях все горище.

Вже від початку 1933-го нашою вулицею снувало немало чужих людей. То були прийшли з міст, які ходили від села до села в пошуках хліба.

Раз мати спекла хлібину із полови, витягнула з печі й поклала на ослоні, щоб остигла від жару. Та й вийшла на город, а я в хаті сама залишилася. Тут клямка рипнула й на порозі стала якась чужа жінка. Побачивши на ослоні хлібину, миттю схопила її і вибігла з хати. Так ми з матір'ю залишилися на весь тиждень без хліба.

Крали продукти не лише з хат, а й з погребів. Ми з матір'ю викопали яму під погріб на шкільному подвір'ї, вклали туди пару відер картоплі на зиму. Голодні люди ту картоплю розкопали, забрали все до одної.

Сталося в селі одне вбивство за їжу. Хлопець років дев'яти-десяти зайшов до сусідської хати, вкрав часничину, що лежала на столі. Його вже на подвір'ї догнав хазяїн і став немилосердно бити товстою качалкою. Почувши крик, мати прибігла на сусідське подвір'я і витягнула з рук озвірілого сусіда свою дитину. На другий день той хлопчик помер від побоїв.

Часто до нашої хати заходив якийсь Серьожа – хлопчик років шести. В нього і батько, і мати вже вмерли, він ходив по хатах, просив їсти. А весною 1933 року вже перестав заходити...

Саме тоді людей багато вмирало. Наш город був за кладовищем. Тому часто бачила, як туди звозили підводи мерців і кидали у велику яму. Кілька днів її не закопували, поки вона не ставала повною.

Мати моя у 30-х робила в школі, за завгоспа. Але хлібні пайки отримували тоді лише вчителі. Не раз вона купувала в учителів частину того пайка – з того й жили. Та чомусь ті пайки отримували не всі вчителі, а лиш начальственні. Запам'ятався день, коли весною 1933 року в школі появився новий учитель історії на прізвище Івахно. Я вчилася в четвертому класі. Того дня ми писали контрольну. Наприкінці уроку він зібрав ті наші листочки і з школи попрямував прямо на Дивицю. Назовсім. Не дали йому в селі чомусь ні місця, де жити, ні хлібного пайка.

Тепер у газетах пишуть, що комуністи заперечують те, що був у нас голодомор. А як мені всі ці спогади з пам'яті стерти?

*Пономаренко (Мотяж) Наталя Полікарпівна,
1920 року народження*

Сім'я наша – велика, дружна, роботяща. До колективізації мали кілька десятин землі. Крім мене, в сім'ї було дві менші сестри та старший брат. Брат на той час уже одружився, мав маленьку донечку, дружину. Жили всі разом в одному дворі.

Хліб того року вродив добре, але в село весь час приїздили якісь люди, ходили по дворах і виносили на підводи, що стояли під дворами, все, що знаходили. Забирали все до зернини.

Пам'ятаю такий випадок. Із сестрами ми назбирали в полі трохи загублених колосків. Зраділа мати їх обережно вилущила, провіяла і поклала той згорточок у полотні на печі. Щодня вона брала звідти жменю зернин і варила затірку. То було щось схоже на запарену полову. Але ми радо їли, бо в хаті більше нічого не було.

І ось знову прийшли в хату ті люди в шкіряних плащах. Нишпорили по всіх кутках, долівку в хаті всю передовбали залізними штирями. А ми з сестрою Оксаною на тій торбинці лежимо, тремтимо і переживаємо, щоб, бува, не знайшли. Знайшли...

Забрали ту торбинку – останній наш порятунок. А нас із печі поскидали, ще й пригрозили за те, що ми хотіли приховати від держави хліб.

Як ми плакали тоді із сестрами. Найменшій нашій Тані було лише п'ять років. Вона нічого не розуміла, лише весь час просила їсти. Бачили ми, як мати насипала у миску якогось зілля і сама плакала.

*Подольнюк Устя Сергіївна,
1918 року народження*

Наша сім'я складалася із чотирьох чоловік, і до 1933 року була не бідною. Іншим жилося значно гірше. Ми, мамами, також ходили в колгосп і ставали, поряд з матерями, шарувати картоплю, буряки. Той буряк і крали в колгоспі, щоб вижити, бо за роботу майже нічого не мали. Пізніше за такі крадіжки вбивали.

Усередині 1933 року стало зовсім нестерпно. Люди різали останніх у селі коней і їли. У ту пору від голоду помирало більше людей. Бувало, їдемо підводою з поля, а обіч дороги – мерці. І ніхто їх не забирав.

Їли пампушки з молочаю, кульки з кропиви.

У 1938 році народила доньку Тетянку. Думали, що жити стане краще, але в 1947-му – новий голод. Думала, не врятує дитину.

*Сірик Любов Яківна,
1925 року народження*

На мою думку, ті, які не вступали до колгоспу, жили до 1933 року краще. Бо вони мали свої наділи землі, яка їх годувала. А майно тих, хто вступив до колгоспу, усуспільнювали. Працювали тяжко, але жили на подачках, а свого нічого не мали.

Найстрашнішою для мене була зима 1933-го. Люди мерли як мухи. Їли худобу, собак, гнилий буряк. Багато того буряка не встигали вивозити на завод. Він гнив у полі, але брати його не дозволяли. Збирали ту гніль уночі і їли.

Кожного дня вулицями села їхала колгоспна підвода. Мерців клали на віз і вивозили на два кладовища.

*Дворська Тетяна Петрівна,
1921 року народження*

Попід тинами й на обочині вулиць села померлі лежали по кілька днів. Їх було нікому ховати, бо вимирали цілими хатами.

У нашій родині було троє дітей. І всім пощастило вижити. А це тому, що батькові вдалося вирватися із села в пошуках хліба. Добрався аж у Прибалтику – звідти привіз клунок зерна. Чому вирватися, бо виходи з нашого села (як і з інших) були перекриті міліцією. З села нікого не випускали. Якби батька помітили вночі, що він виходить із села, його б розстріляли. Як йому вдалося повернутися в село, також уночі, та ще й з клунком хліба, – то лише один Бог знає.

Найтяжче прийшлося весною, коли закінчувалися зимові запаси. Ходили рудками у пошуку раннього щавлю, перезимованої гнилої картоплі та буряка. Від того часто боліли животи, а їсти весь час хотілося. Так доживали до нового урожаю.

*Авраменко Параска Павлівна,
1928 року народження*

У ті страшні роки наша сім'я (мати і четверо дітей) страждала. Не мали чого їсти. Лиш коли-не-коли споживали ранню зелень, цвіт бузку. Інколи мати виносила на базар у Ніжин одяг і міняла на їжу. Одного разу, набравши останнього з одягу, знову пішла на базар. Ми її цілий день чекали на печі, ніби горобчики під стріхою. Але мати повернулася додому з порожніми руками – ні одягу, ні їжі. Все в неї по дорозі одібрали. А на порозі дому знепритомніла і впала.

Спочатку помер батько. Він тієї затірки їв мало – все залишав нам, дітям. Від того в нього спочатку опухли ноги, а потім живіт. Згодом померла менша сестра і брат Василь.

Посеред нашого цвинтаря була викопана глибока яма.

Туди і складали всіх померлих. Бувало, ті, хто вже чув, що смерть за плечима, приходили до тієї ями самі й там лягали. Бувало, що мерця нікому з хати було виносити.

Така картина часто перед очима: іду вулицею, бачу посеред дороги або попід тином мертву людину. Найчастіше то були діти. Сидить собі скорчене, опухле і рученята затиснуті в кулачки.

Ті, хто дожив до весни 1933-го і хто міг ще рухатися, шукали ранню кропиву чи лободу. Варили і їли те пійло. А найстрашніше почалося, коли на початку літа жито стало викидати колосся. Багато з тих, хто їв ті недостиглі колоски, помирали прямо на полі.

Балакали й про людоїдство. У Данині такого, здається, не було, але в інших селах району до цього доходило. Люди їли все, що потрапляло до рук, навіть шкіряне реміння.

Страшний то був час. І прямо скажу: людей наших винищували навмисно.

*Кательницька Килина Яківна,
1920 року народження*

Люди вмирали на ходу. Пам'ятаю, як я вийшла надвір і держала меншу сестричку на руках. А прямо перед нами повзла якась жінка. За нею їде підвода з мертвими людьми на возі. Підвода спиняється і ще живу ту жінку кидають на воза. Повезли на цвинтар. Мої батько й мати лежали в цей час, опухлі, в хаті.

Через кілька днів після того померла в хаті наша сусідка. Її син поховав матір прямо на городі.

Люди тоді в селі говорили, що урожай у 1932 році вродив гарний. Але ходили по хатах якісь начальники і забирали все до зернини.

Голод отой для нас був створений спеціально.

*Свирид Тетяна Олександрівна,
1929 року народження*

Для мене 1932–1933 роки – чорні роки голоду і смер-

ті. Рятувалися як хто міг: їли буряки, кропиву, дохлу конину. Щоб зварити куліш, збирали гнилу картоплю, розтирали сухе листя. Ловили рибу в річці, їли її живою. Але це багатьом уже не допомагало.

Мати пішла на той світ на моїх очах.

Люди вмирили, а ховати їх було нікому.

*Калюжна Анастасія Гаврилівна,
1921 року народження*

У нашій сім'ї було шестеро дітей. Жили дуже бідно. Рано всі стали працювати в колгоспі, але нічого не мали.

Змалку рідко бачила хліб. Їли здебільшого кульку й лакузьку. Ранньої весни 1933-го старші збиралися на вулиці гуртами і йшли пішки в Носівку шукати гнилий буряк. Отой буряк, може, і врятував мене.

Хіба таке забудеш?

Нехай ці спогади останніх живих очевидців страшної всенациональної трагедії українців стануть ще однією краплиною, яка таки переважить на терезах пам'яті багатьох нині сущих земляків те, що називається незнання правди й небажання її знати.

«КОЛГОСПНА БІБЛІЯ»

НЕ ДЛЯ РОЗПАЛЮВАННЯ В ПІЦЦІ

Біблію, як відомо, називають книгою книг. Тобто найголовнішою, найзнаковішою, найпершою книгою, яка посідає чи не найголовніше місце в історії набутків світової цивілізації.

Гадаю, не буде гріха за цією аналогією спробувати оцінити всі паперові теки, які творилися упродовж десятиліть у межах окремо взятого одного українського колгоспу і віднайти там головне, назвавши його «Колгоспною Біблією». У загальному, напевне, це буде пошук не однієї сотні томів таких тек. Що це за теки? Перелічу бодай найголовніші. Офіційні документи вищестоящих органів у справі колгоспного будівництва; листування правління з цими вищестоящими органами; протоколи і рішення правління; скарги і прохання колгоспників та рішення по них; керівні кадри середньої ланки (агрономи, зоотехніки, бригадири, ланкові, завідувачі фермами); навчання колгоспників; профспілкове, партійне, комсомольське життя (масив протоколів про діяльність цих організацій); колгоспні суди (протоколи); колгоспна техніка (автомобільний, тракторний, комбайновий стани); колгоспний дитячий садок; свята і суботники на селі; будови села та прокладання доріг за участю колгоспу; заготівля хліба та інших продуктів рільництва і тваринництва державі. А ще ж – колосальна бухгалтерія (із гектарами, центнерами, зарплатами, позиками, штрафами, преміями, пенсіями...). Перелік цей можна продовжити.

Таким чином, у всіх цих паперах – історія колгоспного села, долі тих, хто весь вік, від ранньої молодості до

глибокої старості, віддав сповна, не раз роками без вихідних, цій специфічній радянській панщині з єдиною надією, що дітям буде жити легше і краще. (Чи й знали вони, що наступні десятиліття для їхніх дітей і внуків все ще будуть називатися перманентно переломними?). Це колосальний історичний матеріал для нащадків, для істориків, краєзнавців, учителів, вихователів, молодих батьків. Страшно подумати, якщо це історичне документальне тло може пропасти.

У Данині, на жаль, через нерозсудливість тодішнього активу села все це, або майже все, пропало...

Втім, напевне в тому був якийсь посил долі, що чудом вдалося врятувати і зберегти для історії найголовнішу документальну теку.

Я б і назвав те, що тримаю в руках, «Колгоспною Біблією», тобто найголовнішою книгою книг першого данинського колгоспу ім. Шевченка. Велика за форматом (А-4), у твердій картонній оправі з тканинним корінцем на кілька сотень сторінок, вона являє собою розграфлену й відтворену поліграфічним способом форму великої, на цілий двосторінковий розворот, таблиці. Ця таблиця, що повторюється на кожному з наступних розворотів, має стабільно по 22 колонки. І майже всі вони заповнені словами та цифрами.

Як сталося те порятуння?

Ця неповторна книга опинилася в моїх руках цілком випадково. Якось приїхав до рідного села наприкінці 90-х років, коли мої обидва молоді брати-механізатори Іван та Андрій були ще живими. Вони не без гіркоти в голосі й повідомили: «Все, колгоспу в нас більше немає. Свої начальники довели до ручки. А потім розгребли, розікрали. Ми ж залишилися без роботи».

Гребли тоді все, що там стояло: корови, свині, трактори, комбайни, машини. Коли вже в добротних стайнях нічого не залишалося, валили стіни, розбирали до фундаментів цеглу. Багато з тих, хто «збагатився» таким вживаним

будматеріалом, викладали потім у своїх дворах доріжки до стаєнь і... туалету.

Після добралися й до контори колгоспу. Окрім старих столів та стільців виносили звідти оберемками й папери. Навіщо? Казали, що згодиться зимою... для розпалу пічок. Зберегли лише зарплатні відомості – вони потрібні були для пенсійних довідок. Все інше – пропало назавжди.

Про ті «вальпургієві дні» нищення спільно нажитого за багато років добра треба було б якось написати. Втім, не в цьому розділі.

Ніхто тоді не здогадався притримати це безцінне з історичного погляду добро й відправити його до районного архіву чи залишити для зберігання у сільраді, допоки вона існуватиме. Для нащадків.

Випадок звів у ту мить із одним небайдужим данинцем, майже ровесником. Він і передав ту «книгу». А з нею й ще одну, що заповнювалася пізніше, вже по війні. Друга книга об'ємніша, бо містить спільну інформацію з усіх трьох данинських колгоспів, об'єднаних у другій половині 40-х років в одну «Дружбу». Щоправда, форма таблиць у ній трохи інша. Та про неї йтиметься пізніше.

Хіба міг здогадуватися, що через багато літ цей товстий за обсягом рукописний конторський документ стане основою створення одного з розділів цієї книги, що присвячений колгоспній добі?

Скільки читав, аналізував та узагальнював цей багатющий табличний матеріал, весь час згадував добрим словом безіменного колгоспного писаря. Його натруджена рука виводила кругом ручкою з чорнильним пером чисто й каліграфічно. Тому й читається все легко і просто, чого не завжди скажеш про більшість архівних рукописних документів.

На титулі документа зазначено, що форма таблиць для заповнення та рекомендація до друку їх у такому книжковому варіанті здійснені на підставі постанови Ради народних комісарів СРСР від 20 листопада 1934 року. Отож, укра-

їнськомовний її варіант друкувався у Києві чи Харкові, найімовірніше, у 1935 році, а на села дійшов, скоріш за все, у 1936–1937 роках. Підставою для такого твердження є те, що всі дані про данинських колгоспників по 1937 рік включно записувалися однією ручкою і одним почерком. З 1938 року і далі аж до повоєнного часу всі доповнення вносилися іншими почерками та іншими кольорами чорнил.

Варто пояснити, чому називаю цей документ найголовнішим. Тут зібрана вся основна інформація про членів колгоспу. Саме за записами в цих численних таблицях можна відшукати багато даних з історії не лише колгоспу, а й села. З-поміж таких: коли, від кого і скільки заяв надходило для вступу в колгосп (за роками і місяцями); повний склад сімей колгоспників, включаючи всіх членів родини, найстарших і малолітніх, із зазначенням років їх народження. Окремо подаються дані про суми усупільненого майна та розміри щорічних пайових внесків колгоспників. Є відмітки, що правда не всюди, про померлих і вибулих із колгоспу, інколи – із зазначенням куди; про відокремлені, здебільшого молоді, сім'ї від головного господарського двору.

Тепер, коли читач уже ознайомився із розділами про колізії зі створенням колгоспів, способами викачування із селян хліба, свідченнями очевидців про штучно створений Москвою голодомор цілого українського народу, особливостями життя колгоспного села передвоєнної доби, варто уточнити окремі деталі про початки заснування колгоспу, ознайомитися з низкою цифр, уявити яскраві картинки, які, за умов ретельного розгляду, переконаний, оживуть зі сторінок цього документа.

Важливо наголосити ще на тому, що цінність цього документа не лише в конкретиці окремого села, а й загальнонаціональної історії. Адже, як зазначалося вище, напередодні розвалу СРСР тодішні комуністичні ідеологи постаралися, аби всі матеріали, що стосуються колективізації, голодомору (як також доби національно-визвольних змагань українського народу в 1917–1921 роках та

періоду німецької окупації України в час Другої світової війни) були вилучені саме з місцевих архівів.

Чому з місцевих?

Бо саме тут можна віднайти сотні і тисячі конкретних свідчень, яких завжди бракувало на підтвердження чи спростування в наших підручниках, монографіях, науково-популярних виданнях якихось важливих, часом засадничих тез і явищ. Довершили руйнацію архівних колекцій саме цих непростих і неоднозначних періодів нашої історії українські комуністи вже в роки Української незалежності, які за парламентською квотою упродовж останніх років керували архівною справою в Україні по всій її вертикалі – від столиці до районних центрів. З відома таких горе керівників-комуністів багато таких документів було просто знищено.

Проаналізуємо цю неповторну книгу колгоспного життя у світлі таких тем:

- дата заснування та етапи розвою колгоспу;
- про усупільнене майно;
- перші колгоспники та їхні родини.

ЩО ЗАПИСАНО В «КНИГУ НОВОГО ЖИТТЯ»

Користуючись цим документом, за відсутності інших, з достовірною точністю можна ствердити, що перший із трьох колгоспів у Данині, з іменем Тараса Шевченка, було створено 25 лютого 1931 року. Саме така дата зафіксована заявах перших колгоспників.

Таких відчайдухів на центральну частину у села, що об'єднувала на ту пору близько 300 дворів, було 35. Через місяць заяви написали ще шість сімей. Таким чином, у колективне господарство записалися господарі із 41 двору. У процентному відношенні це складало лише 13 відсотків усіх одноосібних господарств цього сектору села.

У той рік мало які села в районі могли похвалитися кращими показниками. Незважаючи на обіцяні владою

«киселеві річки й молочні береги», працьовиті й маєтні селяни Ніжинської округи віддавна були запалені любов'ю до хутірської України та родинного господарювання на своїх землях.

Оголошуючи 1932-й роком суцільної колективізації в Україні, влада сподівалася, що ситуація в результаті вжитих жорстких акцій помітно поліпшиться. Та результатами була приголомшена. Скажімо, данинський колгосп поповнився за цей увесь рік... лише 18-ма новачками. Та й ті заяви писали мляво. З березня – сім заяв, по одній – 25 і 30 березня, останні дев'ять – аж у квітні, коли посівні роботи були вже в розпалі. Переконавшись, наскільки відрізняються обіцянки влади від її реальних дій та побачивши на власні очі невтішні результати господарювання в колгоспах, селяни ще активніше стали чинити опір тій «суцільній колективізації». Були випадки, коли після публікацій у пресі визнання партії про перегини окремих партійних комітетів на місцях у питаннях щодо добровільності запису до колгоспів, деякі колгоспники забирали написані напередодні заяви назад. Отож, за два роки переконали всього лиш 59 родин.

1933 рік дає цифру 88. Саме стільки виявилось «бажаючих» у Данині вступити до колгоспу того зловісного року. Цифра ця показова. Забравши усе до крихти із зібраного врожаю на власних нивах, таким селянам осміліла після зламу опору куркулів влада продиктувала два варіанти поведінки: або вмирати слідом за тими, хто голоду не пережив, або добровільно-примусово написати заяву до колгоспу. Таким чином, на кінець 1933 року в колгоспі ім. Шевченка було вже 147 усупільнених господарств.

Далі показники падають: 1934 – 61 заява, 1935 – 46. Втім, таких, що трималися до кінця, було вже небагато: 1936 року «здалося» п'ять господарів, 1937 – два, 1938 – п'ять, 1939 – два, 1940 – чотири. Із тих, хто і війну пережив без колгоспу, але записався до нього в 1944, в числі останніх не «околгосплених», було 14 родин.

В цілому на кінець Другої світової війни колгосп імені Т. Шевченка об'єднав 286 дворів, що складало трохи більше 40 відсотків усіх дворів у селі.

Подібна ситуація була і в інших двох значно менших колгоспах Данини, що утворювалися майже одночасно. Основу колгоспу імені Т. Шевченка склали та південно-східна частина села, що примикає до шляхів на Лосинівку та Шатуру (від центру на Рокиту та Шинкову з Хутірцем). Колгосп імені Петровського формувався довкола вулиць, що примикали до Свиридівки та Кучанівки. А колгосп ім. Ворошилова данинці, що правобіч річки Дівиці, називали «на висилках» (це найвіддаленіші кути за Красним містком – вигони довкола нього Роги та Новоселиця).

До речі, Красним містком назвали задовго до радянської влади. Це давньоукраїнське слово означає *красивий, гарний*. То був справжній, не трубний, міст для річки Дівиці, що з прадавніх часів колись повноводою перетинала село навпіл. Його громада робила самотужки і своїм коштом ще до 1917 року.

Деякі зауваги щодо другої колгоспної книги, яка заведена була після об'єднання трьох колгоспів в один. Ймовірний час записів – до 1951 року. Саме після цього року почали вноситися правки й доповнення іншим чорнилом і почерком. Ця книга об'єднувала записи всіх трьох колгоспів.

Цінність цієї книги у тому, що тут додавалися члени родин, які народилися після війни, включно до 1956 року. Більше поміток про померлих та вибулих. Кількість описаних колгоспних дворів доведена до цифри 625. Після цього додані записи на кількох сторінках (не нумеровані) про родини, які відділилися з основних дворів.

Уточнення до цієї книги є таке. В графі про час вступу до колгоспу (якого саме, тут не зазначено) навпроти 26 прізвищ помилково взується 1930 рік. Тоді в Данині колгоспу не було. Був Комнезам (комітет незаможних селян).

Є два аргументи для такого твердження.

Перший. Прізвища комнезамівців, які доводилося зу-

Ланка з вулиці Шинкової на буряковому полі колгоспу «Дружба». Зліва направо: Уляна Мірошник, Надія Максименко, Катерина Дворська, Галина Процько, Парасковія Мозгова-Кошма, Ольга Братченко, Ольга Подолянко. Середина 60-х років ХХ ст.

стрічати в архівних документах, якраз і повторюються в списках тих, що помилково записані у графі «рік вступу до колгоспу» як 1930 рік.

Другий. У розглянутій вище першій книзі першого колгоспу перші письмові заяви до вступу в колгосп датуються саме січнем 1931-го, жодної помітки, яка б вказувала на рік 1930-й, немає.

БУЛО «ТВОЄ», СТАЛО «НАШИМ»

У численній літературі радянської доби питання усупільнення майна селян у час колективізації лукаво замовчувалося або подавалося штрихами. Дід Щукар, скажімо, із шолоховської «Піднятої цілини» на в'їдливе запитання до уповноваженого з району про те, чи будуть усупільнювати жінок узагалі та його бабу Щукариху зокрема, так і не отримав відповіді.

Жінок, звичайно, не додумалися передавати в колективну власність, а от усе живе, що стояло в стайнях, як то

коні, корови, оформлялося на так званий баланс колгоспу. Втім, що воно означало те нове слово «усуспільнення», кого воно стосувалося й до якої межі такий процес мав відбуватися, селяни насправду так і не знали. Уповноважені все наголошували на слові «добровільно».

Як це все відбувалося і де розміщували те добро, яке нібито добровільно мало передаватися в колективне користування за умов, коли ні колгоспної контори, ні спільного двору на початках не було?

Першою конторою колгоспу ім. Шевченка стала хата сільського бідняка діда Радивона. Стояла вона якраз навпроти спорудженого вже по війні першого колгоспного гаража, між двома обійстями баби Максимушихи (Дворських) та баби Софії (Нишпорів). Цей дід, переказують, на radoшах від почутого про те, що тепер бідні стануть багатими, а багаті – бідними, добровільно віддав свою хату на громадські потреби, а сам перейшов жити до доньки поруч.

На вдячність за такий нежданий подарунок, більшовицькі активісти зробили діда Радивона конюхом і віддали в його розпорядження добротну й велику за розмірами стайню куркуля Жижкуна, що мешкав наприкінці тодішньої Шинкової, що поруч із цвинтарем. Цього куркуля, як дуже заможного і непоступливого новій владі, вислали із села в далекі краї ще наприкінці 20-х років, а на обійсті залишився жити колишній його наймит Василь за прізвиськом Скачок. Бездітний куркуль так полюбив свого молодого наймита-сироту, що напередодні своєї висилки і одруження наймита відписав йому свою хату. Вона була в селі чи не кращою, і під залізом. Ще так дорого укрита була хіба що хата колишнього сільського старости за німців Івана Кулика (Бруса). До речі, це той Василь Скачок, хто п'яним безсердечно викине, за намовою сільського начальства, кістки священика Скорини та його дружини Анни із склепу Свято-Троїцького храму в 1961 році прямо на вулицю. От господарські примі-

щення цього обійстя і стали першою філією колгоспу, де зібрали відразу навесні 1931-го усупільнених коней.

Також у селі кажуть, що в недобру годину активісти вирішили розмістити на Жижкуновій садибі колгоспну конюшню. Цілком очевидно, що дух репресованого власника витав над тим обійстям, і однієї ночі таки помстився кривдникам. Конюшня враз запалала – там заживо згоріли 20 коней, які ще до вчора були у власності когось із селян. Той умисний підпал стався у великодню ніч. Данинці якраз поверталися з храму з посвяченими пасками і традиційно прямували різними вулицями на центральний цвинтар – «передати» по дві крашанки покійникам. За спомином очевидця Івана Івановича Коваля, людей найбільше вразили обгорілі розпухлі тушки безневинних коняк, від яких дуже смерділо на все село.

Повертаючись до принципів усупільнення, варто наголосити, що в Данині їх виробили такими: записуєшся в колгосп – хата залишається твоєю, а на спільну справу даєш із власного господарства те, що забажаєш; не хочеш іти до колгоспу – півхати розвалюємо і забираємо все, що в господарстві.

Виходить, саме господарські будівлі, худоба та інвентар таких непоступливих данинців, як Мозговий Іван Петрович, про якого йшлося в окремому параграфі розділу «Куркулі», та ще з десятків інших, хто не захотів принципово записуватися до колгоспу, ставали основою усупільненого майна першого колгоспу. Те *майно* класифікувалося за двома видами: *неподільне* та *пайове*. Неподільним вважалися господарські будівлі або розібраний і перевезений на колгоспне місце будівельний матеріал, а пайове – вартість переданої худоби за тодішніми державними розцінками.

Таким чином, ціною питання вступу до колгоспу було: вартість усупільненого майна (подільного та неподільного) і сума вступного внеску.

Із вступним внеском все зрозуміло: до колгоспної каси слід було відразу внести кожному при написанні заяви

15 крб. А от із майном принципу однаковості не виходило. До колгоспу найбільш охоче вступали якраз ті, в кого ні в дворі, ні за душею нічого не було. Передусім, це колишні комнезамівці, які в останні роки трохи розжилися під час активної участі в акціях розкуркулення своїх же односельців, а також невинуваті бідняки, а то й ледарі, яких добрі господарі в селі віддавна не поважали. У першому списку таких найбільше. Їх приймали і без усупільненого майна, лише з одною сумою вступного внеску.

Та на початку назвемо тих, хто прийшов до колгоспу із дуже вагомим «приданним». Такими були передусім бездітні або малосімейні господарі, у яких не було потреби тратити багато грошей. Першим тут слід назвати Калюжного Омелька П. (1878 р. н.), його дружину Саньку Окс. (1878 р. н.) та їхнього сина Андрія (1917 р. н.). Загальна сума майна, яке передала ця родина до колгоспу, – 563 крб. (169.90 – неподільного та 393.10 – пайового). Такої великої суми більше ніде в записах книги не зустрічається. Подружжя Мірошників – Іван Федорович (1889 р.) та Маруся З. (1892 р. н.), без дітей, здали майна на суму 400 крб. Винятком із багатодітних сімей – щедрих здавачів – можна вважати родину Подолянка Івана Степановича (1892 р.) та його дружини Васьки Петрівки. Вони вступили до колгоспу з п'ятьма дітьми: Тетяною (1919), Петром, (1922), Анастасом (1926), Ольгою (1932) та Галиною (1934) і відважилися віддати майна на суму 450 крб.

Переважну більшість перших колгоспників склали ті, сума майнових внесків яких коливалася від 150 і менше крб. Але досить значна частка була тих, які не вносили нічого.

Звідси випливає, що від початку формування колгоспів, діяльність яких базувалася на основі колективної праці, колективної власності і колективного заробітку, розподілюваного майже порівну, нівелювалися ті критерії, які б спонукали кожного працювати краще, результативніше. У спільному котлі переварювалися в зародку й зникали

назавжди всі ініціативи, розчинялися особистості, зникало вболівання кожного за кінцевий результат. Тому й працювали, в компанії з такими, хто віддавна не звик до роботи, ніби з-під палки, під невсипним наглядом новоспечених осавулів із числа секретарів парткомів та бригадирів. Цим і пояснюються ті нелади колгоспного життя, про які так ясно повідомляли районні газети.

ХАРАКТЕРНИКИ ІЗ ШИНКОВОЇ

Листаю цю колгоспну книгу книг, вдивляюся в списки перших колгоспників. Прагну між рукописними рядками відтворити обриси тих із старших – кого ще малим запам'ятав живими, а з їхніми внуками, такими ж босоногими й обідраними, грався під дворами «в колгоспи». Основою ж колгоспу ставала рідна вулиця Шинкова, де раніше так тісно, одна поміж одну, стояли майже однакові оселі, криті соломою.

Восьмеро Мірошників

Першим у списку записана родина Мірошника Івана Т. (1905 р. н.) та його дружини Параски Х. (1906 р. н.). За ними йдуть шестеро їхніх дітей: Тетяна (1930), Галина (1931), Петро (1932), Микола (1935), Грицько (1937), Іван (1941). На дворищі цього багатодітного господаря в 60-ті роки залишився Петро, із синами якого ходив до школи.

Ревик від діда Оксентія

А ось ще одна багатодітна родина, майже сусіди через дорогу – Мозговий Оксентій Остапович (1908 р. н.) та його дружина Віра Федорівна (1910 р. н.). До колгоспу приписали і батьків господаря – Остапа С. та Уляну С., обое із 1879 р. н. і своїх дітей – Марусю (1926), Миколу (1928), Параску (1931), Івана (1936), Григорія (1938), Архипа (1941).

І тепер бачу перед собою обличчя діда Оксентія – завжди усміхнене, приязне. Це справжній типаж старого україн-

ського козака-запорожця – поважного, з довгими вусами і люлькою в руках, яку в селі в нас називали муштуком. Дід Оксентій дуже любив дітей – своїх і чужих. Не раз, бувало, приїде до нас у двір і роздасть кожному або по яблучку з власного саду або по цукерці, завбачливо купленій у сільській крамниці. Кожного наділяв добрим словом і ласкою. Мене, найменшого, він часто брав на руки або садив на коліна й запитував: «А давай, Коля, ревиків ловити».

Що означало те, суто данинське, слово «ревик», що так урізалось в дитячу пам'ять – і досі розгадюю. Бо в жодному словнику його немає. А спитати вже ні в кого...

З розростанням колгоспу кілька селянських господарств, що стояли навпроти нас, переселили всередині 60-х під рудку за хутірцем, яку весною заливала своїми зайвими водами примхлива Дивиця. Переселили й діда Оксентія. Із таких там формувався новий сільський куток. Оксентійові, Витенкові, Роневі. Так називалися по вуличному ті родини. Та дід Оксентій часто приходив звідти на своє колишне дворище, й ніколи не минав нашої хати. З моїми батьками він приятелював до останніх днів свого довгого життя.

Баба Максимуциха

А ось сусіди правобіч нашої хати – Дворський Павло Данилович та дружина Маруся Ониськівна, обоє 1887 р. н. Їхні доньки Катерина (1923) та Параска (1925) виростили з моєю матір'ю, а, вийшовши заміж, зберегли на все життя ту дитячу дружбу. На їхньому дворищі залишився жити син Грицько (1941), з дітьми якого Лідою, Галиною, Володею ми разом ходили до школи.

Баба Маруся доживала при синові довго. Була дуже доброзичливою до людей і подільчивою. Коли наша корова-годувальниця йшла в запуск, молоко від своєї корови баба ділила й на наш двір. Це в неї ще від тих передвоєнних часів, коли моя мати залишилася сиротою. В зимі, було, нерідко тихо постукає до матері в хату, та й запропонує: «Пішли,

Галю, зі мною до лісу, хмизу назбираємо. А то замерзнеш одна в нетопленій хаті». Була дуже віруючою.

Коли в 1961 році привселюдно розбирали під клуб знаменитий Свято-Троїцький храм, вона чи не першою прорвала кордон міліції, що оточив церву, і визволила з-під «арешту» кілька ікон, які надійно заховала в хліві «до кращих часів», а в хаті виставила одну, найбільшу, – Святого Серафима. Коли ми цілим кутком бешкетували під двором, або робили якусь шкоду і баба Маруся неспроможна була одна втихомирити нас (батьки ж зранку до ночі на колгоспному полі), тоді вона застосовувала запасну «артилерію» – кликала на поміч Святого Серафима, щоб він суворо насварився на нас своїм великим вказівним пальцем. Ми тієї ікони боялися і це спрацьовувало.

Пізніше з образом того святого, що виявився цілющим, приключилася драматична історія, про яку йтиметься в розділах про долю церкви.

Гімн України від діда Петрика

Із перших колгоспних багатодітних родин неподалік від обійстя мого діда Івана Петровича Мозгового стояла хата Петриків – Петра Самойловича та Марусі Опанасівни, обоє з 1890 р. н. У колгоспному журналі записано аж дев'ятеро їхніх дітей: Палажка (1912), Павло (1913), Оришка (1916), Петро (1918), Грицько (1920), Мотря (1922), Василь (1925), Іван (1927), Яків (1930).

На початку 60-х діду Петрику виповнилося лише 70, а здавався він мені столітнім старцем-казкарем. Так само будучи переселеним на вулицю Садову, часто приходив під наш двір посидіти «на лавочці». Ми, дітвора, любили слухати його розповіді про козацькі часи. А найбільш вживаною ним піснею була та, яку без оглядки, хоча й притишено, співав у селі лиш він, – «Ще не вмерла Україна...».

Тоді той білобородий дідусь та й ми, його малолітні слухачі, не могли й здогадуватись, що пройде багато років як перестане існувати і колгоспна система, і країна, в якій

народилися. А та пісня про «ще не вмерлу Україну», яку виводив старий притишеним голосом у роки хрущовської відлиги, стане державним гімном знову посталої Української держави.

Дід Котьолок і бабка Йошка

Не можу не згадати найближчих сусідів нашого обійстя лівобіч. Тут господарювало подружжя Дворських – Федот (1892 р. н.) та Марва (1899 р. н.), які записалися до колгоспу в 1934-му.

Дітей вони не мали, але з ними мешкала старша сестра Маври Медвідь Явдоха. Судячи з прізвища, сестри були ша-турянками.

Ці дві бабусі запам'яталися різними. Вели вони по війні відлюдний спосіб життя, з односельцями спілкувалися мало. Через те й сусіди зрідка заходили до їхнього обійстя. Щоправда, постійним і бажаним гостем у них був дід Котьолок. Так ми назвали одного безногого старця. Кожного раннього літа, коли чорноземна грязюка на сільських вулицях нарешті висихала, він однією ногою і двома милицями беззмінно відмірював нашу Шинкову від Дівичького Шляху по дорозі на Шатуру. Збираючи по селу милостиню, перед переходом в інше село, зупинявся на перепо-чинок на кілька днів у цих бабусь.

Звідки був той утаємничений безногий чоловік – ніхто не знав. Але переказували про нього в краї дивну історію. Усю війну був на фронті, а під кінець отримав тяжке поранення. У госпіталі відрізали йому одну ногу вище коліна, тому лікувався довго і додому повертався вже на милицях через кілька місяців, як війна закінчилася. Коли добрався, нарешті, до краю свого села, довідався, що його жінка, не дочекавшись чоловіка з війни, прийняла до себе якогось прийшлого, нежонатого. Покалічений колишній вояк розвернувся і гордо пішов, куди очі бачили.

Так він став старцем, ходив на милицях від села до села нашої округи.

Запам'яталася його шапка-ушанка, що літньої пори закривала весь лоб, і великий котелок на військовому поясно-му ремені, заповнений харчами. Той котелок нагадував про війну. Тому ми й прозвали його «Дід Котьолок».

Щоразу, коли він вибирався з хати баби Маври обходити чергову вулицю села, ми супроводжували загадкового прибульця галасливою юрбою, вигукуючи: «Дід Котьолок, дід Котьолок, а чи буде війна?». Він весь час мовчав, прискорюючи свій одноногий крок. А коли ми вже діставали його своїми недоречними викриками, зупинявся, поволі обертався в наш бік і довго дивився сумним докірливим поглядом...

Одного літа ми визирали діда Котьолка від Зеленої Неділі аж до Спаса. Та він відтоді селом уже більше не проходив...

Марва була добра і спокійна, з дітьми приязна. А Явдоха нам, малим, завжди нагадувала Бабу Ягу. Тільки в тієї була мітла, а наша сусідка ніколи не випускала з рук свого довгого костура. Вона зрідка виходила під двір, дивилася на перехожих з-під лоба і завжди погрозово махала в наш бік тим костуром, коли ми її дражнили.

Ту бабку Йошку, як її називали, дуже незлюбила наша корова Кукла. Бувало, як повертається з паші увечері, так і норовить забігти до цього двору, аби буцнути лобом неприязну стару. Раз Кукла за нею мало не в хату забігла та рогами кілька разів стукала в щойно зачинені двері, поки ми її не спровадили до свого двору.

Що то за тварина була, що так добре розбиралася в людях!..

Колій на весь куток

До близьких сусідів відношу й Вовкогона Терешка Ан. та його дружину Христю Леонідівну (обоє з 1909 р. н.).

Це бездітне подружжя влада відносила до підкуркульників, бо записалися в колгосп лише 1935 року. Дід Терешко був надійним другом нашої родини, оскільки доводився моему батькові двоюрідним братом по материній лінії.

Запам'ятав його з дитинства за двома характеристиками. Він вважався найбільш начитаним і найбільш грамотним самоуком у нашому селі. Можна без вагань ствердити, що в тодішній сільській бібліотеці не було книжки, яку б дід Терешко не прочитав. Дуже любив перевіряти в нас, школярів молодших класів, набуті на уроках знання та спантеличувати своїми незвичними завданнями. Скажімо, відкрити атлас світу для школяра й спонукати визначити, скільки кілометрів від Києва до Стамбула. А коли ми оторопіло здвигали плечима, він м'яко картав учителів фразою «І чому учать вас у тій школі?!». Потім брав до рук лінійку, зосереджено міряв відстань у міліметрах від цих двох міст, перемножував на заданий масштаб карти й урочисто оголошував результат.

Такі домашні олімпіади дуже любили мій старший брат Іван та його друг Кугут Микола. Мене ж дід готував для публічних виступів і спонукав швидко виговорювати по кільканадцять разів підряд дивнуvату фразу: «*Читач, чи читав ти Тичину?*». Дивнуvатою була тим, що тут містилося аж п'ять літер «ч» – спробуй вимовляти їх швидко, не спотикаючись. І якщо мій язик заплітався на черговому «ч», він так само тихо, але серйозно картав: «Сьогодні ти, Коля, не витягуєш на оратора. Готуйся, наступного разу перевірю». Я ж, дисциплінований змалку, боязко чекав з-дня-на день приходу діда Терешка, повторюючи часто ту задану ним фразу.

Ще дід Терешко вважався єдиним на цілий куток колієм. Зазвичай господарі, у яких було багато дітей, вигодовували по двоє поросят на рік: одне заколювали напередодні Різдва, друге – перед Паскою. Отож, у цю пору в діда Терешка було багато роботи. Домовлятися з ним слід було заздалегідь, аби потрапити в його щільний графік. Грошей за свою роботу в людей добродушний чолов'яга не брав, але не відмовлявся від кусника сала та м'яса, які обов'язково загортав у газету кожен господар за подяку та запрошував колія «на свіжину» (так називали в селі церемонію першої сімейної вечері з нагоди «коління поросяти»). Із цієї причини його

дружина Христя ніколи не мала мороки в домашньому господарстві із свинями – свіжину в міру їхніх малих потреб чоловік приносив із цього звичного для нього підробітку.

Слід відзначити, що колій із діда Терешка був нікудишний. На підтвердження ну хоча б ось цей випадок, який запам'ятався. Заходить дід Терешко в хату зі своїм уже використаним щойно колієм і з відчуттям виконаного найголовнішого чину наказує матері: «Ну, Галько, давай п'ятдесят грам, щоб не змерзнути далі». Це означало, що перед обсмалюванням поросяти він обов'язково мав спожити трохи горілки. Поки пив, за компанію з батьком, наш напівзаколений річний кабан раптом схопився на ноги і став, ніби як п'яний, бігати по двору та кричати без тями, мов навіжений. Мати в плач і крик на Терешка:

– Що ж ти за колій такий? Зроби ж щось, Бога ради!

Дід Терешко, замість схопитися та швидко довершити ту свою неякісно зроблену справу, сидить за столом, тримаючи в руках чарку, та спокійно відказує на те матері:

– То нащо ти вигодувала такого кабанища, що й мій колій не взяв його з першого разу? Та він все одно дійде, а я ще трохи підкріплюся. Не вперше таке приключається...

Ось ця дивовижна колгоспна книга, яка наповнює такою хвилюючою серце і душу енергетикою кожного, хто її візьметься бодай полистати, допомогла мені віднайти ще одне важливе в історії Данини ім'я – Ольга, по батькові Петрівна. Вона записана під прізвищем Кулик і йде другою після господаря двору Кулика Андрія. Та це її прізвище по чоловікові. А дівоче – Мозгова, й вона доводилася розкуркуленому Мозговому Івану Петровичу молодшою сестрою. Історія її, як передової колгоспниці, ланкової колгоспу ім. Шевченка, яка потрапила до в'язниці, і, відсидівши свій термін, знову пішла працювати в колгосп, але вже інший, і знову стала передовицею праці, є настільки приголомшливою, що заслужила осібної розповіді в попередньому розділі.

СЕЛО НА СТОРІНКАХ «РАЙОНОК»

Голова Шатурської сільської ради полишив роботу та й поїхав гуляти навіть у Данину. Там добре напився та ще й з собою взяв 8 відер горілки. На зауваження, що так не можна робити голові сільради, відповів:
«Я хочу, щоб мене звільнили».

(Із допису сількора до районної газети)

Фактологічною основою розповіді в цьому розділі стали рідкісні на сьогодні підшивки газет довоєнної пори, що виходили для населення колишньої Ніжинської округи: «Нове Село» (Ніжин), «Червона Носівщина» (Носівка), «Ударний труд» (Лосинівка).

Які ж теми найчастіше піднімали у своїх дописах до районної газети сількори? Що писала газета про життя на селі в ту пору? Виділю найголовніше за такими напрямками:

- колгоспне життя;
- сільрадівське життя;
- репресії на верхах;
- війна в Іспанії і вибори 1937-го;
- стахановський рух;
- віра як «пережиток минулого».

КОЛГОСПНЕ ЖИТТЯ

Цю тему можна вважати провідною упродовж усього періоду від початку створення колгоспів. Особливість її висвітлення в різних газетах полягала в потужному струмені критики стану справ на місцях. На кожне газетне число

припадало по кілька гострих, крикливих, дошкульних, викривальних заголовків. Якщо в 20-х – на початку 30-х років цей негатив спрямовувався здебільшого проти куркулів, то від середини 30-х вістря критики фокусувалося довкола безгосподарності, бездіяльності, безвідповідальності керівників середньої ланки колгоспного виробництва.

Ось дециця із тих заголовків, які легко вибирати чи не з кожного газетного числа: *«Посівматеріал гине»*, *«Худоба негодована»*, *«Грубо порушують агроправила»*, *«Пустили на самоплив»*, *«Розкрадають хліб»*, *«Згнила картопля»*, *«Кивають один на одного»*, *«Доки терпіти неподобство голови»*. Поширеними були й такі заголовки-шапки: *«Сількорівським пером по безгосподарності»*, *«Сількорівським пером про кінський падіж»*.

Викриття недоліків у колгоспах було настільки масштабним і тривалим у часі, що від читання таких матеріалів складалося однозначне враження: йшлося не про згущування фарб «окремими дописувачами в окремих селах», а про приреченість колгоспного руху взагалі, помилковість вибору такої форми господарювання.

Упродовж усіх колгоспних років основною «тяговою силою» в селі були жінки-трудівниці. Світлина 80-х років XX ст.

Пізніше, в 60–70-ті роки, за такі публікації органи ГПУ притягували до відповідальності редакторів і кореспондентів як таких, які «дискредитують і паплюжать радянський спосіб життя», «ллють воду на млин українського буржуазного націоналізму». Але в епоху, про яку йдеться, така критика поки що була дозволена зверху.

Цілком очевидно, що причина такої картини не в тому, що тодішня українська журналістика не розуміла чи не знала про принцип дотримання оптимального балансу в подачі позитивної і негативної інформації, а в тому, що такою була загальна картина колгоспного життя, побудованому на примусі, неповазі до простої людини, на волонтаристських, часто не компетентних, методах керівництва.

За приклад, що переконливо підтверджує висловлені вище тези, може слугувати ось ця стрічка суцільного негативу, подана сількорами з одного села й опублікована на шпальтах лосинівського «Ударного Труда» упродовж квітня 1936 року.

На колгоспне поле «авральним» способом стабільно виводили цілими класами дітей. Цукровий буряк, як і в 30-ті, обрізували ножами. 4-й клас Данинської школи. 1987

«У 5-й бригаді данинського колгоспу ім. Шевченка допускають грубе порушення агроправил. 13 квітня 2 га посіяли вручну. Він систематично пиячить і часто зовсім не буває на бригаді. Правління колгоспу тільки спостерігає. **Курочка.** (15 квітня).

У колгоспі ім. Ворошилова (с. Даніно) засіяли рідко, недоброякісно. Голова колгоспу комуніст Кошма каже, що нема часу на контроль. Він замість керувати сівбою сидить собі спокійно вдома: то гусей треба доглянути, то поросля кудись забігло та й город свій треба готувати до посадки. Все це добре, але тов. Кошма забувся, що серпневий пленум ЦК КП(б)У зобов'язав усіх комуністів (в т. ч. Кошму) очолити боротьбу колгоспних мас за високий сталінський урожай. Це треба не забувати. **Перепелиця.** (19 квітня).

У 3-й бригаді колгоспу ім. Ворошилова затягується сімба ранніх зернових.

Бригадир Калюжний часто сидить дома, зовсім не буває в полі і не знає, що там робиться. Сівалка повинна засівати по 6 га в день, а засіває лише 3–4 га, бо підвозки посівматеріалу не організовано. Затягувати сімбу неприпустимо. Управлінню колгоспу треба організувати колгоспників, щоб сімбу ранніх закінчити якнайскоріше. **Роз.** (29 квітня)».

За таким принципом будувалися на шпальтах тодішніх районних газет усі повідомлення сількорів із місць: на початку – факт безгосподарності з називанням конкретного винуватця; наприкінці – повчальна мораль або вказівка-рекомендація щодо усунення недоліків. Отож, якихось труднощів із підготовки для написання таких матеріалів не було. Слід було вміти підмічати деталі, бути в тій гущі справ і мати бажання їх оприлюднити.

Чимало таких дописів приходило, скажімо, до редакції «Червоної Носівщини». І жоден не залишався без уваги районної влади. Ті, що не друкувалися, редакція переда-

вала до відповідних органів для вжиття заходів. Ось редакційне свідчення про це, опубліковане в числі від 9 вересня 1932 року: «До всіх робсількорів. Дописи, що подавалися сількорами на протязі липня-серпня і які не були опублікованими в газеті «Червона Носівщина», вони були направлені до розслідування. Редакція».

Інша річ, що дієвість такої критики нерідко дорівнювала нулю. Причини могли бути такі.

Перша. Така невтішна ситуація виглядала звідусіль по-вально; районне начальство не встигало вживати організаційних заходів на потужний потік критичних матеріалів зі сторінок районної преси.

Друга. Місцевих керівників, які «пиячили», «відсиджувалися в робочий час удома» чи не могли належно організувати роботу колгоспників, ніким було замінити. Бажаючих «іти в начальство» в селах ставало все менше. Цьому «сприяли» повсюдні їх репресії в період воєнного комунізму, голод 1932–1933 років та масове розчарування селян колгоспним ладом. Навпаки, немало начальників у селах самі хотіли, аби їх зняли з роботи, позбавили виконання обтяжливого партійного доручення. І таке звільнення свідомо провокували самі.

Яскравий приклад із цього приводу наводиться в сигналі із Шатури «Замість роботи – пиячить» (Червона Носівщина. 1932 рік, 12 червня). Ідеться про голову Шатурської сільської ради Литвина Івана. Анонімний сількор наводить факт, у реальність якого важко повірити. Та він, очевидно був, раз про нього сповістила районна газета. 18 березня цей голова поїхав «гуляти навіть у Данину» (*ніби це було за тридев'ять земель – М. Т.*). Там «добре напився та ще й з собою взяв 8 відер горілки. На зауваження, що так не можна робити голові сільради, відповів: «Я хочу, щоб мене звільнили».

У тому, що на критичні виступи газети районна влада часто не реагувала, а якщо й реагувала, то бажаних наслідків не було, читач може переконатися із низки кри-

тичних матеріалів із тієї ж Данини, які з'явилися пізніше на сторінках лосинівської райгазети «Ударний Труд» упродовж 1937 року (на той час село було підпорядковане вже цьому району).

Через пресу оприлюднювалися факти розбазарювання державних кредитних грошей.

Де вони взялися в селі?

Влада ставила завдання неухильного збільшення здачі населенням молока. Добитися цього методом «вичавлювання», яким широко вона користувалася кілька років до того за допомогою присланих на село озброєних загонів на чолі з чекістами, ставало справою безперспективною: в роки голоду в селах було вирізано практично всю худобу і птицю. 1937 рік партія оголосила *«роком повної ліквідації безкорівності»*. Це означало, що в кожному домашньому господарстві повинна стояти корова. Від неї, окрім задоволення власних потреб, селяни мали майже за безцінь здавати молоко тій же державі. Для найбідніших і виділявся державний кредит для придбання телиць або корів. Сума була немала. Лише на Лосинівський район перепало 25000 крб. того кредиту. Його поділили між селами майже порівну – кожен із трьох колгоспів у Данині отримав по одній тисячі карбованців.

Як же розпорядилися тими грошима?

Судячи із газетної замітки (число від 12 червня) «Використовують кредит не по призначенню», незадовільно. Замість видати аванс тим родинам, які не мали ні корови, ні теляти (а лише в одному колгоспі ім. Петровського таких було 18), тут... накупляли сала та м'яса. І що вони з ним робили на таку суму? Про це в замітці не написано. Напевне, що частину з'їло начальство, а частину продавали через кооперативну крамницю, аби заробити «навар».

Не кращим шляхом пішли і в Шатурі. Отриманий на колгосп ім. Блюхера кредит на суму 1800 крб. поділили лише трьом членам колгоспу, які... корів і не думали купувати. А на що витратили, ніхто не знає.

В'їдливі, але багато в чому справедливі гострі критичні сигнали з Данини часто надсилала до райгазети смілива місцева вчителька (чи вчитель?) на рідкісне в окрузі прізвище Поїхало. У лютому 1937 року цей сількор назбирав по колгоспу ім. Петровського стільки «жуків», що всі разом вони точно тягнули не на одну статтю з тодішнього кримінального кодексу. Ось що виходить, коли справу з підготовки посівної пускають горе-господарі на самоплив:

- реманент не ремонтований;
- посівматеріал не очищений;
- коні в занедбаному стані – годують лише соломою;
- колгоспне сіно розбазарено, а те, що лишилося, – згноїли;
- скрізь панує кумівство, сімейність;
- ревкомісія факти злочинницько-хижацького керівництва правління колгоспу прикриває від колгоспників, бо вони вкупі з ними «п'ячать»;
- з колгоспниками зовсім ніякої політвиховної роботи не проводиться, а заступник директора МТС з політчастини тов. Пехтеров і носа в Данину не показує (число від 17 лютого).

Вістря критики сількор спрямував на голову сільської ради Цинковського, резюмуючи таке: «Треба негайно взятися за повсякденне керівництво колгоспом, а не обмежуватись «урочистими роз'їздами» по колгоспах».

Слідом за цим матеріалом до редакції надходить сигнал про непорядки і в іншому данинському колгоспі – ім. Шевченка:

- волячі темпи, неповороткість у керівництві;
- добрива не вивозять;
- земля за ланками не закріплена;
- 14 коней виснажені;
- зерно не очищене;
- конюшина погнила зовсім.

Винним у безгосподарності називається голова колгоспу Федоренко, який «на критику абсолютно не реагує».

Голові третього в цьому селі колгоспу – ім. Ворошилова – Кошмі дісталось за зрив плану поставки державі м'яса з домашніх господарств: із 180 дворів цього колгоспу по-сильний внесок зробили лише 95 господарств. На запитання як бути з таким кричущим відставанням голова колгоспу Кошма спокійно й не без гумору відповідає: «Відправимо бичка і двох козенят».

Голову колгоспу ім. Шевченка Федоренка, «добивав» зі сторінок газети у цей же час один анонімний дописувач, що заховався за підписом на ім'я «Бідний». Йшлося про збитки, завдані свинофермі через ту ж безгосподарність: свині утримуються в приміщенні без підлоги, по 25 штук у одному загоні разом зі свиноматками. Їх погано годують. З осіннього опоросу вже загинуло 25 поросят. Весняні поросята, яким по сім місяців, схожі на якихось дистрофіків – ваять не більше семи кілограмів (число від 22 вересня).

СІЛЬРАДІВСЬКЕ ЖИТТЯ

Із розгортанням суцільної колективізації роль сільських рад у глибинці стала зменшуватися. Питання, якими вони безпосередньо займалися у 20-ті роки (створення комнезамів, державні заготівлі хліба та інших продуктів, земля), поступово переходили до відання колгоспів.

Втім, у селі все ще залишався індивідуальний сектор, працювала школа, клуб, церква, якими від початку опікувалися або яких контролювали сільради. Ще в їх компетенції перебували різні податкові збори, якими обкладалося село, державні позики. Одне слово, сільрада, як і раніше, офіційно представляла в глибинці нову владу в усіх проявах багатогранного життя колгоспної і позаколгоспної громади.

Яким постає обличчя цього представника «вірних лєнінців» зі сторінок місцевої преси?

Відразу варто зауважити – не вельми позивним. Кристичних випадів на адресу сільрад було не менше, ніж

проти керівників колгоспів. Зауважмо, що зарплата в цієї категорії державних службовців була традиційно високою. Зате відповідальність нервова, а результат непередбачливий.

Про який авторитет цієї нової інституції на селі могла йти мова, коли, скажімо, редакція ніжинської окружної газети «Нове Село» (число від 17 червня 1928 року), аналізуючи роботу посадовців радянської влади в Шатурі, прямо в заголовку дає їм таку оцінку: «*Лукава сільрада*».

Виходило так, що часто сільрада була на замку. Перший сигнал про це із Данини, за підписом «*Ікс*», був опублікований у «Червоній Носівщині» 15 лютого 1932 року. Йшлося про те, що селяни приходять туди здати гроші до каси, але нерідко мусять з ними ж вертатися додому – нікому ті гроші прийняти: рахівник Пономаренко все «ліквідує горілку», а секретар Дворський, дивлячись на рахівника, теж не сидить на роботі.

Рівно через тиждень (число від 23 лютого) у цій же газеті – нова замітка за підписом «*Селянин*» про сільрадівських чинуш. Щоправда, більше йдеться про Пономаренка, який у цій замітці названий секретарем сільради. Коли стрінете десь у селі Пономаренка, ділитесь досвідом автор замітки, та запитаете, куди він мандрує, обов'язково отримаєте у відповідь: «Піду до вдовиці пити бурдадим».

Гострі на язик данинці не прощали кинутих начальством на вітер оригінальних висловів. Від часу публікації цієї замітки слово *бурдадим* у селі стало модним. Його й тепер згадують у випадках, коли йдеться про недоброякісну самогонку.

Сільраду критикували й за те, що стоїть осторонь посівної, яку в 1932 році головні ідеологи країни назвали «третьою більшовицькою».

Що означало «осторонь» і що вимагалось від неї?

Виявляється, що «куркульській пропаганді про нерезальність плянів сільрада відсічі не дає». А ще за те, що «голова сільської ради Ярина займається хниканням, чле-

ни сільради на кутках не роблять, а коли й бувають там, то теж у тон голові хничуть».

Кутками тоді називали 10-ти чи 20-ти хатки, на які було поділено село. За кожним таким кутком був закріплений сільський активіст. Його завданнями було: стежити, інформувати, переконувати, критикувати, вимагати від кожної з тих хат все те, за що строго питали в голови з району. В тім числі і за «куркульську пропаганду». Автор цієї замітки (підписався псевдонімом «Око») вимагає від райвиконкому та райсільгоспінспекції вжити заходів, щоб «негайно припинити опортуністичні дії Ярини» (число від 9 квітня).

1932 року Данинська сільська Рада фактично провалила виконання державного фінансового плану по культзбору. За даними газети (число від 1 березня), із встановлених державою для цього села 20000 крб. здано було лише 760 крб., що складало всього лиш (курям на сміх) трохи більше трьох відсотків. А з-поміж тих населених пунктів, які мали в цьому питанні такі ж «успіхи» – вічні й незрадливі «антирадянські сателіти» данинців – Носівка, Степові Хутори, Коломійцівка. Ще сильно відставали Мрин, Пустотине, Рівчак-Степанівка. А от кого похвалила газета, то це Шатуру, Лихачів, Леонідівку. Втім, данинці тут погоду не робили – план цей у цілому по Носівському району виконано лише на 10 відсотків. Не було жодного села, де б цей показник склав сто відсотків. Навіть «передова» Шатура спромоглася на 35.

Провал фінплану з культзбору – то ще не великий гріх сільради. Інша справа, коли громада не справлялася із завданнями реалізації позики державі. Це питання контролювалося жорстко й за нехтування ним керівників на місцях суворо карали.

Дещо про внутрішню позику держави. Необхідність безсовісно залізи в кишені власних громадян у кремлівському уряді виникла в 1922 році. Саме тоді Москва відмовилася платити західним державам борги царської

Росії. І так звана держпозика виявилася сушим прокляттям для обідраних від початку тією ж державою селян. Адже в селі вже всі знали, що то просте викачування і так порожніх власних гаманців.

Чому?

Хоч та позика бралася під нібито гарантоване повернення держави з процентом через два, а то й 20 років, насправді такого повернення фактично не відбулося. Часткові виплати здійснювалися переважно у вигляді ефемерних виграшів на самі ж облигації. Якщо у 20-х роках короткострокові чи довгострокові державні позики в населення носили добровільно-примусовий характер, то від початку 30-х років – просто примусовий. Механізм цей у селі був запущений так: кожен колгоспник приневолений був щороку оформити через сільраду індивідуальну позику на розмір місячної заробітної плати, яка потім частинами упродовж року вираховувалася із зарплати. Виходило, що один місяць на рік кожний дорослий безкоштовно працював на державу.

Цілком зрозуміло, що селяни цей накинутий на їхні плечі тягар загальної і хронічної заборгованості державі виконували вкрай неохоче. На 1932 рік спущене «згори» завдання реалізації позики, скажімо, по Данинській сільраді уречевлювалося в сумі 22000 крб. Проте за півроку тут «нашкребли» з людей лиш 120 крб. У Шатурі ж цього разу – ще жодної копійки, хоч план їм довели аж на 16000 крб.

Зрозуміло, що центральна влада через місцеві газети починала шарпати відстаючих. Данину «Червона Носівщина» в особі її сількора за підписом *«Зацікавлений»* (15 липня) у цьому питанні критикувала так: «Замість того, щоб взятися по-більшовицьки реалізувати, наш актив пиячить. Горе мої п'яниці: Федоренко П., Калужний О., Пономаренко К., Дворський В. – киньте пиячити та візьміться по вдарному реалізувати позику!».

Сількор цей, окрім огульної критики і вже традиційного звинувачування сільського активу в пиятиці (звернімо

увагу на панібратсько-зневажливе «горе мої п'яниці»), подає й окремі подробиці, які засвідчують, що дописувач був дуже наближеним до цього активу, добре знав про життя кожного: «Голова сільської Ради, замість реалізації позики, зібрався й поїхав на базар корову продавати». Закінчується цей матеріал революційним закликком ні до кого: «Потрібно це опортуністичне болото розбити й приступити до справжньої більшовицької реалізації «4-го вивершеного» (*вивершений* – так тоді називався передостанній рік більшовицької п'ятирічки. – М. Т.).

У 30-х роках такі бравурні вказівки й заклики вже не спрацьовували. Селяни ще добре пам'ятали пропагандистську кампанію з нав'язування облігацій державного займу. Кампанію ту 1928 року потужно провела редакція ніжинської окружної газети «Нове Село».

Як це відбувалося?

У селі Талалаївка «опрацювали» одного селянина Гната Суда. За певні обіцянки влади він погодився стати газетним героєм для наслідування. Продав свої воли й на всю виручену суму накупив облігацій. Газета тут же розписала про цей патріотичний вчинок, закликавши інших таке підтримати.

Відтоді ця акція штучно роздмухувалася зі сторінок преси.

Щоб підігрітий інтерес до теми не спадав, украй потрібно було шукати послідовників. 2 березня черговий випуск «Нового Села» виходить із великим заголовком на всю першу шпальту: «Павло Тютюнник із села Монастирища йде за прикладом Гната Суда: «Я продаю корову й купую облігації!»

Сам заклик Павла Тютюнника поданий у формі закличної листівки. Написана вона в мітинговому стилі революційних років:

«Товарищі! Правильно зробив селянин із Талалаївки, що віддав воли за свої облігації. Він свідомо поставився до по-

зики. Радянська влада зробила Суда хазяїном і він тепер, маючи змогу, позичає їй гроші. Я вітаю Суда і йду за його прикладом – продаю корову і купую облигації позики. Хай живе і шириться селянська позика!».

Та повертаємося до Данини. Там незабаром виявили ще один випадок розбазарювання грошей, які мали бути здані як державна позика. Про це повідомив «Ударний Труд» заміткою свого сількора за підписом «Колгоспник» 12 серпня 1938 року. Уповноваженим від сільської Ради із збору від населення цієї позики був тодішній бригадир шляхової бригади «товариш Шимко» (так у газеті – *М. Т.*). 26 липня касир колгоспу передав цьому поважному в селі чоловіку 244 крб. стягнутих із зарплат колгоспників для здачі через сільську ощадкасу до державного банку – район у чергове нагадував про зрив плану. Однак Шимко в касу здав 220 крб., а 24 крб., як стверджує сількор, пропив. Хіба може бути в Данині справедливість, запитує наприкінці автор допису, якщо людські гроші привласнює начальник, який до того ж є голова сільського суду?

Насамкінець – ще про одну ділянку, яку, на думку редакції, погано контролювала тодішня Данинська сільрада: робота листонош. Упродовж усіх радянських років партія тримала на суворому контролі доставку комуністичних газет і журналів до передплатників. Директивно забезпечувалося виконання важливого ідеологічного завдання: у містах газети мали бути вкладені у поштові скриньки городян до дев'ятої години ранку, а в селах – до обіду. У Данині ж 1937-го цієї партійної вимоги не дотримувалися: газети та листи доставляли до домівок селян о шостій-сьомій вечора, а бували випадки, що й другого дня. Звертаючи увагу на цей «прокол» сільради і райвідділу зв'язку, дописувач Федій називає в газеті прізвища двох листонош – Вакуленко та Яловського, які «халатно ставляться до виконання своїх обов'язків» (число від 28 листопада).

Книжкові полиці в сільській крамниці з'явилися в Данині ще від 30-х років. У 70–80-х в селі була окрема книгарня, якою завідувала Парасковія Архипівна Іванчук (ліворуч).

Коротким коментарем до цієї замітки може бути місток до нинішньої ситуації з доставкою періодики. Вона є не просто гіршою в порівнянні із практикою радянської пошти майже 80-літньої давності, а просто ганебною для Української держави. Для прикладу, до поштових скриньок киян столичні листоноші стали доносити пошту не раніше обідньої пори, а в селах – лиш двічі на тиждень.

РЕПРЕСІЇ НА ВЕРХАХ

Юне покоління українців зі шкільних підручників нової доби добре знає про особливу чорну смугу в більшовицькій історії України, яка припадає на зловісні 30-ті роки. Не встигли українці отямитися від насильницької колективізації, грубих і нічим не виправданих перегинів партії в кампанії з розкуркулення, голодомору 1933-го, як

незабаром до їхніх домівок посунула нова хвиля терору, залякування, нещадного викриття.

Наставав плавний перехід від кількарічної боротьби з куркульством до боротьби з іншими, явними й вигаданими, ворогами радянської влади – спочатку на верхах, а згодом і на низах. Інспіроване сталінською верхівкою убивство 1 грудня 1934 року керівника ленинградських комуністів Сергія Кірова слугувало, таким чином, сигналом для нової хвилі репресій.

У серпні 1936 року центральні, обласні та районні газети СРСР передруковують передову статтю московського журналу «Коммунист» про успішне завершення судового процесу над троцькістсько-зінов'євським блоком. Лосинівський «Ударний Труд» у числі від 28 серпня обійшовся короткою цитатою з цієї передової, але набраної на півшпальги шрифтом особливо великого розміру:

«Вимогу народу виконано – ворогів розстріляно. Головні сили мерзенного троцькістсько-зінов'євського блоку, скерованого проти волі й щастя робітників і селян, – розтropicені, але рештки ворога живуть і діють. Подесятиречна пильність вимагається від кожного члена КП(б)У, від кожного робітника, колгоспника, інтелігента».

Втім, редакція не випадково почала першу шпальгу з такої цитати. Адже всі без винятку публікації цього числа були присвячені нагнітанням воістину всенародної істерії довкола цього факту в масштабах окремо взятого району.

Вникнемо в зміст публікацій.

Перша шпальга – оглядова стаття про те, як трудящі СРСР «одностайно сприйняли цей вирок». Тут здебільшого – репортажі із заводів і фабрик. Поряд ще один московський матеріал з назвою «Вирок над троцькістсько-зінов'євською бандою виконано».

Друга шпальга накрита шапкою: «Селькори вітають найвищий вирок суду» і переповнена політичною тріс-

котнею стаття «Ми ще міцніше згуртуємося навколо нашої партії і її вождя товариша Сталіна».

Звернемо увагу на третю шпальту з добіркою так званих листів від хліборобів району. Тут привертає увагу матеріал «Вирок мільйонів мас» – і за розміром, і за незвичною для сучасних газетних текстів лексикою самих сільських трудящих, конкретно – колгоспників села Шатури.

Цей текст вартує того, щоб його «оживити» із ніким не відритої досі газетної підшивки, як унікальний документ доби, що назавжди відійшла в небуття. Але відійшла, на превеликий жаль, не пізнаною, не осмисленою нашими сучасниками:

*«Великий гнів охопив нас, коли ми дізналися про **підлу роботу троцькістсько-зінов'євської наволочі**. Ми слали **прокляття цим собакам**, які оскаженили від люті за наші успіхи, **за наше радісне життя** і намагалися зірвати справу будівництва соціалізму, намагалися потопити в крові здобутки великого Жовтня.*

*Смерті і тільки смерті ми вимагали **кровожадним гадам**, яким удалося взяти від нас одного з славних соратників Сталіна – Сергія Мироновича Кірова, як намагалися відняти в нас **нашого батька**, друга і вчителя великого **Сталіна**» (виділення мої – М. Т.)».*

Напевне в кожного, хто читатиме цей текст, поставатимуть запитання. Скажімо, ось такі:

– чи можна припустити, щоб таке грубо лайливе страхіння писали самі колгоспники?

– чи знали вони в ту пору, хто такі ті «наволочі» Троцький і Зінов'єв?

– чи був таким дорогим Сергій Кіров українським селянам?

– чи насправді так вони любили «батька всіх радянських народів товариша Сталіна»?

– про які успіхи та радісне життя можна було говорити тоді, коли в селі вимирали в 1933-му цілими родинами?

Безумовно, що відповіді на такі чи подібні запитання можуть бути однозначними: «Ні». Але ж під матеріалом стоять підписи: «За дорученням колгоспників колгоспу «Нове життя» с. Шатури – Чайковський, Романченко, Титаренко, Романченко». Так, ідеться про двох Романченків без ініціалів. Тоді це було віянням часу – називати людей на прізвища без імен, інколи з додаванням *товариш*.

Безумовно, що цей текст селяни не тільки не писали, а й не бачили його в очі до публікації в газеті. За них це від початку існування таких газет робили партійно-ідеологічні працівники: або секретарі місцевих парторганізацій, або, коли тема архіважлива, райкому чи редакції газети, прагнучи недоладно заземляти лексику до рівня грамотності чи вихованості мовця «крутою» лексикою на кшталт *наволочі, собаки, гади*. Тільки ті кабінетні працівники навряд чи розуміли, що навіть в атеїстичні радянські роки простий трудівник був переважно віруючим, а значить, ніколи не міг радіти зі смерті – навіть ворога, й ніколи не здатен був прилюдно проклинати – навіть ворога. Бо це осуджується в десяти основних заповідях Божих, які ці люди знали напам'ять ще змалку.

Владі потрібна була картинка, зразок для наслідування. Цим насаджувалася думка, що в країні все гаразд, що народ цілковито підтримує політику партії і щасливий жити в «Країні Рад». Ще такі пропагандистські матеріали потрібні були для мобілізації трудящих на нові трудові рекорди. Не випадково і цей схвальний відгук шатурських колгоспників на рішення суду про розстріл 14-ти представників з вищого керівного ешелону держави, як ворогів радянської влади, закінчується зобов'язувальними словами:

«Ми ще тісніше об'єднаємося довкола нашого любимого товариша Сталіна. Ми зобов'язуємося якнайкраще провести сім'ю озимих і виконати всі зобов'язання перед дер-

жавою, ми будемо ще краще працювати, щоб було нам ще краще і веселіше жити».

Не буде перебільшенням ствердити, що подібна політична риторика, якою в ті часи газети безсовісно зловживали, отримувала незабаром зворотній ефект: вона викликала недовіру, насмішку, роздратування. Народжувалася нова радянська мораль: одна – для офіційного вжитку, втім числі й зі сторінок радянської преси, інша – для вжитку домашнього, у вузькому колі людей, яким можна було ще довіритися, не боятися, що тебе викриють, огудять, знеславлять. Одним словом, «закладуть».

Збита нашвидкуруч «із чужого плеча» агітка, про яку ідеться, була насправді фальшивою. Як фальшивою і нереальною була вкладена до тексту так звана обіцянка шатурських колгоспників «якнайкраще провести сівбу озимих і виконати всі зобов'язання перед державою».

Довести це нескладно, порівнявши її з іншою публікацією із Шатури, яка з'явилася в цій же газеті наступного числа – за 4 вересня. У замітці «У нас працюють не дружно» анонімний «Комсомолец» ділиться думками про погано організовані жнива в шатурському колгоспі ім. Блюхера:

«Щоб успішно провести обмолот хлібів, треба, аби молотарка працювала від зорі до зорі. А от у нас цього якраз і немає. Деякі колгоспники на роботу виходять у 9–10 ранку. А дехто, як Литвин Йовхим, часто появляється біля молотарки в 11–12 годин. Мало того, цей ледар намагається й інших підбити на те, щоб і вони виходили пізно. Говорить: «Що нам спішисть? Робота не вовк, в ліс не втече»...

Ось тут зримо проглядається розбіжність слова і діла в реальній радянській журналістиці.

Організована партійними ідеологами кампанія шельмування ворогів радянської влади зі сторінок місцевої преси у формі так званого всенародного осуду справи

Троцького-Зінов'єва тим не завершувалася. У січні 1937 року починається новий етап її, пов'язаний із викриттям ще однієї паралельної групи вигаданих ворогів – так званого запасного центру троцькістів. «Ударний Труд» 28 січня вміщує обвинувальний висновок у справі П'ятакова, Радека, Сокольникова, Серебрякова та інших у зраді Батьківщини, диверсіях, шкідництві й підготовці терористичних актів.

У цьому ж числі подаються заготовлені наперед тексти із сіл, де влада наспіх організувала показові для преси збори колгоспників. Рясну добірку редакція представляє таким набором ідеологічної лексики: «Великий гнів і обурення охопили всіх трудящих нашого району. По всіх колгоспах, підприємствах, установах відбуваються збори і мітинги. Виступи трудящих перейняті почуттям великої зненависті і презирства до мерзенних негідників, підлих зрадників батьківщини...»

Звернемо увагу на матеріал цієї добірки, що організований із Данини. Публікація називається «Знищити троцькістську свору наймитів фашизму» (число від 8 лютого):

«На зборах колгоспу ім. Шевченка (с.Даніно) всі колгоспники одноставно ухвалили: вимагаємо від пролетарського суду стерти з лиця землі контрреволюційну банду, яка посягла на життя серця нашої батьківщини – вождів партії і уряду Сталіна, Молотова, Ворошилова, Кагановича, Орджонікідзе, Косіора, Постишева... і намагалася відновити капіталізм у нашій країні. У відповідь на мерзенні підступи троцькістської банди, збори зобов'язалися ще ширше розгорнути стахановський рух, ударну підготовку до весняної посівної кампанії і в 1937 році, останньому році п'ятирічки, дати ще більші показники по урожайності і зміцненню колгоспного соціалістичного господарства».

І знову ж від написаного віє фальшу. Навіть якби й захотіти, то повірити в правдивість написаного неможливо.

Село, яке традиційно упродовж років критикується зі сторінок цієї ж газети як куркульське, опортуністичне, непокірне владі, як хронічно відстаюче з усіх показників здачі державних заготівель, раптом постає з цієї публікації як таке, що монолітно й беззастережно схвалює політику партії і готове виконати будь-які її вказівки.

У цю пропагандистську акцію були втягнені навіть діти. Найстрашніше те, що їх уже змалку вчили не думати, а сліпо вірити й беззастережно підкорятися комуністичному ідолу. А ще – спонукали, як і дорослих, до ненависті й проклять. Вдумаймося в зміст цього тексту (число від 8 лютого), який нібито написали піонери:

«Ми, піонери та учні Червоно-Колодязької школи, висловлюємо гнів, прокляття підлим ворогам народу – Пятакову, Радеку, Сокольникову та іншим реставраторам капіталізму й опортунізму, які хотіли продати нашу квітучу батьківщину німецькому фашизму. Ми з гордістю вітаємо вирок пролетарського суду і висловлюємо своє піонерське спасибі славним чекістам – органам НКВС, які вчасно викрили ворогів народу. Наше завдання – краще вчитися...».

ВІЙНА В ІСПАНІЇ І ВИБОРИ 1937-ГО

Неухильно виконуючи ленінську настанову про те, що газета має бути не лише колективним агітатором, пропагандистом, а й організатором, тодішні районні газети розгортають на своїх шпальтах акцію збору коштів на *допомогу комуністам Іспанії* в їх збройній боротьбі з фашистським урядом. Як відомо, у тій війні брали активну участь добровольці із СРСР. Цей рух протегувала більшовицька партія, вбачаючи в цьому один із своєчасних чинників реалізації своїх програмних намірів на міжнародній арені – роздмухування пожежі світової соціалістичної революції.

Усі без винятку радянські газети в Україні (від республіканських до районних) передруковують передову московської газети «Правда» від 17 жовтня 1937 року, в якій міститься заклик до повсюдної організації матеріальної допомоги іспанським комуністам. Й на цю ініціативу партії рясно «посипалися» організовані редакцією листи-підтримки з місць.

Так, піонери Данинської неповної школи, «обговоривши за зборах кожного піонерзагону питання допомоги радянських дітей іспанським матерям і дітям, чоловіки і батьки яких борються проти озвірілих фашистів за свою демократичну республіку, ухвалили провести збір коштів у фонд допомоги». Зібравши в час цієї акції 45 крб., юні вихованці цієї школи через «Ударний Труд» (число від 20 жовтня) закликали всіх дітей району, своїх батьків «вище піднести справу нашої радянської солідарності – більше допомоги іспанському народу». Звернення підписали піонери Шимко П., Дворський Я., Нишпор М., Дідик У.

У цьому ж числі райгазети повідомляється, що учениця 3 класу Леонідівської школи Маня Хоменко підхопила заклик учня 3 класу Лосинівської школи М. Лаврінця, який уже вніс 10 крб. Маня теж внесла цю суму і закликає зробити це інших.

Тепер про те, як місцеві газети висвітлювали *виборчу кампанію*.

27 жовтня 1937 року почалося «всенародне» висунення кандидатів у депутати до Верховної Ради СРСР до виборів, які були призначені на 12 грудня. Передвиборчі збори, за задумом комуністів, мали стати «ною могутньою демонстрацією згуртованості трудящих навколо більшовицької партії, Ленінського ЦК і товариша Сталіна». Це – цитата однієї з передовиць лосинівської газети.

Від цієї пори зі шпальт різних газет нескінченним потоком на радянського читача спрямовуватиметься далека від правди ідеологічна риторика про так звану монолітну єдність непорушного блоку комуністів і безпартійних.

На багато літ наперед, аж до розвалу СРСР, вона стане незамінним атрибутом радянської пропаганди. Вірили їй з роками все менше й менше людей.

Перші шпальти «районки» відтоді чи не кожного числа ряснітимуть заголовками-шапками на кшталт *«Товариш Сталін – перший депутат всіх народів великого Радянського Союзу»*, *«Сталін – наше серце, наше щастя, наш прапор, наша надія!»*.

Друкується постанова Лосинівського райвиконкому про утворення виборчих дільниць у районі. Зазвичай у більших селах їх було кілька. Скажімо, в Лосинівці три, у Данині, Галиці, Макіївці, Яхнівці по дві. В інших селах – по одній. Виборчі дільниці (а це школи чи клуби) спеціально прикрашають та оформлюють відповідними ідеологічними лозунгами. Так, перша Данинська виборча дільниця включала всю територію колгоспу ім. Шевченка і містилася в приміщенні контори. Друга – території колгоспів ім. Ворошилова та ім. Петровського і містилася в приміщенні школи.

У числі від 29 жовтня під заголовком шапкою на першій шпальті *«Найкращих своїх синів, до кінця відданих справі Леніна – Сталіна, намічає великий радянський народ кандидатами в депутати до Верховної Ради СРСР»* та портретом Сталіна вміщуються репортажі із мітингів, що повсюдно організовувалися в селах.

До речі, саме з цієї публікації стає зрозуміло, що на зміну такій давній формі демократичного волевиявлення громади як сход села, шанобливе ставлення до яких передавалося від покоління до покоління, влада впровадила цілковито інший за формою і змістом захід – *митинг*. Тут ніякої гри в демократію не передбачалося. Після озвучення директивних вказівок зверху надавали слово двом-трьом заздалегідь підготовленим, обов'язково перевіреним і надійним з політичного погляду, виступаючим. Часто їм просто вручали вже написані кимось тексти, які слід було озвучити. Саме такі тексти потім і відтворювалися на сторінках газети.

Ось тези із мітингу в Данині, про який широко оповіщувала незабаром редакція. Публікація має назву «Ми – за рідного Сталіна» (29 жовтня):

«– колгоспники цілком схвалюють і вітають ініціативу робітників, інженерів та інтелігенції Сталінської виборчої округи, а також робітників підприємств Києва, Харкова та інших міст, що висунули кандидатуру до Верховної Ради того, «хто зігріває серця мільйонів трудящих своїм піклуванням про людину, хто дав всім щасливе і радісне життя, з чийм ім'ям зв'язані всі перемоги, чие ім'я найдорожче для всіх трудящих – рідного й любимого Сталіна» (і це всього лиш через чотири роки голодомору! – М. Т.);

– колгоспники заявили, що ще тісніше згуртуються навколо комуністичної партії і вождя всіх трудящих т. Сталіна;

– колгоспники зобов'язалися до 20-річчя Жовтня виконати всі державні зобов'язання провести розрахунки як натурою, так і грошима та до 30 жовтня повністю відправити буряки на пункт».

Під цією публікацією – підписи членів президії цього мітингу в Данині: Сардак, Подолянко, Дьогтьяр.

Знову ж, редакція цієї газети видає себе в тому, що формально відноситься до організації підготовки подібних публікацій. Не пройшло й трьох тижнів, як вона вмщує (21 листопада) традиційний уже для цього села розгромний матеріал про незадовільну підготовку до виборів: серед колгоспників не організовано навіть вивчення положення про вибори та Сталінської Конституції; ніякої уваги на це не звертає голова дільничної виборчої комісії тов. Цинковський.

СТАХАНОВСЬКИЙ РУХ ПО-ШАТУРСЬКОМУ

Влада всіляко намагалася поправити ситуацію в колгоспах. Досі застосовувані заходи (висилка на місця упо-

вноважених, чистки колгоспів, відкриті суди над найбільш злісним порушниками, зняття з роботи голів колгоспів, масована критика зі сторінок районної газети тощо) бажаних наслідків не давали. Цілком очевидно, що потрібний був якийсь позитив, орієнтир для наслідування. Таким на середину 30-х років виявився стахановський рух по всьому СРСР та розрекламована через пресу ідеологічна акція із його розгортання в колгоспах.

Варто бодай коротко сказати за це маловідоме і вже призабуте історичне явище, про яке в ту добу багато говорили і в чернігівських селах.

1 вересня 1935 року всі транслятори московського радіо піднесеним голосом диктора передавали сенсаційну новину: звичайний шахтар із луганського міста Ірмине Стаханов встановив рекорд із видобутку вугілля: за норми на одного забійника сім тонн від видав за одну зміну на гора 102 тонни вугілля. Прості люди в місті й селі слухали ту інформацію й щиро захоплювалися таким трудовим подвигом шахтаря. Втім, ніхто навіть не міг запідозрювати, що той рекордний показник був спланований завчасно, що він робився не однією людиною, а кількома членами бригади, що для цього було спеціально обладнане освітлення в шахті, організовано безперебійне вивезення породи. За вказівкою кремлівських організаторів цієї радянської сенсації, усе добуте вугілля в час тієї акції було приписане одному виконавцеві, а сам факт створення нового героя нового часу правляча партія вирішила використати для розгортання в країні пропагандистської кампанії, яка увійшла в історію як *стахановський рух*.

До речі, справжнє ім'я Стаханова до встановлення того рекорду було Андрій. Однак, Олексієм його «перехрестила» найголовніша газета країни рад «Правда».

За яких обставин так могло статися?

Відразу за радіоповідомленням про новий виробничий рекорд, на запит Москви до редакції газети «Правда» із луганського шахтоуправління надійшла листом коротка

біографічна довідка про А. Стаханова. Ініціал А. не був розшифрований, і журналісти «Правды», не маючи надійного телефонного зв'язку, взялися це зробити на власний розсуд – в спеціальному випуску головної газети СРСР новий всесоюзний герой був іменованим як Олексій (Алексей) Стаханов. Після публікації з'ясувалося, що з вини журналістів сталася прикра помилка. Це дійшло й до Сталіна. Втім, той владним тоном виніс такий вирок: «Газета «Правда» помилятися не може». Таким чином, за вказівкою генсека товаришу Стаханову було видано новий паспорт із новим ім'ям – Олексій.

Після зустрічі в Кремлі товариша Сталіна із продовжувачами справи Стаханова в промисловому секторі черга дійшла й до села. Центр вимагав від місцевих партійних комітетів постійної інформації про хід розгортання стахановського руху в колгоспному виробництві.

Як не дивно, але приводом для розгортання стахановського руху в селах Носівського району послужив... скандал довкола молодої й енергійної колгоспниці із Шатури Варвари Кичко.

Все почалося з особистого конфлікту Варвари і бригадира місцевого колгоспу ім. Блюхера Дмитра Динника. Той, цілком очевидно, що з особистісних мотивів, на початку чіплявся до дівчини, а потім, не отримавши взаємності, почав ставити їй перепони в роботі. Це полягало в тому, що ланкова Варка спочатку не отримала підводи для перевезення на бурякове поле добрив – вона сама змушена були носити його мішками на плечах. Далі – більше: замість обумовлених 15 тонн гною на її поле було вивезено лише третину; у час чергової словесної перепалки з ланковою бригадир разом зі своїм братом побив її.

Дівчина виявилася не з лякливих, написала заяву в міліцію. Там швидко взяли за справу й довели її до суду. Братам Динникам дали по два роки в'язниці строго режиму. 16 березня 1936 року за матеріалами цієї справи в газеті «Ударний Труд» з'явилася стаття «Суд пройшов, але

справа не закінчена». У ній ішлося про те, що, незважаючи на засудження кривдників, Варці Кичко й далі заважають працювати в колгоспі.

Зацікавився цим сюжетом райком партії. Тут вирішили використати його для подальших пропагандистських цілей, зокрема, для спонукання керівників на місцях активніше розгортати стахановський рух.

Особистісно-інтимний конфлікт між двома молодими людьми у колгоспі ім. Блюхера несподівано й досить швидко переростав у площину суспільно-політичну. Шатуну вирішено було показати на весь район як село, яке гальмує поширення починання луганського шахтаря в цілому краї. Туди була послана спеціальна бригада, яка підготувала проект постанови спільного засідання бюро райкому партії і президії райвиконкому «про перешкоджання поширенню стахановського руху».

Окремим пунктом постанови з цього питання було рішення про її публікацію в районній газеті. Воно було не лише розгромним для керівників двох шатурських колгоспів, а й повчальним для інших. Ось певні витяги цієї ухвали, опублікованої в «Ударному Труді» 20 березня того ж року під заголовком «Про розгортання стахановського руху в колгоспі ім. Блюхера Шатурської сільради»:

«Голову Шатурської сільської ради Бойченка, як неспроможного керувати і забезпечити розгортання стахановського руху в с. Шатурі, за систематичне п'янство і хуліганські вчинки, що межують із порушенням революційної законності і що на ділі в справі розгорнення стахановського руху став на антинародний шлях, з голови сільської ради зняти і притягнути до відповідальності. Райкому ЛКСМУ розглянути питання про перебування Бойченка в комсомолі.

Зауважити голові колгоспу ім. Блюхера т. Денисенку за те, що не дав відсічі бригадирові Диннику, який перешкодив своїми діями розгортанню стахановського руху».

Цією постановою було зобов'язано скликати розширений пленум Шатурської сільради за широкої участі колгоспників, на якому обговорити завдання стахановського руху. Окремо було дане доручення закріпленому за селом уповноваженому Агееву провести в Шатурі бригадні збори колгоспників, на яких обговорити значення стахановського руху, зокрема промову т. Сталіна на нараді стахановців промисловості і транспорту.

І ще про один пункт цієї постанови. Від керівництва села районна влада вимагала організувати конкретну допомогу п'ятисотенницям Кичко Варці і Чорній Улиті в їх боротьбі за високий урожай цукрового буряка.

Друкування повного викладу цієї постанови в газеті означало, що керівники сільських рад та колгоспів інших сіл району мали взяти її також для неухильного виконання.

Історія з Варкою Кичко мала продовження. Після підтримки на районному рівні й до того не боягузлива Варка настільки осмілила, що правління шатурського колгоспу отримало незабаром у її особі гідного опонента. Дівчина, очевидно, не могла простити тамтешньому начальству потурання знуцання над нею нахабного бригадира, тому стала незабаром активним викривачем усіх колгоспних недоліків зі сторінок районної газети. Притому, на противагу іншим сількорам, які підписували свої критичні сигнали з місць псевдонімами, Варка Кичко не стала ховати своє авторство. Так, уже в числі за 9 квітня газета публікує її першу критичну замітку з Шатури:

«Свині в колгоспі ім. Блюхера знаходяться в неприпустимо поганому стані. Особливо занедбані тут поросята. Хоч харчів для свиней достатньо, проте їх зовсім не беруть. Був такий випадок. Бригадири послали колгоспників відкрити кагат і вибрати звідти всі буряки для свиней, але самі не прослідкували за цією роботою. Внаслідок цього більше 30 пудів буряка залишилося під землею».

Подвійне враження залишається від цієї публікації. З одного боку, добре, що про таке головотяпство сказано зі сторінки райгазети. А з іншого боку, не можна погодитися з односторонньою критикою автора. Чому серед винних названо лише бригадирів? Чому рядові колгоспники так байдуже ставляться до колективного добра? Допоки вони потребуватимуть наглядців та попихачів? Здається, що відповіді саме на ці запитання мала відшукати в своїй публікації небайдужий сількор. Втім, очевидно, не прагнула цього.

У цьому ж місяці (22 квітня, молодіжна сторінка райкому комсомолу «Кімовець») Варка Кичко публікує другу скаргу із свого села. Цього разу дісталось керівникам молодіжної організації. Варка пише буквально так:

«Комсомольська робота в Шатурі занепала, комсомольські збори не проводяться, стінгазета не випускається, політнавчання немає. Я кругом зверталася. Але комсорг Свириденко та пропагандист Ярмоленко нічого не роблять. Я звертаюся з проханням до райкому комсомолу, щоб він допоміг відновити політнавчання, бо нам, комсомольцям, треба вчитися».

Ось таку представницю нового покоління – енергійну і непоступливу комсомолку, стахановку, ланкову Варку Кичко – мала Шатура у 30-х роках минулого століття. На жаль, ні за газетною підшивкою, ні під час розмов із шатурськими старожилами не вдалося простежити подальшу долю цієї юної особистості.

Варто сподіватися, що система не зламала життя Варки Кичко так, як це сталося із головним призвідцем стахановського руху – простим робітником Андрієм-Олексієм Стахановим. За підтримки центральної влади його кар'єра робітника різко пішла вгору: партія посилає до Москви вчитися в Промисловій академії; після її закінчення – направлення на роботу в народний комісаріат вугільної

промисловості, поселення в одному з кращих урядових будинків на набережній річки Москви.

Не усвідомлюючи того, що став всього лиш знаряддям радянської пропаганди, учорашньому малограмотному і малокультурному героєві не вдалося пройти складний тест на славу, високі матеріальні статки, почесні. Несподівано для нього відкривається другий бік слави, за яку став розплачуватися. Постійна пиятика, одруження з малолітньою дівчиною, втрата під час бійки партійного квитка. Колишньому передовому шахтареві все сходило з рук, допоки в Кремлі правив його творець і покровитель. Після розвінчання культу особи Сталіна, за вказівкою Хрущова, Стаханова як символа однойменного всесоюзного руху повертають на Донбас, поселяють у гуртожитку (сім'я фактично від нього відмовилася, надавши перевагу розкішному столичному помешканню) і знову дають в руки відбійний шахтарський молоток.

Помер всесоюзний герой праці 1977 року в психіатричній лікарні на 72-му році життя...

ВІРА ЯК «ПЕРЕЖИТОК МИНУЛОГО»

Це те, що зазнало найбільшого руйнівного наступу ідеологів нового ладу. Українська автокефальна церква, яка активно відроджувалася і стверджувалася від початку 20-х років і праворуч, і ліворуч Дніпра, на кінець того десятиліття була вщент знищена. Сотні священників змушували зректися свого сану, ще стільки ж, як найбільш непокірні, зазнали від влади утисків та переслідувань. Немало з них загинули за свої переконання в тюрмах. Їхні діти й родини були позбавлені не лише виборчих прав, але й прав на освіту, медичне обслуговування. Церкви як духовні осердя, в багатьох селах позакривалися, а якщо й правилися в них служби Божі, то знову російською мовою і на чужий лад.

Розправившись із церквою, влада найперше взялася за підростаюче покоління. Ще від доби непу уся країна вкри-

лася мережею представництв створеної в Москві *Спілки Вововничих Безвірників*. Гуртки безвірників поступово організовують чи не в кожному класі сільської школи. У села надходить масив антирелігійної літератури (передусім брошури, плакати). У клубах з'являються примітивні за формою але викривальні за змістом п'єси, у яких висміюються священики, паплюжиться церква, зневажаються духовні цінності. Засновуються і видаються масовими накладами антирелігійні газети: в Москві – «Безбожник», у Києві з 1925 року – «Безвірник».

До повсюдної боротьби з релігією як «опіумом для народу», як також і з іншими «пережитками минулого», активно залучаються місцеві редакції газет. Особливо заповзятливо виконувала настанову свого партійного засновника в цьому питанні редакція ніжинської окружної газети «Нове Село». Так, упродовж 1928 року чи не в кожному числі віднаходимо щось в'їдливе і викривальне у бік церкви та її прихильників. Ось характерний приклад.

У першому числі нового, 1928, року, що побачило світ напередодні одного з найголовніших свят усіх християн світу – Різдва Христового, вміщено великий за обсягом матеріал Я. Ковальчука «Різдво служить куркулям». Тут намішано багато ідеологічної половини і щодо народження Ісуса Христа, і щодо обрамлення цього свята національним колоритом із дохристиянських вірувань українців – кутею, щедрівками, колядою, «Маланкою», «Козою», засіванням на зорі осель земляків житом-пшеницею.

Те, що формувалося століттями, до чого душа українців завжди розкривалася і розквітала, радянська газета бездоказово шельмує й зневажає. Текст пересипаний огульними звинуваченнями, політичними лозунгами і лайливою лексикою. Чого вартує, скажімо, ось такий пасаж: «Попи не те що з «козою», а з чим завгодно злигаються, щоб тільки зберегти своє панування та допомогти куркульні та буржуям. Отож, виконання різдвяних звичаїв суперечить новому побуту та соціалістичному будівництву».

В іншому місці цієї статті читаємо таке: «Різдвяне ненажерство та пияцтво шириться серед селян ще й тому, що до різдвяних свят закінчують відгодовувати худобу і птицю, яких часто нікуди дівати».

Так і напрошується запитання: чи цей автор статті був колись у селі, і чи бачив у стайнях господарів стільки живності, якої не було куди дівати?

Стаття закінчується таким грубим окриком: «Геть різдвяні свята з їх нікчемними попівськими звичаями та забобонами!».

У наступному числі, за 7 січня, ця ж газета продовжує знущатися над релігійними почуттями селян. Цього разу автор за підписом *«Яскравий»* заповзявся доводити, що радянській молоді не варто справляти «якогось там Андрія». Йдеться про давню традицію, що заведена була в українських селах: 13 грудня «гадати» на Андрія. А після того гадання молодь, зібравши у складчину напередодні певну суму коштів, також у відповідності зі звичаями пращурів, відзначала вечорниці.

Автор засуджує таку форму проведення дозвілля, йому все ввижаються на тих вечорницях лише «горілка та бешкети» хлопців і дівчат. Як покаже протиставлення пережиткам минулого, він акцентує увагу читача на вчинку членів хорового гуртка при хаті-читальні в селі Шатурі, які «пішли іншим шляхом». Зібравши гроші на складку «на Андрія» (по 150 крб. кожна), вони вирішили віддати цю суму сількорові, щоб той передплатив їм «Нове Село». «Почули про це інші дівчата, – пишеться в газеті, – та й собі загомоніли: краще б і ми віддали свої «паї» на газету, ніж справляти якогось там «Андрія». Щоправда, деякі хлопці казали: навіщо мені та газета...».

Похваливши шатурських дівчат за таку політичну свідомість, газета робить висновок: «Може б, і по інших селах дівчата зробили б так, як у Шатурі, – тоді наша селянська молодь поволі кидала б погані звичаї і за допомогою газети та книги ставала культурнішою».

Ще гострішим і цинічнішим виглядає наступ на віру пращурів від початку 30-х років: знищується низка видатних пам'яток української сакральної культури.

Напередодні перенесення столиці радянської України із Харкова до Києва на береги Дніпра для оглядин місця розташування радянських і партійних установ приїждять тодішні компартійні керманичі України Косіор і Постишев. Та їх не зачарувала краса золотоверхого Києва. В ній вони побачили ознаку «попівства і пережитків минулого», загрозу ствердженню пролетарського обличчя столиці. Саме ці діячі прийняли тоді злочинне проти українського народу рішення про знищення Михайлівського золотоверхого, Миколаївського воєнного та ще низки храмів, які століттями були не лише архітектурними окрасами древнього Києва, а й оберегами духовного життя українців. Території і приміщення низки великих монастирів передаються на потреби радянських установ.

За прикладом столиці у районних центрах та селах різних областей України значну кількість храмів також руйнують або перетворюють у сільські колбуди (колгоспні будинки) чи склади. Для прикладу, знаний далеко поза межами округи Свято-Троїцький храм у Данині від 1936 року стає... зерноскладом.

У газетних публікаціях цього періоду проглядається твердіша рука партії щодо посилення антирелігійного виховання трудящих, зокрема наголошується на необхідності енергійнішої відсічі «темним силам» в агітаційній діяльності. Такий крок був викликаний виявленими на місцях фактами про нібито не дозволені владою бесіди церковників із вірними про причини труднощів радянського будівництва в цілому та колгоспного зокрема. Тому, скажімо, лосинівська райгазета «Ударний Труд» в одній із аналітичних статей акцентує увагу на такому: «Проведення антирелігійної роботи – невідкладне завдання усіх радянських робітників, войовничих безвірників, комсомольських і профспілкових організацій. Треба розкрити

перед масами справжнє обличчя релігії, роз'яснити її контрреволюційну роль».

Відчуваючи брак матеріалів на цю тему, районні газети практикують передруки пропагандистських статей із центральних видань, частіше, журнальних. Той же «Ударний Труд» від 16 липня 1937 року починає подавати, з продовженням у кількох наступних числах, запозичену із московського журналу «Власть Советов» (ч. 8 за 1937 рік) колективну статтю кремлівських ідеологів «З минулого і сучасного церкви». Змістову домінанту набраного крупним шрифтом заголовка підсилює такий же підзаголовок відомої цитати Леніна «Релігія – опіум для народу». Ось головні смислові акценти цієї викривальної публікації:

- попи у громадянську війну виступали на боці ворогів трудящих;
- у білогвардійських частинах «Полків Ісуса» були священики;
- участь священнослужителів у танкових частинах білих;
- монастирі і попи боролись у лавах контрреволюції;
- церкви і їх штати;
- притулки митрополитів і єпископів.

Втім, виходило так, що, викриваючи не завжди богоугодну мораль окремих церковників, влада мимоволі викривала й свою аморальність та вже стверджену за попередні роки звичку забезпечувати матеріальні блага та побутовий комфорт передусім для себе, а не для трудящого люду. Є над чим задуматися після знайомств із статистичними даними, які черпаємо із цієї публікації. Йдеться про те, як радянська влада використала майно і приміщення конфіскованих монастирів.

Із шкільних підручників, вуст лекторів та агітаторів десятиліттями постійно торочилося одне й те ж: всі палаци багатіїв та нечесно нажиті маєтності монастирів передавалися після революції винятково на потреби трудящих. Насправді ж так не було. Згідно з поданими «Властю Советов» даними, на ту пору по всьому СРСР було конфіско-

вано 1159 храмів та монастирів з усіма прибудовами до них. Втім, «під потреби трудящих» було віддано лише... 50 приміщень: для санаторіїв і здравниць – 48, родильні, притулки та доми дитини – 2. У цілому це складало трохи більше чотирьох відсотків конфіскованого.

А куди використані інші 96 відсотків?

Запам'ятовуємо: радянські установи – 207, військові установи – 188, установи соціального забезпечення – 168, установи наркомосу – 197, установи наркомздорову – 349. Іншими словами, все це було передано в безроздільне панування «слуг народу», під теплі й затишні кабінети радянського чиновницького апарату, який зростав, немов гриби після дощу. І вже зовсім облудним виглядає рішення влади розміщувати в церквах і монастирях... концтабори та тюрми для ув'язнених. Таких «об'єктів» було 14.

Таким чином, у храмах та інших добротних церковних і монастирських приміщеннях розміщувалися передусім кабінети високопосадових чиновників та зерносклади і лише якісь «крихти», для відведення очей, передавалися нібито в народні руки.

ОСІБНІ НА ВСЮ ОКРУГУ

Болить, що ми так поволі рухаємося вперед. І то з вини влади. Наша влада – жертви. Жертви режиму, який нищив свідомо, послідовно, дуже хитро. Старався з людей зробити рабів. Кожен, хто підносив голову, тому ту голову стинали, засилали до таборів чи у в'язниці – якщо не убивали.

Скільки народу за ті роки вбито! То залишило слід. Люди боялися. І ще сьогодні немає цілковито відваги. Це є недуг. Це треба усвідомити.

(Кардинал Любомир Гузар)

ЗАГАДКА СІЛЬСЬКОЇ ГЛИБИНКИ

І прикро, і боляче стверджувати одну промовисту тенденцію. Колись заможне, співоче, дружне, непитуще село, про добрі справи якого доходили чутки й до околиць краю, усього за кілька десятків більшовицьких років перетворилося у відстале, пропите, некероване, непокірне, пригнічене і пересварене.

Критичних публікацій про колгоспне життя селян Ніжинської округи, про невтішні результати господарювання у тодішніх сільськогосподарських артілях, невміння і небажання працювати в колективі на загальний, а не на власний результат, на шпальтах тодішньої окружної і районної преси було досить ясно. Немало з них згадані й прокоментовані в попередніх розділах цієї книги.

Однак за офіційно прийнятою в тому часі лексикою розносів, закликів і погроз, в умовах суцільного критиканства і доносництва проглядаються зі шпальт районних газет тієї пори картинки, які, за бажанням, можна пере-

осмислити, сприйняти нині зовсім по-іншому. Скажімо, з посмішкою, з присмаком легкого жалю, з гіркотою за-давленого болю, з відчуттям тихої радості. За чим саме? Передусім, за тими унікальними сільськими характерами, істинно українськими типажами. Неймовірно, але такі типажі, переживши стільки тяжких і несправедливих по-силів долі, що випадали після 1917 року щораз на кожне наступне покоління, все ж не зневірювалися, не опускали руки, не втрачали чуття гумору. І завжди залишалися в оточенні осібними, не схожими на інших.

Тих, скажімо, в Данині, яка за перші радянські десяти-ліття встигла побувати в трьох районах і яку за давній непокірний норів безпощадно критикували місцеві га-зети, нині майже нікого із гласно критикованих серед живих уже немає. Та залишився в селі їхній дух. Той дух

Данинські красуні. Світлина 30-х років XX ст.

отаманства, непослуху, власної гідності нуртував у жилах селян ще й на початку епохи суцільної колективізації. Мабуть, це єдине, що рятувало сміливців у тому суцільному мороці страху й невизначеності, у тій щоденній, щогодинній праці без вихідних.

З огляду на неповторність і осібність данинських характерів, спробую подивися на деякі критичні публікації про Данину з районної преси по-іншому.

ПРОТИ КОМБАЙНІВ

До війни техніки в колгоспах було мало. Малопотужні, нерідко й збиткові колективні господарства не спроможні були купити ні трактора, ні машини, ні комбайна. Околгосплені насильно селяни звикли працювати, як і пращури, з конем і плугом, серпом і косаркою, молотаркою і віялкою.

Як працювали – про це й нині стара Європа має пам'ятати. Адже справжньою житницею її до перевороту 1917 року була не Росія, а саме Україна. Віддавна наліті за літо на щедрих українських чорноземах пшениці й жита дорого цінувалися на зернових ринках усього світу.

...Ще задовго до початку жнив 1937 року з Лосинівської МТС, яка обслуговувала села цього маленького сільського району, надійшла в Данину радіотелеграма, яка не на жарт сполошила селян. Йшлося про те, що за рознарядкою з райкому сюди до початку жнив пришлють одного комбайна, який обмолотить сам 100 гектарів озимих і 135 – ярих зернових.

Такого нечуваного втручання в їхнє господарське життя данинці не могли стерпіти. Без відомо сільради й правління колгоспу господарі зібралися на традиційному місці проведення в минулому сільських сходів – церковному майдані. Після гарячих коментарів новини з району одноставно вирішили: отого страхітливого звіра, що капає соляркою і трамбує живильні соки землі-годувальниці, в село не пустимо – станемо дружно на лісосмузі, що є «грани-

На кінець 80-х років, через півстоліття після появи в селі першого комбайна з МТС, у Данині було вже до трьох десятків власних комбайнерів. Фрагмент «Свята першого снопа».

цею» від лосинівського поля; хліб збиратимемо так, як наші батьки та діди.

До цього селян надихнула зосібно й палка промова поважного в селі господаря Якова Сірика.

І знову ж, через своїх добре розставлених по всіх кутках села «стукачів» про цю данинську «виходку», яка, зрозуміло, грубо суперечила політиці партії, довідалися в райкомі компартії. Місцеве керівництво одержало черговий наганяй за помилки «в комуністичному вихованні трудящих», а на шпальтах «районки» з'явився невдовзі матеріал за підписом якогось Світницького (такого прізвища в цьому селі ніколи не було) під заголовком «Будемо убирати комбайном».

Що ж із призвідниками несанкціонованого владою стихійного сільського сходу? Промову Сірика редакція назвала «антимеханізаторською» і «шкідницькою». А з таким ярликом радянська влада нікого не залишала надалі в спокої.

(За інформацією Світницького «Будемо убирати комбайном» у лосинівській районній газеті «Ударний труд», 4 квітня 1937 року)

МІСЦЕВІ ОСТАПИ БЕНДЕРИ

За умов неспроможності комуно-більшовицької влади належно організувати нею ж поруйнований уклад селянського життя, у селах краю, як гриби після дощу, стали появлятися зайшли й свої спритники, ділки, махінатори, казнокради, окомилувачі, обіцяльники. Одним словом, вертихвости, які для особистого збагачення вміло користалися суцільним господарським безладом та відвічною довірливістю простих українців. Типове на післянепманівську пору явище своєчасно помітили й вдало описали класики радянської літератури Ільф і Петров у своїх хрестоматійно відомих творах – «Золоте теля» та «12 стільців».

Не обминуло це явище й Данину, де найяскравіше проявилось в кооперації. Тутешнє сільське споживче товариство, через яке надходив із Ніжина різноманітний крам, було чи не найбільшим у районі (окрім данинців обслуговувало ще й шатурян), часто критикували на сторінках районної газети. То за перепродаж у інші села неврахованої комірником колгоспної меляси, то за необгрунтовані націнки на товар, то за непотрібні доважки на дефіцитні речі. Остання ревізія, що виявила досить велику суму недостачі коштів за нібито проданий товар, не на жарт сполошила місцевих Остапів Бендерів та спонукала терміново розробити план власного порятунку.

Голова кооперації Подолянко та рахівник сільради Семенко, знаючи про слабкість рахівника колгоспу ім. Ворошилова Овраменка до самогону, вирішили з цього скористатися. Запросили його на чергову вечірку, споїли і в такому стані добилися підпису на колгоспному чеку. Просили в бідолахи нібито позику на 2000 рублів, які обіцяли повернути, «як тільки з'явиться перша можливість». Доведений до останньої кондиції колгоспний рахівник ще зміг підписати чек, а от прописати суму та заповнити графу «призначення платежу» вже не встиг – геть обм'якли пальці руки не втримали ручку. За нього це зробили друзі по

чарці. Так на колгоспному чеку з'явилася сума на 3000 рублів і вже не як позика, а як «виробничі витрати колгоспу».

Дивно, але той підроблений чек легко підписує голова колгоспу Лисенко і з колгоспної каси невідомо куди зникає сума, якою можна було оплатити працю чи не всіх колгоспників за кілька місяців уперед.

Втім, пильні тодішні комсомольці одну з комбінацій данинських Остапів Бендерів таки розкрили і просигналізували, куди слід. Вийшов такий собі детектив, завершальний акорд якого, за відсутності архівних документів, не вдалося з'ясувати до кінця.

(За заміткою «Діла данинських кооператорів», підписаною «Колгоспник», у лосинівській райгазеті «Ударний Труд». 21 лютого 1938 року)

«НЕВДЯЧНІ» ПОРОСЯТА

Хто жив у селі, знає, що дбайливий господар годує домашніх поросят упродовж дня двічі – вранці і ввечері. І їжа свиняча, незважаючи на вік тварини, має бути теплою, добре потовченою, свіжою. Морока є й зі свіжою підстилкою. Домашній льосі гріх бути замазурою (такими здебільшого були її колгоспні ровесниці), вона звикла до свіжої і м'якої постелі. Зазвичай такою для неї здавна вважалася пшенична солома.

Втім, тодішні доглядачі колективних поросят на фермі колгоспу ім. Шевченка вирішили цю мороку помітно спростити. Найперше, надумали привчити своїх підопічних до іншого графіка та раціону. Скажімо, годувати не двічі на день, а раз на два, а то й три дні. Благо, було чим – колгоспні картопляні кагати справно підгнивали, а з надлишковим горохом, яким традиційно поскупилися селянам на трудовні, не знали як давати раду в посіченому дірками гамазеї. Отож, накладали в поросячі корита того підгнилого й зіпрілого корму так щедро, щоб надовго вистачило.

Що з того сталося?

Свині рацпропозицію не оцінили. Надлишки корму, які не змогли спожити відразу, перетоптали за півдня, перетворивши її в гній, а під вечір стали верещати на всю округу. Та так, мов недорізані.

Про той вереск почули і в районі. І райгазета, з подачі свого місцевого сількора за прихованим псевдонімом «Бідний», розписала це на першій шпальті. Керівництво колгоспу викликали «на килим» у райком партії і прочитали нотацію, як треба годувати колективних свиней. А партійні догани за невміння керувати колгоспом, що були серйозним сигналом для наступних оргвисновків, якщо ще щось подібне допустять, записали у трудові книжки.

(За інформацією «Не господарське ставлення» у лосинівській райгазеті «Ударний Труд». 12 серпня 1938 року)

«РОЗУМНІ» КУРИ

Напередодні війни 1941 року, через нездатність поповнювати свої змілілі запаси сільськогосподарською продукцією колгоспів, держава запроваджує на кожне індивідуальне селянське господарство нові форми податків. Один із них охрестили «курячим». Йшлося про те, що кожний двір мав віддати під держзаготівлі мінімум половину свого птаства, незалежно від того, скільки їх перебувало в домашньому курнику – двоє чи двадцятєро.

Як і з усіх інших видів державної повинності, данинці й за цим показником «пасли задніх». Кожне нове зведення районної газети щодо стану збору податків засвідчувало, що в цьому селі знову не все в порядку. Покликали тодішнього голову сільради в район до високого начальственного кабінету давати пояснення. А він простодушно так:

– Та то не ми, а кури винуваті. Вони в нашому селі якісь хитрі.

А далі – його слова у викладі автора газетної замітки:

«Бригадир колгоспу ім. Шевченка Литвин в 12 дня з курником знову поїхав був до колгоспників збирати курей. Так як кури в цей час розійшлися скрізь по городах, то їх збирали стільки, скільки зуміли піймати. Тільки частина колгоспників (Федоренко, учитель Дворський П. Ф.) віддали всіх своїх курей, а більшість колгоспників – лише по 2–3, а по 5 штук і більше розбіглися по городах».

Те наївно щире пояснення сільського голови редакція райгазети у властивій їй менторській манері резюмує так: «Збирати курей треба тоді, коли вони сидять на сідалі, а також приймати на вагу, чого не було в к-пі імені Шевченка».

(За інформацією «Як не треба збирати курей» у лосівській райгазеті «Ударний Труд». 20 квітня 1941 року)

«НЕРОЗУМНІ» КУРИ

У довоєнну пору чималої шкоди завдавав урожаєві цукрового буряка довгоносик. Такий собі непомітний жучок з довгим носиком, який утворювався з личинок якраз у ту пору, коли молоденькі рослини після проривки та другої повірки сапками активно набирали сили та наливали свій солодкий коренеплід.

На таких личинок, з яких миттєво розповзалися на поля кількасоттисячні армії жуків-довгоносиків, тоді ще не було ніяких хімічних засобів, тому люди воювали з ненажерами всім миром. Передусім, уздовж бурякових плантацій ланки викопували вручну глибокі вузькі ямки, що слугували перепоною для розповзання листоїдів. Ставили обіч тих же плантацій розрізані на кілька частин відпрацьовані гумові шини з машин і тракторів МТС. Туди наливали якогось саморобного розчину, щоб комахи добровільно лізли на його привабливий запах і топилися там. А коли й це не допомагало, ставали з раннього ранку в міжряддя і вручну збирали жуків, щоб потім на лісосму-

зі спалити соляркою в одній купі. До цієї справи часто залучали й школярів.

Роботи ті були клопітними і не завжди давали бажаний результат. Часом уже зазеленені широким соковитим листям міжряддя щезали на очах, нагадуючи перехожому післяврожайне поле.

Хтось із кмітливих данинців кинув громаді рятівну пропозицію: а що, коли «покликати» в помічники... курей? Птаха невибаглива в їжі. Якщо її не годувати, а випустити в поле на кілька днів сусідити з армією дрібних ненажер, то вона дасть собі раду.

Несподіваною пропозицією загорілися і в правлінні колгоспу ім. Шевченка. Враз наказали спровадити до курятника кілька підвід та спритних ловців курей. Ті скоро позв'язували мотузками лапи кільком сотням переляканих птахів та й розмістили їх акуратно на возах, що чекали вже обіч. Незвично галасливу переляканим курячим гелготінням процесію скерували на бурякове поле – «пастися» незвичною поживою.

Там їздові курей розв'язали, поскидали зусібч бурякових гонів, «наказавши» з надією: клюйте собі на здоров'я, тут для вас довгоносики – хоч греблю гати, на кілька днів вистачить.

У селі тим часом потирали руки, відчуваючи втіху від зробленого: і кури будуть ситими, і поле від довгоносики легко очиститься.

Сталося так, що за клопотами, яких у колгоспників завжди вистачає, про курей-трудівниць згадали за кілька днів. Чи не все правління поїхало перевіряти їхню роботу. І... аж остовпіло від несподіванки. Багато курей лежало на полі дохлими. Всього лиш десяток із кількох сотень курей знічев'я ходили напівз'їденими буряковими міжряддями, «зовсім кволими, кривими».

З'ясувалося, що кури зігнорували довгоносиком. І навіть масово дохнучи без кількаденного корму, не спроможні були клювати таке страхіття. Ті, що залишилися

живими, розбрелися на інші поля. Курка значно дурніша від kota чи собаки – додому й за кілометр не втрапить. Та й не пристосована вона до таких небачених ще в історії домашнього птахівництва польових екскурсій.

(За інформацією «Про курей забули» у лосинівській газеті «Ударний Труд». 4 червня 1941 року)

ЧУЖА «МАЛАДА»

Незадовго до війни демобілізований із червоної армії данинець (служив недалеко від свого краю – під російським Курськом) привіз у село свою тамтешню обраницю. Незвичним для села було її придане – мотоцикл із коляскою та мале порося.

Ту молоду відразу прозвали «кацапкою». І не лише за те, що говорила винятково російською й не пробувала бодай кількох фраз запам'ятати українською, а й за те, що була до безміри лінива – на присадибний город, не кажучи вже про колгоспне поле, навіть носа не показувала. Весь час бавилася з тим поросям на ім'я Вася, бо тримала його біля себе в хаті й мало не в ліжку вкладала.

Чи не відразу проявила та приїжджа слабкість до легкої поведінки. Ще й весілля не встигли відгуляти, а вона вже була помічена в сороміцькому вигляді з іншим сільським залицяльником у верболозі над Сажалкою. За те вчорашній порядний армієць і вигнав її зі своєї хати. Вклавши нашвидкоруч у коляску свого улюбленця Васю та щось із власних лахів, чужа гуляща дівка не покинула Данину, а переїхала своїм мотоциклом на сусідню вулицю, приставши до перестарілого удівця.

Невдовзі – така ж історія.

За це її в селі прозвали ще однією кличкою – «малада».

Скільки разів вона отак «виходила заміж» – тепер ніхто достеменно не знає. Але згадують часто про надресированого підсвинка Васю. Щоразу після того, як тимчасова ха-

зйяка вигукувала то на одному, то на іншому куті села: «Вася!!! Смахіваем атсюдава!», – поросся стрімголов вискакувало чи то з хати, чи то з хліва і з розгону та вдоволенням вереском стрибало в коляску мотоцикла його оригінальної власниці.

Їхали обое обживати нове місце...

Останній вибрик «маладої» запам'ятався селянам тим, що Вася пробував із звичного розгону застрибнути до коляски мотоцикла, будучи вже розгодованим на данинських харчах річним кнуром. Отож, брюхнувся посеред коляски так, що й мотоцикла того старенького розвалив.

Після тієї оказії чужа «малада» таки покинула Данину.

(Зі спогадів сільських старожилів)

КОНТОРА ПОСЕРЕД ПОЛЯ

Колись, як буде написана повна, правдива й чесна історія колективізації українського села, цей епізод мусить посісти в ній окрему сторінку. Як приклад абсурдності, волонтаризму, дурості тодішніх керманічів у центрі й на місцях, їхньої байдужості до долі селян.

Кінець короткої в часі хрущовської відлиги збігся з початком утілення народженого в кремлівських кабінетах ще одного згубного експерименту над українським селом. З високих трибун оголошено було про повсюдний перехід на концентрацію і спеціалізацію сільськогосподарського виробництва. Ліквідовувалися не лише маленькі райони, а й окремі бригади, а то й колгоспи в невеликих селах. Власне, не ліквідовувалися, а приєднувалися, додавалися до когось уже й так великого.

Села, які потрапляли до розряду неперспективних, вважалися приреченими: там закривали медичні пункти, школи, пошту і телефон. Все зосереджувалося у більших селах, де розміщувалися правління укрупнених колгоспів. (До слова, нинішня ситуація із створенням територіальних громад практично один до одного повторює ту, яка

вже набула гострих форм у середині 70-х років минулого століття і яку пізніше довелося виправляти).

Зі складанням для затвердження в області списку неперспективних сіл у лосинівському кущі ніжинське начальство не мало мороки доти, поки не розгорівся скандал у Данині й Шатурі.

Спущену згори вказівку об'єднати ці два села в одне господарство в штики зустріли і данинці, й шатуряни.

У цих давніх близьких сусідів, крайні хати яких роз'єднує якихось 700–800 метрів данинського поля, добрі стосунки зіпсувалися віддавна. І це за умов, що тут численними взаємними одруженнями та заміжжям усе давно перемішалось. Однак місцевий патріотизм у кожній хаті за межею пограниччя рідного села вирував не на жарт. Причин тихої й тривалої ворожнечі було немало. Одна виникла вже за початкових радянських часів – відмова шатурян пристати на пропозицію данинців створити на початку 20-х років спільно з довколишніми хуторами волость із центром у Данині. І хоч до тодішнього волосного центру Володькової Дівиці шатурянам доводилося пішки долати до 12 кілометрів, пристати ближче «у прийми» до «старших братів» вони принципово не захотіли.

Тут же шатурянам пропонують, щоправда, вже з району, об'єднатися із сусідами в один колгосп. Будучи втричі меншою від Данини за всіма кількісними показниками (населення, земля, школи, магазини, бригади) Шатура швидко збагнула, кому загрожує неперспективність. Втім, на таке об'єднання вона була готова за однієї умови: якщо правління новоутвореного колгоспу міститиметься в Шатурі. Аргументи щодо такої пропозиції для данинців були «вбивчими»:

- а) шатурський колгосп ім. Чкалова – один із передових у районі, а данинська «Дружба» хронічно пасе задніх;
- б) колгоспна контора в Шатурі нова, простора, зроблена за сучасним проектом, а в Данині – розвалюється, бо склепана нашвидкуруч із підручного матеріалу ще по війні.

Цілком очевидно, що крапку в тій безперспективній суперечці мусило ставити районне начальство. Аби примирити розсварених сусідів, у Ніжині прийняли такі рішення:

- колгоспи «Дружба» (с. Данине) та ім. Чкалова (с. Шатура) об'єднати в одне господарство з назвою «Жовтнева революція»;

- структуру колгоспу становлять: три рільничі бригади з данинського боку і одна – з шатурського;

- спільну контору колгоспу побудувати посередині поля, яке розділяє ці два села;

- тракторне, автомобільне та комбайнове господарства об'єднати і для них спорудити коштом спільного колгоспу біля нової контори колгоспу виробничі приміщення;

- головою спільного колгоспу призначити шатурського голову Дерезенка.

Від того директивного рішення й почалися між сусідами нові «війни місцевого масштабу». Місце, де мали забити кілок для майбутньої контори колгоспу рівно посередині поля, перемиряли поперемінно з обох сторін тричі. Але першими кривду вчинили шатуряни. Вночі вони перенесли той кілок метрів на 150–200 ближче до свого села. Обман помітили данинці вже коли залили фундамент майбутнього спільного «білого дому». У відповідь останні відмовилися перевозити птахоферму у «чкаловські» стайні. Шатуряни тим часом одної ночі «сперли» з данинського гаража на свою територію один-єдиний на спільний колгосп комбайн нового покоління «Ростовець». Данинці, у віддачу на те, однієї ночі викрали із курника кривдників усіх курей – і своїх, і сусідських...

Розпочавши із скандалів та недовіри, специфічні сусіди спільно працювати на кінцевий результат так і не навчилися. Як і раніше, шатурська бригада була передовою, а три данинські – хронічно тягнули основні показники господарювання донизу. «Жовтнева революція» упродовж біль-

ше десятка літ вважалася в Ніжинському районі відсталим господарством. Лиш напередодні розвалу Радянського Союзу шатуряни добилися в області розірвання того не-нависного їм «колгоспного шлюбу», повернули собі свого улюбленого Чкалова в назві господарства. Відокремлений же від організованіших сусідів данинський колгосп затримав по собі спільну назву «Жовтнева революція». З тією назвою данинці й розвалили свій колгосп остаточно.

...Місце абсурдної «будови віку» посеред поля – великого, у формі букви «П», приміщення контори колгоспу, двоповерхового просторого ангару для колгоспної техніки, складу пально-змащувальних матеріалів, котельні) – добре проглядається з боку Степових Хуторів, коли їхати в ці краї з Носівки.

Ще донедавна ті добротні споруди з білої цегли незвично виднілися від битого шляху посеред урожайних ланів. Тепер там густий масив чагарників. Упродовж кількох років мешканці двох сіл дружно руйнували зведені за кошти їхніх батьків ці громадські приміщення, з труднощами витягуючи з допомогою кайл ніби навіки зацементовані цеглини. Лунали в обох селах тверезі, проте одинокі, голоси припинити те стихійне руйнування, будь що зберегти для історії ті приміщення. Була слухна пропозиція розмістити там районний будинок для одиноких пенсіонерів. Втім, у ту смутну пору місцеві «слуги народу» були перейняті пошуком шляхів власного збагачення, а не порятунку громадських справ. А безвладдя або слабкість влади, як відомо, творять хаос.

Ось така сумна і водночас повчальна історія данинсько-шатурської контори посеред поля...

(З розповідей колишніх колгоспників Данини і Шатури)

3

РОЗДІЛ

За 22—VI—1941 року

ДО ОКУПАЦІЇ

В одностайно прийнятій резолюції колгоспники с. Татарівки зобов'язалися ще тісніше згуртувати свої лави навколо більшовицької партії і вождя всіх трудящих товариша Сталіна. Дружною стахановською працею добитися високих показників у піднесенні урожайності всіх культур, добре закінчити прополку, добре підготуватися і провести збирання врожаю. По першому заклику партії і уряду усі як один зобов'язалися ринутися на ворога і стерти його з лиця землі.

(Із замітки лосинівської райгазети «Ударний Труд» про мітинг колгоспників села Татарівка 22 червня 1941 року)

ПОЛІТИКИ ПЕРЕДЛЯЮТЬ СВІТ

Найбільша в історії світової цивілізації за масштабами, руйнуваннями і загальними людськими жертвами, найтриваліша в часі війна, яка отримала назву Другої світової, почалася 1 вересня 1939 року. Розв'язала її фашистська Німеччина нападом на Польщу. Через три дні війну Німеччині оголошують Велика Британія та Франція. У світі починає формуватися антигітлерівська коаліція.

У цій самовбивчій спробі кровожерливих політиків у чергове переділити європейські кордони та збільшити сфери своїх впливів не стояло остеронь і керівництво СРСР. Уже 17 вересня того ж року радянські війська переходять кордон із Польщею, у результаті чого п'ять західно-українських областей (історично-етнографічні зони Галичина та Волинь), які за результатами Першої світової війни дісталися Польщі, повертаються до складу радян-

ської України. Трохи більше ніж через місяць керівництво двох тоталітарних держав – СРСР та Німеччини – підписує в Москві договір про ненапад. У додатковій частині договору, що була таємною, йшлося про розподіл сфер впливу цих двох країн на європейському театрі воєнних дій та після їх завершення. Країни Прибалтики (Литва, Латвія та Естонія), а також Польща, мали перейти під контроль радянського керівництва, що незабаром і було зроблено. В липні 1940 року, після введення в Прибалтику додаткових частин червоної армії там, під повним контролем Москви, відбуваються безальтернативні вибори; на початку серпня формуються прорадянські державні органи, які й направляють до Москви прохання про приєднання цих республік до складу СРСР. Того ж таки серпня 1940 року до складу СРСР переходять території Північної Буковини та Бессарабії, з яких утворюється Чернівецька область у складі України та Молдавська Радянська Соціалістична Республіка.

Таким було історичне тло, на фоні якого спробуємо відтворити картинку життя села Лівобережної України напередодні захоплення краю фашистськими військами, а також у період окупації та в перші роки після звільнення.

Основним джерельним матеріалом до цієї теми слугуватимуть підшивки лосинівської районної газети «Ударний Труд». Залучатимуться для аналізу зокрема ті публікації, в яких йтиметься про життя і працю колгоспників Данини, Шатури та інших сіл колишньої Ніжинської округи. Додатковим джерелом фактажу стануть і спогади сільських старожилів.

Напередодні війни, як і в попередні роки, знекровлене після репресій і голодоморів 20–30-х років чернігівське село продовжувало тяжко працювати. І продовжувало вірити обіцянкам влади, що незабаром життя стане кращим, що комуністичний рай уже не за горами. Орали здебільшого коровами та волами. Мішки і збіжжя носили на плечах. Конярська галузь після голодомору відроджувалася слабо.

Керівництво країни, яка пережила страшні лихоліття сталінських репресій та голодомору, продовжувало «закручувати гайки». Тепер, після знищення так званих ворогів соціалістичної революції зсередини, цьому закручуванню було інше пояснення – загроза війни.

Фактично непоміченим для читачів місцевої преси був опублікований у центральних друкованих виданнях Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самочинного похищення роботи робітників і службовців з підприємств і установ». Згідно цієї постанови, за прогул без поважної причини людина передавалася до суду, який призначався невідкладно. Вироком такого суду мало бути покарання на шість місяців виправно-трудова робіт з утриманням на користь держави чверті заробленої таким робітником платні. До в'язниці можна було потрапити і через добровільне звільнення без дозволу начальника та спробу переходу на іншу роботу.

Після впровадження в дію цього документа державні резерви, як і в тридцяті роки, все більше стали поповнюватися майже дармовою робочою силою. Щоправда, це стосувалося здебільшого населення міст. Селяни й далі були наміцно зв'язані колгоспною панщиною. Робочі дні, особливо на тваринницьких фермах та в гарячі сезони посадки, обробітку і збору врожаю, від початку були ненормовані, вихідних у колгоспі не існувало. Добровільно податися до міста також не виходило – українські селяни позбавлені були (фактично до кінця 60-х років ХХ століття) права мати паспорти, без яких на міську роботу влаштуватися було неможливо. Щоправда, пізніше, вже по війні, держава вимушено запровадила вихідцям із села так звані ліміти для роботи на промислових підприємствах, де не вистачало робочих рук. Це породило добре описане в літературі та показане в кінематографії явище «лімітників».

БУДУВАЛИ ДОРОГИ

Від початку 1941 року у Лосинівському районі влада розробляє заходи на виконання партійного рішення щодо збільшення товарів широкого вжитку та продовольства з місцевої сировини.

У числі «Ударного Труда» від 14 лютого під заголовком на всю першу шпальгу «Швидше здійснювати намічені заходи» вміщується своєрідна районна програма із цього питання. У ближчій перспективі у райцентрі та довколишніх селах передбачалося побудувати такі цехи: слюсарний, ковальський, ремонтно-бондарський, меблевий, мотуз'яний. Готувалися до відкриття дві майстерні: шкіряно-чинбарська і хрому та вичинки. Для Макіївки розробили проєкт нового млина, де, крім борошняного цеху, мали запрацювати олійний і круп'яний цехи. На заболочених землях у Богданівці, Галиці, Макіївці вирішили організувати торфорозробку. Кількість артілей шевців мала зрости до 56. Такі артілі, де селяни могли б на місці замовити індивідуальний пошив одягу, планувалося створити найперше в Лосинівці, Даніно, Рівчак-Степанівці, Галиці, Макіївці. У цій програмі значилися і відкриття таких важливих для забезпечення життєдіяльності селян місцевих підприємств як райпромкомбінат та три цегельні заводи, один з яких мав бути в Даніно.

Гострою проблемою для району ставало будівництво нових доріг. Через відсутність твердого покриття зв'язок з багатьма селами будь-яким, навіть гужовим, транспортом, місяцями, особливо в негоду, ставав неможливим. У проєкті на 1941 рік значилися два важливі відрізки: на південний бік – «Лосинівка – Сальне» (так починали пробивати надійну дорогу на Терешківку-Макіївку з виходом на київську трасу), і на західний – «Лосинівка – Рівчак-Степанівка» (з виходом на Носівку).

Наприкінці квітня, коли весняну грязюку на ґрунтових шляхах поміж селами завершували висушувати теплі вітри,

*Нову хату традиційно споруджували в селі толокою.
Світлина початку 40-х років XX століття*

саме на цих напрямках від райцентру приступили до кладки твердого покриття.

Висипку двох нових доріг ударними темпами оголосили як пріоритетну справу всього району. Тому всі колгоспи, незалежно від того, далеко чи близько були їхні землі до цих доріг, отримали свої кілометри, на які щодня слід було направляти не один десяток людей і не одну підводу. За умов, що в розпалі була посівна, такий додатковий доважок до щоденних клопотів у своїх господарствах, де не вистачало тягової сили, влаштував не всіх.

Найбільше невдоволення проявили данинці і шатуряни. Відколи їх роз'єднали з колишнім волосним селом Володькова Дівича і перепідпорядкували після 1934 року з Носівки до Лосинівки, ці два села почувалися в новому районі бідними родичами. Їх, точніше, їхню працю в колгоспах,

де треба, а де й не обов'язково, продовжували критикувати – з районних трибун, зі сторінок газети. Втім, що стосувалося доріг, в окрузі таки всі знали, що найгірше було діставатися в усі часи саме в Данину і Шатуру. І однаково, з якого боку, – Ніжина, Носівки чи Лосинівки. Вередлива й непередбачлива річка Дівиця, основне русло якої приходилося на шатурсько-данинську територію, від ранньої весни наповнювала численні тутешні рудки, які ніби спеціально обперезали ці два села, роблячи їх недоступними для перевізників на будь-яких колесах.

Шатуряни й данинці на початку порадили, коли довідалися, що в районі приймається якась програма будівництва нових доріг. Були переконані, що вони потраплять туди передусім, бо де вже гірше було з тими шляхами? А вийшло, що їх знову зневажили, обрали більш потрібні для району напрямки.

Тому й не дивно, що отриману зверху директивну вказівку виділяти щодня робочу силу і транспорт для спорудження далеких від рідних домівок кілометрів керівники трьох місцевих колгоспів у Данині і двох – у Шатурі вирішили бойкотувати. Про це довідуємося із газетних повідомлень з фронту «дорожніх робіт», які постійно вміщувалися упродовж травня 1941-го на сторінках райгазети.

Так, у репортажі «На ділянці Лосинівка – Сальне» йдеться про те, що тут працює аж дев'ять колгоспів. І більшість змогла гарно організуватися. Скажімо, бригада лосинівського колгоспу ім. Чапаєва виконувала денні норми на 126,8 відсотка. Щоб обійти чапаївців, їхні односельці з колгоспу ім. Щорса стали виходити на свою дільницю не о 7 ранку, як вимагали, а на годину раніше. Кожен прагнув вийти в передовики. А найкращими були О. Назаренко, який удвічі перекирвав денну норму, та Д. Косуха (відсоток виконання завдання дійшов до позначки 166). До гурту тих, хто отримав завдання працювати на сальнянському напрямку, потрапив і данинський колгосп ім. Петровського. Як працював, таку оцінку й вистав автор репортажу: «Від-

стає данінський к-п ім. Петровського, який денну норму виконує на 53,5% і зайняв по ділянці останнє місце».

Шатурян «заслали» недалеко від дому – на рівчачківський напрямок. І якщо данинці на «чужій дорозі» хоч наполовину виконували свій план, то шатуряни працювали на такій же, як мокре горить. Тому й отримали незадовільну оцінку та ще й таку нотацію зі сторінок газети, яка адресована була передусім голові колгоспу ім. Чкалова тов. Романченку: «Голова не знає, коли посилають будувати цей шлях своїх колгоспників. Тому не дивно, що бригади з цього колгоспу, які працюють на цьому відрізку шляху, не забезпечені продуктами харчування людей, ні фуражем для коней. Замість того, щоб працювати, колгоспникам приходиться все поглядати в бік Шатури, чи не везе хто фуражу для коней та продуктів».

ДОВГОНОСИК

Із середини квітня й до кінця червня на сторінках газети більшає публікацій про польові роботи на обробці цукрового буряка. Ця культура в районі була однією з найголовніших, оскільки цукор, як і хліб, були стратегічними продуктами радянської держави. Значний обсяг і хліба, і цукру відправляли на експорт, як це було і за часів царської Росії. Але саме в передвоєнну пору на молоді паростки буряку напало таке нашестя вічного ворога цієї культури – довгоносіка, що, здавалося, врятувати посіви може тільки чудо.

Влада через свою газету оголошує бій довгоносіку. Ця проблема стала навіть темою передової – «Провести всі заходи по боротьбі з довгоносіком» (число за 18 квітня). В частих повідомленнях із місць ідеться про численні приклади справжньої трудової звитяги селян у перевиконанні встановлених зверху норм. У замітці «Перевиконує норми» за підписом П. Каложного серед передовиків згадуються і данінські прізвища: «Колгоспниця артілі ім. Ворошилова (с. Даніно) з бригади Євтушенка П. А. Сардак С. П., працюючи на копці ловчих канавок для довгоносіка, щоденно

перевиконує норми виробітку. Вона копає за день по 100-120 м цих канавок при нормі 80.

Втім, позитивна інформація з Данини на сторінках цієї райгазети, як і раніше, в першій половині 30-х років, зі сторінок «Червоної Носівщини», зустрічається вкрай рідко. Данинці віддавна звикли до критики. Ось і в червневому випуску «Ударного Труда» йдеться про те, як погано тут організували проривку буряка: «У колгоспі ім. Шевченка (Даніно) ганебно затягнули проривку цукрового буряка. З посіяних 90 га прорвано лише 47. Особливо відстає четверта бригада, бригадиром якої є Кательницький. Тут прорвано лише 7,5 га. Не слідкують за якістю. Через те, що в ланках Дворської Пріської та Дворської Параски проривку проводили неякісно, цю роботу прийшлося переробляти». Ця замітка під назвою «Затягнули проривку» підписана мешканцем Данини І. Вискірко.

25 травня 1945 року з районного центру виряджали групу передовиків «соціалістичного тваринництва» (так це раніше називалося) у складі 19 чоловік в Москву на Все-союзну сільськогосподарську виставку. То була одна із пропагандистських акцій, яка прославляла радянський спосіб життя. Серцевиною цієї акції була теза про те, що за самовіддану працю на благо Батьківщини рідна партія і товариш Сталін обов'язково винагородять такого передовика. Кількаденна безкоштовна поїздка до столиці всіх радянських народів була однією з таких винагород.

Варто згадати для історії кілька імен достойних сільських трударів, які в нелюдських умовах справді звершували в ті часи трудові подвиги. Серед тих, хто поїхав на виставку, – свинарка лосинівського колгоспу «Ленінський шлях» Марія Лаврінець (упродовж чотирьох років поспіль одержувала від кожної свиноматки по 22 поросят), доярки яхнівського радгоспу ім. Щорса Параска Андруша (за 1940 рік надоїла вручну по 3800 літрів молока від кожної корови своєї групи), Марія Струк (її показник – по 3500 літрів молока). На той час такі показники були вкрай рідкісними.

У складі тієї делегації – доярки, телятниці і свинарки з Галиці, Татарівки, Лосинівки.

Щоправда, в іншому матеріалі цієї ж газети (а саме – в передовій статті) йдеться про те, що в Москву на сільсько-господарську виставку відрядили також і групу передових рахівників району. За кількістю вона була майже такою ж, як і передовиків «соціалістичного тваринництва» (16 чоловік). У першій трійці автор передовиці називає рахівників Омелька Калюжного (колгосп ім. Шевченка, с. Даніно), Кирила Петрика (колгосп «Червоний прапор», с. Галиця), Івана Зінченка (колгосп «Світанок комунізму», с. Путостинне). Про данинського рахівника читаємо тут таке: «Хоч рахівничий штат цього року в колгоспі ім. Шевченка скоротився, але Калюжний О. П. і сам вправляєється провести вчасно всі записи».

Цікаво, що в цьому переліку передових рахівників Лосиніського району – усі чоловіки. Виходить потішно-сатирична картинка, як у популярній свого часу класичній радянській комедії Олександра Коломійця «Фараони», де в одному окремо взятому колгоспі жінки працювали на фермі та полі, а чоловіки обліковували їхню працю в конторі колгоспу.

ВИКАЧУВАННЯ ДЕРЖПОЗИКИ

Цитована вище передова стаття має такий ідеологічний і далекий від правди зачин: «Соціалізм – це передусім облік, – так учив В. Ленін. Цьому нас завжди учить і наш великий Сталін. Колгоспи нашого району, як і всього Радянського Союзу, з кожним роком здобувають все більші успіхи в піднесенні і розширенні свого господарства. Тому всьому слід давати чіткий облік».

До речі, передова стаття про значення обліку і контролю в житті села вийшла в світ за два дні до початку оголошеної Гітлером війни проти Радянського Союзу.

Читати це число газети без особливого емоційного пере-

живання сьогодні не можна. На поріг дому уже стукалася війна, яка була неминучою, до якої слід було готуватися заздалегідь. Місцеві партійні начальники через свою пресу, яка завжди слухняно виконувала всі вказівки представників сталінського партійного проводу, зобов'язані були говорити з населенням мовою правди, якою б гіркою вона не була. Газета передусім мала готувати свого читача до життя в умовах війни. Однак цього не було ні перед раптовою окупацією всієї України, ні після. Ідеологічні лозунги, політична тріскотня, нотації і заклики, цифри і показники, критичні стріли і категоричні вказівки, розноси для відстаючих і тих, хто не впорався з тими показниками, – ось чим переповнене останнє число передостаннього мирного дня українського села – 20 червня 1941 року.

На всю першу сторінку цього числа – черговий категоричний заклик до читачів: «Всі як один передплатимо позику Третьої П'ятирічки». Отож, практика добровільно-примусового викачування із селянських господарств останнього добра продовжувалася. І якщо у 20–30-х роках таким був хліб, так на початку 40-х – останні копійки. Питання про хід реалізації державної позики в селах району було чи не головним для газети. От і в аналізованому числі газети про це – відразу дві шпальти. Подається аналіз у розрізі кожного колгоспу, кожної сільської ради. Ось короткий витяг: «Успішно проходить позика в колгоспах «Комінтерн» (Шняківка), де охопили підпискою 287 чол. на суму 31705 крб., ім. 1 травня (Макіївка) – 210 чол., ім. Чапаєва (Макіївка) – 200 чол. Відстають у реалізації позики села: Даніно, Сальне, Галиця, Леонідівка, Вікторівка».

КОНЦЕРТ В ОСТАННЮ МИРНУ НІЧ

Втім, якщо облишити всю ту ідеологічну обробку, якою селяни нерідко ігнорували, а то й мовчазно зневажали, то зі сторінок цього числа можна розгледіти й інші грані сільського життя, що існувало поза межами колгоспу.

Такою не ідеологічною вийшла четверта шпальта газети. Тут здебільшого вміщувалися оголошення. Прилуцький ветеринарний технікум запрошував випускників сільських шкіл Лосинівщини подавати документи до вступу на перший курс. Усіх обіцяли забезпечити гуртожитком та надати добре харчування в технікумівській їдальні. Можна було не їхати до Прилук для здачі документів, а надіслати їх поштою. У цьому випадку до конверта просили додавати поштових марок на 30 коп.

Хвилю емоційних асоціацій викликає, скажімо, ось це рекламне оголошення, подане на завершення четвертої шпальти «районки». Повідомлялося про концерт капели бандуристів під керівництвом Л. А. Чика. Він мав відбутися в районному колбуді в суботу, 21 червня, о 10 годині вечора. Ціна квитків – від 1 до 3 крб.

Перед очима неважко уявити картину. Зала райколбуду того теплого червневого вечора вкрай переповнена. Злагожене тремтіння натягнутих струн бандур і тужливо-бравурні слова народних пісень в час того концерту, що розворушив душі численних слухачів, закінчився за північ. Та молодь, як зазвичай і в інші суботи, не поспішала розходитися по домівках. Теплої літньої ночі хлопці й дівчата розбрелися довкола клубу, в Шевченковому районному парку, що поруч, або й далі понад річечкою Лосинівкою, що споконвіку тихо й безжурно несе свої води до данинської Дивиці. Вони зазвичай весело й голосно спілкуються між собою: мріють і будують плани за завтра, жартують, співають. Хтось обговорює сценарій випускного шкільного балу чи нову сукню до нього. Хтось, можливо, вперше відважився поцілувати свою дівчину. Хтось признався в коханні...

Погляньмо на годинник, коли скінчився той концерт бандуристів. Перевалило за північ. Стрілки годинника вказували на початок нового дня – 22 червня. Над Лосинівкою та її найближчими сусідами Даниною й Шатурою виплітала свої чарівні шати тепла й зоряна літня ніч. Остання мирна українська ніч.

До початку бомбардування німецькими літаками Києва, а згодом і західних районів Чернігівщини, залишалися лічені години...

ВІЙНА БЛЯ ПОРОГУ ДОМІВКИ

Німецькі бомбардувальники, безперешкодно прорвавши радянське небо на польсько-радянському кордоні, випустили перші важкі бомби на Київ 22 червня 1941 року о четвертій годині ранку. Знайомим мільйонам людей голосом диктора Левітана по всесоюзному радіо Москва о шостій годині ранку оголосила про початок війни. Лосинівська районна газета «Ударний Труд» повідомила мешканців району про початок війни в числі, що побачило світ 24 червня. Це число, як і всі попередні, доправлялося в села району разом з іншими газетами та журналами (обласними, республіканськими і центральними) традиційно по полудні.

Перегорнемо й ми чотири сторінки цього, тепер уже єдиного архівного, числа газети, аби бодай приблизно відчувти ту атмосферу тривоги, страху й невизначеності, що панували тоді в селі. Газета вийшла під набраною великим шрифтом закличною і дещо заспокійливою «шапкою»: «Німецька фашистська кліка напала на нашу країну. Більшовицькою організованістю, зміцненням дисципліни праці відповімо на вихватку кровожерливих фашистів. Ворог буде безпощадно розгромлений».

Під цією інформацією подано текст виступу по радіо заступника Голови РНК СРСР і народного комісара закордонних справ товариша Молотова В. В. за 22 червня та три Укази Президії Верховної Ради СРСР: «Про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного становища», «Про затвердження положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному становищі і в районах воєнних дій» та «Про мобілізацію військовозобов'язаних». В останньому указі йшлося про те, що мобілізації підляга-

ють військовозобов'язані, які народилися з 1905 по 1918 рік включно.

Першим днем мобілізації вважався день 23 червня 1941 р.

Цікава деталь: це число газети прийшло до передплатників у вівторок по полудні, коли село вже провело раннього ранку своїх чоловіків-захисників на фронт. За не уточненими даними, в той день було відправлено з Данини на збірний пункт залізничної станції Ніжин понад півтисячі чоловіків віком від 23 до 36 років. Тоді ні ті призовники, ні їхні батьки, дружини, діти, наречені не могли й здогадуватися, що ця страшна війна триватиме майже чотири роки, а в село після її закінчення пощастить повернутися, здебільшого пораненим, рідко – цілим, лиш кожному шостому.

На другій шпальті цієї газети під заголовком подано добірку матеріалів про мітинги, які влада організувала в кожному селі 22 червня.

Скажімо, в Лосинівському райколбуді зібралось в той день близько 500 трудящих села – колгоспників, робітників і службовців.

Ось як передає газета атмосферу мітингу в Макіївці, де зібралось понад 300 колгоспників: «З ненавистю до кровожерливих фашистів і з любов'ю та відданістю справі соціалістичної батьківщини, справі комуністичної партії і вождю народів товаришу Сталіну звучали слова виступаючих тт. Довгопола О. В., Окостня Й. К., Кобка П. О».

Варто навести ще два витяги з репортажів про такі мітинги.

У Вікторівці:

«У прийнятій резолюції колгоспники зобов'язалися з ще більшим піднесенням працювати на колгоспних ланах...».

У Татарівці:

«В одностайно прийнятій резолюції вони зобов'язалися ще тісніше згуртувати свої лави навколо більшовицької партії і вождя всіх трудящих товариша Сталіна. Дружною стахановською працею добитися високих показників у

піднесенні урожайності всіх культур, добре закінчити прополку, добре підготуватися і провести збирання врожаю. По першому заклику партії і уряду усі як один зобов'язалися ринутися на ворога і стерти його з лиця землі».

Переконаний: кожному нинішньому читачеві ось цих цитат, – молодому і старшому, хто знайомий із історією України бодай зі шкільних підручників, – буде незатишно на душі. Як і в страшні 20–30-ті роки, в цих текстах знову те ж: фальшиві, бездушні, далекі від реальних справ, пусто-порожні ідеологічні фрази, що вже не викликали в простих людей ніякої довіри. Знову – заклинання у вірності рідному товаришу Сталіну й тверді запевнення «стерти ворога з лиця землі».

– Чим? – могли тоді запитати на мітингах згорьовані селяни, якби були сміливіші. – Зношеними на фермі вилами чи обезсиленими від щоденної непосильної праці руками?

Складається враження, що працівники газети, які готували до друку такі «репортажі» з місць, зовсім не орієнтувалися в тому, яку реакцію викликатимуть у сільських читачів такі тексти. Втім, тодішні газетярі були всього лиш «підручними партії» й сліпо виконували передусім її вказівки, видаючи бажане за дійсне.

Як і раніше, організатори мітингів (зазвичай це були уповноважені представники райкомів, яких партія масово направляла в села для безумовного проведення своєї лінії) давали виступаючим заготовлені наперед папірці для їх озвучування. Такі організатори справді навчилися вкладасти в уста селян партійну програму дій (як у випадку обіцянки «добре підготуватися і провести збирання врожаю»), але нездатні були реально оцінити ситуацію й бути справжніми провідниками мас тоді, коли цього гостро потребував критичний момент.

Відбувши акцію з організованими мітингами, районні газети й далі продовжували «експлуатувати» виробничу тему: повідомляли про перевиконання виробничих норм,

закликали посилити соціалістичне змагання у трудових колективах. Типовий приклад: на четвертий день війни в числі від 26 червня вміщується замітка «Перевиконанням плану зміцнимо свою вітчизну». Йдеться про будні міжколгоспної артїлі з ручної вишивки «Стахановка»: «Найкраще і далі працює Данінська бригада (бригадир Дворська П. Р.), де піврічний план перевиконаний. Кращі показники в цій бригаді мають вишивальниці Сердюк М., Шимка Т., Литвин О., Яловська О. Перевиконали піврічний план і шатурська бригада (бригадир Сюр М.), а також рївчак-степанівська та гармашська бригади».

Та ворог був уже на порозі. Радянські війська відступали, а населення залишалося на поталу окупантам. І відповіді на запитання: що робити на випадок, коли ворог захопить села району, не давали селянам ні газета, ні численні начальники з колгоспу чи райкому, без вказівок і контролю за виконанням яких досі не обходилося жодне найдрібніше діло в полі чи на фермі. Тепер про села просто забули. І в цьому селяни вчергове переконалися, коли залишилися сам на сам у виконанні недолугої вказівки того ж райкому партії терміново евакуюувати все колгоспне майно в... Саратовську область.

ЕВАКУАЦІЯ

У численних виданнях радянської доби, присвячених перемозі радянського народу в роки Другої світової війни, тема евакуації на початку війни або замовчується, або подається в загальних бравурних тонах, без посилання на реальний стан справ. Скажімо, в енциклопедичному словнику «Чернігівщина», виданому з маркою «Української Радянської Енциклопедії» напередодні розвалу СРСР, в 1990 році, ця болюча тема означена двома штампованими реченнями в дусі кращих фальшивих зразків радянської пропаганди: «Як і весь радянський народ, трудящі Чернігівщини піднялися на захист Батьківщини... Прове-

дено часткову евакуацію в східні райони країни населення, а також промислового устаткування, колгоспної худоби тощо».

А тепер спробуємо на реальних фактах показати, як організовувалася та «евакуація колгоспної худоби тощо» у розрізі одного чернігівського села.

На початку – штрих до загальної картини, на фоні якої це все відбувалося.

Німецькі війська увійшли у Чернігів 9 серпня 1941 року, а 20 серпня окупували всю область. У результаті тривалого ігнорування вищим політичним проводом країни сигналів радянських дипломатів про реальність планів Гітлера розпочати війну проти СРСР вже в ближчому часі, а також фактичного обезглавлення верхівки радянських збройних сил під час численних чисток із другої половини 30-х років у її рядах «ворогів радянської влади» червона армія, як і країна в цілому, виявилася не готовою до війни.

Давши наказ спішно відступати на схід, радянське керівництво залишало напризволяще мільйони своїх співгромадян. Більше того, не дбаючи про те, як воно буде виживати в умовах окупації, з Москви надходить вказівка спішно евакуйовувати все майно, що було в колгоспах. Йшлося про те, щоб із села вивезти всі продуктові запаси, всю живність і всю техніку, аби нічого не залишити окупантам. Для колгоспів Лосинівського району місцем евакуації була визначена Саратовська область.

Головою данинського колгоспу ім. Шевченка на той час був Григорій Татаренко. Йому та кільком членам правління й довелося самим приймати непрості рішення про те, що евакуйовувати, якими силами і яким способом. Справа в тім, що ніяких узгоджених дій у цьому питанні влада не передбачила. Вона тоді сама вже була на колесах. Колгоспникам доручили діяти «за обстановкою».

Чи то запізно було передано вказівку з району, чи в Данині, як завжди, не поспішали виконувати будь-які вказівки зверху й чекали на інші, але та фатальна евакуація готу-

валася вже після того, як десь із-за рівчацького боку Шатури вже доносилися залпи канонад. То наступали німці. Радянські війська залишили територію району ще кілька днів тому.

Евакуувати колгоспне добро в невідомість було доручено 25-м данинським колгоспникам. То були здоровіші чоловіки й жінки, здебільшого молодшого віку, яких не призвали в армію. Шестеро з них були на конях. Інші 20 – піші. З-поміж таких був і 17-річний юнак Іван Коваль. На момент збирання матеріалу до цього розділу книги він залишався в Данині єдиним живим свідком і безпосереднім учасником тієї драматичної евакуації. Тому його спогади стали першорядними в написанні цих сюжетів.

Самочинно складений початковий маршрут слідування цього обозу був таким: Данина – Лосинівка – Талалаївка з виходом правобіч цього села в напрямку на Ічню і далі – на московську трасу.

Що ж мали супроводжувати ці люди з максимальною швидкістю далеко вглиб Росії?

За спогадами Івана Ковалю, три підводи були вщерть завантажені мішками із борошном та зерном (машин тоді в колгоспі не було). Ще на двох підводах умістилося в бідонах усе вчорашнє і ранкове молоко з тваринницької ферми. На початку обозу поставили два наявні в колгоспі гусеничні трактори (тоді основна техніка знаходилася в МТС). За головою колони мала йти колгоспна череда: близько двох сотень корів і телят.

Рано-вранці, після ранкового доїння, рушили із села. З курявою, гамором, нерозберихою, острахом, плачами родичів, ревінням худоби.

Рух той несподівано уповільнився на межі, що відділяла данинські й лосинівські землі. Мудра і сильно налякана колгоспна череда, що звикла пастися лише по один бік «кордону», видно, зрозумівши, що спрямовують її на «чужину», пустилася врозтіч, норовила вертатися назад, до села. Найбільше дісталось тоді пішим погоничам. Голо-

Іван Іванович Коваль із головою організації ветеранів війни і праці Данинської сільради Парасковією Іллівною Кошмою

вним із них був Михайло Калюжний (Світенків). А «бойовими» помічниками значилися Іван Коваль, Степан Мірошник і Татарчук.

Не описати пригод і тривог, які випало перенести цим людям на початковому шляху тієї евакуації.

Перша біда спіткала обоз під кінець другого дня мандрів – за Талалаївкою. Колгоспна череда «підхопила» десь дорогою ящур – страшну інфекційну хворобу, яка миттєво поширюється і косить корів. Слід було б терміново вибракувувати хворих тварин на ранній стадії; заслаблх, за тодішніми приписами, – добивати й закопувати. Однак у групі обозників зоотехніка не виявилося, визначати хворість тварини «на око» не виходило. Отож, продовжували гнати всіх підряд. Тих корів чи телят, що падали, залишали напризволяще.

Ще одна непередбачувана зупинка була під Іржавцем, вже на ічнянському боці. Обіч ґрунтового тракту у полі

стояв підбитий наш «кукурузник». Так називали в народі малий літак, кабіна якого була розрахована лиш на одного пілота. Поранений льотчик-червоноармієць просив про допомогу. Слід було вручну підкотити поламану триколісну машину по рихлому буряковому полю до яру і звідти спробувати розігнати з розбігу, аби мотор завівся. Морочилися з тим «кукурузником» кілька годин, але нічого не виходило. Мотор мовчав. Мусили покинути льотчика напризволяще.

Вже рахували кілометри до наступного привалу та прикидали, за скільки часу доберуться до Конотопа. Однак... Подальшу евакуацію довелося припинити. Назустріч обозу, з боку Ічні, їхали німецькі мотоциклісти.

Таким чином, поки данинці вибиралися ті три дні дургорядними шляхами на більш-менш пристойний твердий шлях східної частини Чернігівщини, який виводив на московську трасу, вся область уже була окупована завоєвниками. То тут, то там пролітали в небі літаки в напрямку Москви. Й не можна було розібрати, чиї вони і чи не почнуть бомбардувати розшарпану, і вже зовсім не організовану колону одинокого бідного колгоспу.

Втім, німці той селянський обоз не розстріляли. Один з офіцерів показав протягнутою рукою в протилежний бік руху обозу і ламано вимовив два слова: «Гут, домой!».

В село «евакуатори» поверталися різними шляхами і різними групами – так виявилося легше гнати худобу. З усього великого стада колгоспних корів, яке районне партійне начальство наказало доправити до Саратова, в Данину вдалося повернути менше третини.

ПІД НІМЦЯМИ

Даємо вам можливість швидко і якісно зібрати урожай; зерно можете звозити або на колгоспний тік, або по домівках; берете додому хто скільки зможе; на потреби нашої армії цього року нічого здавати не будете; корів і коней із колгоспних стаєнь можете розібрати по домівках, аби вони не подохли; якщо бажаєте господарювати в колгоспі, не будемо заперечувати; хто захоче працювати на полі індивідуально, комендатура наділятиме таку землю з колгоспних землеволодінь; відкривайте свою церкву і молитесь Богу своєю мовою – ми не будемо заважати.

(З виступу німецького офіцера
на сході села Данина в серпні 1941 року)

П'ЯТЬ БОМБ НА СЕЛО

За рівно два роки окупації села німцями від вересня 1941 до вересня 1943 селяни мало що знали про війну. Новинам від німців не довіряли, а про долю своїх, хто пішов на фронт, не мали жодної звістки. Не пам'ятають старожили, щоб якісь українські газети, що виходили за підтримки німців, потрапляли в село. Може, на ту пору й відчули селяни одну з переваг своєї Богом забутої території посеред болотистих рудок на пограниччі між Поліссям і Лісостепом – в глухому закутку від твердих доріг та в даліні від більших міст: тихо, спокійно, повільно.

Отож, не бачив ніхто в селі ні танків, ні пушок. І при відступі, і при наступі наших ніякі військові частини через село не проходили. Втім був один випадок із відступаючими радянськими солдатами.

Було то надвечір 12 серпня. Ця дата багатьом запам'ята-лася тим, що вранці всім селом проводжали на евакуацію в російській Саратов колгоспну худобу та продукти. А надвечір у село раптом із боку Шатури заїхало три машини з радянськими солдатами. Зупинилися вони на церковному майдані й готувалися на ночівлю довкола церкви. Люди на radoщах стали зносити їм їжу, розпитувати. Однак солдати були неговіркі. І з пригощанням також не склалося. Вояки раптом по команді стали готуватися до виїзду. За якусь мить за тими машинами лиш курява піднялася.

А під ранній ранок на село впали п'ять німецьких бомб. У селі відразу здогадалися про причини ранкового нальоту двох німецьких літаків. Цілком очевидно, що німецька розвідка, яка десь була поруч, виявила роту радянських солдат у бічному від твердих доріг селі, але з висилкою літаків запізнилася. А били точно в ціль – саме туди, де планували залишитися на ніч червоноармійці.

Про ті п'ять бомб, що несподівано впали на село, 13 серпня 1943 року, Ольга Петрівна Калюжна, 1934 року народження, згадує так:

– Перша розірвалася на городі у Рябенькових. Друга – поруч із нашою хатою. Моя мати Свирид Лисавета Омелянівна встигла перед вибухом схопити мене та привалити до землі. Ми вціліли, а корову зачепило – мусили дорізати перед обідом. Третя і четверта бомби впали прямо в центрі села – між сільрадою, церквою і сільмагом. А п'ята розірвалася на Шинковій, між Копитком і Шкрябовими.

Про вбитих моя співбесідниця каже, що на власні очі бачила, як дід Заряда тримав посеред свого двору у руках за коси голову своєї жінки Марусі Калюжної – від бомби її тіло рознесло, залишилася одна голова.

І то була не вся трагедія цієї родини. Тіло кількамісячного хлопчика, якого молода мати тримала в руках, також було розшматоване. А дві старші доньки – Галька і Приська, що знаходилися в дворі подалі від матері, відбулися легки-

ми пораненнями: у Гальки відняло пальці ніг, а Пріську контужено.

Усього ж під час того ранкового нальоту німецьких літаків на Данину від вибуху бомб загинуло 12 мешканців. Їхні імена віднаходимо в тритомному виданні «Книги скорботи України». Тут, у третьому томі, де перелічені ті з Менського, Ніжинського, Прилуцького районів Чернігівщини, чиї смерті пов'язані з війною. З данинців тут, окрім згаданих двох Калюжних, ще десятеро: Полтавець Євгенія Кузьмівна та Полтавець Іван Корнійович (1883 р. н.), Процько Григорій Федорович, Процько Микола Федорович (1927 р. н.), Татаренко Варвара, Татаренко Федір, Татаренко Ганна (Ольга) Федорівна (1928), Татаренко Марія Федорівна (1924), Татаренко Тетяна Федорівна (1936), Шимко Домнікія Іванівна (1923).

Бог уберіг тоді знаменитий Данинський Свято-Троїцький храм від німецьких бомб, але не вберіг згодом від своїх комуністичних прислужників.

НІМЦІ СКЛИКАЮТЬ СХОД

За спогадами тих, хто переживав німецьку окупацію вдома, німці квартирували не в кожному селі. Найближча німецька комендатура, влада якої поширювалася на Данину та Шатуру, знаходилася в Лосинівці. Окупанти навідувалися в ці села, здебільшого, з okazji, які стосувалися організації життя самих селян чи здавання від громади продуктів на потреби німецької армії.

Уже через кілька днів після окупації краю, всередині серпня, було оголошено сход села. На відміну від сходів у давнину, де участь представника кожного двору була обов'язковою, про що записували в протокол, вказівки з Лосинівки щодо обов'язковості не надійшло. Збирали на традиційному місці – церковному майдані. Ішли на сход ті, хто хотів. А оскільки селянська цікавість переважила

можливі небезпеки, майдан був переповнений. Здебільшого жінками і дітьми.

На імprovізованій сцені, якою слугувала воєнна вантажна машина з опущеними бортами, – німецький прапор. Обіч – кілька мотоциклів, якими приїхали окупанти з колишнього райцентру. Високий чин піднімається на кузов у супроводі чужої перекладачки. Перекладачка, до речі, говорила не російською, а українською мовою. Як засвідчують історичні документи, мовне питання було принциповим для організаторів нового ладу на українських теренах. На таких сходах окупанти підкреслювали, що вони визволили селян з-під московсько-більшовицького поневолення і тепер пропонують жити за законами вільної Німеччини і вже у вільній від ненависних селянам більшовиків Україні.

Виступ офіцера був по-німецьки чітким і коротким. Ось головні тези з того, що запам'яталося старожилам – безпосереднім учасникам першого «німецького» сходу села:

– *перше*: даємо вам можливість швидко і якісно зібрати урожай (ячмінь на колгоспних полях уже лежав у покосах, але люди боялися його звозити на обмолот, бо не знали, що буде з тим колгоспним майном – *М. Т.*);

– *друге*: для кращої організації жнив пропонуємо створити групи з 10 чоловік, за якими закріплюється певна частина поля;

– *третє*: зерно можете звозити або на колгоспний тік, або по домівках; берете додому хто скільки зможе; на потреби нашої армії цього року нічого здавати не будете;

– *четверте*: корів і коней з колгоспних стаєнь можете розібрати по домівках, аби вони не подохли;

– *п'яте*: якщо бажаєте господарювати в колгоспі, не будемо заперечувати;

– *шосте*: хто захоче працювати на полі індивідуально, комендатура наділятиме таким землю з колгоспних земельоводінь.

Хтось із юрми несміливо запитав про церкву. На те німецький офіцер спокійно відповів: «У вас, наскільки я знаю,

тут зерносклад. Готуйте церкву до відкриття, шукайте священника і моліться Богу своєю мовою – ми не будемо заважати».

Оторопіли від почутого селяни не йняли віри. І це після таких пережитих мук, пов'язаних із насильницькою колективізацією, розкуркуленням, гонінням за українську віру, колгоспною зобов'язалівкою, неоплачуваними трудовнями і принизливою зрівнялівкою.

Цілком очевидно, що ідеологи Гітлера тонко вловлювали ті проблеми, які створила більшовицька влада в українських селах, виконуючи ленінсько-сталінські вказівки щодо суцільної колективізації та відбирання решток хліба, що призвело згодом до масового голодомору українців. На цьому й вирішила зіграти німецька окупаційна влада, задоброючи відразу українське селянство.

Втім, на початку все складалося так, як було озвучено на сході. Особливо в частині поділу урожаю з колгоспних полів. За спогадами того ж Івана Івановича Коваля, він сам ледь встигав носити носилками на плечах із колгоспного поля ячмінь, набраний з покосів. Хто не лінувався, заповнив того літа збіжжям усі домашні комори. Поділ зерна на колгоспному точку також, за його свідченнями, був чесним.

Проблеми в селі почалися із самоправством настановлених німецькою комендатурою поліцаїв.

ПОЛІЦАЇ

Зазвичай поліцаїв німці ставили з місцевих. За якими критеріями відбиралися кандидатури, які функції вони мали виконувати, як звітували про свою роботу в комендатурі, хто і як контролював їхню діяльність, – про це жодного документу в місцевих архівах не залишилося.

Точного обліку поліцаїв у селі, як і їхнього персонального складу, в Данині ніхто й ніколи не вів. На тому першому «німецькому» сході їх ніхто не обирав і ніяких прізвищ не озвучували. Цілком очевидно, комендатура робила це

таємно. Той же Коваль згадує, що на початку «поліцаїв у селі було багато, а далі якось вони кудись порозбігалися».

Стверджувати, що добровільно служити німцям ішли передусім ті, хто був ображений або утиснутий радянською владою, також не можна. Бо серед поліцаїв були і колишні незаможники, і бідняки та батраки. Тут, очевидно, відігравали роль передусім моральні якості мешканців села. Наверх вилізли владолюбці, користолюбці і пристосуванці. А в умовах, коли контролери-німці постійно перебували поза межами села, дехто з нових «стражів порядку» за надійними спинами німців, вів себе напrawdę нахабно. Заходить, було, такий «крутий» із німецьким автоматом на грудях, скажімо, на досвітки, і викликає котрогось із хлопців-суперників, оголошуючи при всіх: «Ось цей Іван уже нажився. Виходь, я тебе розстріляю».

Саме поліцаї, а не німці, по-справжньому грабували своїх односельців, прикриваючись потребами своїх начальників-роботодавців із Лосинівської комендатури. Виносили без розбору з дворів селян курей, гусей, брали й відгодованих свиней. За спогадами моєї бабусі Олени, батькової матері, особливо противними й жорстокими були поліцаї в Шатурі. Один із таких унадився, було, до її хати, поки не повиносив усе із скрині, – святочні рядна і все те цінне, що зберігалось, мов скарб, у тих прадавніх оберегах роду.

Одним із головних завдань сільських поліцаїв було забезпечення виконання рознарядки на «остербайтерів» – дужих хлопців і дівчат для відправки на роботи в Німеччину. Зазвичай, за наперед складеними поліцаями і затверджених старостою списками, так званих вільнонайманих збирали з речами біля сільських управ, де вже стояла прислана з Ніжина вантажна машина з кількома автоматниками на кузові. Втекти можна було лише з товарняка, який періодично відправлявся із залізничної станції.

Про те, як втікали від трудових повинностей хлопці й дівчата з ніжинських сіл, мені не раз розповідала тітка Ка-

теріна, батькова сестра, 1914 року народження, ще задовго до того, як я почав збирати матеріал до цієї книжки. Двічі її приводили поліцаї до збірного пункту в Шатурі. І двічі їй дивом щастило уникнути відправки до тієї Німеччини.

Усі в окрузі знали, що на виїзді з Ніжина залізничне полотно утворює своєрідну дугу, на якій потяги неминуче збавляли швидкість. То й був момент до втечі. Щоразу десятки найсміливіших молодих людей вистрибували врозсіп з вагонів, незважаючи на те, що вздовж тієї дуги вже стояли німецькі солдати з автоматами. По втікачах стріляли. Ті, хто вцілів, ночами прокрадалися до своїх домівок, але жили нелегально, бо місцеві поліцаї постійно навідувалися до тих домівок, з яких вони напередодні забирали для відправки молодь.

Тітка Катерина тижнями переховувалася то в кукурудзинні, то серед житнього лану. Ночами мати приносила їй їжу та одяг.

У такий спосіб уникла примусової відправки до німецьких бауєрів і данинка Наталія Полікарпівна Пономаренко, в дівоцтві Мотяж. Товарняк, до якого вона потрапила, з якоїсь причини зробив зупинку, не покинувши й межі ніжинської залізничної станції.

– Не пам’ятаю, яка сила враз кинула мене до напіввідкритих дверей вагона і враз опинитися під вагоном. Якби в ту мить потяг рушив, – мене б перерізало навпіл. А так я встигла перекотитися на протилежний бік ешелону. Бог послав мені порятунок в особі однієї селянки, що обіч залізничного полотна шарувала з маленькою дівчинкою грядки своєї картоплі. Жінка враз здогадалася і швидко дала мені в руки сапку, яку тримала її донька. Та рятувальниця й вивела мене з тим знаряддям праці в руках прямо за Хвилівку. Там до ночі пересиділа в лісі, знайшла ще двох таких же втікачок з того ешелону.

Додому дівчата вирішили не повертатися. Боялися, що поліцаї вистежать. Надумали добратися до Носівського цукрозаводу, може, вдасться там отримати на час роботу –

туди постійно залучали до праці із довколишніх сіл. Ішли за дощової негоди всю ніч. Оформилися бурякомийницями. Жили в сараї, спали на підлозі, застеленій соломою. А та солома аж кишіла блощицями.

Коли через місяць Наталка стала однієї ночі на порозі рідного дому, зникла мати її не впізнала...

ЗАГАДКОВИЙ СТАРОСТА

Німці повсюди відновлювали стару форму самоврядування в селах, коли громада обирала уповноваженого для вирішення всіх питань із владою та для проведення політики тієї ж влади в селі. Йшлося про старосту, який був своєрідним посередником між владою і громадою. Щоправда, старожили в Данині не пам'ятають, щоб за німців старост, як у давні часи, обирали на сході.

Першим старостою в Данині від перших днів окупації краю німцями був данинець на ім'я Андріян. Втім, він навіть не встиг відчути, що став головним начальником села. Незабаром його хата під солом'яною стріхою глупої ночі враз зайнялася. Всі, хто там були разом із господарем, згоріли заживо.

Зазвичай, німці жорстоко мстилися за вбивство своїх солдатів, а тим більше офіцерів. За такі випадки, а також за зв'язок мешканців із партизанами, нерідко спалювали цілі села. Тут варто згадати і носівські Козари, і райцентри Корюківку та Срібне. В останньому містечку на південному сході Чернігівщини фашисти зігнали багатьох жінок і дітей, зачинили їх ззовні в церкві, яку й підпалили.

Що ж до вбивства данинського старости, то старожили села не пам'ятають, щоб за це були від окупантів якісь нагінки. Принаймні, за той випадок нікого винного в селі не знайшли й ніхто за те не розплачувався. Як також і за одного з перших сільських поліцаїв Віктора Дідика. Його розстріляли прямо посеред білого дня на церковному майдані. Троє дівицьких партизанів ступили до хати цього

поліцая, зв'язали його за руки і привели в центр села. Там, прилюдно, і пустили кулю в лоба із гвинтівки. Самі ж швидко зникли з села.

Дивною була реакція комендатури на такий самосуд: звідти так ніхто й не приїхав. Труп поліцая, за спогадами Івана Ковалю, лежав біля церкви три дні, поки його не поховали свої ж, поліцаї.

Другим старостою села за німців був Кулик Іван Федорович. По вуличному його прозивали Брусом. Цікава деталь: ніхто із старожилів не згадував цього чоловіка поганими словами. Навпаки, підкреслювали такі його позитивні характеристики як грамотність, урівноваженість, справедливість. Старався захистити нужденних і одиноких. Такий приклад. Коли поліцаї склали списки селянських дворів, з яких мали відібрати корів для продовольчих потреб німецької армії, староста ці списки відразу не підписував – ретельно переглядав кожне прізвище. І деякі викреслював. З-поміж таких викреслених виявилось і прізвище 16-літньої Мозгової Галини. Після відправки батька Мозгового Івана Петровича на Соловки та смерті матері в 1942 році (два старші брати були на фронті, де й загинули) дівчина жила одна в напіврозібраній хаті. За те й пожалів сироту. А на невдоволення поліцаїв сказав переконливо просто: «Без корови-годувальниці ця дівчина пропаде; в неї ж нікого більше немає».

Ще в спогадах про цього старосту найбільше згадували два епізоди: похорон його старшого сина Григорія та будівництво хати. 17-річний Григорій – красивий ставний юнак – помер 1942 року за загадкових обставин. За словами Тетяни Андріївни Мозгової, такого багатолюдного похорону в Данині вона не пам'ятає: чи не все село прийшло провести в останню дорогу сина сільського старости. З Лосинівської комендатури машиною привезли вінок, процесію супроводжували кілька німецьких солдатів на чолі з одним офіцерських чином. Що ж до нової хати Куликів-Брусів, то темпи її побудови дивували селян: вирос-

тала на очах, ще й залізом укрилася. «І де той староста кошти брав?» – ніяковіло зводили плечима селяни.

За служіння німцям Брус не розплачувався ні перед ким. Напередодні звільнення села червоною армією непомітно зник із села (або хтось допоміг йому зникнути). Де й коли загубилися його сліди – про це достеменно ніхто не знає. На обійсті нової хати по війні залишився менший син старости Анатолій. Незабаром він одружився з молодою шатурянкою, але та невдовзі померла – і також за загадкових обставин. Після тієї події зникає із села й Анатолій.

Пам'ять дитячих літ зберегла вигляд хати цих загадкових Брусів. Вона ще до початку 90-х років виділялася своїми великими розмірами й залізною кривлею не лише на вулиці Фруктовій, а й у всьому селі. Така хата в селі на повоєнну пору була ще в багатого діда Жижкуна, який переписав її напередодні розкуркулення своєму наймитові Григорію, по вуличному Скачку (це той Скачок, хто викидав із церковного склепу кістки отця Петра Скорини і його дружини).

Брусова «залізна» хата довго стояла пустою, лякаючи нас, малих, своїми великими темними дірками на місці колишніх віконних рам. Та влітку 1971-го селом враз поширилася вістка, яка не могла не заінтригувати: повертається менший син Бруса – Анатолій; лагодитиме хату, в якій житиме разом із своїм сином Володимиром.

Найбільшою інтригою тієї новини було те, що Анатолій Іванович Кулик повернувся в рідне село із далекого російського Свердловська (нині Єкатеринбург) не просто віку доживати, а... керувати Данинською середньою школою.

Новина справді й нині звучить приголомшуюче. Якщо врахувати, що посада директора школи в радянські часи відносилася до розряду особливо ідеологічних, то таке призначення сина колишнього старости села за часів німецької окупації породжує питання: як таке було можливим?

То ж яку і чию місію в селі у 1941–1943 роках виконував на посаді сільського старости Іван Кулик?

Постають, принаймні, три запитання, відповіді на які могли б пролити світло на долю загадкового старости села в період його німецької окупації Івана Федоровича Кулика.

Запитання перше: як міг стати директором школи син колишнього старости села за німців Анатолій Іванович Кулик? Адже без погодження цієї кандидатури на таку номенклатурну посаду не лише із райкомом та обкомом партії, а й з органами КДБ, які зазвичай до п'ятого коліна перевіряли родовід кандидата, тут не обійшлося.

Запитання друге: як могла німецька комендатура в Лосинівці погодитися на кандидатуру старости села Данини Кулика, якщо в селі всі добре знали, що він напередодні війни був головою колгоспу ім. Ворошилова? Отож, був комуністом, бо селянина без партійного квитка на цю посаду райком партії не міг затвердити. Факт цей засвідчила мешканка Данини Наталя Полікарпівна Пономаренко, 1920 року народження, яку свого часу цей голова рекомендував рахівником у контору, бо мала математичні здібності.

Запитання третє: чим пояснити, що данинці старшого покоління, які пережили німецьку окупацію, згадують працю Івана Кулика на посаді сільського старости лише добрими словами?

На жаль, чіткої відповіді на ці запитання дати тепер не можна – архівних документів на цю особу виявити поки що не вдалося. Документи цього періоду, як підкреслювалося вище, заповідливо вилучалися за вказівкою керівників архівів двічі – напередодні розвалу СРСР та в період президентства Януковича, коли керівництво українськими архівами було доручено, за квотним принципом, представникам комуністів у Верховній Раді.

Та повернемося до сина старости. Директорство Анатолія Івановича Кулика в Данині припало на пору мого старшокласництва, яка, до того ж, співпала з виконанням виборної місії комсомольського організатора школи. Отож, спілкуватися з новим директором школи доводилося часто. Про педагогічні здібності приїжджого з Росії да-

нинця говорити не приходиться – Анатолій Іванович читав у десятому класі військову підготовку, хоча сам на військового офіцера був явно не схожим. Очевидно, через хворобу серця мав надто зайву вагу, ходив повільно, з придибом. Говорив винятково російською. А от господарник з нього був добрий. Зініціював створення групи старшокласників – так звану тимурівську команду. Її завданням було допомагати пиляти дерева та колоти дрова самотнім бабусям, переважно вдовам.

Що б не говорили тепер, але директор Кулик залишив по собі найголовніший пам'ятник – перше за всю історію села кам'яне приміщення школи на чотири класи, яке й досі стоїть і яке називають «школа від Бруса». Кажуть, що на малу батьківщину Анатолій Іванович переїхав вимушено – через сина Володимира. Той був справжнім розбійником і ледарем, через що в жодній школі довго не затримувався – його повсюди виключали. І було за що, бо перебування Володі в дев'ятому-десятому класах нашої десятирічки було суцільним прокляттям для всіх вчителів школи. Та й однокласників теж. Може, причиною неадекватної поведінки хлопця було те, що він виростав без матері. Після загадкової смерті першої дружини, другу Анатолій Іванович знайшов у тому ж Свердловську. В селі про неї так ніхто нічого й не довідався.

Другий син сільського старости, колишній директор Данинської школи Анатолій Іванович Кулик похований також тут. Кажуть, відвідати його могилу кілька літ тому приїздила звідкись донька від першого шлюбу. Його ж син Володимир після закінчення (з горем пополам) Данинської школи в 1973 році повернувся до міста, де народився, – у Свердловськ. Кажуть у селі, що недавно помер.

ЗАРУЧИНИ

Кохання, обпалене війною... Війна-розлучниця... Военний роман... Скільки реальних сюжетів описано, про скільки розказано, оспівано, оплакано, а скільки залишилися

невідомими для історії в цій вічній на всі часи і для всіх народів темі.

У пору воєнного лихоліття світлі й чисті почуття непомітно, негадано і несподівано вибруньковувалися у душах учорашніх підлітків, що ставали на порі. Ні війна, ні приступність окупантів десь неподалік, ні завтрашня невідомість не були перепоною для тих почуттів. У ті миті взаємного захоплення кудись відступали тривоги й небезпеки, мріялося лиш про одне спільне маленьке людське щастя, і про сильне бажання його зберегти, затримати. Можна лише уявити, яких неймовірних мук доводилося зазнавати молодій закоханій душі, коли те таке омріяне щастя раптово й назавжди відбирала війна.

Про це – лиш одна коротка історія.

Весняної днини 1943-го в селі появилася русявий юний красень на ймення Альоша. Мав прізвище Полтавець. Він був із родини колишніх данинських переселенців у кримські степи. Ще напередодні війни влада всіляко заохочувала чернігівських селян переселятися не лише в кримські та таврійські степи, а й на Далекий Схід. Парубок приїхав погостити в родичів, у двоюрідної сестри Ївги. Півсела дівчат на виданні швидко підмітили цього красеня й шукали нагоди погостити, познайомитися з ним.

А вибрав він дівчину-сироту, доньку розкуркуленого і висланого із села на Соловки Івана Мозгового Галя. Поховавши матір Устину Зіньківну, шістнадцятилітня дівчина мешкала самотньо в напіврозваленій хаті, яку розкуркулювачі хотіли ще в 1932-му розібрати на потреби колгоспу, а родину куркуля пустити по світу.

Зустрілися ці двоє молодих людей випадково і за дивних обставин. Галя несла на своїх ще не окріплих плечах із лісу важкий оберемок хмизу. Носилка із домотканого полотна не витримали ваги – розірвалася, і лісове друччя розсипалося посеред вулиці. А додому – ще не близько. Дівчина з розпуки заплакала. Отуг і нагодився той хлопець. Допоміг зібрати хмиз і донести до хати.

Совісний був парубок, добрий і руки золоті мав – умів усе робити. Відтак до лісу за хмизом їздили підводою. Альоша брав коняку в Шатурі, в Галиноі тітки Одарки. Через два місяці приїхали й Олексієві батьки для знайомства з майбутньою невісткою. Заручини були скромні, але так, як і належало віддавна серед українців, – із старостами, хлібом-сіллю і перев'язуванням рушників. Було то за два дні до того, як німці покинули село.

На третій день після визволення Альошу забрали до радянського війська. Відтоді серце в Галі калатало в передчутті біди. Новини з фронту почерез радіо й газети приходили здебільшого бравурні. Проте сільський листоноша чи не щодня заносив до того чи того двору «казьонні» конверти-похоронки.

Несправедливо багато навіщувала доля-злодійка для цієї дівчини.

За місяць після прощання з нареченим отримала від нього довгого, зворушливого й оптимістичного листа. А через три дні по тому – той страшний «казьонний» конверт. У ньому – два аркуші й фотографія. Один аркуш – фабрично друкований, лише після слів «героически погиб при осовобожении...» вручну було вписане прізвище та ім'я її щасливої долі, яка не збулася, а на іншому, зім'ятому й залитому юначою кров'ю, писана рукою Альоші данинська адреса нареченої. Прострілене й залите кров'ю лежало в тому конверті їхнє спільне перше й останнє фото. Його на початку 1943-го зробив лосинівський фотограф Микола Півень, який ходив тієї воєнної пори від села до села зі своєю старою «лійкою» в бажанні щось підзаробити.

Таким воно було, те маленьке людське щастя, яке негадано обірвала війна.

ЗНОВ ОЖИЛИ ЦЕРКОВНІ ДЗВОНИ

Відразу після того першого сходу «за німців» у селі заговорили про відкриття церкви. Як відомо з попередніх

розділів, Свято-Троїцький храм Української автокефальної церкви закрили 1934 року. Тоді, в період наступу влади на все українське, було сфабриковано і справу про так звану підпільну петлорівську націоналістичну організацію в Данині. За тією судовою справою проходило восьмеро данинців, у тім числі і настоятель цього храму отець Іван Зоценко. Згідно з рішенням тройки, яка засідала в Чернігові, їх усіх розстріляли. Відтоді церква була перетворена в зерносклад.

Відкривши храм у серпні 1941 року після того, як упродовж п'яти років сюди безперестанку завозили та вивозили збіжжя, віряни переконалися, що без доброго ремонту приміщення відправляти тут Богослужби неможливо.

Сьогодні ніхто не може пригадати, за яких обставин у селі невдовзі після сходу з'явився отець Володимир з дружиною та два його помічники – реставратори й іконописці Сергій та Борис. Ці були неодружені. Пригадують лиш про їх походження – прийшли були з Волині.

Волинське коріння реставраторів та настоятеля храму вказує на те, що їх у село могли прислати за сприяння німецької комендатури. Цю версію можна підтвердити тим фактом, що після окупації всієї території України столицею рейхкомісаріату «Україна» Гітлер обрав не Київ, а західноукраїнське волинське місто Рівне. Тут, до речі, відразу була заснована газета «Волинь» та однойменне видавництво, яке видавало виключно українськомовну продукцію та поширювало її на всю територію окупованої України. Головним редактором цієї газети і видавництва став Улас Самчук. Саме в цьому місті розглядалися пропозиції відомих церковних діячів щодо концепції відродження Української автокефальної церкви після знищення її більшовицькою владою у 30-х роках. Варто згадати про один із таких документів – «Меморіал про майбутній устрій Української Православної Церкви», який розробив митрополит Холмський і Підляський Іларіон (Огієнко). У цьому документі йшлося про таке: «З відновленням православної церкви в східних областях

України мають відновитися усі церковні установи, які існували до 1917 року... Богослужбовою мовою церкви мусить бути жива українська літературна мова або мова староукраїнська (цебто церковнослов'янська) з українською вимовою її».

Отож, восени 1941 року Данина вже мала свого священика. Втім, до Богослужб він приступив не відразу, оскільки зі своїми двома помічниками повністю зайнявся реставрацією церкви. Якщо врахувати, що від пори закладення храму в 1881 року і освячення його в 1883-му (а пройшло відтоді 60 літ) тут жодного разу не проводилося навіть поверхового ремонту, роботи з оновлення храму передбачалися немалі.

Поселилися прибульці на перших порах у хаті одинокої баби Лукіни. Отець Володимир був за професією архітектором, тому найперше власноруч взявся за проектування і виготовлення нового трьохрядного іконостасу. Молодим художникам тим часом належало заново розмалювати храм. Почали з центрального купола, у вершечку якого, на фоні голубого неба та золотистих зірок засяяла в розмаїтті кольорів Свята Трійця.

Особливістю реставрації було те, що ікони в правому і лівому притворах цієї трьохпрестольної церкви мали розміщуватися не по стінах, а у спеціально виготовлених бічних іконостасах, що вмщувалися між великими вікнами. Ці іконостаси, що як і головний, мали цікаву форму витіюватих узорів, також виготовив отець Володимир, а малювали ікони Сергій та Борис.

Документів, які б стосувалися кошторису чи джерел коштів на реставрацію в роки війни храму, віднайти не вдалося. Безумовно, що всі витрати покривали селяни. Привчені змалечку своїми батьками побожно і з благоговінням ставитися до своєї головної сільської святині – церкви, – кожне нове покоління данинців не скупилося віддавати нерідко останні копійки на найбільш намолене і найбільш святе місце села.

За спогадами Наталі Полікарпівни Пономаренко, коли не вистачало коштів на фарби чи матеріали, отець Володимир ходив від двору до двору збирати пожертви. Заодно освячував хати, скроплював священною водою дітей. І щоразу коштів збирав стільки, що вистачало й роздати дещо у тих хатах, де господарила скрута.

Храм після реставрації у війну відкрився якраз напередодні Різдва 1942 року.

– То було як у царстві небесному, – згадувала ту службу в битком набитому храмі Уляна Гаврилівна Дворська (Нишпор), 1929 року народження. – Такої красивої церкви і таких світлих облич односельців ніколи не бачила. З вершечка купола на весь той люд у храмі дивиться, мов із неба, Свята Трійця.

Про статус храму в роки війни документальних свідчень не виявлено. Цілком очевидно, що він не підпорядковувався Московському патріархату, – німці підтримували відродження Української церкви. І служби Божі, і проповіді отець Володимир провадив українською. Пробув він у селі до 1946 року. Далі – в'язниця, куди його запроторив більшовицький суд.

Варто згадати і про такий епізод церковного життя на селі за німців. Навідуючись епізодично в Данину, німецькі солдати інколи заходили до селянських хат і питали за «млеко» і «яйка». Просили небагато. Та й хто смів би відмовити?

Раз літньої пори на Шинковій проходило їх кілька – супроводили офіцера. Причет зупинився біля хати діда Радивона, в якій до війни містилася контора колгоспу ім. Шевченка. Тут віддавна було місце збору вуличної дітвори. Офіцер той підійшов до переляканого гурту підлітків і вказав пальцем на найменшого хлопчика, який стояв обіч без сорочки, а на його грудях виблискував прив'язаний на мотузочці хрестик. Торкнувшись пальцем того хрестика, щоб усі бачили, німець посміхнувся і сказав голосно «Гут, карашо!». А потім показав

на іншого такого ж, хто хрестика не мав, і промов: «Не гут, не карашо!».

Відтоді дід Радивон днями сидів у своєму дворі за мантачкою та клепає із мідяних п'ятикопійкових монет хрестики для вуличних дітей. Їх по кілька приносили зусібч селяни й прохали склепати для дитини. Пішов поголос по селу, що з хрестиками фашисти дітей не розстрілюють.

Чи то спеціально той офіцер заїхав через якийсь час на цю вулицю, чи збіглося випадково, але він знову вийшов у якомусь часі з машини на тому місці. З десяток маленьких данинців постали перед ним із саморобними хрестиками на грудях. Цей епізод – із спогадів моєї матері.

ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

«У вересні 1943 року Червона Армія очистила наш район від німецько-фашистських загарбників. Звільнені від німецького рабства, трудящі Лосинівщини енергійно взялися за відбудову соціалістичного землеробства і громадського тваринництва». Так писав невідомий автор у редакційній передовій «Відновити довоєнну славу Лосинівського району», що вийшла в «Ударному Труді» 11 грудня 1944 року.

Діяльність районних газет на Чернігівщині була відновлена наприкінці 1943-го. Відтоді маємо змогу пізнавати життя району таким, яким воно було.

Нагадуючи читачам про те, що до війни Лосинівський район був передовим у області, газета вустами партійних чиновників знову починає виконувати роль колективного організатора соціалістичного будівництва на селі.

Однак слово і діло знову починають розходитися. Все ряснішими і дошкульнішими стають чергові «розноси». Ось один типовий: «В деяких колгоспах на тваринницьких фермах – повна безгосподарність, халатність і безвідповідальність. Так, у колгоспі ім. Шевченка с. Даніно зібрано на ферму 107 штук телят. Вони загнані в одну обдерту конюшню...»

Нещадно викриваючи такі факти, партійні апаратники з допомогою друкованого слова все більше розкручують пропагандистську машину. 15 грудня в районному колбуди влада збирає з усіх сіл передовиків полів і ферм на районну нараду. Головна теза наради – у цій цитаті: «У 1944 році район ще не відновив своєї довоєнної слави, тому ми, передовики району, звертаємося до вас, земляки, і закликаємо: розгорнути соціалістичне змагання; всі сили на відродження колгоспного господарства! Викликаємо на змагання Малодивицький район!»

Приклади воістину трудового героїзму показували в ту тяжку пору, нарівні із здоровішими членами колгоспів, старі й малі. Не може не підкупляти ось ця картинка із стареньким дідусем, що вимальовується із замітки «Дідусь служить прикладом» (Ударний Труд, 8 серпня 1945 р.): «75 років від роду має Філімон Михайлович Подолянко із села Даніно. Ще в час весняної сівби він вийшов на колгоспне поле з власною коровою. А під час збирання врожаю одним із перших став з косою. Щодень накошує 0,5–0,6 га».

Втім, і після війни радянські місцеві газети не змінили своєї попередньої політичної риторики.

Найгірше, що з тих шпальт сільські читачі так і не дізнавалися гіркої правди життя. Таку правду, як і до війни, влада всіляко приховувала. Газети жодними словом не обмовилися, скажімо, про новий голод, який тугим зашморгом знову почав давити повоєнне українське село. Не йшлося в публікаціях і про нову епідемію тифу на лівобережжі України, з якою влада не здатна була нічого вдіяти. Зате здатна була змобілізувати всемогутні контролюючі органи, щоб не допустити «витоку інформації» в цьому питанні. Повсюдно, зокрема, перевірялися листи, які йшли із сільської місцевості до військових частин, де служили сільські призовники. Навряд, чи знали про це селяни.

Про тиф, який «негласно» косив селян у чернігівських селах в січні-лютому 1947 року, дізнаємося із таємного спецзведення (літерна А) начальника управління МДБ

О. Федорова Чернігівському обкому КП(б)України від 18 лютого 1947 року. У цьому документі, до якого лиш недавно отримано доступ, ішлося про те, що під час контролю поштової кореспонденції від населення Чернігівської області в радянську армію за період від 13 січня по 13 лютого 1947 року військовою цензурою тодішнього Міністерства держбезпеки по Київській області із процenzурованих 119366 листів було виявлено 65 листів із повідомленнями про лютування тифу в окремих селах і районах області.

Перелік кількох десятків витягів із цих листів починався з відправника Нишпора Ф. І. із села Данино Лосинівського району від 2 лютого 1947 р. до отримувача Нишпора П. І., який служив у військовій частині так званої польової пошти – №21359. Ось фраза, яку цитує з цього листа воєнна цензура: «В с. Данино свирепствует тиф, многие люди болеют, есть смертельные случаи...».

Данина не була самотнім селом, із якого виходила недоволена владою інформація про епідемію тифу. Про цю біду також повідомляли своїм дітям в армію батьки Ювченко В. з Борзни, Короїд Д. із Лихачева Носівського району, Янко Г. із Заньок та Корж Є. із Вертіївки Ніжинського, Пінська Н. із Скрипчина Козелецького, Шувайло П. з Галиці Лосинівського, Ворон І. з Авдіївки Сосницького районів.

Таким чином, армія високооплачуваних контролерів громадської думки, в тім числі й за цензурою особистого листування, після війни не зменшувалася. Її призначення, як і в зловісних 30-х роках, було незмінне: збирати в середовищі трудящих мас будь-які свідчення про невдоволення владою та формувати з тих мас списки неблагонадійних, з якими, за командою зверху, можна буде швидко розправитися.

І ще один сюжет про «щасливе колгоспне життя» після воєнної пори. Про нього довідався від однієї порядної данинки Катерини Іванівни Процько (до заміжжя Свирид), 1948 року народження. Йдеться про епізод з 10-го дня її життя.

Півтора тижні – саме стільки «післяродових декретних» дозволяла влада тодішнім колгоспницям. Незалежно від того, було на кого в родині залишити десятиденне немовля чи ні, породілля мусила йти з раннього ранку на цілоденний обробіток колгоспного поля.

Ну хіба не кріпосна система, яка так переконливо описана, скажімо в хрестоматійному зі шкільної програми творі Нечуя-Левицького «Микола Джеря»?

Тільки ненависних панських погоничів, яких презирливо називали в народі осавулами, тут заміняли колгоспні бригадири.

Ось саме такий радянський осавул увірвався удосвіта до хати Свиридів і з криком «Запізнюєшся!!!» та брудними матюками напався при малих і старих на матір Катерини Іванівни Свирид Ольгу Петрівну. Перелякана 25-річна молодиця стиха щось мовила прибульцю про маленьку дитину, недовитоплену піч та обіцяла швидко догнати ланку, як тільки закипить кашка дитині.

– Я тобі покажу кашку! – зі злістю вигукнув бригадир і, схопивши відро з водою, що стояло на ослоні, жбурнув його прямо в піч. Пару горщиків із недовареною дитячою їжею, що вже «доходили» біля ледь жевріючого вогню, розтрощилися на очах.

– Тією десятиденною дитиною була я, – каже з жалем у голосі пані Катерина. – Звичайно, що лиш із розповіді матері знаю про ту картинку. Але перед очима вона оживає в мене часто...

І навіть за таких умов знесилені й згорьовані від похоронок, недоїдання, фізичного й нервового виснаження селяни справді працювали, не покладаючи рук. І чинили так не тому, що їх закликала до цього партія чи районне начальство, а тому, що так веліла совість простої і ще віруючої людини.

З фронтів і госпіталів у село помалу поверталися чоловіки. В Данину – лише кожний шостий з усього числа забра-них на війну за дві попередні мобілізації – 1941 і 1943 років. Не повернулося понад 300.

З-поміж тих небагатьох молодих і нежонатих, кому по-щастило вижити в тій страшній військовій м'ясорубці, – стар-шина Степан Елізарович Тимошик. На службу в червону армію віл був призваний весною 1939-го, незадовго до по-чатку Другої світової війни. А повернувся додому весною 1944-го. Майже п'ять літ – в окопах і бліндажах, поруч із свистом куль і канонад, віч-на-віч зі смертю, яка приходила туди чи не щодня. В час одного з боїв на Білоруському фрон-ті його винесли на носилках, зрикошеченого кулями й осколками. Думали, не виживе.

Вижив. Добрався до своєї рідної Шатури. І, незважаючи на інвалідність першої групи, відразу пішов до колгоспу.

Бо ще жила надія, що завтра буде добрішим і кращим...

Бо хотілося кращого життя своїм майбутнім дітям...

По весіллю з данинкою Галиною Мозговою шатурянин Степан Тимошик довго не знімав своєї військової форми

ШАНОВНИЙ ТОВА

ІСТРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ

Культ
ВЕРТНЯ

№
м. ХАРКІВ

№

ЦЕРКВА
И ДОВКОЛА НЕЇ

Для вивчення цитован
зречлися від сону, прохає
ва вільною
справі,
речення ві
культу до Окр
аміс
ом де фоні
вкрі
ють II ко
атирні сто
ту. Рівноч
вну було п
підчас служб
обо на зед
ості повин
еств та ре
сену та м
Дрохення матеріали надіс
пізніш 10 листопаду.
Акщо є можливість
зрікшихся від сону.

З товарицьким привітанням

СЬКИЙ Окрутосний А.М.В.В.В.В.
4 Від

АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: СТАНОВЛЕННЯ

Подвиг їх – проголосити в большевицькому сатанинському пеклі воскресіння Української Автокефальної Православної Церкви – дорівнюється подвигам першохристиянських мучеників, що вмирили на арені римського Колізею, сповідаючи свою віру во Христа Воскреслого на очах поганської юрми, очманілої від крові. Вони знали, що за заповітом Христа Спасителя їх гнатимуть і катуватимуть.... За свою віру й подвиг вони в короткому часі прийняли від Господа найвищу нагороду – вінець мученицький.

(Митрофан Явдась)

У цьому розділі розкривається одна зі сторінок сільської історії, яка відноситься до найбільш драматичних і найменш відомих. Крізь призму цієї сторінки найпереконливіше віддзеркалюється давній проукраїнський, патріотичний дух народу. Тому й не дивно, що саме її правдивий зміст довго перебував під товстим шаром бруду, фальші, інсинуацій, перекручень, що створювались упродовж багатьох десятиліть одночасно і радянськими пропагандистами, і зовнішніми та внутрішніми ворогами українського в Україні.

Йдеться про участь селян у всеукраїнському автокефальному русі та ствердженні у 1920-х роках нової церкви – української за духом, мовою, обрядом та сутністю.

З «РОСІЙСЬКОЇ ДОМОВИНИ» – НА ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ОБШИР

За влучним висловом відомого мученика за віру митрополита Василя Липківського, Українська церква, пролежав-

ши в російській домовині понад двісті років, коли встала і відкрила очі, побачила довкола себе інших українців і іншу Україну.

Сталося це після жовтневого перевороту в Петрограді 1917 року. На руїнах однієї із найбільших імперій у центрі Європи пускала молоді паростки нова Україна. На одній із гілок вибруньковувалася й нова, Українська, церква. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, що голосно заявила про себе, метою діяльності обрала лозунг національної організації духовенства, орієнтацію його на підтримку й реалізацію побудови демократичним шляхом самостійної і незалежної Української держави.

Напередодні старого нового року 13 січня 1918 року ця Рада скликає у Києві Всеукраїнський церковний собор. На прохання організаторів Собору з доповіддю «Відродження Української церкви» перед більш ніж чотирмастами делегатами виступив молодий професор Київського університету Іван Огієнко. У своєму викладі доповідач свідомо наголошував на відродженні, а не на створенні Української церкви. Переконаливо залучаючи до аргументів свідків старої церкви – безцінні лаврські стародруки – про її існування і боротьбу за самостійність, він обґрунтував думку про необхідність не українізації, а дерусифікації церкви, її «відмосковлення». Йшлося, отже, про неканонічність приєднання Української церкви до Московського патріархату незабаром після акту 1654 року.

Після напrawdę успішної доповіді (частина духовенства неочікувано підвелася з місць і почала співати, разом із президією, національний гімн «Ще не вмерла Україна») собор обирає комісію з підготовки до видання українською мовою богослужбових книг.

Робота Собору засвідчила, що значна частина духовенства була готова сприйняти українську національну ідеологію, як свою кровну справу, й повести за собою віруючих, народ, який свято тримався традицій своїх пра-

шурів. Важливо було вчасно підтримати цю готовність, спрямувати її у належне русло.

Усіляку підтримку такому рухові надала Українська Народна Республіка, що незабаром постала в Києві. 1 січня 1919 р. уряд УНР видає Закон про Автокефалію Української православної церкви. Пізніше утворює державний орган із координації розв'язання усіх церковних питань – Міністерство ісповідань, надсилає офіційне прохання до патріарха Царгородського благословити автокефальну Українську церкву.

Днем народження УАПЦ прийнято вважати 22 травня 1919 року. Саме в цей день, на свято літнього Миколи, у збудованому ще гетьманом Іваном Мазепою Миколаївському військовому соборі, що на печерських пагорбах столиці, відбулося перше урочисте богослужіння першої української громади, яка фактично відбила у влади цю святиню для своїх потреб. Не випадково, аби витравити з пам'яті українців цю подію, та ж влада незабаром доценту зруйнує цей дивовижний Мазепин витвір і не залишить згодом по ньому для майбутніх поколінь українців жодного сліду. Тут, на глум історії, радянці побудують дім піонерів, а зденаціоналізовані, але маєтні хами незалежної України потіснять його таким же неоковирним із архітектурного боку бізнесовим центром.

1921 р. в жовтні в храмі Св. Софії в Києві відбувся перший Всеукраїнський Православний Собор, на якому було стверджено Автокефалію УПЦ й покладено початок її розбудови по всій Україні. Відтоді серце української столиці – Софія Київська – стала символом духовного і національного відродження всього українства.

У цьому місці варто прояснити багатолітню дискусію щодо так званого неканонічного способу постання цієї церкви. Skorистаємося ось цієї короткою цитатою з книги протоієрея М. Явдася: «Собор звертався до тодішніх московських єпископів в Україні з проханням висвятити українських єпископів для Української церкви. Ті в катего-

ричній формі відмовилися. Після Собор ухвалив поставити перших єпископів УАПЦ в спосіб практики перших віків християнства – через покладення рук усього пресвітерства». Іншими словами, в час такого дійства єпископи висвячували один одного і самих себе.

Саме у такий, уже випробуваний на зорі існування християнства, спосіб був висвячений перший митрополит відродженої УАПЦ Василь Липківський, який, за волею всього собору, одержав титул Митрополита Київського і всієї України.

Ось цифри, які переконливо засвідчують, що автокефальний рух в Україні не роздмухувався кимсь штучно, не зосереджувався лише в столиці, а набував щомісяця потужнішого розвитку в усіх краях, зосібно в глибинці. За два роки, що проминули від першого собору, до УАПЦ перейшло понад 2000 парафій; церква вже мала понад 2500 священників та 26 єпископів. Лише на Чернігівщині від початку її формування ця церква мала 150 парафій і двох єпископів. Згодом був висвячений і третій єпископ – для парафій Конотопщини.

Важлива деталь. Підтриманий народними масами рух за автокефалію Української церкви набрав найбільшої потуги й масштабів на початок 20-х років. Це був період, коли послані Москвою в Україну більшовицькі й білогвардійські війська остаточно доконали Українську Народну Республіку, однак так і не змогли на початку задушити розбурхану Українською революцією жагу українців відродити віру пращурів і національну церкву.

ДО УАПЦ ПЕРЕХОДИЛИ ЦІЛИМИ СЕЛАМИ

Після виїзду з Данини в 1904 році священника Петра Скорини, який вірою і правдою служив там майже півстоліття, церковне життя в цьому селі стало поступово згасати. Принаймні, тієї яскравості, небуденності, знаковості, що привносили своїм щоденним, воістину пастирським,

послухом такі справжні духовні світильники, якими упродовж багатьох десятиліть були два відомі на всю округу благочинні, протоіереї Петро Огієвський і Петро Скорина, тут уже не було.

На заміну Скорині Чернігівська консисторія прислала в Данину 2 січня 1905 року священика із села Хлопників Сосницького повіту Івана Соломахау. Проте помітних слідів його діяльності в Данині, як і часових меж перебування тут, за архівними документами виявити не вдалося. З хроніки «Черниговских Епархиальных Известий» довідуємося, що в пору прибуття в Данину новоприбулий священик був призначений також на посаду законовчителя місцевої народної школи. Втім, продовжувати розпочату з такою скрупульозністю й залобленістю отцями Огієвським та Скориною сільську церковну історію він не став, робити якісь нововведення в церкві чи громаді – також. Принаймні, у тій же церковній історії сам він про це не залишив жодних записів. Скоріш за все, знайти контакт із церковною радою новому священику не вдалося, і він незабаром покинув громаду.

Дати полишення села священиком Соломахою встановити за архівними документами не вдалося. Зате маємо достовірну інформацію про те, що влітку 1921 року, вже за більшовиків, у Данинському Свято-Троїцькому храмі правив службу отець Іван Тетерін. В архівній теці Ніжинської філії Чернігівського обласного архіву, яка стосується Данини, вдалося натрапити на листа цього священика до сільської земельної комісії. Він просив виділити із спільного земельного фонду громади для себе і своєї родини земельну ділянку. Лист цей датований 5 червня 1921 року. Ось витяг з нього:

«Громада с. Данини запросила мене в парохі на посаду священика і вона признала мене за громадянина с. Данини на рівні з кожним мешканцем села. Будучи громадянином с. Данини і маючи сім'ю із 8 чоловік, що користуються цим

правом, я і моя сім'я прошу цього права на отримання законного наділу землі, через що сім'я моя, в тому числі дві доньки мої, незаймана працівниця і сам сторож... залишилися без хліба, вівса і гречки. Прошу земкомісію призначити нам належну землю і вказати таку».

Віднаходимо в цій справі ще один лист отця Тетеріна до земельної комісії від 6 (19) липня того ж року. Він прохав комісію дати письмову довідку на запит епархіального управління: яка кількість землі призначена комісією для членів причту Свято-Троїцької церкви на поточний 9-літній період (окремо – священику, сім'я якого складалася із дев'яти душ і окремо – псаломщику, в родині якого було шість душ).

Обидва ці листи залишилися без розгляду. Судячи з подій, які розгортатимуться в селі від вересня 1921 року у зв'язку із становленням в Україні УАПЦ, цей священик також змушений буде покинути село на вимогу громади.

Є підстави припустити, що отці Соломаха і Тетерін були останніми із когорти священиків так званої слов'янської або російської церкви в Данині після смерті отця Скорини.

Аргументів на користь такого припущення є кілька.

Перший. Записів про наступників Скорини на посаді настоятелів Данинського Свято-Троїцького храму не знаходимо ні в церковній історії, ні в хроніці офіційного друкованого органу Чернігівської консисторії від 1905 по 1917 роки.

Другий. Ніхто із старожилів села не назвав авторові цих рядків у своїх спогадах жодного сільського священнослужителя дореволюційної доби розвитку села, окрім прізвищ Огієвського та Скорини.

Третій. Виховану Особистостями з великої літери вимогливу і високодуховну данинську громаду, яка насправжки гордилася своїм селом як столицею цілого духовного округу, вже не могла задовольнити кандидатура будь-якого «прохідного» священика.

Четвертий. Породжена революцією 1905 року, Першою світовою війною 1914 року, жовтневим переворотом та громадянською війною повсюдна розруха докорінно змінила порядок організації церковного життя, що упродовж століть скеровувалося зі столиць імперії, – ніякого порядку вже не існувало, адже сама імперія розвалювалася на очах.

У лютому 1919 року, після витіснення з Лівобережної України українських військ Центральної Ради під проводом Симона Петлюри, нова більшовицька влада видає закон про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. На підставі цього закону викладання в школах Закону Божого припинялося, а всі церковні будівлі із майном та приналежними храмам землями ставали власністю держави. Щоправда, цим же законом передбачалася норма, за якою можна було церковні приміщення в держави винаймати на правах оренди. Для цього вимагався новий статут релігійної громади, зареєстрований у встановленому порядку.

Цим згодом і скористалися метикуваті данинці.

Пізньої осені 1921 року в Данині передавали з рук у руки кілька доставлених через місцевий осередок «Просвіти» листівок, випущених новою Всеукраїнською Православною Церковною Радою. В одній із них повідомлялося про розростання швидкими темпами парафій УАПЦ в Чернігівському краї: найстаріший і найкрасивіший у Чернігові Борисоглібський храм на Валу став резиденцією єпископа Чернігівського і Ніжинського нової Української церкви. В самому ж Ніжині, йшлося в листівці, в розпорядження щойно сформованій українській церковній громаді влада офіційно передала в користування старовинний Благовіщенський собор, збудований у першій половині XVIII століття знаменитим у краї митрополитом і проповідником Стефаном Яворським.

Саме на одну із недільних урочистих служб, що анонсувалася в цій записці, й поїхали до Ніжина на ніч власними підводами кілька данинців.

Євмен Кошма, Грицько Хлібик, Петро Петрик та Іван Коваль, які добровільно взяли на себе роль посильних громади на небувалій досі літургії у Богоявленському соборі Ніжина, постали посеред залюдненого по вінця данинського майдану перед церквою другого дня після повернення з Ніжина.

Хто ж сподівався, що послухати «за нову українську церкву» зійдеться чи не все доросле населення, що зустріч ця, яка наперед і не планувалася, перетвориться під кінець у розбурханий емоціями сільський сход. Багато таких сходів було на цьому майдані від часів козаччини, відколи й започатковано було у такий спосіб обговорювати й вирішувати всі нагальні питання громади. Але такого емоційного, обнадійливого – давно не виходило. Хіба відтоді, як батьки та діти теперішніх слухань зібралися тут далекого 1881 року радитися «за нову церкву на тисячу душ».

Восени 1921 року Данинський Свято-Троїцький храм став автокефальним, українським

Від 1881 до 1921-го проминуло рівно сорок літ – фактично це середина віку одного покоління данинців. Тепер ця сільська краса і гордість стояла обіч цілого людського моря якоюсь наполоханою, настороженою. Крізь щілини зачинених численних вікон і трьох престольних дверей храмові стіни напружено вслухалися в голоси виступаючих на майдані, з яких можна було лише здогадатися про невідворотність якихось серйозних змін усередині самого храму вже в найближчому часі.

Щойно прибулі з Ніжина односельці аж впріли від того, що почергово відповідали на численні запитання розбурханого стихійного сходу села. Розповідали про те, що найбільше вразило кожного в цій поїздці до Ніжина: вся богослужба відправлялася українською мовою – аж не вірилося, що таке можливе. Досі їм втовкмачували в голови, що мужицьке малоросійське наріччя непридатне для Богослужб, що вимовлена на цьому наріччі молитва не дійде до Неба. А тут, у Ніжині, – все видалося простим, зрозумілим, рідним: багато прихожан у вишиванках; священники в незвичному облаченні; море українських рушників на іконах, на хоругвах, на хорах. Плакати захотілося.

«Оце наша церква, українська!» – то там, то деінде лунали на майдані вигуки. «Данині – таку церкву!» – вторили їм інші під гул схвальних оплесків.

ПЕРШІ СІЛЬСЬКІ АВТОКЕФАЛІСТИ

Закінчували тим, що стали обирати склад церковної ради, яка мала швидко й грамотно підготувати два перші важливі документи: Статут православної української парафії в Данині та проект договору між громадою і владою на отримання в користування спорожнілого в останні роки розрухи та запечатаного на замок рідного кожному сельчанину Свято-Троїцького храму. До ради обирали грамотніших і авторитетніших односельців. Такими стали:

Євмен Кошма, Грицько Хлібик, Петро Петрик, Іван Коваль, Улас Дубина.

Після запустили майданом цупкий, сіруватого кольору, аркуш паперу, на якому побажали вивести прізвища перші з тих, хто без вагань, без додаткових «порад із домашніми» вирішив відразу прилучитися до перших творців Данинської парафії Української Автокефальної Православної Церкви.

За дивовижним збігом обставин цей рідкісний на сьогодні документ доби зберігся в архіві, тому є щаслива нагода назвати цих сміливих і патріотичних данинців – фактично фундаторів українського автокефального руху не лише в селі, а й у волості, повіті в цілому.

Незначна заувага до списку. За давньою традицією, рішення з усіх громадських справ на сходах приймалося шляхом відкритого голосування всіма учасниками, що мали право голосу, – і чоловіками, і жінками. Проте в списках, де ставилися підписи, зазначалися лише чоловіки, зазвичай – господарі дворів.

У цьому списку – 30 чоловік. Однак, це означає, що членами автокефальної громади ставала вся родина записаного. Якщо врахувати, що на той час на обійсті кожного двору, що все ще зберігав свій патріархальний устрій, мешкало від восьми до дванадцяти душ, то можна припустити, що кістяк громади Української автокефальної церкви початку жовтня 1921 року склали понад 300 данинців. Подаємо цей список у тому порядку, як він формувався на майдані. На жаль, скорописом записане прізвище під числом 27 розпізнати не вдалося:

1. Євмен Кошма, 2. Грицько Хлібик, 3. Петро Петрик, 4. Іван Коваль, 5. Улас Дубина, 6. Іван Дворський, 7. Павло Дворський, 8. Яків Калюжний, 9. Яків Дворський, 10. Юхим Дідик, 11. Тарас Свирид, 12. Герасим Вискірко, 13. Іван Риндя, 14. Аврам Процько, 15. Євдоким Ляшко, 16. Іван Подолянко, 17. Михай Яценко, 18. Демид Мірошник, 19. Микита Процько, 20. Василь Кулик, 21. Давид Хлібик, 22. Корній

Лисенко, 23. Паримон Вовкогон, 24. Федір Нишпор, 25. Андрій Петрик, 26. Петро Кошма, 27. ???, 28. Филимон Кошма, 29. Дмитро Дворський, 30. Дворський ?..

Ще короткий коментар до традиції складання подібних списків. Пройде небагато часу, і радянська влада змінить своє ставлення до процесу відродження УАПЦ в місті й на селі. Вже від 1924 року, готуючи масштабні репресії, вона вимагатиме від церковних громад подання на перезатвердження районним начальством щоразу нових списків членів громади нової української церкви.

8511

204718

Літнерський окружний адміністративний відділ.

ДЕЛО

№: _____

Список членів
Троїцької української ради с. Замини,
Львівського р-ну.

НАЧАТО _____ 1928г

ОКОНЧЕНО _____ 1928г
на 2 арк.

Місто Тернопіль

В і д

справ

61. 458

Списки членів сільських громад УАПЦ органи НКВС щорічно формували в окремі теки

І дивовижний факт: щороку по Данині ті списки будуть не зменшуватися, а, навпаки, розширюватися – все нові й нові члени цілими родинами поповнюватимуть українську автокефальну громаду, а старовинний Свято-Троїцький храм усе більше ставатиме українським. Так, згідно з «Реєстром членів парафії Св. Троїцької церкви при с. Данині Носівського району Ніжинської округи на Чернігівщині» від 1 червня 1924 року, у цьому списку вже було 120 родин. Отож, близько 1200 душ.

Вважаю за доцільне вперше оприлюднити і цей список данинців – творців УАПЦ:

1. Риндя Іван, 2. Дубина Влас, 3. Литвин Іван, 4. Полтавець Ігнат, 5. Микитенко Яків, 6. Гавриш Семен, 7. Хлібик Григорій, 8. Подолянко Василь, 9. Лисенко Корній, 10. Кошма Захарій, 11. Подолянко Іван, 12. Подолянко Євмен, 13. Вискірко Петро, 14. Мозговий Пилип, 15. Коваль Іван, 16. Дворський Григорій, 17. Лисенко Нікін, 18. Смілюха Захарій, 19. Штиволока Семен, 20. Дубина Лаврентій, 21. Подолянко Андрій, 22. Яловський Олексій, 23. Яценко Михей, 24. Свирид Сенифонт, 25. Кичко Андрій, 26. Мозговий Іван, 27. Дворський Семен, 28. Калюжний Севастіян, 29. Смілюха Яків, 30. Коваленко Ісидор, 31. Процько Микита, 32. Дворський Маркіян, 33. Глушко Петро, 34. Рог Василь, 35. Подолянко Тихон, 36. Дворський Яків, 37. Полтавець Іван, 38. Микитенко Трохим, 39. Мозговий Денис, 40. Вискірко Никифір, 41. Калюжний Никифор, 42. Вискірко Федот, 43. Дворський Влас, 44. Дворський Никодим, 45. Кулик Андрій, 46. Кательницький Йосип, 47. Литвин Феодосій, 48. Дідик Юхим, 49. Шимко Єлисей, 50. Лисенко Конон, 51. Кошма Петро, 52. Дворський Сава, 53. Калюжний Микола, 54. Братченко Петро, 55. Кательницький Яків, 56. Сердюк Зот, 57. Кательницький Сергій, 58. Шимко Іван, 59. Коваль Корній, 60. Вискірко Данило, 61. Семенюк Федот, 62. Мозговий Іван, 63. Процько Сидір, 64. Дворський Степан, 65. Рог Микола, 66. Кулик Гнат, 67. Подолянко Йосип, 68. Ярина Яків,

69. Авраменко Севастьян, 70. Лисенко Артемон, 71. Свирид Іван, 72. Татарчук Семен, 73. Ярина Трифон, 74. Романченко Ілля, 75. Яловський Іван, 76. Гаро Степан, 77. Гаро Іван, 78. Вовкогон Тихін, 79. Подолянко Іван, 80. Кулик Сергій, 81. Шимко Тарас, 82. Сердюк Михайло, 83. Калюжний Демид, 84. Пономаренко Тим., 85. Петрик Петро, 86. Микитенко Петро, 87. Кулик Василь, 88. Подолянко Архип, 89. Кательницький Василь, 90. Кулик Іван, 91. Дворський Гордій, 92. Смілюха Мусій, 93. Смілюха Захарій, 94. Хлібик Семен, 95. Микитенко Федір, 96. Хлібик Павло, 97. Братченко Павло, 98. Дворський Андрій, 99. Мірошник Павло, 100. Кательницький Ананій, 101. Полтавець Улас, 102. Кугут Степан, 103. Рубель Корній, 104. Рубель Пилип, 105. Рубель Федот, 106. Гой Мусій, 107. Гой Олексій, 108. Кошма Євмен, 109. Коваль Гаврило, 110. Процько Семен, 111. Полтавець Григорій, 112. Полтавець Лука, 113. Парахоня Андрій, 114. Парахоня Микита, 115. Парахоня Охрім, 116. Кулик Корній, 117. Кулик Захарко, 118. Кулик Ничипір, 119. Кулик Грицько, 120. Кулик Денис.

Наведені вище два списки членів православної автокефальної громади при Свято-Троїцькому храмі с. Данини, що підготовлені були на вимогу влади в листопаді 1921 та червні 1924 років, засвідчують, що кількісно за неповні три роки громада виросла вчетверо. Це свідчить про неабиякий авторитет новопосталої церкви серед селян.

Цей факт свідомо наводжу в цьому місці, щоб розвіяти неправдиві твердження деяких сучасних ставлеників московської церкви та їхніх прихильників у наших селах, які й досі, без знання правдивої історії Української церкви, без вивчення історичних документів, послуговуються найдошкульнішими зневажливими епітетами щодо феномену успіху УАПЦ у 20-х роках минулого століття. Взагалі, демонстративна зневага до вірних інших конфесій є характерним для священнослужителів московського православ'я – вони ніколи не зупинялися у виборі слів для огульних звинувачень своїх опонентів. Прикро читати

в нещодавно надрукованих текстах про те, що, мовляв, «самозванці» і «самосвяти» «лукавством і хитрощами» змінювали старий склад церковних громад, що «так званий липківський» або «самосвятський розкольницький рух приніс розлад та ворожнечу серед багатьох віруючих».

Ретельний аналіз архівних матеріалів цього періоду, зроблений автором цих рядків, якраз засвідчує протилежне: українські автокефалісти толерантно ставилися до сповідників іншого обряду, але завзято й дружно боронили своє. Якихось конфліктів на релігійному ґрунті за той непростий час у документах не зафіксовано.

Чи були в селі прихильники старої, московської, церкви? Очевидно, що були. Однак, зважаючи на загальне налаштування громади, відкрито й голосно своєї незгоди вони не висловлювали.

Таким чином, той, майже стихійно скликаний пізньої осені 1921 року, сільський сход із приводу слухання про першу службу Української церкви в Ніжинському Богоявленському соборі, поклав початок перереєстрації данинської церковної громади та перехід її до складу новоутвореної УАПЦ.

НОВІ СТАТУТИ ЦЕРКОВНИХ ГРОМАД

Для реєстрації нової громади УАПЦ в органах районної влади необхідно було подати пакет документів у трьох примірниках, підписаних головою церковної громади та завірених головою сільської Ради. Це, окрім списків членів громади, також: статут громади та договір між громадянами села і Ніжинським окружним виконавчим комітетом Ради робітничих і селянських депутатів.

Найголовнішим документом вважався Статут церковної громади. До його складання селяни віднесли з особливою відповідальністю. Адже цей документ визначав основні принципи, на яких мало ґрунтуватися церковне життя в селі та порядок взаємовідносин громади з владою. Цілком

очевидно, що за зразок вони брали статuti уже зареєстрованих громад УАПЦ у Ніжині.

Передусім, у Статуті чітко прописувалися головна мета та завдання громади. Метою парафії було задоволення релігійних потреб своїх членів. Зважаючи на те, що нова Українська церква в основу церковного життя брала такі свої національні ознаки як мову, звичаї, пісню, одяг, саме ствердження цих атрибутів у щоденних богослужбах визначалися в головних статутних завданнях громади:

- піклування про благоліпне впорядження і вбрання свого Божого храму;
- організація українських церковних пісень і загальнонародних церковних співів;
- допомога своїм членам гуртуватися в релігійні братства по-стародавньому українському зразку, які б сприяли розширенню між парафіянами звички до побожного християнського громадського життя в душі перших віків християнства;
- вступ через своїх представників у спілки з іншими українськими парафіями;
- збір необхідних коштів на утримання Божого храму і храмового причту.

Хто мав право бути членом громади? Вступити до громади міг кожен дорослий православного віровизнання, якому виповнилося 16 років, незалежно від статті та місця проживання. Для цього слід було: визнавати автокефалію Української церкви, її собороправний устрій; визнавати необхідність запровадження та ведення в церкві живої української мови, українських церковних звичаїв і обрядів; поділяти ідею відокремлення церкви від держави, а також згода брати на себе як моральні, так і матеріальні обов'язки членів парафії.

Парафія вважається заснованою, коли в ній згуртується не менше 20 душ. Вищим керівним органом проголошувалися збори, на яких обирають і затверджують усіх членів свого причту, а також обирають раз на рік парафіяльну

раду і ревізійну комісію. У своїй роботі парафіяльна рада керується регламентами і розпорядженнями Всеукраїнської Православної церковної ради, статутом і постановами загальних зборів. Парафія має свою печатку.

Перший статут Данинської парафії УАПЦ був затверджений печаткою сільської ради 26 лютого 1922 року. А вже наступного дня – 27 лютого – його зареєстрували за №1551 в правлінні Ніжинського виконкому.

Дещо довше й прискіпливіше розглядало районне начальство інший привезений із Данини документ – *«Договір між громадянами села Данини з Ніжинським окружним виконавчим комітетом Ради робітничих і селянських депутатів»*. Йшлося про передачу від Ніжинського виконкому новоутвореній громаді УАПЦ «в безстрокове, безоплатне користування» Данинського Свято-Троїцького храму. Та все ж і в цьому питанні формальності буди покладені відносно за короткий термін – 11 березня 1922 року договір був підписаний і завірений печаткою. Таким чином, від дня подання документів 26 лютого до їх остаточного підписання 11 березня не пройшло й двох тижнів.

Про терміни реєстрації Статуту та Договору в Ніжині варто додати таке. В архівних документах та джерельних матеріалах з історії УАПЦ, які вдалося переглянути, зустрічається немало випадків, коли такі документи розглядалися не тижнями, а місяцями. Бувало, що люди роками ходили, стукали, платили останні гроші, чекали, переконували, просили, вимолювали ті рішення. Але за будь-яких обставин не втрачали оптимізму, не відступали від бажання мати в себе Українську церкву. Данинцям у цьому плані або поталанило з начальниками добрими, або мудрі представники громади так бездоганно зуміли підготувати ті документи, що навіть найбільш прискіпливий державець-бюрократ не міг віднайти на тих сторінках якоїсь найменшої причіпки.

Таким чином, данинці отримували з рук держави старовинну споруду, до появи якої тут держава не мала ніякого

відношення, – після отриманого дозволу Чернігівської духовної консисторії в 1881 році храм цей споруджено було в короткі терміни щедрим коштом самих селян. Тепер же держава передавала громаді цей храм на таких умовах:

1. Не допускати у храмі та довкола нього політичних зборів.

2. Не допускати роздачі чи продажу книг, брошур, листівок і послань, спрямованих проти радянської влади.

3. Не допускати виголошення промов і доповідей, ворожих радянській владі.

4. Здійснювати своїм коштом оплату поточних витрат з утримання храму.

5. Безперешкодно допускати в не богослужбовий час уповноважених Ніжинського повітового виконкому для перевірки й огляду майна.

Документ закінчувався підписами всіх членів громади та засвідченням голови сільської Ради Б. Дідика: «Власноручні підписи парафіян Св. Троїцької церкви с. Данини і що вони живуть у Данині і мають від народження більше 18 років і дійсно є члени парафії, посвідчую. 26 лютого 1922 року – голова сільської Ради – Б. Дідик».

На початок весни 1922 року тут завершили всі непрості формальності, пов'язані з реєстрацією в селі громади УАПЦ. Тепер залишалося поїхати до Чернігова, аби нововисвячений у Києві архієпископ Чернігівський і Ніжинський Іван Павловський (20 листопада 1921 року) призначив у Данину священика.

Цікавий збіг обставин: представники данинської громади приїхали до Ніжина забирати всі вже підписані й завізовані печатками документи якраз у той день – 19 березня 1922 року, – коли в селі Прохорах Ніжинського повіту єпископ Степан Оришко висвячував на диякона Івана Зоценка – майбутнього священика Данинського Свято-Троїцького храму.

АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: СТВЕРДЖЕННЯ

Визначаючи кандидатури на єпископів УАПЦ, Перший Собор давав перевагу людям із богословською освітою і тим, які мали сан. Але для всіх за загальний критерій правила бездоганна моральна й корисно-суспільна вартість кандидата. Були це люди передусім релігійні й національно свідомі. Здійснення релігійних і національних ідеалів вони вбачали в релігійно-моральному піднесенні свого народу, протиставляючи марксистській ідеології і комуністичній моралі науку і мораль християнську.

(Митрофан Явдась)

ВИСВЯЧУВАЛИ ЗА ДЕНЬ ДО 200 СВЯЩЕНИКІВ

Небувала хвиля відродження Української автокефальної православної церкви в Україні припала на 1922–1923 роки. Повсюди в селах відчувався великий брак священиків. З усіх усюд до Києва спрямовувалися кандидати на висвяту «нової благодаті». В головній резиденції УАПЦ – митрополічному соборі Св. Софії Київської – щодня висвячувалося не менше 200 священиків і дияконів.

Єпископат церкви змушений був звернутися до традиції старої Української церкви часів Лазара Барановича, коли за одну службу висвячували по кілька кандидатів. Відразу для таких організувалося прискорене навчання, яке не припинялося ні вдень, ні пізно ввечері.

Першоієрарх цієї церкви митрополит Василь Липківський у своїх спогадах «Відродження церкви в Україні: 1917–1930» так згадує про цю народну стихію: «А спинити

цього напливу аж ніяк не можна було, це було щось стихійне, це було щось подібне до перших днів після зшествя Св. Духа на церкву Христову, що про них Бог сказав: «Виллю я Духа мого на всяке тіло і пророкуватимуть сини ваші».

У спогадах цього митрополита подаються яскраві картинки великого релігійного й національного піднесення, пов'язані з його візитаціями українськими селами. «Народ із процесією виходив за село на зустріч, – читаємо в книзі. Часто коло хатів на вулиці стояли з хлібом, вщерть напо-внювали церкву, не дивлячись ні на яку погоду і з буднього дня робили велике свято».

У чернігівських селах, як і в цілому по Україні, головним предметом дискусії у виборі церкви стала не проблема «канонічності» чи «самосвятності», а мова Богослужбових відправ: старослов'янська (вона ж – російська) чи українська. У тих селах, де після революції залишалися старі священики, нерідко громади ділилися на дві непримиримі парафії: російську і українську. Напруга в таких збільшувалася, бо доводилося ділити одне церковне приміщення. Масла у вогонь підливали самі такі священики, які фальшивили перед селянами твердженням, що лише молитва перед Богом російською мовою приємна Богові. На це нерідко піддавалося жіноцтво.

В літературі відомий епізод, коли одна бабця, будучи вже в автокефальній парафії, ішла на десяте село відправити молебень по небіжчикові, бо її переконали, що молитва українською мовою не так дійде до Бога. Не знайшлося знаючої й не злої в селі людини, яка б могла нагадати тій бабці слова апостола Павла про те, що в церкві варто п'ять слів зрозумілих сказати, ніж десять тисяч слів – чужою мовою. Та й Біблійна історія переконливо засвідчує, що Ісус Христос заповідав своїм учням поширювати його науку серед різних народів світу. А виконати цей заповіт можна було лише вмінням кожного навчителя проповідувати Слово Боже живою мовою того народу, де йому належало побувати.

Може, тому, що в Данині на час піднесення авторитету УАПЦ вже не було священика і храм певний час стояв зачинений, дискусії щодо правильності вибору на користь УАПЦ взагалі не було. Натомість, скажімо, в Лосинівці боротьба за Українську церкву набрала драматичного характеру.

Якою ж склалася картина автокефального церковного руху в Ніжинській окрузі на момент остаточного переходу до цієї церкви всієї громади? І чи не були данинці одиними в своєму переконливому виборі?

За допомогою архівних документів відтворимо реальну православну карту цього краю. Маємо дані на початок 1926 року.

Назвемо села, у яких діяли українські автокефальні церкви:

Безуглівка, Вертіївка, Данина, Крути, Курилівка, Лосинівка (одна – Івана-Богослова), Макіївка, Рівчак, Сальне, Татарівка, Терешківка, Шатура. У містечку Носівці із чотирьох тамтешніх церков три були автокефальними – Успенська, Воскресенська, Спаська.

А ось населені пункти, у яких православні залишилися вірними російській церкві:

Бакаївка, Березанка, Вертіївка, Володькова Дівиця, Коломійцівка, Кропивна, Пашківка, Талалаївка, Лосинівка (одна – Свято-Троїцька), Носівка (одна – Свято-Троїцька), Черняхівка.

У цілому Ніжинська Повітова Церковна Рада (ПЦР) УАПЦ об'єднувала 40 парафій, що було значно більше від кількості церков московського підпорядкування. На чолі цієї церковної ради від червня 1923 року стояв єпископ Микола Ширий, а з грудня 1925 – єпископ Олександр Червінський.

Саме із цим, останнім предстоятелем церкви в повіті, у священика Івана Зоценка зав'яжуться теплі, воістину братерські, стосунки та активне листування. Єпископ Олександр очолить урочисту літургію храмового свята у Данині

ському храмі на третій день Різдва Христового 1927 року, виголосивши єпископське благословення усім тамтешнім прихожанам.

...Достеменно не відомо, в яких селах Ніжинського краю побував митрополит Василь Липківський із своїми велелюдними візитаціями в час короткого очолювання ним церкви у неспокійно-тривожні 20-ті роки. Однак саме він, як глава церкви, підписував благословенну грамоту та перше місце для несення священничого послуху – Данину – новому священнику УАПЦ Івану Андрійовичу Зоценку.

20-РІЧНИЙ НАСТОЯТЕЛЬ ХРАМУ

15 серпня 1922 року, коли літнє сонце вже сягнуло зеніту, багато селян зібралося на храмовому майдані в тіні крислатих столітніх білин, що в літню спекотну пору затримували на стінах храму освіжаючу прохолоду, а взимку захищали ті стіни від поривів вітру та негоди. Люди нетерпляче виглядали з Дивицького Шляху підводу Івана Кузьмовича Коваля. Це його з раннього ранку послав до Ніжина ініціатор переходу данинської громади до УАПЦ Євмен Єлисейович Кошма. Саме Коваль мав привезти нового священника.

«Їдуть, їдуть!» – загаласувала раптом дітвора збоку Байрак, а за мить на майдан скромно в'їхала сільська підвода одного з членів церковної ради, який ще вдосвіта відбув «за батюшкою». Данинці кинулися один поперед одним до підводи – за першими враженнями.

Будучи багато літ в аурі «справжнього Божого посланника», як віддавна називали старожили села свого багатолітнього священника, протоієрея, благочинного цілого округу Петра Скорину – поважного, повільного, самодостатнього в своїх поведках, вони таку подібність уявно перекладали в години очікування й на нового, досі незнамого, панотця. Тому перші, які зустрічали новоприбулого, були дещо приголомшені і... розчаровані.

Ще коні й не зупинилися, а з воза стрибнув високий ставний юнак із якоюсь ще дитячою усмішкою на відкритому білому обличчі. На підводі насторожено сиділа такого ж віку дівчина, тримаючись за невелику поклажу. Нею виявилася паніматка Параска Іванівна.

Пройде небагато часу, і данинці по-справжньому полюблять свого нового молодого священика, пошанують достойно його музичні й співочі таланти, а ще – оту відкриту дитячу посмішку, приязнь і щирість, з якими він завжди приходив до людей. Пізніше вони довго гордитимуться, що саме через отця Івана Зоценка їхня церква, як і колись, за Огієвського і Скорини, знову гримітиме доброю славою, дивуватиме новоприбулих у село неземною красою, дивовижним співом та авторитетом настоятеля по цілій окрузі.

Та все по порядку.

Новому священику, якому волею долі випало зміцнювати й об'єднувати нову автокефальну церковну громаду в Данині, ледь виповнилося на ту пору 20 років.

Він виявився земляком – із Вертіївки, де народився 19 грудня 1901 року. Потяг до священичої праці відчув ще з дитинства. Адже виростав у високодуховній родині. Батько, Зоценко Андрій Митрофанович, був дияконом у Вертіївській церкві. Дияконував у тому містечку і дядько Степан, батьків брат.

1919 року юнак закінчив Чернігівську духовну семінарію. На старших курсах захопився музикою, почав складати власні музичні твори. Тому вступив до Вищого музичного драматичного Інституту ім. М. Лисенка в Києві. Викладачами інституту най то час були активні учасники національно-визвольного руху українців Михайло Іванович Вериківський, Пилип Омелянович Козицький, Людмила Старицька-Черняхівська та ін. Того ж року із числа викладачів і студентів створюється народний хор, активним учасником якого стає і юнак із чернігівської Вертіївки Іван Зоценко. На Першому установчому соборі УАПЦ саме

цей музичний колектив став основою регентського хору в Софійському соборі – головного осередку УАПЦ. З особливим захопленням і емоційним переживанням юний Зоценко слухає виступи головних провідників новопосталої церкви – Липківського, Шараєвського, Чехівського, Дурдуківського, Мороза, інших активних учасників становлення УАПЦ. До цього ще слід додати повсюдну піднесену атмосферу національного пробудження, яка панувала тоді в українській столиці. Все це не могло не позначитися на формуванні головних життєвих орієнтирів, моральних і суспільно-політичних цінностей молодого людини.

У березні 1922 року Іван Зоценко несподівано перериває навчання в столиці й повертається у рідну Вертіївку. Причиною такою рішення могли стати матеріальні труднощі проживання в столиці за умов непевної політичної обстановки та економічного безладу.

На момент повернення додому в батьковій хаті він застав великого гостя з Києва – єпископа Степана Орлика, який був присланий проводом УАПЦ для розв'язання питань із формування мережі УАПЦ у Ніжинській окрузі. Певний час, до облаштування свого побуту в Ніжині, єпископ мешкав у Зоценків.

Цілком очевидно, що саме під впливом єпископа Іван Зоценко пристає на пропозицію висвятитися в сан диякона цієї церкви. Адже в час, коли ідеї УАПЦ активно поширювалися в українській глибинці, церква потребувала молодих, енергійних, патріотичних сил.

З 13 березня по 18 червня 1922 року Іван працював дияконом при Ніжинському Благовіщенському соборі, який першим був переданий владою в розпорядження місцевої громади УАПЦ, а напередодні призначення в Данину був випробуваний на посаді священника цього ж собору та керівника соборного хору. Відтоді зарахований до складу священників УАПЦ. Про це привіз у Данину посвідку від Ніжинської Окружної церковної ради УАПЦ за підписами єпископа Степана Орлика і членів ради.

До приїзду Зоценка в Данину українські автокефальні осередки вже існували в сусідніх селах. Зокрема у Лосинівці один із храмів очолював Петро Семенович Харченко, у Рівчаку-Степанівці – Скрипець Леонтій Якимович, у Макіївці – Глотко Сергій Савич. Із цими, та й іншими, священиками в Івана Андрійовича від початку складуться дружні стосунки.

До облаштування в своєму новому помешканні молоде священиче подружжя поселив у себе вдома Євмен Кошма.

День 15 серпня був пам'ятним для отця Івана не лише тому, що вважався датою початку його дорослого життя на новому місці призначення, а й тому, що рівно через рік – 15 серпня 1923 року тут, у Данині, в молодого подружжя Зоценків народився син, якого також назвали Іваном.

Місцем осідку новоприбулих громада обрала не знамените обійстя священика Скорини в центрі села (воно доти перебувало в приватній власності його доньки, що мешкала в Ніжині), а церковну хату, що розміщувалася на території нинішнього рокитнянського парку неподалік озера.

Відразу по прибуттю в село новий священик попросився вступити до храму, в якому йому належало служити.

Яким же постав перед очима отця Івана Зоценка 15 серпня 1922 року знаменитий Данинський храм?

УКРАЇНІЗОВАНА ЦЕРКВА: ПОГЛЯД ІЗСЕРЕДИНИ

Маємо можливість уявно переміститися в той день та з максимальною точністю, й непомітно для отця Івана, тихо пройтися довкола трьох престолів сільської святині й, таки заворожено, роздивитися все довкола.

Вигадувати й домислювати, шановний читачу, нічого не треба. Слід просто спробувати «оживити» рядки ось цього архівного документу – *«Опис інвентарного майна Св. Троїцької церкви с. Данини Володьково-Дівичької волості»*.

Походження цього документа таке. Довідавшись про стихійний сход села з приводу переходу громади до

УАПЦ, районна влада 11 жовтня 1921 року надсилає на сільську раду лист такого змісту (стилістику листа зберігаємо): «Прошу негайно надати в Ніжинський окружний юридичний відділ опис Св. Троїцької церкви с. Данина в 3-х примірниках з майном». Оскільки все листування центру із селами здійснювалося тоді через волості, то данинська, як і шатурська, пошта зазвичай спершу потрапляла до Володькової Дівиці. Цей лист, надісланий з Ніжина 11 жовтня, пролежав у волості ... майже два тижні. Там спохопилися лише 24 жовтня і з переляку перепровадили в Данину з такою терміною резолюцією: «Направлено священику з пропозицією зробити опис протягом 24 годин». Те, що опис здійснювали члени церковної ради, а не священик храму, ще раз підтверджує раніше висловлене припущення, що на той час священика в селі не було.

Отож, притримуючися цього опису, почнемо мандрівку Данинським храмом зразка 15 серпня 1922 року, коли його перевозданну красу ще не встигли понівечити комуністичні яничари.

Піднімаємося 18-ма сходинками до унікальної за архітектурним вирішенням сільської обителі, «вкритої залізом, із тринадцятьма вікнами та трьома вхідними дверима». Бо ж трихрамова церква «із дзвіницею та п'ятьма куполами», центральним і двома бічними входами, поставлена в центрі села «на високому кам'яному фундаменті».

Найперше звертаємо увагу на розкішний, не схожий на інші храми, вівтар. Він трьохпрестольний і трьохярусний, що є рідкісним явищем для сільської церковної архітектури. Оздоблювачі храму ствердили в ньому українську традицію творення багаторядних іконостасів, що виникли на наших землях ще від XIV віку. Такі іконостаси наочно відтворюють кожному молільнику драматичну історію Боговідкриття й спасіння людини.

Середній вівтар – на честь Св. Трійці, в ім'я якої храм був названий під час освячення 1881 року. Унікальні старо-

винні ікони, розміщені в три яруси, увінчують царські двері. Усіх ікон у цьому вівтарі – 24.

Прямуємо до другого престолу – праворуч. У його центрі – ікона молодого першомученика архidiaкона Степана. Цей престол увічне першу назву двокупольного Данинського храму, що стояв на цьому місці від середини XVIII століття, названого в честь Святого Степана. Тут вівтар також на три яруси, містить 29 ікон і має також царські двері. Ліворуч центральної частини храму – престол в ім'я Покрови – третього храмового свята Данини. Вівтарна частина також трьохярусна, з царськими дверима, має 21 ікону.

Мимоволі, розпізнавши сюжети розкішного іконостасу, знаходить відчуття, що центральна його частина спрямовує тебе до небес. Адже над вівтарем відкриває простір високий центральний купол храму, з верхечку якого «сходять зішестям із неба» на кожного відвідувача храму промені «правди віри» в трьох Святих особах – Бога Отця, Бога Сина і Бога Духа.

Далі збуджений уявою зір торкається інших малопомітних церковних атрибутів, так ретельно зафіксованих описувачами: малих іконостасів – 2, малих кіотів – 7, малих лампад – 34, панікадил – 4, підсвічників великих – 34, підсвічників малих – 7, аналоїв – 7, хрестів на престольних – 6, хоругв – 10, хрестів дерев'яних – 4, дзвонів – 7.

Вражає книжкове начиння храму. Хоча й не дивно: попередній настоятель багато літ очолював благочинний Ніжинського округу, був справжнім книжником. А Данина всі ті роки вважалася духовною столицею цього округу, до якої їхали для вирішення усіх нагальних справ священники з близьких і дальших сіл.

«Відкриваємо» дверцята трьох масивних книжкових шаф та однієї скрині. З усього розкішного книжкового начиння виділяємо історичну сільську реліквію – «Церковний літопис від 1867 року», який ретельно, упродовж мало чи не півстоліття, вів священник Петро Скорина. Усі спроби автора цих рядків знайти сліди цієї реліквії не увінчалися

успіхом. Можна лише уявити, що ми втратили... Скільки фактів, деталей, прізвищ, епізодів з історії пращурів назажди пропали через нерозважливість, туподумство і не патріотизм колишніх сільських керманичів. Є підстави стверджувати, що цей літопис перебував у храмі до фатального 1961 року, коли озвіріла частина Данини з воістину зоологічним безумством руйнувала святиню...

Отож, їхні величності – книги: Біблій – 2 (з них одна позолочена, видання Києво-Печерської друкарні), Євангелій – 5, Богословських книг – 31, книг духовного змісту – 8, книг історичного змісту – 10, книг різного корисного змісту – 52. Є тут і суто данинські книги, що між рядками тримали в собі і щедроти, і печалі та каяття, і миттєвості щастя та втрат різних поколінь наших пращурів: книги приходів – 9, книги витрат – 7, сповідальні книги – 8, книги передшлюбні – 9, клірові книги (вінчання, народження, смерті) – з 1834 по 1892 роки. Була й книга указів – тут фіксувалося все, що письмово приходило «зверху».

Кинемо бодай оком у «святая святых» – завіттарну частину. Тут найперше виділяємо серцевину храму, без чого він існувати не може: антиминос – 1, плащаниць – 3.

Обіч престольного місця ще одна шафа: знаменитих малих ікон – 42, хрестів дароносних – 2, дарувальниць – 2, кадил – 2, вінців шлюбних – 2 пари, облачень для причту та жертводавців – 11, епітрахилів – 5, покривал аналоєвих – 5, фелонів – 7, чаш для причасть – 3, блюдечок малих для причасть – 4, глечик – 1, посудина для благословення дарів – 1, посудина для збереження мира – 1.

У хрещальні навертаються сльози з посмішкою від таких необхідних атрибутів обряду хрещення немовлят: посріблена купіль для хрещення – 1, тазів для підігріву води – 2, відро – 1.

І, насамкінець, – інформація про маєтність церкви: дім церковний, покритий залізом новим – 1, дім під соломою старий – 1, комори дерев'яні – 2, рублені сараї – 2, клуня плетена – 1.

Усього в описі – більше 70 позицій.

До реального світу із цієї віртуальної екскурсії повертає останній абзац цього документу, писаний іншим почерком: «Опис проводили представники причту. Власноручно підписи тих, хто проводив опис інвентарного церковного майна, гр. Филимона Дворського, Петра Вискірки і Устима Вовкогона, Данинський сільревком підписами і прикладеними печатками засвідчуємо. Голова А. Пономаренко, Секретар Свирид. 28.10.1921».

БОГОСЛУЖБИ ПО-НОВОМУ

Безумовно, що найбільшою заслугою Української Автокефальної Православної Церкви було те, що вона, за влучним висловом митрополита Василя Липківського, перша й найвиразніше вшанувала українську літературну мову перед усім народом, зробивши її священною, церковною мовою, вознісши її саме в храмі з Попелюшки до рівня справжньої Цариці.

На таке високопочесне, давно належне в своїй хаті, місце, вознесла українську мову і данинська громада. У зміненому й доповненому «Статуті Автокефальної Православної Парафії в с. Данина Ніжинської округи Чернігівської губернії», який члени громади розробили разом із новим священиком отцем Іваном Зоценком у травні 1924 року, з'являється окремий пункт – «Вживання української мови в час Божих служб». У цьому місці зазначено таке: «Позаяк того, що **вже майже три роки** як Служба Божа проводиться в нашому храмі на нашій народній, для віруючої людности цілком зрозумілій, українській мові – постановили і надалі **провадити відправу Божих служб на нашій рідній українській мові**».

Для внесення цього доповнення до статуту скликали 1 червня 1924 року спеціальні збори всіх членів УАПЦ, де й проголосували одностайно за цей пункт. Головою тих зборів був Іван Маркіянович Подолянко, а писарем Яків

Миколайович Дворський, підписи яких стоять на цьому документі.

Проте, на наш погляд, навіть не мова, і передусім не мова, була найбільшою заслугою цієї церкви. Було масштабніше й важливіше. За час, що проминув після так званого возз'єднання України з Росією 1654 року, церква в нашому краї вперше будувалася на національному ґрунті. Це означало, що вона без боязні й оглядки на всіляких чужинських прикажчиків, опричників та й своїх безбатченків підносила національну свідомість, національну гідність, національні почуття с в о г о народу; що вона відкрито виступила проти малоросійства, хохляцтва, зрадництва, запродацтва й зневаги усього того, що виявляє ество народу, його душу, його святощі. Таким чином, церква, нарешті, навертала кожного до власних витоків, до зрадженої материзни.

Люди з надією пішли до цієї церкви, бо вона наблизилася кожного до Бога, відмовилася від багатьох незрозумілих простій людині догм, відновила українські традиції, заговорила до прихожан зрозумілою їм мовою.

Конкретніше це яскраво проявилось передусім в оздобі храму. Перше, що зробили вірні на прохання молодого священика, прийшовши другого дня готувати храм на Богослужби «по-новому», так це познімали з ікон рушники з російськими двоголовими орлами та написами «Боже, Царя храни!» Натомість позносили до храму все найкраще, що втілювали довгими зимовими вечорами в своїх дивовижних вишивках-узорах. Уперше милували очі в храмі мережані барвистими чорно-червоними хрестиками дорогі серцю кожному написи: «Боже великий, єдиний, нам Україну храни», «На щастя, на долю», відомі Шевченкові фрази на кшталт «Боже милий, світе тихий, моя Україно!»

Від початку відновлення богослужб селяни не могли не звернути увагу на незвичні досі вставлення в «поминальному» блоці літургій: урочистий молитовний спомин про Тараса Шевченка.

З нововведень у щонедільних літургіях – повна заміна московського співу українським. Хоровий хор швидко розучує багато колядок, щедрівок, кантів, що базувалися на українському мелосі. Згадали про Бортнянського, Веделя. Запроваджується церковний спів за новими літургіями, кантами, колядками молодого талановитого українського композитора Кирила Стеценка. Як відомо, він, вихованець Київської семінарії, протоієрей, без вагань привітав постановня УАПЦ, радо увійшов до складу центральної православної Церковної Ради, сам очолив одну з українських парафій у селі Веприк на Васильківщині. На жаль, тиф передчасно скошив молодий талант – помер у квітні 1920 року.

Ще одним музичним обличчям цієї церкви став талановитий композитор Микола Леонтович. Син священика з Поділля, він вихором піднісся на хвилі національного відродження в Києві, очолив хор Микільського (Мазепиного) собору. Без його талановитих обробок не обходилася жодна літургія в храмах УАПЦ. Кажуть, послухати його кант Почаївській Божій Матері «Ой зійшла Зоря» у виконанні Данинського церковного хору спеціально приїздили такі ж хористи з Ніжина. За оцінками фахівців, цей твір Леонтовича українізував українців більше, ніж усілякі промови. Життя цієї обдарованої особистості обірвали вороги українського відродження: його застрелили в січні 1921 року, коли він їхав із Києва у гості до батька на Різдва.

Ось слова митрополита Липківського, які найкраще характеризують все те нове, свіже, неординарне, що запровадили священики цієї церкви до храмів разом зі своїми парафіянами:

«Майже кожна парафія має свого композитора і співає в церкві їхні твори, майже в кожній парафії є свої поети, що церковні події свого села описують досить дотепними віршами. Це вже загальна відміна кожної української парафії: гарні художні й народні хори, скрізь майже свої самодиригенти, своя особиста співоча творчість».

Важко сказати, чи знав митрополит особисто молодого данинського священика, але ця цитата ніби написана з Івана Зоценка. Музичний талантиця Івана, про який ішлося на початку підрозділу, сповна проявився саме в Данині. Так, вивчаючи з церковним хором все нові й нові твори М. Леонтовича, К. Стеценка, він апробує з ним і свої власні музичні твори. Спочатку несміливо, а потім, відчувши, як хористи охоче втілюють його композиції, став уже не соромитися власної творчості.

На непересічні здібності цього священика звернула увагу комісія, що була послана в Данину Ніжинською Окружною Церковною Радою 10 серпня 1929 року для вивчення місцевого церковного життя. В «Акті обслідування парафіяльного життя в с. Данині», який підписав голова комісії священик Іван Кис-н (так в оригіналі – М. Т.) йдеться буквально про таке:

«Взаємовідносини між причетом і парафіяльною радою гарні, парафія проводить своє життя повнотою духа організованості. У цьому допомагає очевидна працездібність настоятеля священика Івана Зоценка, який спрямовує вміло свою діяльність на справу підняття свідомості серед вірних. Хор у парафії є одна із ланок музичної діяльності о. Зоценка, що має свої музичні властивості і здібності до цієї церковної творчості, яка в нашій Україні мало поширена. Його музичні твори дійсно можуть бути пристосовані до наших церковних хорів у парафіях. Колорит мелодій суто церковний і при виконанні його справляє на людей-вірних релігійний настрій. Свою збірку церковних творів ним було надіслано до культурно-освітньої комісії Всеукраїнської православної церковної ради, але вона віднеслась навіть легковажно, замість того аби підбадьорити молоду музичну особу на майбутнє – студіювати свою здібність і звершенствувати».

На завершення цього документу голова комісії звертається до керівництва Окружної Церковної Ради з пере-

конливою пропозицією «взяти під свій захист творчість о. Зоценка». Йшлося про те, щоб поширити його музичні твори у відповідні музичні установи, видати ноти з текстами накладками, достатніми для поширення в церквах округу.

Залишається лише пошкодувати, що історія не пощадила жоден із музичних творів цього молодого й талановитого композитора. Хто зна, якби суспільно-політичні обставини життя виявилися сприятливими для формування та розросту молодого таланту, мали б українці в особі отця Івана Зоценка ще одного знаного на всю державу музиканта рівня Кирила Стеценка чи Миколи Леонтовича, а національна музична скарбниця поповнилася б низкою оригінальних творів.

Парафіяльне життя в Данині помітно почало пожвавлюватися. Група молодих чоловіків забажала відродити братство в селі. Цей рух був поширений в епоху Середньовіччя. З бажання принести церкві додаткові кошти новопостале при храмі братство зініціювало напередодні храмових свят та під час ярмарків у селі варити й продавати на церковному майдані козацьку медовуху. Організувалася й група сестер-жалібниць: після недільної Богослужби вони влаштовували в дворі храму громадські обіди для вбогих і сиріт.

З ЕПІСТОЛЯРІЇ СВЯЩЕНИКІВ

Цінні відомості про участь селян у розвитку автокефального руху на Чернігівщині віднаходимо в епістолярії Ніжинської Окружної Церковної Ради. Йдеться про листи до Ніжина самого отця Івана Зоценка або листи священників, у яких ідеться про данинського настоятеля.

Листи ці розпорошені в різних архівних теках: у «Персональній справі священника о. Івана Андрійовича Зоценка» Ніжинського окружного адміністративного відділу, в «Акті обслідування парафіяльного життя в с. Данині. 10 жовтня

1927 року», в «Довідках, списках та інших документах служителів культу Ніжинського округу».

Три листи о. Зоценка адресовані до єпископа Ніжинського УАПЦ Олександра Червінського. Вони датовані 2 січня 1927, 3 січня та 11 травня 1928 років.

Між рядками цих листів не лише проглядаються риси характеру молодого священника, а й уречевлені в тексті його погляди на тогочасну церковну ситуацію, міркування щодо розбудови УАПЦ, зокрема, важливості налагодження проводом церкви випуску друкованої продукції та її поширення в сільських парафіях. Йдеться також про журнал «Церква і Життя».

1927. 01. 02
Австрограф отця
Олександра!

Щиро просимо Вас довітати до нас не тільки святе кожне має вартує на третій день Різдва Христова, вважати певною мірочкою за віру Христову архієпископа Степана.

Сподіваємося Вас, високий отче, ми, а подякуємо, що по свідоцтву з нами має є парафія Турчинецької єпархії, яка буде цілком потрібна. Урадімо церкві, то Ваша крихотка у нас дуже її дуже потрібна.

Дякуємо Вам за лист і згадує, в радості лінійки притом Різдва Христова, і щиро во кричить на молитву за нас.

Ваші парафіяльні Різдво (Зоценка)
Іван Зоценка

Р. Р. Різдва буде вислана на другий день Різдва, проваимо спокійно, куди?

11. 05. 1928
Вітання з Різдва
Тому жінці

с. Бачинько
14 лютого 1928 р.

Автограф листа отця Івана Зоценка до єпископа Ніжинського УАПЦ Олександра Червінського. 1927

Звертає на себе увагу відвертість і щирість молоді людності, її жага до пізнання, бажання зробити більше корисних справ своїй церкві, парафії, високий патріотизм, віра в щасливий завтрашний день українців, готовність переборювати труднощі.

Про основного адресата листів – єпископа Олександра Червінського – в літературі знаходимо мало свідчень. Відомо, що провід церкви прислав його на підсилення Ніжинської Окружної Церковної Ради в грудні 1925 року. Заарештований НКВС 31 грудня 1932 року. Подальша доля його невідома.

Перший лист із Данини до єпископа Олександра датований 2 січня 1926 року. У ньому – запрошення взяти участь у храмовому святі села 9 січня – на третій день Різдва Христового. Це, як відомо, день першого мученика за віру Христову архidiaкона Степана. В пам'ять про цього апостола, на честь якого було названо перший Данинський храм, і було встановлено віддавна в цьому селі храмове свято.

Отець Іван давно мріяв про те, аби одну з урочистих служб у ввіреному йому храмі очолив єпископ УАПЦ. По сусідству з Даниною на північно-західний бік (Володькова Дівиця, Талалаївка, Кропивна) парафії належали до московської церкви й тамтешні селяни уважно прислухалися, що і як відбувається «в автокефалів». З огляду на це, наголошує отець Іван до Ніжинського єпископа, «Ваша присутність в нас дуже і дуже бажана і потрібна». Наприкінці листа – приписка: «П. С. Підвода буде вислана на другий день Різдва. Дуже просимо сповістити куди? Ваші парафіяльна рада і священник Іван Зоценко. с. Данина. 20 грудня ст. ст.; 2 січня н. ст.».

До цього листа додана накреслена від руки автором листа схема розміщення Данини між Ніжином, Носівкою, Володьковою Дівицею, Шатурою та Лосинівкою із зазначенням кількості верст до цих населених пунктів.

Є всі підстави стверджувати, що урочисту храмову службу в Данинському храмі на третій день Різдва Христового,

9 січня 1926 року, таки очолив єпископ Ніжинський Олександр Червінський, і данинці запам'ятали той день його єпископським благословенням та палкою проповіддю. Адже на листі – такий текст резолюції самого єпископа: «Відбулась урочиста великопостна служба Божа згідно прохання».

Досить важливу проблематику з життя церкви порушив данинський священник у наступному листі до єпископа від 3 січня 1928 року. Йдеться про інформаційний голод сільських священників та прихожан парафій УАПЦ. Ставши активним читачем головного друкованого періодичного органу церкви – журналу «Церква і Життя», молодий священник з нетерпінням очікує з Ніжина кожного наступного числа цього нового українського часопису:

«Нетерпляче жду числа 5, – йдеться у цьому листі. – Я надіслав до ВПЦР передплату до кінця 1927 року, але одержав невеселе сповіщення, що журнал припинився, і хто знає, коли вийде слідуючий номер. А тепер, як видно буде журнал виходити з Харкова, не знаю, чи переведуть мої гроші до Харкова? А як дуже хочеться до Різдва одержати Різдвяний журнал!»

Отець Іван звертає увагу єпископа на відсутність у селі будь-яких книг українською мовою. В храмових книжкових шафах – десятки московських, петербурзьких видань про російську церкву, російського царя, російське православ'я. А де ж українські видання? На це запитання сам дає відповідь:

«Взагалі, моя думка така, коли б ВПЦР випустила дешевих Євангелій, молитовників і те інше, популярних і взагалі потрібних для віруючих книжок, да щоб дешевих, а ми б кожну по 10 (чи 100) взяли б накладки і це було б хороше і для вірних, і для видавця».

Отож, священник висловлює готовність організувати в селі продаж українських книжок. Єдина умова – аби деше-

вих, бо в людей зайвих грошей у цю скрутну пору бракує, та популярно написаних. Автор листа певен, що селяни братимуть книги рідною мовою. Про це він пише так:

«Передайте для мене на продаж, у Вас там я бачив є «Закон Божий». Передасте скільки є примірників, указавши ціну (тільки щоб невелика), то я може продам їх тут – що продам – гроші Вам надішлю, а як не всі, то все рівно у вас вони лежать без діла. А коли б були молитовники, то ї їх би дуже треба – є запрос. Коли у Вас нема, то якось достаньте з Києва, бо і отець Павло (священик із Шатури – М. Т.) казав, що і в його парафії бажують, то ми може хоть на книжках як-небудь би підтримали наш видавничий відділ».

У цьому листі й прохання особистого характеру, але теж стосується книжок: «Щиро прошу Вас, Всечесний Отче, замовити мені новий збірничок промов, а також і календаря на 1928 рік. А також, коли є у Вас «Св. Мінея», то передайте нам пока у борг, а ми після свят надішлемо вам гроші».

Будучи захопленим книжником і глибоко вірячи, що друковане слово має велику виховну силу на селі, отець Зоценко піднімає цю тему і в наступному листі до єпископа Олександра 11 травня 1928 року: «Спосіб передати книги на село, на мою думку, цілком підходящий – накладною платнею. Не думаю, щоб хто відмовився. Хай надсилають і баста, може ще вдасться подешевити, аби поширити книжки».

Данинський священик був дуже ретельним у виконанні будь-яких фінансових зобов'язань перед церквою, про що засвідчують ось такі фрази з його листів: «Я свій борг 3 крб. передам Вам, а Рада і дяк обіцяють надіслати святками чи після празника, а зараз просимо вибачити і підождають»; «Надсилаємо Вам 18 крб. грошей. Це – від парафіяльної ради з травня 1927 р.»

У деяких листах віднаходимо «посили» про непрості побутові умови з життя священика сільської глибинки.

З листа від 3 січня 1928 року: «Не знаю, чи Ви розберете моє царпання і думки, бо у хаті холодно, саме вимазали хату, усе розкидане, пишу на табуретці, і змерз, аж тремтю..., то так і написав».

А ось коротка записка, адресована окружному благовісникові (відповідальному працівникові Консистерії – М. Т.) отцю Івану Кис-ну). В ній ідеться про неможливість прибуття на нараду в Ніжин. Причина була давно відомою по цілій околиці – «непрохідна і непроїзна данинська грязь», що століттями супроводжувала мешканців цього села через його розташування в болотистій западині пониззя річки Дівиці всю ранню весну і пізню осінь: «Сповіщаю Вас і прошу вибачити мені, що я не можу явитись на засідання Окрцеркради своєчасно, бо, по-перше, через хворість, а по-друге, не можна ніяк через грязь ні виїхати, ні вийти з села. Треба верст 5–6 брести водою та гряззю. При першій можливості приїду. З любов'ю до Вас – свящ. І. Зоценко».

Підкупляє в цих листах прямота і відвертість священика, його ще юначий і щирий максималізм, відсутність будь-якої боязні висловлювати відверто свої думки, навіть якщо вони критичні. Ось приклад.

Провід церкви періодично надсилав парафіяльним священикам тексти проповідей, створених у Києві богословами старої школи. Нерідко виклад таких текстів був настільки тяжким, незрозумілим, «залізобетонним», що переповідати його для сільських прихожан було непросто. І про це відверто відважився сказати єпископові молодий священик: «Тепер про недоліки. Нам, сільським священикам, треба промови на кожне свято й неділі, тільки не такого важкого стилю, як написав Всечесний о. Нестор на Паску. На село треба, хоч і про високу матерію балакаєш, а по-простому, простими виразами».

Оця його оголена відвертість, нестримне шукання істини, довіра до людей, щира наївність, безмірна допитливість, ставали тими рисами характеру, які в час підлої, анти-

української влади були не просто не модними, не витребуваними, а й у багатьох випадках – небезпечними. У зв'язку з цим варто звернути увагу на один епізод із біографії священника Зоценка, який мало не коштував йому кар'єри, що так успішно розпочалася в Данині.

З метою розколу УАПЦ, спонукання до виходу з неї селянських мас, більшовицька влада наприкінці 1927 року запустила проєкт створення в Україні так званої «української обновленської церкви». На Чернігівщині роль такого обновленця-розкольника охоче взявся виконувати колишній автокефаліст єпископ Філарет. Звичайно, що допитливий і ще не загартований життям отець Іван Зоценко вирішив поцікавитися, що ж то за церква. Так він пішов на одну із служб обновленців у якомусь селі, про що стало відомо керівництву Окружної Церковної Ради.

Занепокоєне загрозою можливого «розброду й хитань» у підпорядкованих УАПЦ парафіях, керівництво відреагувало відразу. Воно доручило старшому і досвідченому священнику, настоятелю Рівчацького храму отцю Миколі Красину провести бесіду з данинським священником, яка б давала можливість з'ясувати його релігійні й політичні орієнтири. Священик Красин 20 грудня 1927 року письмово повідомив єпископа Олександра Червінського про результати такої бесіди. До речі, до тієї бесіди був запрошений ще один священник УАПЦ Петро Харченко.

Текст цього листа слід навести повністю, оскільки він проливає світло на непросту ситуацію, що складалася в УАПЦ на кінець 20-х років:

«Згідно доручення Окружного Церковного Собору, я перевів бесіду з священниками о. Іваном Зоценком та Петром Харченко з приводу в'яснення відношення їх до нашої церкви. Обидва зауважували, що думку вони свою не раз нібито висловлювали. Запевняють, що вони належать до нашої церкви: на службах Божих поминають нашого митрополита, Вас та Церковну Раду.

Що ж торкається завітання їх до обновленого єпископа Філарета, то пояснюють тим, що цікавились ближче ознакомитись із обновленою церквою, під час невиразного становища нашої церкви. Обидва і тепер мріють про об'єднання церков, навіть коли б до цього прийшлося «доповнити» благодать, про «повноту» якої більше мріє о. Зоценко. – Свящ. М. Красин, с. Рівчак».

Не підозрюючи навіть після тієї бесіди, яка темна хмара нависала над його молодого долею, отець Іван Зоценко і далі в своєму листуванні залишається вірним своїй відкритості й щирості в стосунках з іншими. Ось фрагмент його листа до єпископа Червінського від 3 січня 1928 року – через кілька днів після тієї насторожуючої співбесіди з рівчачьким священиком. Тут лиш натяк на ту свою «дитячу хворобу», яку можна назвати наївністю й відсутністю житейського досвіду: «Любий Отче Олександрє! Дуже вдячний Вам за ті інформації і взагалі за Ваше листування до мене, за те, що Ви мене ще не зовсім забули. І не забувайте, бо я того не заслуговую. Що я трохи був ... переболів... про це опісля побалакаю з Вами на самоті.. Але я шукав, мучився і знайшов...».

В іншому листі: «А моя думка така, що я і зараз стою за з'єднання всіх християн в Христі, але і себе не дати вдарити лицем у грязь, своє захищати, про своє дбати всіма силами, а до других мати Христове відношення».

У пору того непростого становлення і змужніння молодий священик, що ставав особистістю в досить непростих умовах, як ніколи, потребував чиеїс дружньої поради, батьківської допомоги й, можливо, опіки. Це дало б змогу розвіяти сумніви, навести лад розбурханим думкам і почуванням, що чимраз частіше огортали ще зовсім юну голову. Тому з такою щирістю і звертається до єпископа: «Дуже б хотілося побалакати з Вами доволі. Та, може, дасть Бог колись приїду до Вас і... поговоримо про все...».

«ПАРАФІЯ ПОБОЖНА, НАСТОЯТЕЛЬ НЕВИХОВАНИЙ» – ТАК ПРО ШАТУРУ

І ще одна сторінка біографії отця Зоценка просить з архівної справи. Цього разу вона пов'язана із Шатурою.

Як відомо з попередньої інформації, слідом за данинською громадою, шатурська також вирішила українізувати свою парафію і пристати до УАПЦ. Якщо данинці свою церкву українізували восени 1921 року, то в Шатурі це сталося дещо пізніше. Проте, на противагу першим, тут не повезло із священиками.

У березні 1927 року Округна Церковна Рада на письмове звернення шатурян прислала до них, замість вибулого отця Косинського, отця Павла Бойка. Він лиш кандидував на священика і ще не був висвячений. Нині важко сказати, чи не ця деталь була головною причиною того, що належного контакту новоприбульця із тамтешньою громадою на початку не було встановлено. Може, тому виною був дещо нестримний характер священика, його завеликі амбіції. Однак, доводиться констатувати явний факт. На початку просте непорозуміння священика із місцевим головою церковної громади переросло у справжній конфлікт. І він виявився затяжним.

Розв'язати його на свою користь священик вирішив не через пошук особистих контактів із членами ради, не через налагодження власних місточків довіри з кожним прихожанином, а адміністративним чином – через керівництво окружцеркрани.

19 липня 1927 року із Шатури отець Павло Бойко надсилає до Ніжина листа такого змісту:

«До канонічного обрання у березні мене призначено Округцеррадою до Шатурської парафії. Щоб почути голос громади щодо обрання, а також і про утримання причту, я пропонував парццерраді (парафіяльний церковній раді – М.Т.)

скликати загальні збори парафіян на 17 липня н. ст., добувши на те дозвіл влади. Як виявилось, голова ради, який, ставши з часу українізації парафії без ухвали громади, не бажаючи давати звіту за минулі 4 роки, а разом з тим маючи бажання залишитися і надалі на чолі ради, порушуючи соборорправність церкви Української, всіма заходами старається припинити скликання громади, а головне, не хоче навіть і слухати про перевибори ради. Позаяк йому це удавалося за часи настоятельства свящ. Косинського, він гадає, що так воно мусить бути й надалі. Але ж бачучи щире бажання парафіян у керуванні парафією, а також бачучи «причетниками» бажаних людей, а головне, знати – де, на що витрачаються їхні пожертви, я звичайно не можу залишити вповні законне бажання парафіян не задоволеним. Однак, не знаючи, яким чином можна примусити раду до цього, звертаюсь до Вас за допомогою в справі скликання загальних зборів, надіславши свого представника. Шатура. 19 липня 1927 року. Священик Павло Бойко.»

Цей лист, у принципі, не потребує коментаря. Його загальна тональність, категорична безапеляційність, завищеність самооцінки священика лежать на поверхні. Текст листа засвідчує, що в ньому навіть не відчувається спроб мирного полагодження конфлікту.

Окружна Церковна Рада довго не наважувалася посилати в Шатуру свого представника, сподіваючись, що священикові все ж вдасться самотійно вийти з конфлікту і гарно поладити непорозуміння. Однак, цього не слалося. Тому трохи більше ніж через рік, 8 серпня 1929 року, для всебічного вивчення стану парафіяльного життя в Шатурському храмі туди прибула комісія з Ніжина. Її очолив Ніжинський благовісник отець Іван Кис-н. Він же, до речі, інспектував того ж місяця перевірку й Данинського храму, про що йшлося вище.

Те, що довелося побачити членам комісії в Шатурі, перевершило всі найгірші сподівання. Ось як описує голова

комісії в довідці до проводу церкви ситуацію, яка склалася в храмі під час проведення недільної літургії:

«На Літургії були присутні священники: прот. Евгр. Мозалевський, Сергій Глотко, Іван Зоценко, Петро Харченко, Арс. Пінчук.

Настоятель храму свящ П. Бойко відмовився від участі в соборному служінні з огляду, що йому не було подано місця предстоятеля і цю демагогію підтримував також і Харченко, як кум його. Взагалі оці обоє отці старалися увесь час підірвати мій авторитет, провокуючи перед іншими панотцями.

Священик Бойко не користується пошаною своїх парафіян... Таке нахабне відношення до представника Окружради і злісна демонстрація перед усіма було в рішучий засіб осуджено присутнім духівництвом, але одночасно з усім це потрібно віднести за рахунок його міщанської психології і невихованості, це було йому зауважено.

Парафії зауважено на хаотичний стан касової книги. Дано певні вказівки ведення її. Склад ради заслуговує уваги, бо прагнуть до церковної справи.

Висновок: парафія побожна. Настоятель невихований у своїх відношеннях і не авторитетний».

У цьому акті задокументований і епізод публічного зневаження шатурським священником свого сусіднього колеги. Ось як це відбувалося: «Отець Бойко не визнав своїм близьким старшим собратом-благовісником священника Івана Зоценка, принижуючи його авторитет серед вірних парафії, паралізуючи гарні почуття вірних до о. Зоценка, який своєю чемністю і поведженням викликав у них».

На цьому акті – резолюція червоним чорнилом єпископа УАПЦ: «Запропонувати Бойку з'явитися на засідання ОЦК, що відбудеться для дачі спростовання по змісту.. В разі неявки дати пояснення в листовній формі. Нагадати, що за невиконання буде відповідати. 19.08.1929».

За документами не вдалося встановити, чи виконав цю вказівку окружного начальства шатурський священик. Відомо тільки, що після тієї комісії в Шатуру за дорученням Окружної Ради був посланий для втихомирення громади отець Феодосій, але він ні з чим повернувся до Ніжина. Була ще думка послати туди й отця Івана Зоценка. Однак у цьому випадку він вчинив уже по-дорослому – відмовився вникати в справи сусідів. Про це довідемося з його листа Окружному благовісникові отцю Івану Кисну. Оцінюючи ситуацію, що склалася в Шатурі, данинський священик пише:

«І так, отець Феодосій катає назад. Перешкод багато... Кажуть, рада ніби негодяща. Може, й так... Можна других вибрати, коли знайдуться у цей «легкий час». Отець Павло таки, як видно, зі своєю матушкою наробив і до, і після добре... Про це вам розкаже о. Феодосій. На мою думку, ще раз треба вивчити стан справи. А по сьому ви пожертвуйте собою і цією підводою, що привезла о. Феодосія, приїдьте в Шатуру, підемо в храм зо мною і побачите, чим там пахне, хто і що винен. А я при такому положенню сам сувати носа не рішаюсь...»

В останніх листах із Данини прочитується все менше оптимізму й надії. Все більше відчувається напруга й тривога за неясний завтрашній день.

Ось характерні фрази: «Просимо нас вибачити за мовчання,..., бо ви ж самі повинні бачити, як нас... давить... важко дихати»; «Не знаю, що робить? Сили падають...»

У Києві почалися арешти проводу УАПЦ.

АВТОКЕФАЛЬНИЙ РУХ: ЗНИЩЕННЯ

Ліквідація УАПЦ нагадує обставини смерти Христової...
Згряя христопродавців винесла смертний присуд
Українській церкві, поховала її, привалила гріб її каменем
своєї постанови. Всі більш чесні прихильники і працівники
цієї церкви зліквідовані, заслані, розстріляні...
Упродовж 1930–1938 років жертвою большевицького
терору впали майже всі єпископи і духовенство УАПЦ,
як теж велике число їх вірних...

(Митрополит Василь Липківський)

УТИСКИ ПОЧИНАЛИСЯ «ЗВЕРХУ»

У січні 1924 року виповнювалося перші п'ять років від часу прийняття урядом Української Народної Республіки закону про автокефалію, тобто незалежність Української церкви.

Незалежність цю можна було тлумачити у вузькому і широкому розумінні. З одного боку, малося на увазі її відмосковлення, повернення до давніх українських традицій, які були притаманні Київській церкві до її не в канонічний спосіб підпорядкування Москві. З іншого боку, така незалежність стосувалася принципових ідеологічних чинників: ця церква чітко окреслювала в своїй діяльності підтримку ідеї національного відродження українців та їхньої самостійної незалежної Української держави.

До пори, коли український автокефальний рух поступово ослаблював традиційну в Україні церкву російської орієнтації, такий процес грав на руку безбожній більшовицькій владі. Адже оголошена її кремлівськими керманічами ідеологія так званої диктатури пролетаріату не ви-

знавала ні релігійної, ні будь-якої добротворчої праці на національному ґрунті. Все проголошувалося нічиім, спільним, інтернаціональним; натомість, усе особистісне, національне нівелювалося.

Однак, неконтрольований процес розростання структури й підвищення авторитету УАПЦ не міг не насторожувати владу. Розправившись остаточно з неавтономною УНР, ця влада вирішила взятися і за її найважливіший чинник існування та ствердження на українських теренах – національну церкву.

Початки утисків розпочалися якраз у цю пору розквіту церкви. 30 липня 1926 року за вказівкою центрального проводу НКВС арештовують першоієрарха церкви митрополита Василя Липківського, другого дня опечатується канцелярія Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Церкві висувається звинувачення в тому, що вона – «націоналістично-шовіністична», «антирадянська», «контрреволюційна».

Остаточно залякати, витравити «петлюрівщину» із позитивної свідомості українців вирішено було за допомогою сфабрикованих двох гучних політичних акцій: процесу «Спілки Визволення України» (СВУ), де УАПЦ відводилася чи не провідна роль, та скликання на 28–29 січня 1930 року так званого ліквідаційного собору цієї церкви. Усуненого за вимогою влади митрополита Василя Липківського було посаджено на початку під домашній арешт із заборонаю служити в церквах. У лютому 1938 року його арештує НКВС і вивозить із Києва в невідомому напрямку. Більше відомостей про подальшу долю митрополита-мученика за віру невідомо.

НЕВИДИМИЙ НАСТУП

Ситуацію в низових структурах УАПЦ переконливо прояснює сам митрополит, який в умовах арешту взявся за створення правдивого літопису своєї церкви:

«Комуна в останні часи повернулася лицем до села, опановує українське селянство, усупільнює і українську землю і селянські коні, і корови, і самих селян під своєю диктатурою, заводить радгоспи, колгоспи, без попів, без церкви, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу. Самих попів... цілими гуртами жене до зрікання сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видавання часописів, книг релігійного змісту. І взагалі, цілком нищить і релігійний, і національний дух українського народу, робить духовну руїну, а коли робить, то й зробить».

Цей маховик сповна запуститься дещо пізніше. А поки що влада тихо почала готувати ґрунт для посиленого наступу.

Виділимо тут кілька головних напрямків цього наступу.

1. Зміна законодавчої бази, запровадження жорстких умов щодо реєстрації нових громад

На початку 1924 року в села надходить вказівка терміново готувати документи для перереєстрації церковних громад УАПЦ та внесення змін до статутів. Що це були за зміни? З'ясуємо їх на основі порівняння двох варіантів статуту Данинської української громади – від 1921 і від 1924 років. Так, у новому статуті членів церковної ради районні начальники змусили додати підрозділ VI із цілковито конкретним заголовком: *«Порядок ліквідації парафії»*. Причини, за якими парафія могла бути ліквідована, «прописувалися» такі:

- за постановою губвиконкому або НКВС;
- за постановою загальних зборів парафії;
- через арешт частини членів парафії або коли кількість членів товариства складе менше 50 чол.

Цілком очевидно, що влада все ж розраховувала передусім на добровільний відтік членів церкви. Хоча заздалегідь заготувала варіанти із арештами та залякуваннями.

У цьому ж варіанті Статуту – ще одне нововведення про церковне майно: «На випадок ліквідації парафії, все майно, що перебуває в користуванні парафії, повертається місцевому совіту по інвентарному опису особливими уповноваженими, які обираються для цього ліквідаційними зборами парафії».

2. Збір «компромату» на кожного священика

Повсюди заводяться особові справи на священиків сільських парафій та поступово накопичується в них будь-яка «компрометуюча» інформація. Всі ці справи акумулювалися в Ніжинському окружному адміністративному відділі. На кожного священика – персональна картка, де для обов'язкового заповнення передбачалися, окрім загальної інформації про місце, час народження, освіту, ще такі графи: які посади займав під час служіння в УАПЦ, чи був під судом церкви чи держави, поштова адреса. Окрім такої кількосторінкової анкети до справи підшивалися інші важливі документи: листи, довідки, акти. Так, в особовій справі священика Івана Зоценка прошнуровано 10 аркушів (20 сторінок).

27 грудня 1929 року з грифом «таємно» до Ніжинського окружного адміністративного відділу надходить вказівка створити загальні списки зареєстрованих «осіб релігійного культу» за кожним районом окремо – нібито для обкладання цих осіб податками. До 23 січня 1930 року такі списки були вже готові. До них потрапили зокрема: по Лосиніському району: 9 священиків, 5 дяків та один проповідник, по Ніжинському – відповідно 12, 10 і 1. По Носівському району ці показники виявилися найбільшими: 16 священиків, 10 дияконів і навіть один єпископ (із Носівки – Проценко Степан Максимович).

Нас цікавлять прізвища у розрізі окремих сіл. По Данині зазначені три особи: два священики та один дяк. Із священиків, окрім відомого уже нам Зоценка Івана Андрійовича вперше з'являється й інший – Давидюк Мехтод Архипович.

Дяк – Никитченко Герман Прокопович. Цікаво, чи були два останні данинцями, чи присланими, про це іншої, детальнішої, інформації, в архівах, на жаль, не виявлено.

Скандального шатурського священика Павла Бойка в цьому списку не віднаходимо. Натомість по цьому селу значаться двоє: священик Мандрика Захарко Ількович та дяк Харченко Левко Іванович. Це лиш засвідчує, що провід УАПЦ встиг до кінця 1929 року замінити в Шатурі отця Бойка на Мандрику.

3. Конфіскація церковного майна

Від кінця 20-х років влада таємно видає циркуляри та розпорядження НКВС про закриття церков та фактичне грабування належного громадам майна. Наскільки це робилося цинічно, грубо, під прикриттям нібито «численних і переконливих вимог трудящих», можна продемонструвати на прикладі знесення дзвонів із храмів міста Ніжина у грудні 1930 року.

Архівний документ переносить нас до зали засідань Ніжинської міської Ради 3 грудня того ж року. Слухається питання: «Про виклик Самарської міської Ради та постанови низки робітничих, селянських організацій, трудової інтелігенції та зборів червоноармійських частин з вимогами про негайне зняття дзвонів з усіх церков Ніжина».

Нинішній думаючий читач відразу ж запитав би: шановні, а при чому тут Самара? Яке їм діло до церковних дзвонів нашого старовинного Ніжина? Питання без відповіді. Бо тодішній владі слід було мати привід. Не було б «звернення трудящих» із Самари, «притягнули» б із Мурманська, Норильська чи Саратова. Постанова Ніжинської міської Ради вже була заздалегідь заготовлена. Слід було її лише «від імені трудящих» затвердити. Стилістику архівного документа зберігаємо:

«Ухвала: Усе організоване населення Ніжина на різних зібраннях, як наприклад: Міська жіноча конференція, На-

рада загальних зборів професійних будівельників, Робоча спілка кустарів, Секція наукових робітників, Міські жіночі делегатські збори і ін. – рішуче вимагають зняти дзвони з усіх церков м. Ніжсена з тим, щоб передати їх на підсилення індустріалізації, зокрема, на виготовку тракторів для Ніженської округи. Працюючі Ніжсена усвідомлюють неприпустимість залишати надалі в руках служителів культу того майна, що здобуте експлуатацією працюючих і уперто вимагає використати його й повернути на зміцнення нашого господарства.

Беручи до уваги це бажання й уперті вимоги робітників, червоноармійців та трудової інтелігенції м. Ніжсена, пленум міської ради доручає Президії провести зняття дзвонів з усіх церков м. Ніжина до 15 січня б. р. й просити Окрвиконком затвердити цю ухвалу. Голова Мартинюк. Секретар Крутко».

По суті, це рішення Ніжинської Ради місцеві «слуги влади» сприйняли як заклик «володарювати й грабувати». Що й почалося в окремих селах. Однак, недовго. Здійснена в Ніжині наруга над пам'ятками історії виявилася настільки цинічно-абсурдною й набула такого громадського розголосу з негативним відтінком, що на це не могла не відреагувати центральна влада. Із тодішньої столиці України Харкова у березні того ж року в усі округи відправляється поштовим телеграфом із грифом «Цілковито таємно», за підписом керівника НКВС Балицького, роз'яснення такого змісту. Текст подаємо мовою оригіналу:

«В связи с извращениями по вопросам отделения церкви от государства, предлагаю руководствоваться следующим. Прекратитъ практику закрытия церквей в административном порядке, фиктивно прикрываемом добровольным желанием населения возбуждать ходатайство о закрытии церквей. Лишь в случае действительного желания подавляющего большинства крестьян

и не иначе как с утверждения центра предупредив низовой аппарат. На издевательские выходы в отношении религиозных чувств буду превлекать виновных к строжайшей ответственности. Балицкий. Март 1930».

Проте і в цьому випадку, який лиш формально вказував на те, що правда може перемогти, влада лукавила. Уже через кілька днів після відправки за підписом голови НКВС такої телеграми це ж відомство розсилає на місця роз'яснення. За цим роз'ясненням, зовсім не йшлося про припинення компанії публічного шельмування церкви та закриття окремих парафій. Навпаки, це влада й надалі підтримувала, однак із дотриманням певних формальностей. Головне в цих формальностях – роз'яснення населенню правильності політики партії та проведення перед закриттям публічних зборів тих же трудящих:

«У зв'язку з запитамися деяких округ про порядок вилучення дзвонів НКВС повідомляє: вилучення дзвонів з існуючих молитовень належить провадити таким порядком, як закриття молитовних будинків, тобто після проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед даного місцевого населення, зокрема треба вимагати, щоб це питання ставити на зборах КНС (комітету незаможних селян – М. Т.), жінок і обов'язково на загальних зборах виборців та по можливості збирати підписи серед місцевого населення».

Хотілося б привернути увагу на ще один цинічний документ доби, віднайдений у архіві. Йдеться про пошук селянами правди у питаннях необґрунтованого закриття церков. Правду віддавна прийнято було шукати в столицях. От і до Харкова посунули наприкінці 20-х років з усіх усюд ходоки-доїзники із слізними чолобитними. Їх було так багато, що керівництво НКВС змушене було надіслати до всіх окружних виконкомів листа такого змісту. Він теж проходив у канцеляріях адресатів із грифом «Таємно»:

«За останній час у зв'язку з загальним посиленням руху по закриттю молитовних будинків, до столиці приїздять багато людей зі скаргами, гадаючи, що справа буде в центрі розв'язана в один або два дні в їх присутності. Таке міркування в багатьох випадках помилкове... Делегатам приходить ся затрачати час і кошти, повертатися назад без результатів.

Таке явище НКВС вважає за цілком ненормальне і щоб надалі уникати таких випадків, пропонує Окрадмінви-конкомам:

По-перше, ні в якому разі справ про закриття молитовних будинків на руки делегатам не видавати, а пересилати поштою.

По-друге, з'ясовувати делегатам на місці про недоцільність їх поїздки до центру разом із справою та що вирішення справи зовсім не залежить від того, чи будуть на той час вони в центрі, чи ні. Заст. наркомвнусправ УСРР Якимович».

4. Обмеження священників та їх родин у громадянських правах

На основі закону про відокремлення церкви від держави усі культові працівники (а до цієї категорії громадян відносилися священники, дяки, диригенти церковного хору) отримували «Картку службовця релігійного культу». Їхні діти позбавлялися права навчатися в школах, а самі вони не мали права купувати в державних крамницях продуктів та одягу. Поштовому відомству передано негласну вказівку не пересилати будь-яку релігійну літературу.

Проти так званих релігійних пережитків та їхніх носіїв чимдалі посилювалася величезна пропагандистська машина: освітні та навчальні заклади, партійні, комсомольські комітети масово стали проводити такі заходи як антирелігійні диспути, антирелігійні карнавали, бесіди, лекції, драматичні сценки, а то й цілі спектаклі.

Приводом для переслідування місцевого священика ставали доноси, які всіляко підтримувалися, в тім числі і в середовищі самих священиків. Часто таких підкупувала сама влада: аби втриматися на поверхні, деякі слабкодухі працівники культу «топили» безневинного колегу.

У подібних ситуаціях священики, особливо після закінчення процесу СВУ, в умовах фактичного арешту проводу своєї церкви, щоб врятувати себе й родину, змушені були покидати релігійну громаду. Про цю тенденцію, що намітилася в селах Ніжинської округи на початок 30-х років, довідуємося із службової записки Ніжинського окружного адміністративного відділу за №739 від 20 червня 1930 року, надісланої в Харків на адресу Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. Ось витяг із цього документу:

«Розпад релгромад в Окрузі мав місце в Українській автокефальній орієнтації з причини відходу від Української церкви духівництва. У зв'язку з процесом СВУ й раз після закінчення процесу від українських громад почали надходити клопотання про перереєстрацію їх на старослов'янські. Залишилася дуже незначна частина українських автокефальних релгромад зі своїми служниками культів, які орієнтуються на якийсь український церковний центр на чолі з єпископом Мадушкевичем».

Влада жорстоко розправлялася з тими, хто відважувався чинити опір такому знуцанню над почуттями віруючих. Так, львівська газета «Діло», що виходила до 1939 року на українській території, підпорядкованій Польщі, повідомляла в числі від 24 грудня 1930 року таке: «У Миколаєві розстріляно священика Павленка і селян Біляна, Диненка та Клименка за те, що спротивлялися большевикам, коли ті хотіли забрати із дзвіниці церковні дзвони».

Ще одним ганебним кроком влади щодо остаточної дискредитації УАПЦ стала чітко спланована нею й активно підтримувана місцевою пресою кампанія зречення.

ПРИМУСИ ЗРЕЧЕННЯ ВІРИ І САНУ

У наших архівах досі перебувають непрочитаними сотні і тисячі промовистих документів тієї доби, які проливають світло на інспірований і чітко спланований московським більшовицьким урядом геноцид українського народу. Цей геноцид чітко «прочитується» сьогодні зі сторінок таких документів у різних його проявах. Один із них – публічна, через поміщення в місцевій пресі різних покаяльних листів та «признань», кампанія зречення від своїх релігійних переконань, від рідної Української церкви. А нерідко – й від батька, чоловіка, друга.

Вперше оприлюднюємо ось цей лист від Народного комісаріату внутрішніх справ (Адміністративне управління по частині культів) з Харкова до Ніжинського Окружного адміністративного відділу від 15 жовтня 1929 р.:

«Для вивчення питання про служників культу, що зрелися від сану, прохаємо надіслати до НКВС (інспектурі культів) за вільною формою та змістом матеріали: характерні заяви або їх копії про зречення від сану, що подавали священики культу до Окрадмінвідділів та редакцій газет, особливо за таким змістом, де вони негативно висловлюються про релігію, викривають її контрреволюційну сутність або освітлюють негативні сторони діяльності релігромад та служників культу. Одночас повідомте про факти, коли зречення від сану було прилюдним – в молитовному будинку під час служби або на загальних зборах громади. Якщо є можливість, надішліть 2–3 фото зрікшиє від сану. До 10 листопада».

Зміст цього листа із грифом «Таємно» засвідчує, що влада серйозно готувалася до дискредитації не лише УАПЦ, а й всієї наукової та релігійної інтелігенції України в рамках політики геноциду українського народу в цілому і так званого процесу СБУ зокрема. Як відомо, цей повніс-

тю сфабрикований показовий процес відбувався в Харківському оперному театрі від 9 березня до 19 квітня 1930 року, за результатами якого 19 діячів українського відродження було засуджено до розстрілу, близько 200 – до концтаборів. Отож, владі потрібні були бодай якісь факти з місць. Такими бачилися покайнні листи.

Була проведена потужна кампанія з організації друкування таких листів на сторінках місцевої преси. В Ніжинській окрузі роль головного організатора такої кампанії відводилася окружній газеті «Нове Село». Починаючи від лютого 1928 року, сторінки цієї газети рясніють подібними зізнаннями.

Коли їх читаєш один за одним, складається враження, що перед очі людини клався єдиний зразок, за яким вона підставляла лише своє прізвище та адресу. Усі ці тексти публікувалися під однаковими заголовками: «Зречення» або «Зрікаюся сану». Ось кілька прикладів:

Число №227 від 17 лютого 1928 року:

«Я, диякон Зоценко Андрій, зрікаюсь свого сану, а переходжу на працю в своє господарство і наперед службовцем релігійного культу не буду. м. Веркіївка. Андрій Зоценко».

Так, тут немає помилки. Це – батько данинського священика Івана Зоценка. У наступному числі газети від 19 лютого – нове повідомлення:

«Від обов'язків дяка і праці в церковній орієнтації відмовляюся, а переходжу до праці на своєму господарстві. Степан Зоценко, м. Веркіївка».

Це – дядько отця Івана.

Зустрічаються й колективні зречення, які особливо подобалися владі. Не випадково саме ця витинка з ніжинської газети «Нове Село» заповідливо була підшита чиновником адміністративного управління Ніжинського округу у пап-

ці під назвою «Списки і реєстраційні картки служителів культу», що стала згодом архівною:

«Ми, нижчепідписані, просимо шановну редакцію газети «Нове Село» не відмовити в надрукуванні нашої колективної заяви:

Будучи священиками УАПЦ, ми переконані в тому, що наша праця нікому не приносила ніякої користі, а була лише перешкодою соціалістичного будівництва радянської держави, як доведено і на III Всеукраїнському соборі представників УАПЦ, що відбувся 28–29 січня ц. р. (йдеться про 1930 р. – М. Т.) в м. Києві й вказав АПЦ складовою частиною недавно викритої СВУ.

Отже, не бажаючи бути шкідниками волі трудящих і приєднуючись до великого діла – будівництва соціалізму, відмовляємось від священства, пориваємо всякий зв'язок з релігійним культом і просимо прийняти нас до трудящої сім'ї.

Колишні священики УАПЦ – П. Іщенко, О. Гузенко, З. Мандрика та М. Сірош».

У цьому списку також зустрічаємо знайоме прізвище – священика із Шатури Захарка Ільковича Мандрики.

А ось такі зречення і сьогодні не можна читати без емоційних переживань. Перше запитання, яке напрошуюється по прочитанні: що змушувало цих двох людей братися за перо й оприлюднювати ось такий текст?:

«Я, громадянка с. Щастинівки Бобровицького р-ну Валентина Митрофанівна Пила, зрікаюся свого батька, службовця релігійного культу тому, що на мене вплинуло перебування в семиріччі та піонерзагоні. В. Пила». (Число Ч. 321 від 9 вересня 1928 року)

«Я, громадянка с. Білоцерківець Ново-Басанського району Хайневська Серафима Павлівна, бажаю мати самостійну працю, а через це рву всякий зв'язок зі своїм чоловіком, попом, так із його оточенням. Гр. Хайневська С. П. (Число 324 від 16 вересня)».

У час аналізу кількарічної підшивки ніжинської окружної газети «Нове Село» найбільше боявся пропустити покайного листа отця Івана Зоценка. Втім, щиро не хотілося, щоб цей лист був віднайдений.

Тепер можна з певною ноткою втіхи й світлої печалі ствердити: ніякого каяття від отця Івана Зоценка влада в час розправи над УАПЦ не дочекалася. Його не було. Переконливо вказує на це «Алфавітний список реєстрації служителів релігійного культу по Ніжину та округу».

Це був останній список, який ретельно вела влада напередодні остаточного знищення УАПЦ на початку 30-х років минулого століття. На десятому аркуші цього списку подані дані на трьох Зоценків: двоє з них – батько і син. В останній графі навпроти батька Зоценка Андрія Митрофановича – дяка Вертіївської церкви української орієнтації дописка синім чорнилом: «Зрікся сану 17.02.1928 згідно з оголошенням у газеті «Нове Село», ч. 227». В такій же графі навпроти його сина – данинського священика Івана Андрійовича Зоценка напис олівцем: «зрікся сану». Однак, ні дати публікації в газеті, ні дати зречення не зазначено. Хтось так хотів відзвітувати начальству...

ЧАС АРЕШТІВ НАБЛИЖАВСЯ

Повсюдні утиски і репресії проти УАПЦ та її служителів не могли не зачепити й отця Івана Зоценка. Восени 1929 року влада змушує його припинити службу в Данинському Свято-Троїцькому соборі. Сталося це незабаром після величної Служби Божої на Свято Покрови, яке для данинців від початку зведення цієї церкви було одним із храмових. Тому храм був переповненим.

Наступна недільна служба після Покрови була останньою в житті Івана Зоценка для його вірної громади.

Майже через десять літ згадка про ту недільну літургію одним реченням зафіксується в показаннях одного із свідків судової справи про антирадянську українську націона-

лістичну повстанську організацію в Данині 1938 року вчителя Данинської школи Артема Андроновича Штиволоки: «В момент закриття церкви Зоценко І. А. заявив вірним, що нехай вони його простять, бо він служив священиком, а в Бога не вірив».

Втім, цьому свідченню важко вірити, оскільки вся та справа, як з'ясувалося згодом, була сфальсифікована владою.

Після закриття владою церкви в Данині, після гучних арештів проводу та активних прихильників УАПЦ, отець Зоценко розумів, що довго тут не протримається. Припустив і те, що за всім тим, чим займався, що й до кого писав, влада пильно стежила. Той факт, що все листування його опинилося в архіві, в майбутній особовій судовій справі, стало прямим підтвердженням цього припущення.

Залишатися з дружиною і сином у Данині було для нього не лише небажаним, але й небезпечним. Та й виїздити не було до кого. У рідній Вертіївці його ніхто не чекав – все з родинного обійстя було вже конфісковано на користь сільської громади, а батька арештували. Втім, аби вижити, колишній священик влаштовується рахівником Данинського бурякового товариства й заодно за сумісництвом – керівником сільського хору при колбуді.

Остаточно переконатися, що над ним і його родиною «згущуються хмари» отця Зоценка спонукав випадок із приїздом керованого ним хору на обласний огляд художньої самодіяльності в Чернігові наприкінці листопада 1929 року. Талановиті співаки з Данини під керівництвом свого керівника й композитора легко перемогли на районному огляді і їхали до обласного центру достойно представити Лосинівський район. Вони так гаряче і з хвилюванням готувалися до цієї поїздки. За власні кошти, чи не з останніх запасів батьків, справили собі нове барвисте народне вбрання, підготували нову програму. До Чернігова добиралися самотужки. Вже й вбралися до виступу після того, як із захопленням оглянули зсередини старовинну дивовижну споруду філармонійного центру. Однак, за го-

дину до виступу розпорядник філармонії голосно повідомив при всіх, хто приїхав з різних кінців області на огляд: «Виступ хору з Данини знімається з програми. З'ясовано в останній момент, що ним керує колишній священик розкольніцької церкви. Такого ми не можемо допустити!».

Повернувшись у Данину, Зоценко остаточно розуміє, що залишатися в цьому селі йому вже немає сенсу.

Наприкінці 1929 року в один із приїздів до Ніжина він знайомиться із Йосипом Верховинцем. Довідавшись, що колишній священик УАПЦ залишився без роботи, цей прихильник національного руху вирішує безкорисливо допомогти. Він дає рекомендаційний лист до свого друга в Чернігові Слоницького Юрія Андрійовича, який мав відношення до Чернігівського окружного відділу наркомосвіти. Із допомогою небайдужих людей Іван Зоценко отримує направлення на роботу вчителем у містечко Куликівка, що неподалік його рідної Вертіївки. Таким чином, отець Зоценко назавжди покинув Данину пізньої осені 1930 року.

Однак, задовольнятися тим, що маєш роботу й кусень хліба для сім'ї, у тогочасній загальній суспільно-політичній атмосфері довго не довелося. Пильні «підручні партії» з числа місцевих активістів завжди вміли вираховувати тих українців, для яких патріотичні почуття були природними. Таких зазвичай виживали, перед тим прагнули будь-що скомпрометувати. У випадку із Зоценком це робилося легко: колишній автокефальний піп не може бути вчителем радянської школи.

Так Зоценко полишає Куликівку і прямує до більшого міста – Ніжина, в надії там «загубитися». Влаштується обліковцем заготівельного зернового пункту Ніжинської міжрайзаготконтори. І там працював недовго. У страшному 1933 року знову мусив змінювати місце проживання – цього разу опиняється в глухому закутку Чернігівщини – містечку Мена. Там вдалося знайти скромну посаду технічного працівника Менської міжрайонної контори «Союзтабаксырьє».

Мандруючи так по області із сином і дружиною, отець Зоценко не підозрював, що коло вільного пересування для нього звузилося до краю, і жити на свободі залишалося недовго. Не встиг він облаштуватися в Мені, як за вказівкою органів НКВС відділ кадрів «Союзтабаксырьє» надіслав запит у Вертіївську сільраду з вимогою надати довідку про батьків Івана Зоценка. Вона незабаром буде підшита до судової справи.

Згідно з цією довідкою, його батько до революції був середняком. Мав будинок, чотири гектари землі, одного коня і 12 штук великої рогатої худоби. На початку 20-х років батька обрали дяком місцевого автокефального храму, за що він був позбавлений виборчих прав. На момент видачі довідки із майна цей колишній міцний господар уже нічого не мав.

Отця Івана Зоценка арештують у Мені 26 березня 1938 року за підозрою в організації в Данині антирадянської української повстанської організації. Детальніше про цю судову справу йтиметься в одному з наступних розділів.

Час не зберіг жодної фотографії отця Івана Андрійовича Зоценка – талановитої, одержимої, високопатріотичної особистості, музичний і організаторський талант якого так розбрунькувався, але не встиг сповна розквітнути. Його розстріляли рішенням тройки в Чернігові 14 травня 1938 року.

За що позбавили життя цю молоду людину?

Що сталося з дружиною?

Де подівся їхній 17-літній син?

Відповіді на ці та подібні запитання – ось у цій короткій цитаті безпосереднього учасника українського автокефального руху протоієрея Митрофана Явдася:

«В роках 1926–1931 десятки тисяч української інтелігенції духовенства, робітників та селян пішли на розстріл, на заслання й катування за виявлення своїх релігійних пе-

№ _____
Львівський окружний
адміністративний відділ.

ДЕЛО

свещенна
о. Івана Андреевича
Зоценка.

Начато _____ 30 грудня _____ дня 1928 г.
Окончено _____ 17 вересня _____ дня 1929 г.

На _____ 10 _____ листах.

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА ДОПРОСА
Обв. СЛОВОЦКОГО Георгия (Трия) Андреевича
_____ 24 марта 1938 года

... " ЗОЦЕНЮ Иван Андреевич-б. поп украинской автокефальной церкви, убежденный националист, работает бухгалтером конторы "Табаксырье" в Мине.

ЗОЦЕНЮ я знаю с 1929 года и как националисту оказывал ему содействие в устройстве на работу. Вдучи в конце декабря 1937 года на областной олимпиаде художественной самодеятельности в Чернигове, я разговорился с ним и в процессе беседы сообщил ему о существовании антисоветской украинской националистической организации, предложил также ему примкнуть к ней.

ЗОЦЕНЮ дал свое согласие на вступление и участие в организации"....

Верно: *Равич*

«Компрогат» на данинського священника Івана Зоценка
збирався до цієї справи

реконань, або лише через те, що впадало підозріння на людину в таких переконаннях. У 1932–1933 роках в Україні був штучно утворений голод, який знищив одну п'яту частину населення України. Релігійне життя було утиснуто до краю. Застрашені люди не появлялися в церкві або заходили крадькома. Священик був ізольований від населення. З ним вірні боялися зустрітися, тим більше говорити».

Чудом вислизнувши із лабетів НКВС і опинившись на Заході автор цих рядків зробив перший, хоча й далеко не повний, мартиролог священиків та вірних УАПЦ, розстріляних та переслідуваних більшовиками в 1921–1937 роках. До цього мартирологу слід додати й прізвище священика Івана Зоценка.

Що ж із полишеною ним церковною громадою в Данині?

Кілька літ після виїзду із села талановитого й високопатріотичного священика Свято-Троїцький храм стояв порожнім, а від 1935 року його, рішенням місцевої влади, було перетворено в зерносклад – сюди звозили збіжжя з тодішніх трьох колгоспів села: ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова. Тривало так до 1941 року.

Німці, окупувавши село, від липня 1941 року повернули храм до життя. За твердженням старожилів, там служби Божі відправляли українською мовою, оскільки священиком був прийшлий із Волині отець Володимир.

З такою ж долею вірогідності можна ствердити, що стіни цього храму тримали український дух і українську мову в Богослужбах до 1944 року. Таким чином, в цілому ідеться про майже чверть століття життя храму за народним, національним обрядом.

Московський дух і російська мова повернулися в Данинський храм лише після закінчення Другої світової війни. Та ненадовго. 1961 року влада храм не лише закрила, а й поруйнувала, перетворивши його в клуб.

З 1991 року Богослужби у відновленому Данинському Св. Троїцькому храмі поновлено. Однак, він перейшов тоді в підпорядкування Московської церкви.

Селом ходять і тепер розмови, що тоді, на зорі Української незалежності, в Данину приїздили представники відродженої Української автокефальної православної церкви, і що від імені намісника цієї церкви легендарного митрополита Мстислава (Скрипника) було заявлено, що церква береться відродити знищені комуністами п'ять куполів храму, якщо громада забажає, як і в далекі 20–30 роки, прилучитися до другого відродження в Україні Української церкви.

На жаль, цього не сталося. Не знайшлося в селі авторитетної, проукраїнськи налаштованої особистості, яка б із знанням справи, розважливо і переконливо розповіла б землякам про гіркі уроки української історії та переконала б їх про необхідність прийняти таку пропозицію проводу знову відродженої в Україні національної церкви. Мав би це зробити бодай хтось із місцевого вчителства. Однак, як покажуть наступні події, воно в Данині, як і в інших селах краю, виявилось консервативним і далеко не патріотичним. Громада дослухалася до аргументів малограмотних невігласів-крикунів: «Наші родителі ходили в руську церкву, і ми в таку йдемо!»

Прикро, але ніхто ні з інтелігенції, ні з боку нібито вже української влади села й не обмовився про велич і драму УАПЦ в Данині, яку переживали батьки й діди наші фактично якихось трохи більше півстоліття тому.

Чи й можна припустити, що людська пам'ять буває такою короткою?

...Тепер, коли данинці мають можливість пізнати ось такі сторінки історії їхньої церкви, добуті винятково з архівних матеріалів, хочеться поставити землякам такі запитання:

– чи не болить душа, чи не пече сором за те, що ходимо й несемо свої кровно зароблені копійки до церкви, голо-

вний провід якої від початку підтримав і досі підтримує російське вторгнення в Україну, не визнаючи права українців мати свою державу і свою мову?

– чому й далі молимося за чужого царя-батюшку та прославляємо чужий уряд, чужу державу?

– чи не стоїмо тим самим на боці тих, хто вбиває наших дітей – цвіт української нації?

– скільки ж треба ще прочитати текстів про нашу недавню історію, аби її реально переосмислити?

І винести, хоч і гіркі, але правдиві, уроки...

СІЛЬСЬКІ «НАЦІОНАЛІСТИ»

Як ти українець – готов будь на жертву,
Готуйся щодня на розп'яття.
Ми духа несемо в колоду півмертву,
А нам в нагороду – прокляття.

Як ти українець – то станеш ізгоем
На власній землі в своїй хаті.
І будуть сусіди кусать тебе роєм,
І красти на очах, як таті!..

(Іван Огієнко)

ОДНА З МІЛЬЙОНІВ СУДОВИХ СПРАВ

Від часу, про який ітиметься в цій розповіді, минуло майже сімдесят років. Фактично це свідомий вік усього лиш одного покоління. Та виявляється, що пам'ять у певного покоління, в залежності від життєвських обставин чи історичного тла, може бути короткою.

Назвати таку пам'ять можна й іншими словами: зрадливою, лякливою, вичікувальною, байдужою, пристосованською...

Як би там не було, але всі, кого запитував у сучасній Данині упродовж кількох років збирання матеріалу до цієї книги про несподіваний нічний «нальот» цілого підрозділу НКВС на село наприкінці 30-х років минулого століття, арешт кількох селян та долю засуджених, якимось особливому віднікувалися: не знаю, не чув, не цікавився. І лише один колишній компартійний активіст був говіркий: «Була в селі якась купка петлюрівців чи націоналістів,

які гуртувалися в нашій церкві біля бувшого розкольницького попа. Вони хотіли свергнути нашу советську власть, та їх із села убрали. Ото й усього».

Проваджена під контролем московського НКВС судова «данинська справа», що має кілька сотень сторінок у двох томах, почалася 25 березня 1938-го, а закінчилася 10 грудня 1958 року.

Зберігалася увесь цей час у різних архівах, обліковувалася за різними фондами (до 1956 року в Москві, пізніше в Києві, нині – Чернігові) і під різними номерами (103396, 3915, 5131, 5331, 1304). Спільним для цих папок був єдиний гриф «Совершенно секретно». Зрозуміло, що доступ до них упродовж десятиліть був заборонений навіть для дослідників, не кажучи вже про простих смертних. Втім, позбувшись недавно грифу секретності, ця справа в числі сотень і тисяч інших могла б пролежати в засіках колишніх архівних спецфондів ще Бог вість скільки. Адже у її назві немає для потенційного пошукача чогось конкретного щодо географічної чи змістової прив'язки.

Наведу цю назву мовою оригіналу:

«Дело по обвинению – Зоценко Иван Андреевич, Кошма Евмен Елисеевич, Процько Никита Евменович, Коваль Иван Кузьмович, Подолянко Василий Маркиянович, Дворский Яков Николаевич, Яценко Михай Данилович, Процько Мина Иванович».

Звичайні українські прізвища, невідомі загалу імена. Історики ж чи журналісти зазвичай прагнуть докопатися до знаменитостей, віднайти в їхніх життєписах сенсаційні факти. Саме на такі реагують передусім нинішні українські ЗМІ. А тут – прості трудяги, про яких не пам'ятають тепер навіть односельці. Та в тому й полягає драматизм нашого сьогодення, в якому ми й досі не докопалися до причин трагедії мільйонів отих «маленьких» українців, не пізнали їхнього високоморального житейського чину, не осмислили масштабів заподіяного більшовицькою владою загальнонаціонального лиха, не винесли з нього правдивих уроків.

Дело подлежит **регистрации**
в архив УИГБ ЧССР
обл. **Н К В Д**

УКРАИНСКОЙ ССР

Лосиневское р.б. №1304.

Заинвентаризовано в 1940 г.

ДЕЛО № 103996 **481**

по обвинению Э.Ф.Щенко и Я.В.Янчевича
1) Кошляк Евгений Степанович
2) Павлик Михаил Степанович
3) Коваль Иван Юхимович
4) Подолянюк Василий Степанович
5) Давыденко Павел Николаевич
6) Яценко Алексей Яковлевич
7) Прохоренко Иван Иванович

~~121387~~
1304

ТОМ № **██████████**

НАЧАТО *26* **Июля** 193*2* г.
ЗАКОНЧЕНО *28* **Апреля** 193*2* г.
Количество томов **██████████**

Перший том судової справи данинських «націоналістів»

І ще одна заувага до цієї судової справи. Вісім чоловік, що тут «проходять», – це не всі, на кого були заведені матеріали щодо «антирадянської української контрреволюційної націоналістичної організації» у звичайному чернігівському селі у 1938 році.

Згідно з постановою Лосинівського райвідділу НКВС, за матеріалами слідства у цій справі проходило ще 11 селян із цього села, які нібито або підтримували зв'язок з учасниками цієї «організації», або були її членами. Це: Коваль Юхим, Вискірко Герасим, Калужний Яків, Подолянюк Іван,

Процько Сидір, Подолянко Петро, Дворський Павло, Хлібик Іларіон, Кулик Іван, Зоценко Степан, Татаренко Михайло. Матеріали на цих осіб були виділені в окреме виробництво. Отож, у цій публікації вони не розглядаються.

Забігаючи наперед, тут варто зазначити, що потуги слідчих розширити коло підозрюваних данинців в антирадянській діяльності не увінчалися успіхом. Справа на цих одинадцятьоро підозрюваних не була доведена до суду за недостатністю зібраних слідчими матеріалів. Тому до кримінальної відповідальності вони не притягувалася. Хоча тавро підозрілих і небезпечних за цими данинськими селянами негласно зберігалось до середини 50-х років минулого століття.

АРЕШТИ ТА КОНФІСКАЦІЯ

Їх арештовували в різний час і в різних місцях: Зоценка Івана у Мені 26 березня, Кошму Євмена в Лосинівці 13 квітня, Ковалю Івана, Процька Микиту, Подолянка Василя, Дворського Якова, Яценка Михея та Процька Мину в Данині 17 квітня 1938 року. Всі вони, за винятком Зоценка, були корінними данинцями. Зоценка данинці вважали також своїм, бо упродовж майже десяти років був настоятелем їхнього храму в період, коли громада, спровадивши із села священика Московського патріархату, одностайно перейшла до Української автокефальної церкви.

Постанови про міру запобіжних заходів на період слідства до всіх були застосовні з єдиним формулюванням: утримання під вартою в тюрмах Чернігова і Ніжина. Керувати операцією із затримання Зоценка у Мені був посланий офіцер із Чернігівського облуправління НКВС Шевченко, Кошми в Лосинівці та всіх інших у Данині – співробітники Лосинівського райуправління НКВС Ковальов та Рижий.

Арештованим інкримінувалося спільне для всіх звинувачення: участь у антирадянській українській націоналістичній організації та проведення антирадянської діяльності

(стаття 54-10, частина 2 Кримінального кодексу УРСР). Цю статтю в народі зі страхом називали розстрільною. Як особливих злочинців, у їхніх домівках чи на роботі обшуки проводилися з особливою ретельністю й відразу, ще до суду, приймалося рішення про конфіскацію майна.

Що ж знайшли у данинських «злочинців» і скільки й чого конфісковували?

Почнемо з Євмена Кошми, на якого слідчі ще до допитів накинули ярлик організатора «петлюрівського кубла» в Данині. Найперше, з двору цього господаря розібрали, перенесли до колгоспу і склали там рублену комору під залізною кривлею. Другим пунктом конфіскації стали книги – усіх, згідно з протоколом обшуку, було десять. Варто перелічити їх, аби з'ясувати міру «націоналістичних» поглядів їхнього власника. Першими виділимо видання, що друкувалися за радянських часів у Києві чи Харкові: Дмитро Донцов. «Твори»; Володимир Винниченко. «Заробітчанські оповідання»; Сава Голованівський. «Марія»; Аркадій Любченко. «Сталінська Конституція і Радянська Україна»; Попов. «Основні моменти з історії КП(б)У»; «Резолюція другої Чернігівської конференції КП(б)У». Інші книги – московських видавництв: Ашрафян. «Ближайшие задачи партийной пропаганды» та брошури Яковлева: «На борьбу за Сталинские 7–8 млн пудов зерна»; «Займы второй пятилетки»; «Депутаты Чрезвычайного VIII съезда Советов СССР».

Конфіскували в Кошми револьвер системи «Наган» із чотирма бойовими патронами до нього та кишеньковий годинник. Все інше – одяг.

У переліку конфіскованих речей у Зоценка значиться лише паспорт та військовий квиток. В усіх шістьох – лише одяг. Таким чином, якщо не враховувати книг трьох авторів, які після припинення правлячою партією процесу українізації були заборонені (Донцов, Винниченко, Любченко), то результатами обшуків слідству нічим було похвалитися.

Маємо унікальний архівний документ, який проливає світло на те, як влада розпоряджалася конфіскованими особистими речами арештованих. Йдеться про акт від 30 жовтня 1938 року, який підписали інспектор Лосинівського райвідділу НКВС Сова, агент райфінвідділу Микола Подолянко, голова Данинської сільради Логвин Цинковський, голова Данинського споживчого товариства Кирило Холявка та продавець Шатурського споживчого товариства Сава Хоменко. Цим документом перелічені вище посадовці засвідчили, що здали для реалізації серед населення через крамницю села Шатури конфісковане в арештованих майно. Варто зафіксувати деталі цього факту для історії. Отож, конфісковане селянське добро на користь державі.

Речі Кошми Євмена Єлисейовича:

- а) кожух, покритий сукном, вживаний – вартість 100 крб.;
- б) валянки старі чорні, одна пара – 20 крб.;
- в) смушки овечі – 3 шт., чорної вичинки – 20 крб.;
- г) чоботи вживані старі – 30 крб.;
- д) штани бавовняні – 15 крб.;
- е) білизна, три пари, вживана – 18 крб.;
- є) плащ, вживаний – 40 крб.

Усього речей на суму 244 крб.

На 11 карбованців більшою вийшла сума за речі Процька Мина. Може, тому, що в нього забрали два кожухи. Найменше «поживилися» енкаведисти в хаті Микити Процька. Забрані в нього для перепродажу вживані сорочка верхня і сорочка спідня та бавовняні штани місцеві кооператори оцінили на 47 крб.

Всього ж зданих на продаж речей арештантів виявилось на суму 861 крб.

Невідомо як довго продавалися ті ношені речі нових ворогів радянської влади в шатурській крамниці. Та кооператори, приймаючи товар, були певні, що він буде куплений. Тому й віддали комісії авансом усю зазначену в акті суму. В останньому реченні документу засвідчено:

«Гроші прийняв агент Лосинівського райфінвідділу М. І. Подолянко».

З ОСОБОВИХ СПРАВ ДАНИНСЬКИХ «ПОВСТАНЦІВ»

Ким же були ті «злочинці» й за що їх було арештовано?

Зоценко Іван Андрійович

Народився 1901 року в селі Вертіївці Ніжинського повіту в родині заможного селянина. З 1921 року навчався в Київському музично-драматичному інституті ім. Лисенка. Через матеріальні труднощі перериває навчання в Києві і повертається додому. Знайомство з єпископом УАПЦ Степаном Орликом, який був присланий проводом УАПЦ для розв'язання питань із формування мережі УАПЦ у Ніжинській окрузі, вирішує подальшу долю юнака. Він добровільно висвячується на священника цієї церкви. Влітку 1922 року отець Іван Зоценко отримує призначення в Данину – стає настоятелем Свято-Троїцького храму. Наприкінці 1929 року влада закриває данинський храм і колишній священник влаштовується рахівником Данинського бурякового товариства й заодно за сумісництвом – керівником сільського хору при колбуді. 1930 року залишає Данину. Працює вчителем Куликівської школи, обліковцем заготівельного зернового пункту Ніжинської міжрайзаготконтори, а з 1933 року технічним працівником Менської міжрайонної контори «Союзтабаксырьє». Там його арештовують. Сімейний стан: дружина Параска Іванівна 1899 року народження – рахівник нафтобази в м. Мена, син Іван 1923 року народження – учень школи.

Кошма Євмен Єлисейович

Народився 15 вересня 1891 року в Данині. У період Української Народної Республіки був у війську отамана Петлюри. У період окупації Чернігівщини військами

Денікіна – командир відділення партизанського загону Миколи Кропив'янського. З перших років установа в селі радянської влади – голова сільської ради, згодом – перший голова данинського колгоспу. З 1936 по 1938 роки – директор Лосинівського маслозаводу.

Ініціатор створення в Данині товариства «Просвіта». На початку 20-х років – керівник ініціативної групи громади села Данина з переведення місцевого Свято-Троїцького храму до Української автокефальної православної церкви. Учасник хору Данинської «Просвіти» та церковного українського хору. З 1931 по 1934 року – член ВКП(б). Тричі виключали з партії і тричі поновлювали.

Склад сім'ї: дружина Кошма Лукіна Сергіївна – 44 роки; сестра Кошма Парасковія Єлисеївна – 26 років; син Кошма Василь – 1916 року народження. На момент арешту батька навчався у льотній школі Краснодарського крайвійськкомату.

Згідно з довідкою, яку надала слідчим органам Данинська сільрада, його батьки до революції були середняки. Мали 12 га землі, хату, клуню, сарай, комору, одного коня, одну корову.

25 жовтня 1937 року персональна справа голови колгоспу сільради с. Данина Кошми Є. Є. розглядалася на засіданні Лосинівського райкому партії. Ухвала з цього питання була такою: «За зв'язок з ворогом народу Кропив'янським, за участь у 1921 році в націоналістичній організації «Просвіта», за участь в організації Української церкви в селі Даніно, систематичне порушення партійної дисципліни і радянської демократії (зрив роботи комбайнів, не вивезення хліба, який надійшов від одноосібників, невиконання планів хлібопоставки, натуроплати... Кошму Євмена Єлисейовича з роботи парторга зняти, з роботи голови колгоспу ім. Ворошилова зняти, з партії виключити. Секретар Лосинівського райкому партії О. Федоров».

Допускав критику вищестоящих партійних працівників. На загальних зборах колгоспників колгоспу ім. Вороши-

лова він обірвав виступ представника райкому партії. Назвав його «нешасним уповноваженим райпарткому», а на правлінні колгоспу обізвав цього перевіряючого «поганим комуністом Курочкою».

Процько Микита Євменович

Народився 28 травня 1896 року. До революції – середняк. Освіта – сільська школа. Упродовж 1917–1918 років брав участь у партизанському загоні Кропив'янського. З 1919 по 1921 рік служив у червоній армії рядовим кавалеристом у Першій Київській кавалерійській групі.

Склад сім'ї: дружина Процько Агафія Денисівна 1902 року народження. Вступивши до колгоспу, працював бригадиром рільничої бригади колгоспу ім. Шевченка. На момент арешту – комірник.

За довідкою, виданою Данинською сільрадою на вимогу суду 18 квітня 1938 року, батьки до революції мали 8 га землі, майно, хату, клуню, повітку, двох коней, двох корів. Про роботу в колгоспі і в кооперації – один негативний факт (згноїв пасіку).

У протоколі обшуку нічого не зазначено.

Коваль Іван Кузьмович

Народився 1 вересня 1892 року. Походив із родини куркулів. Куркульські статки батьків арештованого до революції перелічені в характеристиці, наданій для суду правлінням колгоспу: Ковалі мали 15 гектарів землі, хату, клуню, сарай, вітряк, двоє коней, дві корови. У цій характеристиці також зазначено: «Сам Коваль був організатором УАПЦ церкви і займався привозом попів у село». Є в цьому документі й таке: «Висловлював у п'яному вигляді антисемітські погляди».

Після революції син розкуркуленого батька пішов до колгоспу, працював на різних роботах. Освіта – сільська школа.

Склад сім'ї: дружина Коваль Маруся Степанівна – 43 роки, дочка Олена – 16 років, син Іван – 13 років.

У протоколі обшуку стоять прочерки.

Подолянко Василь Маркіянович

Народився 12 квітня 1900 року. Соціальне походження – із середняків. З 1920 по 1922 служив у червоній армії зв'язковим. Вступив до колгоспу 1930 року. На момент арешту – комірник колгоспу ім. Петровського. Освіта – малограмотний.

Сімейний стан: дружина – Подолянко Катерина Яківна, 1900 р. народження.

Що з компрометуючого на свого учорашнього колгоспника подало до суду правління колгоспу? Оскільки нічого поганого не можна було сказати про цього хлібороба, голова колгоспу в своїй довідці пише: «Був помічений коло браття різки коло волонні із воза».

Дворський Яків Миколайович

Народився 25 березня 1901 року. До революції – селянин-бідняк. Освіта – двокласне заводське училище. У 1920 – 1922 роках служив у червоній армії. У 1929–1930 роках – голова Данинської сільської ради, 1931 – голова колгоспу. На момент арешту – колгоспник колгоспу ім. Шевченка. Його наступники і в сільській раді, і в правлінні колгоспу надали до суду негативні характеристики.

Сімейний стан: дружина Дворська Валентина Єрофіївна – 39 років. Доньки: Катерина – 13 років, Анна – 11, Надія – 7, Люба – 5 років; сини: Федір – 9, Василь – 4 роки.

Під час обшуку вилучили рушницю.

Яценко Михайло Данилович

Народився 14 серпня 1898 року. До революції – селянин-бідняк. Освіта – малограмотний. На момент арешту – рядовий колгоспник колгоспу ім. Шевченка.

Із характеристики, даній суду головою сільради Цинковським: «До революції його батьки мали 4 га землі, хату, коняку. В часи колективізації був настроений проти. Під

час виборів до Верховної Ради СРСР Яценко мав антирадянські погляди». Із характеристики правління колгоспу: «Перед вступом до колгоспу коняку продав. Порушував вихідні дні під час сезонних с-г робіт».

Сімейний стан: дружина Яценко Василина Федорівна 46 років. Доньки: Маруся – 15, Анна – 13 років, син Іван – 8 років.

Процько Мина Іванович

Народився 9 грудня 1889. До революції – середняк. Освіта – сільська школа. У 1919–1922 роках служив у червоній армії. На момент арешту – член правління колгоспу ім. Шевченка.

Із характеристики колгоспу: до колгоспної власності відносився погано.

Сімейний стан: дружина Процько Параска Филімонівна – 41 рік, син Петро – 14 років, дочка Маруся – 2 роки. Із характеристики сільради: під час колективізації був настроєний проти, був членом УАПЦ.

ДОПИТИ

Усіх допитували пізніми вечорами. Тих, хто не зізнавався відразу, викликали вночі на повторні допити. Страхали, били, погрожували, нагадували про сім'ї.

Як вели себе на допитах ці данинські чоловіки?

Отця Івана Зоценка допитували першим. І це зрозуміло. Як священика фактично розгромленої владою на початку 30-х років Української автокефальної православної церкви, влада «ліпила» з нього головного організатора антирадянської націоналістичної організації в стабільно непокірній упродовж усіх радянських років Даніні. Тому запитання слідчого весь час формулювалися довкола головного: про кількість завербованих до організації селян, про зміст і місце підпільних засідань, про ланцюг зв'язків його, як керівника осередку, поза межами Даніні.

Оскільки ні про яке вербування чи, тим більше, якусь підпільну працю в селі фактично не можна було вести ніякої мови, бо всього цього насправді просто не було, слідчі все ж «вибили» в отця Зоценка бажані для протоколу зізнання: «Визнаю, що я до дня арешту являвся учасником активно діючої в Україні контрреволюційної української націоналістичної організації». Однак до цих загальних слів зізнання їм вкрай важливо було додати факти. Якими вони були в цьому зізнанні і чи «тягнули» на страшний злочин проти радянської влади, читач має можливість перекона-тися ось із цих головних признань звинуваченого:

Протокол допиту I
Обвиняемого Звениць Івана Андреевича
от 5 апреля 1938г.

Звениць Иван Андреевич 1901 года
рождения, урожен. с. Верхневки Ново-
сково р-на Гершковской обл., сын де-
ка, украинца, гражд. права с о. о. б.
со средним образованием, беспар-
тийный.

с 1928 по 1929 года служит наемн. уро-
ничий адвокатской к-рой бн.
До ареста зав. территориально-статис-
тической частью Местной Контр-
революционной к-рой в Меле.

Вопрос: Вы арестованы и обвиняетесь в
том, что являетесь участником анти-
советской организации.
Предлагая дать показания по существу.

Отв. был: Прикажу, что я действительно до дня
ареста являлся участником активно
действующей на Украине, контрреволю-
ционной украинской националистической
организации.

В эту организацию я был вобран в
конце 1937г. Аноним Юрием Андрееви-
чем.

Вопрос: Сидит ли известно, что к контрреволю-
ционному украинскому националистич-
ескому подполью вы принадлежите до
арешта

Одна із сторінок протоколу допиту
отця Івана Зоценка. 1938

«У час навчання в інституті студенти, в тім числі і я, виступав у хорах українських церков, слухав патріотичні проповіді священників, на лекціях розглядали поезію українських поетів про любов до України, слухали музику українських композиторів».

«У своїх проповідях під час богослужб у Данинському храмі я закликав селян згуртуватися довкола Української автокефальної церкви та її митрополита Василя Липківського, любити свою церкву».

«Наприкінці 1937 року я зустрівся зі Слоницьким Ю. А. в Чернігові на обласній олімпіаді із художньої самодіяльності. У бесіді з ним я висловив невдоволення, що мене як колишнього священника Української церкви не допускають до участі в художній самодіяльності. Слоницький висловив мені в цьому співчуття й зі свого боку додав: «Нашого брата українця взагалі притісняють».

Маючи інтелігентну вдачу, щирю і вразливу душу, отець Зоценко вкінцець зломився. Далися взнаки нервові перенапруження. Жив у постійному страху, часто змінюючи роботу і місця переслідування. Дуже журився за майбутню долю єдиного, ще неповнолітнього, сина. Тому щиро повірив у порожні обіцянки «полегшити міру покарання», коли добровільно співпрацюватиме зі слідством.

Цілковито протилежно вів себе на слідстві *Євмен Кошма*, якому автори справи приписували роль другого організатора «данинського підпілля». Ускладнення з гебістами сталися ще на початку. Маючи гарячу вдачу, він і в тюрмі вів себе відповідно. Коли його вели на допит пізнього вечора, при переході з другого на перший поверх, спробував утекти. За письмовими показаннями конвоїрів Васильєва та Івана Безкоровайного, що відразу ж були «пришиті до справи», арештований завдяки своїй спритності швидко вибрався із території слідчого ізолятора, вирвавшись на вулицю Ніжина. Три попереджувальні постріли були зроблені в повітря. А потім конвоїри спрацювали на ураження.

Четверта куля влучила в ліве передпліччя, а п'ята пройшла наскрізь через праву ногу. Утікач упав, але ще встиг виповзти на початок Гоголівської вулиці.

Обізлене слідство спробувало «повісити» Кошмі два вбивства сільських активістів у Данині: 1921 року голови ревкому Дворського Івана Мартиновича і 1928 року голови сільського комітету незаможних селян Пономаренка Архипа. Однак, за цими голосливими звинуваченням не було головного – доказів. Його вперто хотіли прив'язати до справи засудженого 1937 року «ворога народу» радянського військового діяча Кропив'янського, в загоні якого упродовж 1918–1919 років служив Кошма. Та арештований вів себе гідно, сміливо, впевнено. Про це засвідчує ось цей фрагмент протоколу допиту:

«Запитання: Ви арештовані і притягуєтеся до відповідальності як активний учасник української контрреволюційної націоналістичної організації. Чи будете давати правдиві свідчення по суті?»

Відповідь: Учасником української контрреволюційної організації я не був і не є.

Запитання: Ви говорите неправду. За свідченнями учасників контрреволюційної організації, ви достатньо викриті як активний учасник української контрреволюційної націоналістичної організації. Наполягаємо давати свідчення про це.

Відповідь: Учасником української контрреволюційної націоналістичної організації не являюся. Я лише брав участь у хорі Української автокефальної церкви, де священиком був Зоценко Іван Андрійович.

Запитання: Скільки разів ви були присутнім на нелегальних зборах, які проводив Зоценко Іван Андрійович?

Відповідь: Ніколи я на нелегальних зборах, які проводив Зоценко, не був присутнім.

Запитання: Ваша впертість ні до чого не приведе. Це ще раз підтверджує вашу ворожість до радянської влади і

небажання розкаятися перед радянською владою.

Відповідь: Я не проявляю впертість, а заявляю і заявляю, що учасником української контрреволюційної націоналістичної організації не був і про існування такої в Данині нічого не знав. [...]

Запитання: З якою метою ви зберігали незаконно револьвер системи «Наган»?

Відповідь: Револьвер «Наган» я тримав для самозахисту. [...]

Запитання: Чим пояснити, що ви в себе вдома зберігали заборонену літературу?

Відповідь: Очевидно, це тому, що я не знав, що ця література заборонена.

Запитання: У якому році вас арештовували органи ВЧК ГПУ і за що?

Відповідь: У 1920 році я справді був арештований Ніжинським окрвідділом ГПУ. Знаходячись під вартою близько місяця, звинувачувався в тому, що я назвав червоноармійців, які перейшли від Денікіна на бік червоної армії, бандитами. Пізніше я був звільнений з-під варти.

Запитання: Слідству відомо, що ви сховали вогнепальну зброю у великій кількості одиниць. Вимагаємо сказати, де знаходиться ця зброя.

Відповідь: У 1919 році я справді, будучи партизаном, і під моїм керівництвом було сховано близько 12 одиниць вогнепальної зброї. Її сховали в церкві. Але ця зброя в тому ж році була здана комісару партизанської частини Лащенку, який розміщувався в Городищі.»

В останньому запитанні слідчого вловлюється злість і розчарування. Адже йому так і не вдалося змусити гордого і сміливого Євмена Кошму наговорювати на своїх односельців і настоятеля свого храму та відповідати так, як було задумано ініціаторами цієї фальшивої судової справи про контрреволюційну організацію в Данині.

Останнє запитання: «На всі запитання ви відповідаєте неправду. Ну чому ви не хочете розкаятися перед радян-

ською владою?». Відповідь: «На всі задані мені запитання я відповідаю так, як було».

Сміливість і послідовність проявив Євмен Кошма і під час очної ставки з Іваном Зоценком. Зломлений і морально пригнічений колишній данинський священик на запитання слідчого про те, що йому відомо про контрреволюційну діяльність Кошми Євмена Єлисейовича, сказав буквально таке: «Кошма був ідеологом і організатором українського націоналістичного осередку по селу Данина. Створивши цей осередок, я згодом згуртував на чолі Кошми Є. Є. людей у міцне націоналістичне ядро, з яким я проводив відповідну контрреволюційну роботу».

На запитання слідчого до Кошми, чи підтверджує він свідчення Зоценка І. А., той твердо відповів: «Свідчення Зоценка Івана Андрійовича не підтверджую, оскільки я не був організатором контрреволюційного осередку».

Процька Микиту допитували двічі. Про це свідчать два протоколи. Під час вечірнього допиту 21 квітня він усе заперечував: не був, не являюся, не знаю, про що йде мова. Після попередження, що «ваша впертість ні до чого вас не приведе», слідчий ставить останнє запитання: «Значить, ви не бажаєте давати свідчення органам НКВД про свою контрреволюційну діяльність?» Відповідь Процька: «Так, я не маю наміру давати інші свідчення окрім вище перелічених у цьому протоколі».

Звичайно, що така відповідь не могла задовольнити слідчого.

Повторний, нічний, допит виявився «ефективним». 44-річний селянин, який встиг уже дещо пережити на своєму віку, раптом зламався. Він визнав, що «являється членом української націоналістичної організації з 1924 року».

Хоча із самого «компромату» на себе можна віднести хіба лиш те, що Процько був у натягнутих стосунках із священиком слов'янської церкви в Данині Іваном Тетеріним і після приїзду в село Зоценка вирішив всіляко сприяти в поясненні односельцям, що українська церква для

них краща, ніж слов'янська. На все інше: скільки чоловік він залучив до організації, скільки нелегальних засідань відвідав – Микита Процько відповідав «ні».

З допиту *Івана Коваля* найбільш «крамольним» виявився факт командировання його Кошмою до Ніжина восени 1922 року для виконання важливого завдання: привезення підводою в село нового священика церкви *Івана Зоценка*. «Зі мною також їхав підводою *Подолянко Іван Андрійович*, який помер у 1933 році, – зізнався Коваль. – Священик Зоценко дорогою розповідав про УАПЦ. Ще я в розмовах з односельцями висловлював думку, що потрібно підтримувати нашу українську церкву».

Василь Подолянко, як і Процько, на всі провокативні запитання слідчого відповідав: ні. Змінив свою поведінку на повторному нічному допиті 21 квітня. З нього «вибили» слова: «Відчуваючи себе винним, вирішив покаятися».

В чому каюся цей чесний 38-літній селянин? Виявляється, лиш в одному:

«Отець Зоценко запропонував мені вступити до українського хору церкви, на що я погодився. Два роки співав у цьому хорі».

Відразу зломився *Яків Дворський*. Він відразу підписав усі сторінки його допиту, який починався словами: «Розуміючи безперспективність боротьби з радянською владою, я вирішив органам слідства дати правдиві свідчення про свою участь в українській контрреволюційній націоналістичній організації, членом якої я від 1922 року».

Втім, на запитання, яку конкретну контрреволюційну роботу проводив, сказав те, що й було насправді: «Вступив до УАПЦ і був близько знайомий із священиком Зоценком. Пізніше обраний секретарем церковної ради».

Допит *Яценка Михея* нічого посутнього не приніс. На підтвердження слів «я дійсно є членом контрреволюційної української антирадянської організації з 1922 року» слідчий додає такий крамольний «доказ»: працював дяком у церкві та співав у хорі.

Це ж можна сказати і про два допити *Процька Мими*. Лиш за другим разом геть знесилений чоловік підписався під словами: «Визнаю себе винним лише в тому, що в 1924 році мене Зоценко Іван Андрійович втягнув до хору Української автокефальної церкви, де я брав участь і керував хором по день розпаду Української автокефальної общини в селі Даніно, тобто, по 1930 рік... Ніяких завдань від священника не отримував. Нікого не вербував».

СВІДКИ

Найбільшим противником того явища, що данинці свято берегли народні традиції, гарно співали українських пісень і гідно шанували своїх пращурів, був присланий на посаду голови сільради з ічнянської робітничої Парафіївки *Цинковський Логвин Мойсейович*, 1905 р. народження, член ВКП(б). Це він писав на арештованих характеристики від імені сільської громади. І всі ті документи – винятково критичні. Кожен поставав із тих характеристик як не ледар, то п'яниця, як не ворог держави, то партії.

Ось як підливав цей прийшлий молодий комуніст «масла в вогонь», що розгорався під ногами арештованих сільських трударів. Компромат на Подолянка за те, що наприкінці травня 1938 року співав у себе вдома національний гімн українців «Ще не вмерла Україна»: «Я повертався пізно ввечері із зборів колгоспу ім. Петровського. Коли йшов мимо хати Подолянка, почув спів. Мене це зацікавило: хто це в нічний час співає? Я підійшов під вікно. Дивлюсь: за столом сиділи Подолянко Василь, Яценко Михей Данилович і ще один невідомий мені чоловік. Вони із захватом співали контрреволюційну пісню «Ще не вмерла Україна».

Всі інші «викривальні факти» цього чоловіка також базувалися на тезах: щось підглянув сам, щось почув від когось.

«Цінним» свідком для слідства виявився *Желюк Яків Калитонович*, 1912 року народження, який приїхав учи-

телювати в село із Вінницької області. Юного члена ВЛКСМ відразу призначили директором Данинської неповної середньої школи. У нього чи не головним викривальним фактом виявилася також домашня побутова подія: «10 квітня 1938 року на квартирі в Дворського Павла Федоровича була випивка. Я йшов з Лосинівки. У магазині довідався, що в Дворського п'янка. Оскільки він працював у школі і пиячив, мені було цікаво, що робиться в його хаті. Дворський почав співати пісню: *Отамане наш // Не дбаєш про нас, // Бо вже наше товариство –// Як розгардіяш.* Я сказав Кошмі, що це пісня петлюрівська і її співати не можна. Я особисто знаю, що Дворський, працюючи в школі вчителем, був у тісній зв'язку з учителем Пулінцем Петром Кузьмовичем. Він також був зв'язаний із сином куркуля Штиволокою Артемом Андроновичем, теж учителем».

Ще один свідок із недавніх приїжджих у село – *Савищенко Василь Іванович*, родом із Шняківки, працював бригадиром рілнничої бригади колгоспу ім. Ворошилова, де свого часу головував Кошма Євмен. На нього й вилив свою критику свідок, назвавши колишнього голову «шкідником радянської влади». Однак фактів шкідництва не навів.

Голова колгоспу ім. Шевченка *Федоренко Петро Терентійович*, 1905 року народження, кандидат у члени ВКП(б) свідчив проти кількох арештованих. Однак ті свідчення стосувалися родинних чи побутових епізодів, і до так званої антирадянської діяльності підсудних не мали жодного стосунку. Ось типове звинувачення цього свідка, базоване на принципі «від когось чув»: «Мені стало відомо від гр. Андрусенка, що Кошма Євмен на вечоринці співав пісню про те, що запродали євреям віру, в церкву не пускали».

Але що крамольного є в цих відомих словах українського генія Тараса Шевченка?

Підставою повісити на Євмена Кошму вбивства в 1923 році голови рековму села Дворського Олександра стала заява брата вбитого Лаврентія з посиланням на те, що про це йому колись сказав Сірик Яків. Однак слідство,

яке тоді тривало в селі, не довело провини Кошми. Цього разу знову цей факт іде в хід.

А ось ще один «викривальний факт» із вуст свідка *Дворського Василя Даниловича*. Виявляється, арештовані Кошма, Процько, Яценко любили носити в селі «спеціальний український одяг»: червоні штани, широкий червоний пояс і сиву шапку. А ще вони говорили, коли йшла колективізація, що Україна може існувати сама без Москви. Ще згадав такий вислів Яценка Михея в 1937 році під час підготовки до Виборів у Верховну Раду СРСР: «Мені вже нудно стало від цих розмов про вибори до Верховної Ради СРСР».

«Педалював» тему петлюрівських поглядів своїх односельців Кошми і Ковалья і колишній матрос Петроградського флоту, корабель якого валив уряд Керенського в 1917 році, – Кугут Юхим Якович, 1882 року народження. Однак і ці звинувачення були не конкретними.

Свідок *Свирид Григорій Федорович*, 1912 року народження, згадав про висловлювання Івана Ковалья у особливо репресивному 1937 році: «На колгоспи накладені дуже високі податки. З України вивозять хліб в Іспанію, а якби Україна була самостійна, то тоді б ми жили добре, і хліба вистачило б усім. Коваль шкодував за тим, що Якіра і Тухачевського розстріляли». Ще в звинуваченні звучало таке: Коваль доставляв у село українських попів, проводив боротьбу проти влади рад, агітував не йти в колгоспи, п'янствував, тероризував населення, співав у хорі.

Свідку *Хлібику Іларіону Євдокимовичу*, який працював головою колгоспу ім. Петровського, не сподобалося те, що арештований Василь Подолянко українізував церкву в Данині. А ще те, що цей чоловік був тісно зв'язаний із своїм рідним дядьком – Подолянком Тимофієм Тимофійовичем, крупним торговцем, який нині проживає в Києві.

Свідок *Парахоня Климентій Єфремович*, 1911 року народження, завідувач лабораторією колгоспу ім. Ворошилова, неодружений, член ВЛКСМ. Підслухав у колгоспі роз-

мову Дворського Якова з Мозговою Веклою Сергіївною щодо голови сільради Цинковського. Характеризуючи негативну роботу Цинковського на посаді голови сільради, Дворський нібито сказав Веклі: Цинковський за національністю – не українець, приший до нас. Його треба гнати із села.

Ось «компрометуюча» фраза Якова Дворського, яка запам'яталася свідку *Андрусенку Максиму Маркіяновичу* в 1937 році під час святкування річниці жовтневої революції: «Ми добилися свободи лише завдяки нашому партизану Кошмі. Зараз нам слід стояти за те, щоб батьківщина наша Україна не була в руках тих людей, які будуть за нашими плечима жити. Ми повинні і далі боротися за нашу Україну».

Проти Процька Мина свідчив молодий конюх колгоспу ім. Шевченка *Процько Григорій Іванович*: «У 1937 році Процько Мина став висміювати вождя народів СРСР тов. Сталіна, що Сталін нагороджує орденами людей, а чому Сталіна ніхто не нагороджує орденом? Напевне, Сталін не гідний носити орден на грудях. Скоро із тов. Сталіна іздеруть і шинель з нього... Ще Мина говорив серед колгоспників, що радянська влада довго не буде існувати, рано чи пізно, а прийде її кінець. Раз починаються скрізь війни за кордоном, значить скоро доберуться і до Радянського Союзу. Японія забере під своє володіння Далекий Схід, а Німеччина – Україну. Тоді комуністам діватися буде нікуди і колгоспний лад ліквідують».

ВИРОК

Цей розділ судової справи містить найменше документів – близько трьох десятків аркушів. Це передусім обвинувальний висновок на сім сторінок, вирок по кожному із засуджених та рішення головного енкаведиста області щодо затвердження цих вироків. Ще – акти тюремних працівників, якими засвідчувалися особи напередодні вивезення вироку.

Навіть тепер, через десятки літ від створення цих документів, читати їх спокійно не можна – емоції зашкалюють. Вражає цинізм, упередженість і зоологічна ненависть до всього українського тих, хто наспіх створював аж два товсті томи так званих доказів, та виконував рішення (їхні прізвища самі говорять за себе: Сініцин, Єгоров, Баутін, Крепак, Анякін). Таке відчуття, що з того конвейерного молоху придуманої кровожерливими катами страшної антиукраїнської машини, в якій перемелювалися кращі сини і дочки нашого народу, ти випадково взяв лиш одну із сотень тисяч справ. І в кожній із них головною була не суть, не правда, а формальність, безумовне виконання наперед поставленого високим начальством завдання.

Поспішність і неправдивість зшитих «білими нитками» доказів очевидна.

Як відомо, основна частина данинських «націоналістів» була арештована 17 квітня. А вже через шість днів, 23 квітня 1938 року, начальник Лосинівського райвідділу НКВС молодший лейтенант держбезпеки Крепак, та начальник Ніжинської оперативної слідчої групи лейтенант держбезпеки Баутін складають у Ніжині «Обвинувальний висновок» усім вісьмом данинцям «в участі в українській націоналістичній, контрреволюційній повстанській організації». Цей документ закінчується словами: «Слідчу справу із звинувачення Зоценка Івана Адрійовича, Кошми Євмена Єлисейовича, Процька Микити Євменовича, Коваля Івана Кузьмовича, Подолянка Василя Маркіяновича, Дворського Якова Миколайовича, Яценка Михея Денисовича, Процька Мина Івановича направити на розгляд Трійки при Чернігівському облуправлінні НКВС».

Отож, допити арештованих, свідків, запити на характеристики із колгоспів, сільрад, паперове оформлення усіх документів – на все це витрачено менше тижня.

Звертає на себе увагу одна промовиста деталь: і обвинувальний вирок, і рішення тієї зловісної «тройки» датуються одним і тим же днем: 23 квітня 1938 року. Отож,

ніякого суду, ніякого права на оскарження його результатів. Збіг день у день підписів обвинувачення і протоколу засідання «тройки» наводить на думку: або тройка та «засідала» в Ніжині, або справу вранці передали до Чернігова, а після обіду вона вже була розглянута й затверджена до виконання.

Рішення «тройки», яке оформлялося протоколом №64, було однакове для всіх восьми арештованих: «Розстріляти».

Наказ про виконання цього рішення по кожному з цих воістину безневинних мучеників підписував персонально начальник Управління НКВС по Чернігівській області Єгоров. Наведемо для історії мовою оригіналу один із цих восьми наказів справи «данинських націоналістів»:

«Сов. секретно. Серия «Ч».

Коменданту Черниговского СУ НКВД сержанту госбезопасности тов. Филенко

ПРИКАЗАНИЕ

На основании выписки и протокола №64 от 23 апреля 1938 года – заседания Тройки при Черниговском облуправлении НКВД

ПРИКАЗЫВАЮ:

Кошму Евмена Елисеевича, 1891 г. рож., урож. с. Данино Лосиновского р-на

РАССТРЕЛЯТЬ.

Об исполнении составить акт в 3-х экземплярах, который отдать начальнику 8-го Отделения УГБ УНКВД.

Начальник УНКВД по Черниговской обл. капитан госбезопасности Егоров.

5 мая 1938 г.»

І так – по кожному із тих восьми прізвищ.

Засудженим на розстріл у цій справі залишалося ще прожити в переповнених такими ж «ворогами народу» камерах Чернігівської в'язниці дев'ять днів. Вирок було таємно виконано 14 травня 1938 року.

ЯК АРЕШТИ ЗМІНИЛИ СЕЛО

У час читання цих страшних документів не раз думкою повертався в Данину кінця 30-х років. Якою була реакція його мешканців на арешти односельців, як ставилася громада до родичів арештованих, як переживали своє горе родини «ворогів народу», чи знали, за що й куди забрали від них синів, чоловіків, батьків?

Питання закономірні. Та в конкретиці віддавна непокірної й волелюбної Данини вони набувають особливого звучання. Адже читач уже знає з попередніх розділів про реакцію цієї сільської громади на раптовий арешт Ніжинським окружним відділенням НКВС – ВЧК-ГПУ на початку грудня 1920 року того ж таки Євмена Кошми – найбільш авторитетного мешканця Данини. Тоді село загуло, як у вулику. Стривожені селяни вимагали від сільради зібрати сход, послати за поясненнями влади гінців до Ніжина. Через зволікання сільради виконати ці вимоги в селі назрівав бунт, «гасити» який приїхав представник райпродкомісаріату. Втім, правди тоді селяни не почули, а віднайти її вдалося в цій же судовій справі. На Євмена Кошму донесли перші в селі «стукачі» за те, що той назвав червоноармійців, які перейшли від Денікіна на бік червоної армії, бандитами. Один із таких «бандитів», як виявилось, і служив тоді «при посаді» у новій владі в Ніжині.

Хто ж про таке мав тоді пояснювати селянам?

Так було на початках становлення радянської влади. Тоді ця влада на низах, що була повністю сформована московською верхівкою, тільки накачувала м'язи, тільки збиралася «закручувати гайки», збивати давній самостійницький норов селянства.

Проїшло всього лиш 18 років. А скількох штучних випробувань на міцність зазнало це село! Спочатку з нього вичистили усіх самодостатніх, працьовитих господарів, які свої статки десятиліттями наживали працею коло своєї землі самотужки, до десятого поту. Отриманий від нової

влади ярлик куркулів визначив подальшу долю цієї категорії селянства: її влада згноїла на численних соловках і сандомирах, а добротне їхнє майно усупільнила в колгоспи. Згодом вчинили наругу над переданою пращурами духовністю: позакривали церкви, особливо ті, які були українськими за суттю і мовою богослужб, стародавні ж народні звичаї оголосили пережитками минулого. Насильна й суцільна колективізація та відбирання в українських родин найменших запасів хліба призвели до голодомору 1933 року та нових мільйонів безневинних жертв. Далі в пошуках нового внутрішнього ворога влада ініціювала повсюдні репресії – спочатку на вищих щаблях, а незабаром і на низах. Данинська справа 1938 року – то своєрідне завершення довгого ланцюга антиукраїнських репресій після згортання українізації, що розпочалися ліквідацією УАПЦ та застрашуючою справою так званої «Спілки Визволення України».

Село фізично знекровилося, а духовно деградувалося. І тут пророчими вдруге виявилися слова Тараса Шевченка:

*«Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли...»*

Село насправду онімело. Люди за якихось два десятиліття змінилися. Вони перестали довіряти одне одному. Кругом бачилися вороги й недруги. Адже про кожне необережно сказане тобою слово могли тут же довідатися відповідні «компетентні органи». А це завдяки вмело розставленим ними ж невидимим контролерам громадської думки.

У 1938 році село вже виявилось неспроможним на бунт чи, принаймні, гласний протест. У відповідь на раптові арешти односельців громада відповіла дружнім мовчанням. Більше того, страх за себе і свої родини дійшов до такої межі, що данинці стали обходити десятою дорогою обійстя арештованих, наївно повіривши заявам представників влади в те, що то «вороги народу».

Найважче переживали трагедію своїх батьків діти, біль-

шість із яких були шкільного віку. Чим могла їх захистити нова більшовицька школа, від початку побудована на примусі, ідеологічній риторичі і фальші?

РОДИЧІ В ПОШУКАХ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Сьогодні важко сказати, чи єдналися в ту пору лихих випробувань родини арештованих, чи пробували спільно бодай щось з'ясувати про долю своїх годувальників у якихось високих владних кабінетах. Скоріш за все, що такого єднання на початку теж не було. Кожен виживав як міг. І кожен шукав правди по-своєму.

Найбільш ймовірно, що ходили ті згорьовані матері, дружини і сестри поодиночі не один раз до казенних кабінетів у Носівці, Ніжині й Чернігові. Та щоразу поверталися ні з чим. Не добившись правди на місці, деякі з них відважилися шукати її в Москві.

Історія зберегла перші письмові клопотання «на верхи» двох сміливих данинок – Яценко Василяни Федорівни та Процько Парасковії Филімонівни. Вони звернулися відразу до трьох високих інстанцій: прокурора СРСР, народного комісара юстиції СРСР та Президії Верховної Ради УРСР.

Першою вирішила добратися до Москви 42-річна Василина Яценко. Будучи неграмотною, вона шукає в Ніжині, можливо, й за останні копійки, знаючого писаря, який 21 липня 1940 року підготував з її слів три однакові листи-клопотання. Можна лише уявити, скільки сліз виплакала ця пририта горем жінка, оповідаючи нескладно і щиро свою біду незнайому досі писареві. Щира доброта і надія віють із кожного рядка цього воістину безцінного документу доби. Він не потребує ніякого коментаря, але вартує того, щоб бути вперше оприлюдненим повністю.

«Прокурору ССРСР

От колхозницы колхоза им. Шевченко Данинского сель-

совета Лосиновского р-на Черниговской области Яценко Василисы Федоровны.

О пересмотре дела мужа Яценко Михея Даниловича, арестованного Лосиновским РО НКВД в апреле месяце 1938 г.

Ходатайство.

Сама лично происхожу из крестьян с. Данино Лосиновского р-на Черниговской обл. Родилась в 1892 году. Неграмотная. Замужняя. Детей 2 девочки, из коих старшей 16 лет. В колхозе работаю со дня его основания 1932 года. Муж мой Яценко Михей Данилович, год рождения 1898, малограмотный, участник гражданской войны в рядах РККА, земледелец с юных лет. До революции имел собственной земли 1,5 га, а после гражданской войны пользовался уже 3 га. В колхоз вступил в день его основания, где выполнял разные работы как по хозяйству, так и по полевым работам.

Прожила я с ним как жена с миром до дня ареста лет 17. Знала его хорошо.

Я в данном случае не берусь его оправдывать в том, что он, может быть, и «да, совершил», и скрыл от меня, но ни в коем случае я не допускаю мысли о том, что он совершил такое ужасное преступление, что ни я, ни дети уже третий год не знаем: где он? что он сделал? за что? и на какой срок?

Зная его простой открытый характер и всю его жизнь, я, как честная колхозница, в данном случае могу сказать, что если ему и инкриминировано что-нибудь преступное, то весьма допускаю, что только по оговору его кем-нибудь из-за личных счетов. А по сему убедительно прошу Вас, тов. Прокурор, соблаговолите дать надлежащее распоряжение **о пересмотре дела** моего мужа и дать мне возможность при посредстве хотя бы письменной связи облегчить его теперешнюю повседневную жизнь.

Яценко Василиса, неграмотная, а за нее по ее личной просьбе расписался П. Федоренко.

б.ХІІ. 1940 г., с. Данино».

Судячи зі штемпелів, листи колгоспниці Яценко з Данини до прокурора СРСР та до наркома юстиції у Москві вже були зареєстровані в тамтешніх канцеляріях 10 і 11 грудня, а в приймальній голови президії Верховної Ради УРСР у Києві – 12 грудня. Отож, радянська пошта доставляла у передвоєнну пору кореспонденцію з Ніжина до Москви на день-два швидше, ніж до Києва.

Рівно через два тижні, 21 грудня, три листи-клопотання за такими ж адресами і таким же змістом були відправлені з Данини до Москви та Києва і від імені іншої трудівниці колгоспу ім. Шевченка – Процько Параски Филімонівни, яка просила про перегляд справи її чоловіка Процька Мина Івановича. Будучи неграмотною, вона також звернулася до того писаря, що і Яценко. За іронією долі, всі ці шість листів-клопотань двох трудівниць підписував на їхнє прохання Петро Терентійович Федоренко. Це тодішній голова данинського колгоспу ім. Шевченка, який, як свідок, і давав наперед неправдиві показання у 1938 році проти восьми данинських «націоналістів».

Цілком очевидно, що на кінець 30-х – початок 40-х років центральні партійні і радянські установи були завалені подібними листами-клопотаннями. У серцях сотень тисяч прохачів з усіх кінців радянської країни все ще жевріла надія на добру звістку з Москви. Але, як влучно сказано в одному класичному радянському фільмі, «Москва сльозам не вірить». Вона й не прагнула розбиратися по суті. Такі листи зазвичай поверталися в республіки з рекомендацією дати заявникам відповіді.

Відповіді заявникам готував помічник Чернігівського обласного прокурора Прокопенко. 8 лютого 1941 року обласний прокурор Савранський затвердив такий висновок свого помічника:

«Жены осужденных Яценко и Процько послали жалобы на имя Прокурора Союза ССР и Президиума Верховного Совета УССР с просьбой пересмотреть дело их мужей.»

Проверкой по существу поданных жалоб путем ознакомления с материалами в деле, в порядке надзора, установлено, что в селе Данино Лосиновского р-на органами НКВД была вскрыта организация, состоявшая из бывших петлюровцев и активных участников автокефальной церкви, существовавшей с 1922 года, возглавляемая осужденным по настоящему делу бывшим попом автокефальной церкви Зоценко И.А.

Яценко Михай Данилович вовлечен в эту контрреволюционную организацию в 1924 году бывшим дьяком автокефальной церкви Никитченко Германом, о чем сам Яценко при допросе его как обвиняемого, признался (л. д. 144, 147).

Осужденный Процко Мина Иванович проводил контрреволюционную работу, клеветца на руководителей коммунистической партии, провоцировал на перемену Советской власти, о войне, что Япония заберет Дальний Восток, а Германия заберет Украину, что колхозы ликвидируются (л. д. 160). В принадлежности к Украинской к-р националистической организации сознался (л. д. 157, 158).

Решением б. тройки при Черниговском облуправлении НКВД УССР от 23 апреля 1938 г, прот. №64, Яценка М. Д., Процко М. И. и др., как участников нац. к-р повстанческой организации, осуждено к высшей мере наказания – расстрелу.

А посему на основании вышеизложенного полагали бы:

В жалобах Процко Параскевы Филимоновны и Яценко Василисы Федоровны, как не имеющих по мотивам оснований для пересмотра дела – о т к а з а т ь.

Наблюдательное производство по делу прекратить.

Следственное архивное дело по обвинению Яценко, Процко и др. направить 1-му спецотделу ЧОУ НКВД для хранения в архиве.

О результатах сообщить жалобщикам».

Тоді, на початку 40-х років, коли на пороги українських домівок уже стукалася Друга світова війна, велика багатонаціональна країна продовжувала жити за законами ство-

реної більшовицькою верхівкою Кремля репресивної тоталітарної системи, де життя людини нічого не вартувало, де будь-яке інакодумство не просто переслідувалося, а знищувалося в зародку.

До стогону душ народних влада, як і раніше, була глухою.

ПІДЛІСТЬ І БРЕХЛИВІСТЬ ВЛАДИ

Ситуація мала змінитися після смерті Йосипа Сталіна 1953 року та XX з'їзду КПРС 1956 року, на якому було за-суджено культ особи колишнього вождя-диктатора й ви-знано деякі перегини політики партії та держави щодо дотримання соціалістичної законності та прав громадян. Про це широко повідомляла центральна й місцева преса. І розпочатому на верхах процесу очищення життя радян-ських людей від несправедливості і страху повірили на низах. Промінчик надії поселився і в зачерствілих душах численних родичів несправедливо репресованих.

З-поміж тих родичів була одна, яка по-особливому пере-живала родинну драму. Це – рідна сестра Кошми Євмена Єлисейовича – Парасковія. Від народження Бог обділив цю дівчинку здоров'ям, тому не судилося їй зазнати ні жіночо-го, ні материнського щастя. Зі своєю безнадійною інвалід-ністю Параска Єлисеївна жила з дитинства – з лікарень не виходила. Брат Євмен, що був старшим від неї на 21 рік, замінив їй згодом і батька, і матір. Від брата змалку насліду-вала і такі його риси характеру як твердість духу, хоробрість і мужність. І це їй знадобилося, коли на багато літ раптом залишилася без рідного опікуна. В час окупації Чернігівщи-ни німцями вся округа знала, що будь-яку інформацію до партизан у ніжинсько-носівських лісах і від них можна було передавати через Параску Кошму. Чи німці й могли здога-датися, що ця німецька жінка є єдиним надійним інформа-ційним посередником на два села – Данину і Шатуру?

Параска Кошма ні на мить не сумнівалася в безневиннос-ті брата й не переставала одноосібно шукати його сліди.

У березні 1956 року, рівно через 18 років після арешту брата, назвавшись донькою, вона власноруч пише листа на ім'я міністра внутрішніх справ СРСР з проханням «повідомити про судьбу мого батька Кошми Євмена Єлисейовича».

Прошло кілька місяців напруженого очікування відповіді. Збавивши вконець і до того немічні свої нерви, Параска в чергове потрапляє до Ніжинської міської лікарні з діагнозом «менінгіт». Саме там і знаходить її, напівживу, в середині липня черговий посильний з Лосинівського райвідділу міліції. Він мав особливе доручення від свого начальника А. Мухи: взяти розписку у громадянки с. Даніно Кошми Параски про те, що їй усно повідомлено відповідь на її звернення до міністра.

Виходила якась дикунська ситуація. Районна міліція за вказівкою «зверху» спочатку звертається до Данинської сільради з вимогою письмово повідомити про місцеперебування авторки листа-звернення до головного міліціонера країни. Отримавши завірену печаткою і підписом голови та секретаря сільради довідку, що заявниця «дійствительно находится в настоящее время в горбольнице г. Нежин на излечении», посилає туди свого представника за якоюсь розпискою.

Ось ця розписка, «вичавлена» на лікарняному ліжку тяжко хворою жінкою олівцем від руки: «Расписка. Дана мной, Кошма Параска Елисевевна, в том, что мне сообщено работником милиции о смерти моего брата Кошмы Евмена Елисевича. Подпись: Кошма».

Виявляється, від післявоєнної пори і аж до 1959 року порядок спілкування влади з громадянами, які зверталися до центральних державних органів із запитом про долю репресованих був таким: замість письмових відповідей про результати розгляду звернень їм повідомлялося усно через чергового райвідділу міліції, до того ж обов'язковою була розписка заявника, що відповідь їй була усно повідомлена.

Тут варто процитувати повністю один блюзнірський документ, народжений у кабінетах КДБ, який засвідчував,

що широко розрекламована владою через пресу у середині 50-х років кампанія очищення від перегинів своєї політики залишалася поки що фікцією, й чесну інформацію про долю мільйонів безневинних жертв більшовицького режиму правляча компартія й надалі, як і в 40-х роках, не збиралася розкивати народові. Цитую мовою оригіналу:

«Секретно.

Начальнику Лосиновського РОМ МВД ЧО майору міліції тов. Муха, м. Лосиновка.

В связи с поступлением заявления о розыске Кошма Евлена Елисеевича, 1891 г. р. прошу объявить устно под расписку гр. Кошма Парасковье Е., проживающей в с. Данино Лосиновского р-на о том, что ее отец Кошма Е. Е. в 1938 г. был осужден к 10 годам ИТЛ (Исправительно-Трудовых Лагерьей. – прим. М. Т), и отбывая срок наказания, умер в местах заключения 23 марта 1944 г. от склероза сердца.

Расписку об объявлении прошу выслать нам.

И. о. начальника УАО УКГБ Черниговской области Горьачев.

15 июля 1956 г. г. Чернигов».

Чи не закипатиме кров у жилах від читання такого документа? Як можна цьому йняти віру? Пройшло вже майже двадцять років, як за наказом влади цю безневинну людину розстріляла трійка якихось тупих і озвірілих циніків. Саме стільки часу родина цього мужнього чоловіка оббивала пороги високих кабінетів розжирілих і безсердечних начальників. І тепер один із таких посилає свого підлеглого донести згорьованій хворій жінці цю мерзенну брехню: про виправно-трудова табори, про діагноз, про смерть у 1944 році – через шість років, як цю людину вже тупо розстріляли. Та ще й брати розписку про таке повідомлення.

Чи не є це вища міра цинізму й зневаги до свого народу? Хто придумав таку наругу над пам'яттю мільйонів жертв комуністичного режиму, за чією вказівкою «благодсловлялася» ця мерзенна й повсюдна владна брехня?

Збережені документи в архівній справі дають можливість простежити народження довгого ланцюга цієї брехні, початки якого ведуть, звичайно ж, до кремлівських кабінетів.

Після смерті Сталіна влада вже не могла тримати за сімома замками таємниці свого нечуваного в історії світової цивілізації за масштабами беззаконня, що чинилося іменем ленінсько-сталінської партії та її вождів упродовж 20-30-х років. Але й до кінця визнати його та добратися до коріння цього беззаконня, з метою його викорінення для неповторення у майбутньому, вона теж не змогла. Виходила така собі напівправа-напівбрехня, у яких заплутувалися і численні представники цієї влади на місцях, і нові мільйони простих громадян.

«Просимо роз'яснити, як повідомляти про результати розшуку інформації у судових справах репресованих ініціаторам-заявникам» – службові запити такого змісту на офіційних бланках обласних відділів тодішнього КГБ (Комітета Государственной Безопасности) звідусіль посилалися до Москви від середини 50-х років.

Потреба в таких рекомендаціях виникала з двох причин:

Перша. Таких смільчаків, як ті три перші жіночки з Данини, які стали писати листи-звернення в кілька центральних інстанцій одночасно, ставало все більше.

Друга. На виконання постанови Ради Міністрів про компенсацію матеріальних витрат жертвам і сім'ям потрібно було подавати до відповідних органів свідоцтва про смерть родичів заявників. Їх досі ні в кого не було.

Це й спонукало ЦК партії дати вказівку союзному КГБ підготувати і розіслати на місця 24 серпня 1955 року документ за номером 108сс. Додані до цифр два «с» означало – **«совершенно секретно»**. Ось зміст таких рекомендацій районним відділам КГБ, які надійшли із Москви:

– на основі отриманих з архіву даних зареєструвати в ЗАГСі конкретного виконкому Рад і в обласному архіві свідоцтво про смерть;

– дату смерті розстріляним у 30-х роках вказувати в проміжках між 1943–1944 роками;

– місця смерті зазначати так: «під час відбування покарання у виправно-трудових таборах»;

– виставляти різні діагнози причин смерті (для прикладу, серцева недостатність, виразка шлунка, цироз печінки, уремія);

– подавати інформацію в усній формі; для цього викликати заявників до райвідділів міліції (*раніше до них їздили чергові міліціонери – прим. М. Т.*) і оголошувати усно, що його батько (син, брат) помер від такого-то діагнозу;

– брати письмову розписку про оголошену інформацію; розписку в обов'язковому порядку направляти в обласне відділення КГБ;

– разом з інформацією про смерть повідомляти заявника, що таку довідку він може отримати в обласному суді.

(Джерело: *Заключення Управління КГБ по Чернігівській області от 2 марта 1959 г. – Ч. 2. – Арк. 94*).

На основі цього таємного документа в обласних відділеннях КГБ були розроблені різні варіанти спеціальних бланків: на запит до центрального архіву в Москві, на повідомлення до районних відділень ЗАГСів та міліції, на повідомлення заявникам. Працівникам цих установ залишалося лише заповнювати прізвища та адреси заявників ту всуціль брехливу інформацію, яка регламентувалася роз'яснювальним листом московського КГБ з грифом «цілком таємно».

ВИСТРАЖДАНА РЕАБІЛІТАЦІЯ

Звичайно, що прості люди не були посвячені в тонкощі нової гри правлячої компартії в дозовану демократію з масами. З новими силами, новими надіями і новим колом пошуків правди пішли наприкінці 50-х років не дружини й матері, а діти репресованих. Вони вже не шукали, як їхні неграмотні матері, казенних писарів, багато що

розуміли в цьому житті і здатні були й далі захищати честь своїх родин.

З-поміж таких данинських дітей першим порушив мовчання син Дворського Якова Миколайовича Федір. У 1938 році, коли арештовували батька, Федору було дев'ять років. Він і його п'ятеро братів та сестер сповна відчували на собі, що таке бути сином чи донькою ворога народу.

Незважаючи на відому фразу Сталіна про те, що син за батька не відповідає, насправді відповідати невідомо за що їм доводилося кругом і всюди: в школі, в армії, в час влаштування на роботу чи вступу до інституту. Не випадково багато хто з таких дітей вимушено полишали село і їхали шукати кращої долі подалі від дому, де, можливо, менше лізтимуть у душі всілякі комсорги чи партогри. Однак ці дорослі діти ще не знали, що при написанні заяв на влаштування на роботу чи навчання їхні молоді життя повсюди супроводжуватиме 16-й пункт кадрової анкети про судимість, арешти чи репресії батьків.

Син репресованого Дворський Федір Якович після армії не залишився в селі. Виїхав аж у Ворошиловградську область, на шахти. Звідти й написав у жовтні 1957 року ось цього листа до Москви, якого переправили для розгляду до прокуратури Чернігівської області. Вчитаймося, вдумаймося в зміст цих слів, які не можуть не обпікати душі сучасного читача. Неважко уявити, як давалися вони авторові:

«Прошу Вас пересмотреть дело нашего отца, Дворского. Быть может, он осужден так, как многие в то время безневинные люди. После рассмотрения сообщите мне результат, так как мы, дети Дворского Я. Н., уже взрослые люди. Отслужили, а некоторые еще служат, в Советской армии, самостоятельно работаем на разных отраслях производства нашей страны. Но мы не можем участвовать в общественных мероприятиях, которые направлены на построение коммунизма в нашей стра-

не СССР, так как на нас наложено черное пятно в связи с арестом нашего отца.

Мы родились, выросли и воспитались при Советской власти, хотим жить и трудиться на благо нашей Родины СССР с чистыми чувствами в душе, не думая о том, что нас подозревают и не доверяют... Кроме того, наша социалистическая система дает мне право думать, что сын за отца не отвечает. А поэтому убедительно прошу Вас освободить нас от этого позорного пятна (которое так много помешало в жизни) путем оправдания нашего Отца.

Судя по рассказам, наш Отец был активный борец за Советскую власть. Он с малых лет остался и рос без отца и испытал все горечи жизни в то время... Наш Отец добровольцем ушел в молодую тогда Красную Гвардию, во время коллективизации занимал руководящие должности...

Нам ничего неизвестно о нем с тех пор, как его арестовали...»

Відповідь на своє звернення молодий шахтар із чернігівської Данини просив прокуратуру СРСР написати йому за його новою адресою: м. Ворошиловськ (пізніше – Алчевськ. – М. Т.) Ворошиловградської області, Нове місто, проспект Миру, 44, кв. 55.

Син іншого репресованого Кошми Євмена Єлисейовича Василь був старшим від Дворського Федора на 13 років і мешкав після армії у Данині. Цілком вірогідно, що вони листувалися між собою і домовилися відправляти листи щодо реабілітації батьків майже одночасно. Як би там не було, але звернення Кошми Василя Євменовича зареєстровано в Москві на тиждень пізніше від його земляка Дворського.

І сталося неймовірне.

Цим листам, як прийнято говорити, «дали хід» куди більший, ніж попереднім зверненням селянок. Прокуратурою СРСР, нарешті, приймається рішення про перегляд «данинської справи».

До 1955 року ця справа, як і всі, що стосувалися мільйонів репресованих у 30-х роках українців, зберігалася в Москві з грифом «цілком таємно». Видавали їх лише за вказівкою самого генерального прокурора СРСР і на підставі звернення відповідних відділів КГБ з областей.

Підтвердженням цьому є ось цей лист, надісланий із Чернігівського облуправління КГБ до Москви на адресу начальника обліково-архівного відділу КГБ при Раді Міністрів СРСР Плетньова. Подаю мовою оригіналу:

«Секретно.

По указанию Генерального прокурора Союза ССР нами проверяются материалы о правильности осуждения в 1938 году группы лиц, осужденных бывшей тройкой УНКВД по Черниговской области к высшей мере наказания...

Прошу дать указание выслать нам архивно-следственное дело Зоценко И. А. для составления обзора и приобщения его к материалам проверки».

Після отримання з Москви таких справ слідчі з Чернігова їхали на місце.

* * *

...Данина знову стрепенулася і затаїлася після того, як у жовтні 1958 року сюди приїхала група слідчих «аж із самого Чернігова» на чолі із лейтенантом Матвеевим і стала викликати на повторні допити тих, хто свідчив у справі місцевих «ворогів народу» трохи більше 20 років тому.

Щоправда, викликали не всіх. Із 13 мешканців села, які свідчили проти своїх земляків у квітні 1938 року, в селі проживало тільки п'ять, які й були передопитані. Не виявилось якраз найбільших обвинувачів, які були приїжджими. Колишній голова сільради Цинковський, який тоді написав на кожного арештованого прямо таки «вбивчі» характеристики, зник із села якраз напередодні війни.

Згідно з довідкою, наданою Парафіївською сільрадою, Цинковський із сім'єю виїхав 1950 року із Парафіївки на постійне місце проживання до Магнітогорська, де й помер 1956 року у віці 51 року. Невідомим виявилось місце перебування колишнього директора Данинської школи Желюка (полишив село ще до війни), як також і Процька Григорія (виїхав по війні). Свідок Савищенко загинув на війні, Свирид Григорій помер у госпіталі, а Дворський Лаврентій, Кугут Юхим на той час померли.

Цікаво, як вели себе цього разу свідки Федоренко П. Т., Дворський В. Д., Парахоня К. Є., Петрик П. С. і Холявка К. Є.. На передопиті кожному задавалося три питання:

- чи знаєте ви особисто засуджених у 1938 році?
- чи допитувалися ви тоді в цій справі?
- чи підтверджуєте ви свої попередні свідчення?

Часи все ж були інші, тому у відповідях на ці запитання люди були розкутіші й впевненіші.

Дехто на початку заперечував, що допитувався раніше. Втім, при показанні слідчим протоколу допиту 1938 року, стверджував, що забувся про це.

Скажімо, свідок Петрик Петро Самойлович, заперечуючи сказане ним у 1938 році, пояснив, що давав тоді показання в стані «випившого». Втім, цього разу він, як і інші свідки, характеризував арештованих із позитивного боку.

Лише один Федоренко Петро Терентійович, колишній голова колгоспу ім. Шевченка, на той час зберіг у своїх відповідях різко критичну тональність, зокрема щодо Дворського Якова. І то не в конкретиці його політичної, а господарської діяльності: знову наголошував на розтраті сільрадівських коштів, на пиятиці в робочий час. На жаль, і цього разу аргументи його свідчень були не конкретними: чув, що по селу ходив поголос, сам особисто не бачив. В цілому ж, більшість свідків при повторному допиті заявляли, що вказані в протоколах їхніх допитів 1938 року факти, які характеризують звинувачуваних як антирадян-

щиків, вони не називали, ті факти були сфальсифіковані слідчими.

Крім повторно допитаних, слідчі викликали на допити й інших мешканців села, які добре знали арештованих, але не проходили як свідки у справі 1938 року. Серед таких – учитель Данинської школи Штиволюка Артем Андронович, 1901 року народження та колгоспники колгоспу «Дружба» Мозгова Векла Сергіївна (1899), Дворська Марія Іллівна (1915), Процько Сидір Федоровича (1883), Кичко Іван Трохимович (1901), Хлібик Семен Арсенович (1890), Мозговий Василь Филімонович (1904), Романченко Антон Олексійович (1897).

Слід віддати належне вчителю Штиволюці та вищепереліченим рядовим колгоспникам: ніхто з них не покрив кривдами та десь почутими вигадками своїх свідчень. Червоною ниткою їхніх тверджень було: нічого антирадянського в житті й діях цих людей назвати не можемо. Про Кошму і Дворського чи не всі говорили, що вони були добрими і знаючими керівниками.

Зовсім у іншій тональності написані й характеристики засуджених, подані у 1958 році сільрадою. Тут уже немає зведення тодішніми керівниками села рахунків, обізнаності, спекулювання на темі куркульства, ледарства, пияцтва. Кожна характеристика закінчується словами: «Від квітня 1938 року і по сьогодні сільській раді його місце перебування невідоме».

У питанні перегляду справи данинських «націоналістів» 1938 року чернігівські слідчі працювали в селі 15–16 жовтня 1958 року. А вже 27 жовтня того ж року начальник КГБ при Раді Міністрів УРСР по Чернігівській області полковник Козачок підписує підготовлений його працівниками висновок по архівно-слідчій справі №1304. Ось витяг із цього висновку (в перекладі автора з російської):

«Вивченням архівно-слідчої справи і матеріалів додаткового розслідування встановлено, що звинувачені

мешканці с. Данини Зоценко І. А., Кошма Є. Є., Процько М. Є., Коваль І. К., Подолянко В. М., Дворський Я. М., Яценко М. Д., Процько М. І. були арештовані і засуджені безпідставно.

Доказом вини звинувачених були зізнавальні свідчення окремих засуджених, показання осіб, які проходили з інших справ, і неконкретні, такі, що викликають сумнів, показання свідків [...].

Таким чином, як у процесі попереднього слідства, так і в процесі перевірки справи достатніх даних про причетність звинувачуваних з даної справи до антирадянської організації і проведення ними антирадянської діяльності не добуто».

Цей висновок дав підстави прокурору Чернігівської області В. Москаленку подати до президії обласного суду протест із пропозицією прийняття такого рішення:

«На основі викладеного та керуючись Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 серпня 1955 року, прошу:

Рішення Тройки при Чернігівському облуправлінні НКВС УРСР від 23 квітня 1938 року щодо Зоценка Івана Андрійовича, Кошми Євмена Єлисейовича, Процька Микити Євменовича, Ковалю Івана Кузьмовича, Подолянка Василя Маркіяновича, Дворського Якова Миколайовича, Яценка Михея Даниловича і Процька Мими Івановича відмінити і справи на них провадженням припинити за недостатністю зібраних доказів».

Останню крапку в цій більш ніж 20-річній історії поставив Чернігівський обласний суд, надіславши 13 грудня 1958 року двом заявникам-данинцям – у Данину й Алчевськ – довідки про реабілітацію їхніх батьків, а також усіх тих восьми даниців, які проходили у так званій антирадянській націоналістичній справі. У цих листах подавалася коротка інформація про права й пільги щодо реабілітованих та членів їхніх сімей, які передбачено Постановою Ради Міністрів УРСР від 8 вересня 1955 року.

ПРАВДА ПЕРЕМАГАЄ

У цій обсяговій справі залишилися нерозглянутими численні листи рідних, здебільшого синів і доньок цих восьми українських патріотів, які вони писали в різні обласні, республіканські і всесоюзні інстанції упродовж 1958–1959 років. **Лише син Кошми Євмена Єлисейовича, унаслідовавши від батька його кращі бійцівські риси характеру, написав близько трьох десятків таких листів.** Це, здебільшого, скарги на бюрократизм і бездушність, цинізм і грубість, зверхність і відчуття безкарності всіх тих, хто сидів тоді у високих державних кабінетах і продовжував ревно служити не своєму народові-годувальнику, а тій же компартії, яка й після розвінчування культу особи Сталіна не перероджувалася, а вироджувалася, перетворювалася в нового тоталітарного монстра.

Формально реабілітувавши безневинно убієнних репресованих і декларувавши пільги їхнім родичам, ця партія в особі її провідників на місцях робила все, аби ті копійчані пільги згорьовані селяни, якщо й отримували, то через численні приниження, ходіння по кабінетах у пошуку чергових довідок та підтверджень.

Чого вартує, скажімо, історія з коморою, яку після арешту забрали з двору господаря Кошми й поставили в колгоспі. Аби не повертати її законному спадкоємцю, на руках якого були зібрані упродовж місяців численні папери-дозволи, районна влада рекомендує правлінню данинського колгоспу... оформити заднім числом папір на нібито-то понесені витрати на ремонт цієї комори, який «потягнув» рівно на суму її первинної вартості.

Всі ці листи, як й інші документи справи, безумовно, заслуговують того, аби їх видати окремою збіркою. Це сильний документ доби, який звучить суворим обвинувальним вироком усій аморальній і по суті антинародній комуно-більшовицькій системі.

Такі матеріали, які пролежали в недоступних архівах десятиліття, мають пізнати й глибоко осмислити не лише родичі, спадкоємці репресованих, а й всі, нині суцї в Україні, – старші і молоді. Одні – для того, щоб повернутися з вибіркового безпам'ятства, відділити завбачливо утрамбовані владою товстими шарами ідеологічної полови зерна правди. Інші – для того, щоб гіркі житейські уроки дідів і прадідів передати своїм дітям. Саме вони перед світлою пам'яттю своїх чистих душею і світлих у своїх намірах попередників нізащо не повинні допустити повторення нової національної біди.

ЗАКРИВАЛИ ЦЕРКВУ

Приміщення церкви знаходиться в центрі села, в 10 метрах від середньої школи, в 7-ми – від сільського клубу, в 20 метрах від стаціонарної медамбулаторії. Це негативно впливає на виховання дітей, проведення медичної роботи серед хворих. Під час відправлення релігійних обрядів учнів відвертає церковний спів та дзвони, внаслідок цього низька дисципліна під час уроків та успішність учнів. Служителі церкви вселяють дітям недовір'я до піонерських галстуків, запрошують їх під час канікул прийняти релігійні обряди.

(З рішення Лосинівської районної Ради
Чернігівської області від 20 квітня 1961 року
про закриття церкви в селі Данина)

Пору від 1957–1964-го можна вважати другим періодом, після 30-х років, посиленого наступу влади на церкву. Насильно ліквідовується значна кількість церковно-релігійних установ – парафій, монастирів, семінарій. З особливою затятістю і цинізмом влада наступала на віру сільського населення. Цинізм такого наступу полягав у тому, що в партійно-радянській пресі інформація про закриття сільських храмів та перетворення їх або в зерносклади, або в осередки культурного проведення вільного часу молоддю (будинки культури) подавалися так, нібито це здійснювалося на прохання самих мешканців сіл.

Упродовж 30–40-х років більшовицька партія набула в цьому неабиякого досвіду. Скрізь у найголовніших осередках місцевих громад (сільських радах, колгоспах, школах) були розставлені надійні кадри. Це зазвичай приручені

різними матеріальними й моральними заохоченнями партійні та комсомольські активісти, які за кличем партії готові були не на словах, а на ділі виконати будь-які її нові розпорядження. Адже всі тоді були перейняті ідеєю будівництва щасливого комуністичного майбуття. Могутня партійна пропаганда через розвинену мережу преси і радіо здебільшого результативно доносила цю ідею до свідомості мільйонів трудящих мас.

У Данині, як і в багатьох селах краю, драматичні події доволі закриття найголовнішого спадку пращурів – зведеної 1883 року п'ятикупольної красуні-церкви – розгорталися за єдиним сценарієм, написаним у високих партійних кабінетах. Сценарій цей передбачав кілька простих кроків:

- сход села з підготовленими наперед виступами кількох активістів, які б на основі крилатої на той час ленінської фрази про «релігію, як опіум народу» піддали гострій критиці місцевих релігійників;

- рішення сільради про закриття церкви;

- подання підготовленого документа у район.

Там із цим не зволікали, бо мали спущений згори план, який будь-що слід було виконати, але із збереженням усіх видимих формальностей.

Порушити цей сценарій могли хіба що кілька сміливих, відважних, патріотичних і авторитетних у громаді особистостей, здатних розворушити серця зневірених односельців, згуртувати їх напередодні чергового наступу влади на святая-святих – віру пращурів і уречевлену ними на свої щедрі жертви в центрі села святиню – диво-храм. Як показав передвоєнний досвід, ця віра й пов'язані з нею народні традиції на початку не піддавалися навіть здійснюваній партією масованій спробі витравити її зі свідомості кожного. Не піддавалися, бо генетично переходили з покоління в покоління: від дідів – батькам, а від батьків – дітям.

На жаль, таких сміливців у післявоєнній Данині вже не знайшлося. Від таких село було захищене ще в 20–30-х роках.

ЗБОРИ КОЛГОСПНИКІВ – ПРОТИ ХРАМОВИХ СВЯТ

Сходи селян у селах щодо закриття церков готувалися не на порожньому місці. Цьому передували кілька пропагандистських кампаній, які почалися від середини 50-х років. Серед найбільш поширених – публічна компрометація релігійних свят, заборона брати участь у них учителям, школярам, сільським активістам. Для цього напередодні знакових дат православного календаря, таких як Свят-Вечора, Старого Нового Року, Великодня, Проводів, Трійці, Покрови, Святого Миколи та інших, влаштовувалися чергування активістів, які фіксували чин їх відзначення в кожному населеному пункті, виявляли коло учасників. Далі з ними проводилася відповідна робота.

Втім, це діяло здебільшого на тих, хто був, як казали в селі, «при членських білетах». Владі ж потрібно було більше впливати на маси. Тому спробували це зробити через загальні збори колгоспників. Про одні з таких зборів маємо вельми красномовну інформацію.

17 червня 1959 року, згідно зі вказівкою Лосинівського райкому партії, в селі Даніно (так тоді офіційно називалася старовинна Данина) відбулися загальні збори колгоспників колгоспу «Дружба». Це була нова назва сільгоспартілі, куди об'єднали три ще довоєнні колгоспи – ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова. Збори ці задумані були від початку як показові. Отож, із відповідною постановою, яка мала бути опублікована в районній газеті.

Для показових зборів Данину обрали не випадково. Село віддавна славилася в окрузі не лише найбільшою і найкращою церквою, а й тим, що упродовж десятиліть у дорадянську добу було центром одного з духовних округів Ніжинського повіту, а отже, осередком високодуховним і особливо побожним. Цьому за давнини «пережитку» якраз і напосілося районне парткерівництво скрутити голову.

Про вислід задалегідь спланованого заходу й читаємо в матеріалі, вміщеному на першій шпальті лосинівської «Жовтневої Зорі» від 19 червня під набраним крупними літерами заголовком: «В селі Даніно храму не буде! Постанова загальних зборів колгоспників сільгоспартілі «Дружба» с. Даніно від 17 червня 1959 року».

Кілька цікавих місць із цього документа варто процитувати, а деякі й прокоментувати.

«На протязі року в с. Даніно святкувалося кілька храмів, вигаданих попами та їх посіпаками.

Ми, колгоспники, глибоко усвідомлюємо, що ці релігійні свята-гульбища приносять велику шкоду. Вони заважають проведеному господарських робіт у гарячу пору, призводять до каліцтва людей у п'яних диких бійках, приносять багатьом громадянам розлад у сімейному житті. Ми не пам'ятаємо жодного храмового дня в селі, щоб він пройшов без горя і плачу.

Храми потрібні лише церковникам, духовенству, щоб поширювати релігійні забобони, щоб наживатись за рахунок віруючих. Релігійні свята – не наші свята. Ми не віримо в них».

Уже з перших рядків цього тексту можна легко виявити, що такими словами селяни в селі не говорили. Тут відчувається рука якогось досвідченого райкомівського писаки, який звично жонглює ідеологічними штампами. Часом переходить на лайку, як, скажімо ось у цьому пасажі: «попи та їх посіпаки». Під посіпаками, очевидно, слід бачити членів церковних рад, паламарів і дяків, яких віддавна громада обирала з числа найдостойніших, найграмотніших. Зрозуміло, що ця частина тексту явно списана з тодішніх передовиць місцевих газет, які в ту пору нерідко «грішили» подібною ідеологічною половою.

Ще більш промовистою є друга, постановочна, частина цього матеріалу, в якій ідеться про рішення данинських колгоспників:

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ЖОВТНЕВА ЗОРЯ

ОРГАН ЛОСИНІВСЬКОГО РАЙКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ТА РАЙОННОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

№72 (1610) | П'ЯТНИЦЯ, 19 червня 1959 р. | Ціна 15 коп.

„В СЕЛІ ДАНО І ХРАМУ НЕ БУДЕ“

Постанова загальних зборів колгоспників сільгоспартілі „Дружба“
с. Дано від 17 червня 1959 року

На протязі року в с. Дано святкувалося кілька храмів, вигаданих понама та їх посіпаками.

Ми, колгоспники, глибоко усвідомили, що ці релігійні свята-гульбища приносять велику шкоду. Вони заважають проведенню господарських робіт в гарячу пору, призводять до каліцтва людей в п'яних давих бійках, приносять багатьом громадянам розлад в сімейному житті.

Ми не пам'ятаємо жодного храмового дня в селі, щоб він обійшовся без горя і плачу.

Храми потрібні лише церковникам, духовенству,

щоб поширювати релігійні забобони, щоб наживатись за рахунок віруючих.

Релігійні свята—не наші свята. Ми не віримо в них. Оже, ми, колгоспники с. Дано, на своїх зборах одностайно ухвалили не святкувати храмів.

Ось чому 22 червня храму, що носить назву «троїцького», у нас не буде.

В цей день ми будемо всі дружно працювати на колгоспному полі. Ми просимо всіх людей навколиш-

ніх сіл і не подумати приходити до нас 22 червня на храм, бо ми не будемо його святкувати.

Збори колгоспників просять райредакцію опублікувати цю постанову в газеті, щоб ніхто із жителів інших сіл не забивався сюди, щоб всі знали: в с. Дано храму не буде.

Загальні збори колгоспників закликають всіх хліборобів нашого району і в себе ніколи не святкувати храмів.

Релігія—дурман народу. Трудящим країни Рад, які під керівництвом Комуністичної партії борються за прекрасне життя на землі, не потрібна омана релігії, її пусті, шкідливі казки.

Перший крок влади до закриття і руйнування сільської церкви

«Ми, колгоспники с.Даніно, на своїх зборах одностайно ухвалили **не святкувати храмів**. (Тут і далі – виділення редакції. – М. Т.).

Ось чому 22 червня храму, що носить назву «троїцького», **у нас не буде**. В цей день ми будемо всі дружно працювати на колгоспному полі. Ми просимо всіх людей навколишніх сіл і не подумати приходити до нас 22 червня на храм, бо ми не будемо його святкувати.

Збори колгоспників просять райредакцію опублікувати цю постанову в газеті, щоб ніхто із жителів інших сіл не збирався сюди, щоб всі знали: **в с. Даніно храму не буде**.

Загальні збори колгоспників закликають усіх хліборобів нашого району і в себе ніколи не святкувати храмів».

Текст цей справді недолугий, фальшивий і, більше того, огидний. Він ображав релігійні почуття віруючих, сів у сільських громадах чвари, недовіру, розчарування й злостивість до влади. Безумовно, що автор цього опусу, та й редакція районної газети, того не бажаючи, виставили на посміховисько усього району «раптом прозрілих» данинців, які самочинно вирішили «відмінити» релігійні свята, ще й закликали до цього всіх у районі.

І насамкінець, «достойною» підверсткою до такого матеріалу є набране іншим шрифтом слово від редакції:

«Релігія – дурман народу. Трудящим країни Рад, які під керівництвом Комуністичної партії борються за прекрасне життя на землі, не потрібна омана релігії, її пусті, шкідливі казки».

Отож, нова кампанія дискредитації церкви розпочата. Надходила черга до закриття храмів.

СХОД СЕЛА ДАЄ МОВЧАЗНУ ЗГОДУ

Сход мешканців Даніни «по церкві» був оголошений на 5 січня 1961 року.

Призначення цього важливого заходу, яке зачіпало інтереси старого й малого, саме на цю дату видається нині таки блюзнірським. Адже за добу випадав Свят-Вечір – від прадавніх пір найбільш пошановане в українців свято народження спасителя людства Ісуса Христа, день боротьби світла з мороком, правди з кривдою. Не інакше, як це було зроблене спеціально. Адже йшлося не про сівбу чи збір урожаю, з чим не можна було гаятися. Тут владі важливо було чим скоріше розрізати пуповину, що тримала народ із однією зі світлих сторінок свого минулого. Отож, на погляд владних прислужників, момент був підходящим.

За спогадами старожилів села, сход той був коротким і мовчазним. З-поміж «народу» таки не знайшлося Іуди, який би від імені громади відважився при всіх сказати, що церква комусь у селі раптом стала заважати. Його роль виконали тодішній голова сільради та представник районної влади.

Саме ці двоє й виступили з аргументами, які пізніше візьмуть за основу автори постанови Лосинівського райвиконкому про закриття церкви в Данині:

- до війни і у війну церква в селі не існувала, але люди вижили й без неї;

- церковні служби, через близькість церкви до школи та медамбулаторії, негативно впливають на виховання школярів та проведення медичної роботи серед хворих;

- служителі церкви проводять відкриту пропаганду релігії серед дітей, вселяють дітям недовіру до піонерських галстуків, запрошують школярів під час канікул прийняти релігійні обряди;

- церква стимулює жебрацтво, посилаючи пристарілих жінок збирати «дань» для своїх потреб;

- зібрані пожертви використовуються не на церкву, а на влаштування випивок, про що неодноразово критикувала попів обласна та районна преса;

- церква в селі стала найстрашнішим розсадником бандитизму (тут згадали про її «вихованця» дяка Максименка,

якого в 1953 році нібито за грабіж, убивство та інші проти-законні дії засудили до в'язниці на 25 років);

– через непідтримку церкви населенням села її причт знаходиться на межі розпаду;

– приміщення церкви слід переобладнати під сільський клуб; старий, дореволюційний, ось-ось розвалиться і молоді ніде буде влаштувати дозвілля.

Людині, яка не виростала в селі, така добірка фактажу може здатися переконливою. Однак ніхто з данинців, які мовчазно стояли в сильний мороз того січневого дня 1961 року на колишньому церковному майдані, в ті аргументи не повірив. Бо всі вони, від першого й до останнього пункту, були фальшивими.

Спростувати їх просто й нині, оперуючи архівними даними.

Скажімо, неправдою є те, що церква до й під час війни не існувала. Від 1921 року тут, як відомо, активно діяла громада Української Автокефальної Православної Церкви. Служби Божі правилися по 1929 рік. У роки війни, в час німецької окупації, храм також був діючим і також українським.

Неправдивою також була теза про заважання церковних дзвонів навчанню школярів. Зазвичай служби Божі відбувалися в храмі в недільні дні, коли школа була зачинена.

Тезу про те, що причт – на грані розпаду, спростовує довідка служби Уповноваженого Ради Міністрів у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Чернігівській області за 1961 рік про стан релігійної активності в Данині. Ось витяг із неї: «Релігійна община активна й відносно міцна. Річний дохід її за 1961 рік, за даними епархії, склав 2000 руб. Відвідуваність церковних служб у звичайні недільні дні – 20–30 чол., у великі святкові – до 100 чол.».

Судової справи на дяка-злочинця Максименна в архіві не виявлено. Якщо й був такий суд, то, зважаючи на рік події – 1953, немає певності, що справа не була сфальшова-

ною. Всі інші аргументи на користь закриття церкви не витримують критики.

Насправді ніхто з учасників сходу тих аргументів не спростовував чи, тим більше, не критикував. Усі мовчки послухали й мовчки розійшлися по домівках.

Протверезіння прийшло пізніше. Селяни поступово стали розуміти, що їх учергове ошукано, обдурено, зневажено. Треба було щось робити.

За кілька днів із десятків найактивніших прихожан церкви, розділившись по двоє-трьох, стали ходити від хати до хати різними вулицями села із одним запитанням господарям: чи згодні односельці «скинутися» на клуб із своїх кровно зароблених? Пропонувалося по 10 рублів від сім'ї.

Усім припала до душі та ініціатива про «десятку» з кожного. Відтоді й розмови біля традиційних місць збору селян на кутах вулиць пожвавішали й повеселішали. Не знайшлося в селі жодного, який би був проти. Якщо врахувати, що на той час у селі було до 700 дворів, то на нові, щойно після грошової реформи 1961 року, гроші назбирувалася неабияка сума – 7000 рублів. За них можна було не те що клуб – палац побудувати. Отож, виходило, що сама громада й церкву хотіла зберегти, і клуб звести своїм коштом.

Втім, тією цінною громадською ініціативою влада грубо знехтувала. На засіданні сільвиконкому 31 березня 1961 року щодо долі церковного приміщення площею майже 250 квадратних метрів, яке релігійна громада займала від 1883 року, всупереч здоровому глузду, одноголосно була прийнята резолюція: із церкви зробити клуб, оскільки діючий, старий дореволюційний, знаходиться в аварійному стані. Відповідне рішення сільради було скоро передане до районного керівництва.

Далі клубочок проблемного питання розмотувався легко. Лосинівський райвиконком 20 квітня того ж року приймає рішення за №308 «Про підняття клопотання перед облвиконкомом про зняття з реєстрації церкви в с. Даніно».

Рішення складалося з двох пунктів:

«1. Просити виконком Чернігівської обласної ради зняти з реєстрації общину Данинської церкви. Все майно передати Шатурській церкві, яка знаходиться за два кілометри від с. Даніно.

2. Приміщення церкви використати під Будинок культури с. Даніно, оскільки старий клуб знаходиться в аварійному стані».

Рішення це підписали голова виконкому Лосинівської райради Ілляшенко, секретар Клівець.

Виконком Чернігівської обласної ради депутатів трудящих своїм рішенням від 30 червня 1961 року, № 560, підтримав клопотання і просив Раду у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР погодитися з таким рішенням.

І тут несподівано сталося те, що в народі називають «шапки полетіли».

ЯК ЗА ЦЕРКВУ НАЧАЛЬНИКА РАЙОНУ З ПОСАДИ ЗВІЛЬНИЛИ

Факт цей майже сенсаційний і на той час рідкісний: Чернігівський обком партії на своєму засіданні у серпні 1961 року звільняє з роботи... голову Лосинівської районної ради депутатів трудящих Ілляшенка Василя Григоровича. Як записано в постанові, «за порушення радянського законодавства».

Яке ж законодавство порушив цей номенклатурний радянський чиновник?

Виявляється, чоловік постраждав через... закриття данинської церкви.

Невже рвався захистити її?

Коли б то... Навпаки: перестарався через аж надто запозятливе бажання її чим скоріше закрити.

Тут слід наголосити, що в повоєнні роки партійно-радянська бюрократична система прагнула працювати як злагоджений механізм – нічого в ньому не мало виконуватися самочинно, з власної ініціативи. У коротшому чи довшому ланцюгу усіяких пропозицій, погоджень, рішень і постанов з того чи того питання мав бути свій порядок. Та ось тут він був порушений.

Керівництво Лосинівського району знало про прийняття обласною владою позитивного рішення на пропозицію з Лосинівки закрити церкву в Данині. Однак воно зігнувало пунктом, у якому йшлося про погодження цього питання з обласним представництвом Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР. Йшлося про річ формальну: з тієї Ради десь за місяць все одно прийшла б позитивна відповідь на те звернення. Однак саме таку формальність керівник Лосинівського району зігнував. Він вирішив піти попереду оглоблів кінського воза: не маючи на руках офіційної відповіді з Чернігова, дає вказівку голові Данинської сільради починати руйнувати церкву з подальшим переобладнанням її під клуб. У висновку Уповноваженої Ради у справах релігій товаришки Коробко так і зазначається: «Не дочекавшись санкції Ради, районне керівництво звільнило 25 липня церковне приміщення від культгового майна (антимінс виніс із церкви священик Калложний) й відразу ж приступило до переобладнання під будинок культури, чим порушило радянське законодавство».

На жаль, цей висновок готувався після того, як у Данині ударними темпами вже звалили всі п'ять куполів і дзвіницю Свято-Троїцького храму. Тому давати «задній хід» було вже пізно. Ось як влада вийшла із нею ж створеною конфузної ситуації:

«У зв'язку з тим, що винні незаконного закриття церкви в Даніно покарані й беручи до уваги, що в колишньому церковному приміщенні с. Даніно з 1 листопада 1961 р. вже

існує будинок культури, вважаю за необхідне погодитися з рішенням Лосинівського райвиконкому про закриття церкви в с. Даніно, а релігійній общині надати право оренди іншого приміщення в приватному секторі».

Автор оглянув офіційну версію подій у селі, зафіксованих у архівних документах. А як реагували на них віруючі, колгоспники, інтелігенція, керівники села? Про це вести мову, посилаючись на спогади самих селян.

НАПЕРЕДОДНІ «ЦЕРКОВНОГО МАЙДАНУ»

Настоятелем Данинського Свято-Троїцького храму на той час був отець Григорій Калюжний – свій, односелець. До висвячення в сан священника працював теслярем, мав восьмеро дітей. Коли в храмі з'явилася вакансія дяка, його послали за рекомендацією Ніжинського благочинія на короткі богословські курси в Прилуки.

На початку липня 1961 року отця Григорія викликали до райвиконкому. Там показали рішення сільського сходу та сільради й запропонували в день закриття церкви добровільно винести звітти антимінс. Йшлося про найголовнішу святиню кожного храму, яка видається з благословення єпархіального єпископа із зашитими до неї часточками мощів котрогось із святих. Навіть безбожна влада тоді рахувалася із такою деталлю, розуміючи, що до моменту знаходження цього своєрідного «паспорта» храму нічого з ним не можна робити.

Селом ось уже стільки років уперто та із жалем ходять перекази про те, як вели себе на «килимі» у районного начальства два священники сусідніх храмів – Шатурського Свято-Михайлівського отець Степан Сірик (також данинець) і Данинського Свято-Троїцького отець Григорій Калюжний. Перекази ті, запевняють мої співрозмовники, достовірні, бо бачили і чули, мовляв, свої. Одні, правда, кажуть, що то було в райкомі партії, де працювала одна

данинка техробітницею. Інші, – що в міліції, яка розміщувалася поряд із судом, де слухалася якась данинська справа і з села там було немало людей. Це, зокрема, стверджує Галина Лисенко.

Данинський батюшка, переказують, сприйняв ту інформацію мовчки і дав згоду антимінс винести. А от із шатурським розмова була довгою й на високих тонах. Його залякували і Сибіром, і позбавленням сану, і труднощами з освітою дітей. А він все стояв на своєму: «Ні! Не ви мене настановляли служити Богові! І Сибіру Вашого не боюся! Ви можете зробити зі мною, що захочете. Але проти Бога не підю! Це – великий гріх! Такого я ні за що не вчиню!»

Як би там не було, але реальність виявилася промовистою: в Шатурі храм вистояв, бо до святого місця за Царськими Воротами, де зберігався антимінс, ніхто без батюшки не відважився підійти. Ікони, щоправда, тоді вивезли. Церкву в зерносклад перетворили. Але не знімали хрестів, не нівечили куполів. Стояв собі храм одиноко десятиліттями, чекав свого слушного часу. На висоті тоді виявився не лише шатурський батюшка, а й усі його прихожани. Коли довідалися, для чого викликали настоятеля до райцентру, організували біля храму цілодобове чергування із числа чи не всього чоловічого населення села. Та все ж спланована владою акція пограбування Свято-Михайлівської обителі по-радянському таки відбулася.

У шатурській легенді (в переказі мені сучасним настоятелем храму отцем Василем) про цю подію оповідається таке. У той день правління колгоспу закликала всіх шатурян на поле – починалися жнива. А перед обідом дві вантажні машини раптово підїхали до церкви й кілька прибульців, що зіскочили з кузовів, швидко стали виносити і вантажити усе церковне начиння. Тим небагатьом, хто зміг прибігти з поля, приїжджий начальник сказав московською мовою, що ікони перевозять до Ніжина, в музей. Але шофери, як з'ясувалося згодом, таки отримали перед тим наказ доправити все те начиння за лосинівську лісосмугу,

там вивантажити й підпалити. Та чоловіки не відважилися так вчинити й скермували свої «полуторки» на Безуглівку – тамтешню церкву не закривали.

Не так вийшло в Данині. Після того, як сільрада відмовилася від добровільної складчини на клуб із кожного двору, всі в селі зрозуміли, що церкву будуть «валити». Знаючи крутий норів данинців, тодішнє сільське начальство напередодні завбачливо «опрацювало» перевірених комуністів – передовиків сільськогосподарського виробництва та надто активних комсомольців. Їм належало прийти рано-вранці до церкви виконувати важливу місію – знімати зі стін собору ікони, інше начиння та вантажити на машини.

Уклінне й кількаразове опитування не одного десятка малоговірких нині в цій темі данинців, свідків тодішніх подій «на майдані, коло церкви», дало змогу з достовірною точністю відтворити окремі картинки того драматичного дня – 26 липня 1961 року.

НАРУГА НАД СВЯТИНЕЮ

Рано-вранці з лосинівського боку до центру села приїхало кілька чужих машин – вантажних і «начальственних». У перших були переважно міліціонери. Порядкував ними їхній начальник із райвідділу внутрішніх справ на прізвище Шаш. Найперше, по всьому зовнішньому периметру церкви, так званому «Великодньому Колу», виставили з числа приїжджих міліціантів облогу. Її означили червоною стрічкою. Лише за вказівкою голови сільради за стрічку мали впускати підготовлених напередодні комуністів. Ті мали виконати першу «чорнову роботу» – очистити церковне приміщення від усілякої релігійної атрибутики.

Втім, справитись із заздалегідь спланованою акцією швидко і без скандалу не вдавалося. Із добірного гурту сільських комуністів слухняно виконали вчорашню вказівку начальства лише кілька. Заступника голови колгоспу Івана Петровича Процька тут же зобов'язали «прочистити»

хати по центральній вулиці Шинковій, включаючи Хутір-рець, й підсилити актив тими чоловіками, хто «забув» чи «заспав». Ця категорія данинців на прихід до хати непроханого начальства реагувала по-різному. Варто згадати тут лиш три промовисті епізоди.

Колгоспний шофер Іван Подолянко лиш недавно взяв шлюб із кучанівською Катериною. Вона, коли довідалася, чого так рано чоловік збирається йти буденного дня до церкви, несподівано запротестувала: «Якщо підеш туди, я тут же повертаюся до матері на Кучанівку. Бо як із такою ганьбою нам буде жити серед людей?». Це спрацювало. Чоловік швидко опинися під ліжком у ту мить, як заступник голови колгоспу увійшов до хати. «Нема Івана, ще з учорашнього дня, видно, десь загуляв», – випалила метикувата Катерина.

У хаті ще одного комуніста Калюжного Василя Дмитровича, 1920 року народження, посильний застав господаря геть п'яним. «Аби не йти на недобру справу та заробляти надовго такий же поголос людський, – згадає його донька Параска, – батько ще з ночі вирішив напиться».

А от дружина Олексія Павловича Федоренка, 1932 року народження, Ольга (молода сім'я мешкала в центрі села), сама розбудила чоловіка й наказала скоріше йти до церкви такими словами: «Вставай, бо ви, чоловіки, так уже допилися, що через вашу горілку й церкву можемо втратити». Про цей епізод Олексій Павлович розповів мені незадовго до своєї раптової смерті, що прийшла до нього на Покрову 2015 року. Ще показав хрестика, якого носив із собою все своє доросле життя. Його вручив у церкві отець Григорій того дня 1952 року, коли Олексія Федоренка проводжали до армії. Ті три армійські роки хрестик був зашитий на натільному боці гімнастерки, а коли повернувся в село, носив на грудях.

Та повернемося до церковного майдану липневого дня 1961 року. Від ранку туди стікалося все більше людей.

Що там було?

Крики, плачі, заклинання і голосіння (це з жіночих рядів) і навіть бійка (з чоловічого оточення). То з одного, то з іншого боків роздиралися із чийхось грудей вигуки розпуки: «Не чіпайте храму – не ви його строїли!», «Христо-продавці!», «Бог Вас накаже!»

Майдан враз притих і на мить зацікавив у ту мить, коли біля високих храмових сходів з'явився отець Григорій. Багато хто ще сподівався, що їхній панотець відмовиться виконувати мерзенну волю влади, нізащо не увійде до храму того дня. Та він навіть не зупинився, не оглянувся на натовп. З похиленою головою став підніматися сходами, немов на свою Голгофу. Важко нині судити, чому зрадливою виявилася та Голгофа для тодішнього настоятеля храму...

За якихось пару хвилин він вийшов із храму. В руках тримав розгорнутим те, що враз обпекло душі багатьох данинців. «Все, нашій церкві кінець», – вигукнув хтось із натовпу. І тут же сколочений нашвидкуруч владою загін сільських безбожників, охоронюваний районною міліцією, приступив до своєї роботи...

По обіді завантажені іконами та іншим церковним майном машини (були й підводи) спрямували по шатурському шляху на Хутірець – до обійстя отця Григорія. Для цього знову були залучені сільські комуністи. Поспішали. Занесли все привезене до двору і складали прямо на землю – ікону на іконі.

Посеред двору сидів на табуретці отець Григорій – білий, як крейда. Через сусідів просив передавати людям, нехай приходять розбирати образи по домівках. «Як оновиться церква, – казав, – тоді повернете їх знову до храму».

...На спогади про цю частину дня зійшлася посередині Хутірця 1 травня 2011 року мало не вся вулиця.

– Я забрала тоді найбільшу ікону – «Святе сімейство», – згадує Подолянко (Риндя) Катерина Василівна, 1935 року народження. – Свекрусі припали до душі дві: «Іван Хреститель» та «Божа мати й Іван Хреститель». Пізніше вона всім, хто приходив у хату, розказувала про того Івана

Хрестителя, який казав Ісусу Христу: «Тебе повісять на Хресті, а мені голову відсічуть – за віру». Коли в 1991 році церкву відкрили, я загорнула ті ікони у материн рушник, і понесла назад.

– Моя свекруха взяла «Теплого Олексія», – додає Лисенко (Хоменко) Ганна Федорівна, 1940 року народження. – Нам не хотілося розставатися з цією іконою, але коли відкривали церкву в Шатурі, віднесла туди, бо там теж були голі стіни. Я ж шатурянка.

– А я хотіла мати «Святу Трійцю». Та баба Федорка випредила, – згадала Ярина (Калюжна) Парасковія Василівна, 1949 року народження. – А інша баба – Максимушиха (Дворська Марія) – взяла тоді на руки їх стільки, скільки могла донести до Шинкової. Порятувала вона й зберегла і «Святого Серафима», і «Тайну вечерю» з Іудою, і ще якісь образи.

Під ранок на подвір'ї отця Григорія з усього того привезеного церковного багатства нічого не залишилося...

ПАДАЛИ ХРЕСТИ І КУПОЛИ

Другого дня осиротілу без образів, рушників, підсвічників, хоругов, іншого освяченого начиння церкву чекала друга наруга, ще зухваліша від учорашньої. Оскільки сільська влада постановила відзначати тодішнє головне державне свято 7–8 листопада – чергову, 44-ту, річницю так званої жовтневої революції – вже в новому клубі, зносити дзвіницю й надхрамові куполи вирішила не гаючись.

Роботи з переобладнання церкви під клуб належало було виконати чималі. Й виглядало на те, що вони будуть надто непростими. П'ять куполів і шостий дзвіничний цього старовинного храму пращури-будівельники зуміли звести аж надто високо, ніби як до неба. Ще вищою була дзвіниця. Казали з гордістю старі данинці, що за ясної погоди її видно було аж із самого Ніжина.

Десь ще за місяць до закриття церкви в сільраді зайшлося про те, хто ж візьметься «урізати» церкву до рівня пер-

шого поверху? Надіялися на колгоспних будівельників. Ті враз стали шукати причину відмови, пояснивши, що на такій висоті без належних підручних засобів ніколи не працювали. Спробували було шукати у селі з тих, хто бажав би підзаробити додатковий гріш. Такі з небагатьох чухали потилиці, вагалися, але все ж не погоджувалися. Тоді направили в різні боки на сусідні села дві колгоспні машини з агітаторами й обіцянками. Назбирали зусібч шістьох добровольців.

Поселили прибульців поруч із церквою в хаті вдовиці на прізвисько Робота. Кажуть, сільрада й за доставку туди горілчаних сулій також відповідала... Без цього чужаки не годні були виходити «на роботу». Імен їх данинці не знали. Відоме було лиш прізвище (чи прізвисько?) старшого – Мохир.

...Дитяча пам'ять ціпко тримає в уяві ось цю моторошну картинку теплого липневого дня 1961-го. Церква знову в людській облозі. Але вже не по периметру «Великоднього Кола» довкола храму, де зазвичай освячували паски, а поза парканом, на вулиці. У церковний двір людей не пустили – небезпечно було. З куполів мали падати хрести, шматки металевої зеленої крівлі а за ними – міцні дубові обаполки з усіх куполів.

Так ось із цієї картинки. Один не старший чоловік сидить на вершечку центрального купола: ногами обхопив його маківку, а руками тримається за перетинку позолоченого хреста; закріплює довкола нього товсту мотузку, хвіст якої тримають трое його поденників на землі. Той, хто на куполі, щось несамовито, але радо, кричить донизу, поволі спускається на крівлю бічного притвору й махає рукою. Ті, хто на землі, вмить раз-по-раз силуються, натягують і відпускають мотузку, викрикуючи щоразу: «Вай!-Вай! Вай!-Ва-а-а-й!». Хрест на вершечку маківки поволі хилиться, відламується від її основи, падає спочатку на лівий бік крівлі, а потім на землю... Закляк, прикритий пилюкою, біля людських ніг скорченим, знівеченим, зневаженим...

Цей спогад емоційно підсилюється пізнішими розповідями старших про металеву кривлю й дубове дерево із тих дзвіниць. Акуратно вирізаними під «бубну» пластинами із нержавіючого металу, які майже сто літ тримали сухими склепіння п'яти церковних куполів та високої дзвіниці, вкривали незабаром перший гараж для колгоспних машин. А дерево продавали тим, хто будувався. Так порішили на сільвиконкомі.

За спогадами Нишпор (Дворської) Уляни Гаврилівни, дещо з того купила її тітка Уляна Іванівна Яловська. Купували й інші. Але найбільше дісталось голові сільради, який також зводив у ту пору нову хату для своєї родини.

Ніхто не знає в селі, куди поділися більше ніж півтора десятка різних за величиною старовинних церковних дзвонів. Тут данинці також були особливими – і за кількістю придбаних для своєї дзвіниці дзвонів, і за їхнім звучанням рівних не було ніде по цілій окрузі. «Було, як задзвонять дід Костиха та дід Гуданець, то аж волосся на голові дибки стає, а чули і в Лосинівці, і в Дівиці, – згадує Тетяна Андріївна Мозгова. – Отакі дзвони ми втратили».

Щоправда, про один дзвін Тетяна Андріївна стверджує беззастережно, що залишився в Данині навечно: «Як падав, той, що найбільший, що головним був на дзвіниці, то так і увійшов у землю перед церквою, глибоко – ніхто його вже ніколи не відкопає...».

І цей факт відтоді став уже данинською легендою.

Дане районному начальству у липні слово сільська влада дотримала: перероблений із погвалтованої церкви клуб, що нагадував тепер величезний приземкуватий сарай хрестоподібної форми, в урочистій обстановці відкрили достроково, за тиждень до свята «великого жовтня», – 1 листопада 1961 року.

* * *

Із тим клубом теж не складалося на гаразд. У деяких родинах через нього виникали справжні конфлікти. Най-

більш затятими виявилися бабусі й дідусі тих десятків данинців, хто на початок 60-х років минулого століття вже починав дівувати та парубкувати. Останні ж із нетерпінням чекали відкриття клубу, аби натанцюватися там досхочу модного та ту пору «твіста»; та й за «кіном» уже давно скучили – телевізорів тоді в сільських хатах ще не було...

Кажуть, доходило до того, що дехто із старих за коси внуків хапав, на порозі хати лягав, щоб «на гульки» їх до своєї колишньої церкви не пустити. Наведете, кричали навздогін своїм підпарубкам, біду на цілу родину.

Батьки ж тих дітей такої категоричності не виявляли, але також на початках були в нерішучості.

Кіно запустили відразу, бо потемки його будь-де в затишку дивитися можна. А от перші танці в новому клубі виходили млявими і якимись тривожними. Вихованих радянською школою молодих безбожників таки лякали обриси святих образів і не давали розслабитися. Очі поселених у Данині святих пронизливо, ніби з осудом і докором, стежили за безтурботними відпочивальниками зусібіч із дерев'яних стін, які напередодні перефарбували ядучими кольорами.

– Фарбували ті стіни до кінця року двічі, а образи знову й знову наверх проступали, а очі їх знову пильно вдивлялися в те, що робилося на тому здавна святому місці – аж страшно ставало, – так резюмує слабкість радянської фарби перед намоленістю церковної обителі Тетяна Андріївна.

Тодішнім сільським ідеологам нічого не залишалося, як добитися збільшення кошторису на ремонт приміщення за рахунок непередбачених сотень квадратних метрів фанери. Нею й забили на кілька десятиліть ті підозрілі церковні стіни.

ХАТА, В ЯКІЙ НОЧАМИ Б'ЮТЬ ЦЕРКОВНІ ДЗВОНИ

Невдовзі опісля, як урізали більш ніж утричі висоту колишнього храму, на протилежному боці церковного

майдану, з якого починався шлях на Свиридівку, стала виростати хата. Незвична така, на високому фундаменті, з великими вікнами. Вже й кривлею металевою вкрилася, й новизну свою вапняною побілкою засвідчила, й виблискувала свіжопофарбованою дощатою підлогою всередині. От тільки новосілля в тих просторих світлицях господар не поспішав робити.

Усі в селі знали, що то – нове обійстя голови сільської ради. Знали й те, що стіни тієї хати закладалися з особливого дерева: рівненько витесаних столітніх дубових обполів. Їх освятили в тому пам'ятному 1883 році, щоб вони утримували на віки п'ять величних церковних куполів. Хто ж знав, що те дерево опісля нарути над сільським храмом можна буде використовувати й за іншим, більш буденним, призначенням.

Стояла та новобудова незаселеною довгими роками. Ще й на початку 80-х лякала вона перехожих чорними вікнами, в яких вечорами ніколи не світилося світло. Через це серед школярів пішов погolos, що там давно мешкають привиди і що гуляти біля того обійстя страшно.

Ніхто в селі так і не наважувався вголос давати здогадки й припущення на запитання, що не одне десятиліття мовчазно нагадувало селянам про себе: ну чому голова сільради не переселяється зі своєї старої й затісної для родини хати на нове місце?

Відповідь прийшла несподівано. Без догадок-покручів та зайвого пліткування. Бо була з перших вуст – від самого господаря.

Було то на початку 90-х, коли в драматичних колізіях, у передчутті тривоги і страху за завтрашній день не однієї сотні селян завершувалася майже 60-літня колгоспна історія Данини.

Через раптову грозу, що несподівано вихлюпнула з-за Лосинівки, жнивний день був на трохи перерваний. Колгоспні комбайнери і скиртувальники перебували негоду та очікували сонця під незавершеною скиртою свіжооб-

молоченої пшениці. До того малого гурту чоловіків, які споживали в ту пору чарчину й закушували звичними огірками із салом, і наблизився несподівано просто і щиро Іван Миколайович Кутут – колишній сільський голова.

Так же просто й почав чоловік розмову. Стараюся відтворити дослівно кілька фраз із тієї своєрідної сповіді постарілого Івана Миколайовича, якому воістину непросто було ходити з-поміж односельців із таким тягарем на душі. Ту сповідь мені переказав незадовго до своєї смерті брат Андрій – вірний друг свого старенького тракторо-комбайна і неповторний сільський гармоніст:

«Знаю, що мене в селі люди не люблять, за церкву... І дивуються, чому не перейшов жити до нової хати. Та я пробував... І не раз... Однак... Рівно опівночі там починають бити церковні дзвони. Я закутував голову подушками, затикав вуха ватою. А вони дзвонять. Ні спати, ні дихати не дають... І я щоразу втікав з тієї хати, в ніч, поза очі. Ось так-то, хлопці мої...»

ДОЛІ ЛЮДСЬКІ

По-різному, зазвичай драматично, склалися долі тих, хто більш ніж півстоліття тому був причетний до закриття, а згодом і руйнування данинської святині. Цілком очевидно, що про тих, чії діти й онуки живуть у селі, писати не з руки. Однак про три людські долі у цьому контексті згадати варто.

Історія чоловіка, який знімав хреста із центрального купола

Десь наприкінці 60-х Марія Гнатівна Коваль після поїздки до Ніжинської лікарні (відвідувала в стаціонарі родича) привезла новину, яка враз облетіла село: там, у палаті з данинцем, лежав один із тих найнятих чужих чоловіків, який розкидав куполи. Він виявився тим, хто першим «під небом» закинув на хрест центрального купола мотузяний зашморг. Марія Гнатівна його впізнала відразу. І він її. Адже

це вона, донька тодішнього церковного старости Гната Єрофійовича Коваля, несамовито кричала в ту мить: «Злізай, сучий сину, поки не пізно! Побійся кари Божої!». А він у відповідь їй – так само несамовито: «Ваше не допоможе!»

Ні імені, ні прізвища того чоловіка Марія Гнатівна тепер уже не згадала, але пам'ятає, як він каявся перед нею тоді в лікарні. Казав, що був дурним, а тепер знає, що Бог є. Признався, що лежачий уже три роки – відняло ногу і руку. Помер він незабаром, так і не дочекавшись виписки додому.

Історія колишнього настоятеля храму отця Григорія

Про долю отця Григорія довідався зі слів його доньки Кутут (Калужної) Ганни Григорівни, 1930 року народження.

Колишній настоятель храму ніколи не нарікав на здоров'я. У молодості, бувало, два мішки із зерном візьме одразу на плечі, як подушки, та й несе до комори. Однак після того тривожного літа став помітно здавати. Місця собі не знаходив – часто закривався в себе в кімнаті і безперестанку молився.

Десять років після сільської драми ішов він пішки із сусіднього Шлях Ілліча – відбував якусь потребу в колишніх данинських переселенців. Його перестріли під хутором Гакішки троє й зі словами «Доки ти будеш нас мучити?» стали бити. Били довго і сильно.

Додому отець Григорій дійшов сам – весь у крові. І зліг. Назовсім.

Промучився після того ще тиждень. За день до смерті обклався довкола себе хрестами – всіма, що були в домі.

– А ще попросив холодної водички з колодязя..., – згадує дочка Ганна Григорівна. – А я йому дала привареної. Тепер картаю себе, що не так виконала його останню волю...

Дочка була при смерті свого батька. Коли востаннє пробувала довідатися, хто це зробив з ним таке, отець Григорій відповів тихо і спокійно:

– Я їх знаю... Наші... Але не називатиму..., бо поміж дітьми буде злоба... Бог скаже все...

То були останні його слова.

Добрим і мудрим був той отець Григорій...

Слова отця Григорія про прийдешність часу для оновлення сільської церкви виявилися пророчими. Та й селяни, хто розбирав того пізнього літнього вечора з його двору скинуті нашвидкуруч активістами святі образи, також вірили. Чекали слухного часу, коли самі ж відноситимуть ікони до церкви. Всі ті роки вона стояла у центрі – понівечена зовні до невпізнання.

Історія іконописця-самоука

Тут варто бодай штрихом звернути увагу читача на таку деталь: за малим винятком, усі данинські ікони повоєнної пори були не звичайними. Осібність їх у тому, що малював їх не спеціально навчений, перевірений і благословлений церквою (щоб не пив, не палив і вірив у Бога) іконописець, а самоук із цього ж села Трифон Якович Калюжний. Ні освіти, ні бодай якоїсь малярської практики цей чоловік доти не мав. Але мав на своєму житейському віку такі випробування долі, витримати які був здатен не кожен. Це до невпізнання змінило його самого і саме в такий спосіб – через малярство святих образів – повернуло до церкви.

Отож, коротко про те, що довелося пережити в молодому віці Трифону Калюжному.

Він був першим у багатодітного подружжя Калюжних, що віддавна мешкало на вулиці Шинковій. Окрім Трифона підросли Григорій, Макар та Мелашка.

Старший рано привів на батькове обійстя молоду дружину. Було то наприкінці 30-х. Коли йшов до армії, не переживав, що жінка не впорається з його двома малими синами – хата була повною від людей. А коли відбув далеку строкову службу та добрався за кілька день перекладними і пішки до села, не застав на рідному дворі нікого – усіх покосив тиф. Незабаром привів до хати другу дружину – із Шлях Ілліча. Діждався від неї синочка та не встиг натіши-

тися й набачитися, як підростав син. Почалася війна... Воював недовго – потрапив до полону, працював у старовинному маєтку німецького бауера. За гарну роботу його й відпустили в ще окуповану німцями Данину. І вдруге – фатум долі: вдома його знову ніхто вже не чекав. Із п'яти бомб, які німці скинули 1941 року на село, одна розірвалася у його дворі – молоду дружину й півторарічного синочка вбило відразу.

І тоді Трифон прийшов до церкви. Коли на початку пробував перемальовувати якісь ікони, сам не йняв віри – так гарно це в нього виходило. Казали в селі, що то йому таке знамення від Бога послано. Втретє він стає у своїй церкві під вінець і третя дружина народжує йому ще трьох синів – доля ніби як повертає тих, які волею Бога були в нього забрані...

Мальовані Трифоном Калюжним ікони перебули у «вигнанні» з рідного храму рівно 30 літ.

Влітку 1991 року, за наполяганням знову посталої церковної громади, влада змушена була звільнити церковне приміщення від клубного майна. «Поранений» Свято-Троїцький храм поступово заліковував своє тіло намоленими за десятиліття іконами.

ДОЛІ СВЯТИХ ОБРАЗІВ

Без перебільшення можна ствердити, що кожна ікона цього сільського храму мала власну історію побутування «у вигнанні». Про легендарну Афонську Божу матір княгині-грекині Александрової, що на десятиліття знайшла пристанище в сараї однієї селянки поруч із її коровою, йшлося в окремому розділі. Про кілька образів, що зберігалися по домівках колгоспників на вулиці Хутірець (у кого – на видноті під рушниками, а в кого – схованими від людського ока у материнських скринях) уже згадувалося вище. А ось ще про деякі інші варто згадати.

Пантелеймон-Зцілитель і Богородиця Скорботна

Коли данинці достеменно згадували, котра з повернутих завбачливими й вірними односельцями ікон мала своє місце, з'ясувалося, що бракує найбільших, які увінчували по центру два бічні притвори, – то мали бути образи-композиції Святого Пантелеймона та Святої Покрови. Усім селом оголосили розшук. І він виявився вдалим.

«Пантелеймона-Зцілителя» знайшли у старовинній Василівській церкві Ніжина. «Вичислили» його відразу за своєрідним «почерком» Трифона Калюжного.

На переговори до тамтешнього настоятеля зголосилася поїхати одна з ініціаторок відродження Данинської церкви Олександра Климентіївна Братченко (1949 року народження). Однак попросила в громади чоловічий супровід. Добропорядний і безвідмовний Іван Сірик, який був «при машині», і виявився тим застрашуючим представником чоловічого населення Данини для ніжинців.

У ніжинську Василівську церкву вони прибули зрання, тому чекали завершення недільної служби Божої. До священика підійшли відразу і випалили:

– Дак оце ми хочемо сказати, що цей Пантелеймон – наш, данинський. Ми приїхали його забирати.

Від такого нахабства незнайомих приїжджих отець-настоятель відразу обурився. І тоді Олександра Климентіївна скористалася запасним варіантом розмови:

– Раз так, то завтра до вас приїде пів Данини. Ви ж наших людей знаєте. Ми своєї ікони нікому не дарували.

Так Святий Пантелеймон повернувся в Данину.

Пишну зустріч незабаром влаштували данинці ще одній вигнанниці – Пресвятій Богородиці «Скорботній», яку виявили в Безуглівці. Її, як і попередню, зустрічали при вході до храму хлібом-сіллю і вишитими рушниками. До речі, старші безуглівці спротиву не виявили – вони знали, що їхня улюблениця «Скорботна» таки із Данини.

Святий Серафим

Найдраматичніша доля виявилася у «Святого Серафима». Це майже неймовірна історія, яка вже побутує в селі, але в друкованому варіанті оприлюднюється вперше.

Ікону цю, як відомо, забрала з двору отця Григорія відомо в селі своєю добротою і богомільністю баба Максимущиха – Дворська Маруся Онисіївна. Данинський Святий Серафим – давній заступник смиренних, терпеливих, благочестивих – подобався їй ще в церкві. Ікона вирізнялася від інших не лише великим розміром, а й напівкруглою позолоченою формою, яка ніби увінчувала у такий спосіб золотистий німб над головою цього святого.

Поки жива була стара Максимущиха, образ звично стояв на покуті у світлиці, увінчаний рушником. Усі, хто заходив до хати, не могли не звернути на нього увагу – він чимось заворожував кожного. Я той образ запам'ятав на все життя, бо, як сусіда, часто забігав із покійним братом Андрієм на обійстя Максимущиних погратися із майже ровесниками Лідєю, Галиною та Володею Дворськими. Подільчива баба Маруся часто пригощала нас чашкою пареного молока в пору, коли наша корова була «в запуску». Коли ми бешкетували аж надто, баба Маруся покрикувала в наш бік і показувала пальцем на святий образ: «Ану не гнівить Серафима! Він усе бачить...».

Та ось баба померла. Невістка в час котрогось передвеликоднього побілення хати вирішила щось по-своєму в ній переставити і доти знакова ікона якимось чином опинилася в коморі. То є таке місце в кожній господі, куди домашні речі часто заносяться на тимчасове зберігання, а залишаються там нерідко надовго. Так сталося і з цією іконою. Двічі на рік комора поповнювалася мішками із збіжжям: щось переставлялося, щось замінювалося, а щось додавалося.

Із роками у непростих клопотах і тривогах житейських до цієї хати непомітно внадилася біда. Ще молодим, у розквіті сил, раптом пішов на той світ син баби Марусі Григо-

рій. Невістка Євдокія, яку в селі називали Дунькою, залишилася в хаті з трьома дітьми, яких ще треба було виводити в люди.

І ось однієї ночі, після чергового повернення з лікарні, сниться Дуньці страшний сон. Підійшов до неї Святий Серафим – немічний і змучений весь, як старець, і благає: «Визволи мене, жінко, від тієї ваги, яку ти на мене наклала. Більше не можу тримати її на собі. Хіба мало горя в твоїй хаті?»

Жінка злякано прокинулася серед ночі – вся в холодному поту. Враз промайнула блискавкою думка. Та така, що стало відразу не по собі. Кинулася до комори, стала стягувати-розкидати один на одним ті мішки. І... мало не обімліла. З-під одного з них на неї дивився... Святий Серафим. Тремтячими руками вона внесла до світлиці той образ, стала обережно протирати.

Не таким, як раніше, постав перед очима той Серафим. Десь облуплений, десь поїдений шашелем, десь підмочений вогкістю. Не порятував і рушник, яким одягнула ікону та поставила на попереднє місце.

Відтоді не могла спати ночами Євдокія Дворська. Пронизливі й суворі очі Святого проймали з докором її тіло. За якийсь час вона тяжко захворіла і незабаром померла.

Лише після смерті її сестра Андрусенко Тетяна Петрівна забрала цей образ до своєї хати, а згодом віднесла багаточисного «в'язня комори» до церкви.

Може б, і стояв на звичному своєму місці в церкві «Святий Серафим» таким, як став після низки літ виконання функції звичайної дошки в наповненій борошніями мішками селянській коморі. Та в один час зупинився біля неї у тихій зажурі зі своєю матір'ю молодий данинський мужчина, в якого теж виявилася своя неповторна життєва історія.

Старшого на рік Гришу Кугута я знав зі шкільної пори. Не були ми друзями, але віддавна зберігали приязнь один до одного. Відзначався він доброю вдачею, веселістю, гарно грав у футбол. Ще мав високу статуру і був дужим.

У післяшкільні роки зустрічалися ми зрідка. Переважно в електричках, що курсували між Ніжином і Києвом, або дорогою в рідне село чи назад у районному шатурсько-данинському автобусі. Так я дізнавався про його самостійні життєві кроки: відслужив армію, влаштувався в Києві міліціонером, одружився, отримав квартиру.

Та раз довідався, що захворів Гриша. І то не звичайною простудою. Пізніше його мати оповідала мені:

– Де вже ми не були з ним по лікарях. Усі розводили руками, але не могли знайти причини тієї слабості. Приписували якісь нові таблетки, але ті не допомагали. Доходило до того, що син став втрачати свідомість. Тоді пішла по ворожках. Від одної почула, що то йому так пороблено й нічого вже не допоможе, А друга запевнила, що одужає, але нехай частіше до церкви приходиться.

Так прийшла мати із сином до свого храму в селі. Поставили свічки чи не біля всіх ікон, а зупинився надовго біля Святого Серафима. Ікона та здалася йому на початку якоюсь нещасною – вся обдерта, запущена, боки дошки покриті. Може, через це, а може й з іншої причини, – але не відпускала від себе.

У другий приїзд у Данину Григорій знову пішов до Серафима. І знову той пронизливий, а, може, благальний погляд, що ніби вивертав душу, ніби просив про щось. Вже в Києві пішов на сповідь до одного печерського ченця – розповів усе, як було. Той порадив привезти ікону. Як він висловився, «для оновлення».

Десь за півроку потому Григорій Кугут віз до рідної Данини відреставрованою в лаврській іконній майстерні «Святого Серафима». Випала та поїздка в рідкісну зимову негоду. З Ніжина шатурський автобус вийшов, але до села не дійшов – застряг у снігових заметах під станцією Лосинівка. До колишнього райцентру залишалося п'ять кілометрів, а до самої Данини – ще сім.

– Вітер і хвища замітають очі, ногами ступати важко, через кучугури снігу дороги майже не видно. А я несучу перед

собою ікону і чую, як легко йти, – це вже з нашої з Григорієм розмови про той епізод.

Ікона постояла в хаті Калюжних із тиждень. Мати все молилася до неї і відчувала, що їй легшає. Порадившись із сином, віднесла її до храму. Там прихожани ахнули від побаченого. Серафим постав перед ними омолодженим, весь у золоті і, здається, не таким суворим...

Григорій Іванович Кугут тепер на пенсії. Вже й забув, що пережив такий період, коли думав прощатися із цим світом. Залишив дітям київську квартиру, а сам перебрався з дружиною в свій замський будинок у киево-святошинських Неграшах.

Тепер біля Святого Серафима, як і біля афонської Божої Матері, данинці найчастіше ставлять свічки.

Важлива деталь цієї оповіді про незвичну долю ікони «Святий Серафим». Григорій Кугут – рідний внук колишнього данинського священика Григорія Калюжного по матері Кугут (Калюжної) Ганни Григорівни.

* * *

26 липня 1961 року можна вважати чорним днем в історії села Данини, зокрема, історії її Свято-Троїцького храму – рідкісного й донині на всю Україну шедевр сільського сакрального зодчества, що мав п'ять куполів, три храмові притвори й за площею вражав усіх, хто туди потрапляв уперше: в ньому могли вміститися понад тисячу душ.

Того дня цей храм зрадили всі: настоятель і церковна рада, активні прихожани і «віруючі» лиш на Паску та Різдво, колгоспники й інтелігенція, молоді й старі. Вони зрадили не лише храм, як символ віри й духу довго невпокорюваного більшовицькою владою села. Зрадили передусім пам'ять тих, хто втілював у 80-х роках позаминулого століття мрію багатьох поколінь данинців спорудити на красивому природному узвишші села, звідки розтікаються зусібіч п'ять вулиць, на спредковіку намоленому місці новий храм – «не такий, як у всіх».

Знехтували тодішні данинці й пам'яттю тих своїх восьми одержимих ідеєю українського національного відродження земляків, які в тому страшному 1938 році прийняли від «тройки» звироднілих енкаведистів мученицьку смерть. Вони, ті восьмеро ще молодих і дужих чоловіків, свідомо пішли на смерть не за участь у якійсь там ефемерній антирадянській націоналістичній організації, а всього лиш за те, що після розвалу Російської імперії в період піднесення хвилі національного відродження переконали громаду свого села полишити омофор московського патріарха й ствердити в Данині осередок своєї, Української Автокефальної Православної, Церкви. Вона відроджувалася в ту пору на всіх захоплених більшовиками українських землях.

Тоді, у 20-х, ця церква, українська за духом і сутністю, відродилася і в Данині – завдяки небайдужості, сміливості й патріотизму кращих представників її громади. Через сорок років, на початку 60-х, ці представники (кращі чи гірші?) знекровленої, заляканої, збайдужілої й роз'єднаної данинської громади бездумно повторять крок Іуди-христопродавця...

Проїшли десятиліття. А мені, при згадці про Данину, все ще вчувається на людному церковному майдані те п'яне «Вай!-Вай!-Вай!-Ва-а-й-й!» і біль скорченого від мук позолоченого хреста під людськими ногами. Саме того, якого першим скинули з центральної маківки поруйнованого красеня-собору...

* * *

Нині, як і кілька віків тому, на центральному узвишші Данини, здавна названому Церковним Майданом, зусібіч ведуть п'ять сільських вулиць. Раніше було, з якого боку сюди не в'їжджаєш чи не входиш, очі і старого, і малого, як магнітом, притягували п'ять куполів Свято-Троїцького храму, що за будь-якої погоди вигравали своєю сонцесяйністю, і ніби прагненням ось-ось злетіти до неба.

А вже рівно як 55 літ тим очам нема за що «зачепитися». Величезна за розмірами, хрестоподібної форми, дерев'яна споруда стоїть у центрі села zdeформованою, покаліченою, приплюснutoю – чимось нагадує великий колгоспний гамазей. Виглядає на те, ніби із здорового тіла вирвано душу. Такої «хворої» форми вона набула після того, як з неї було знесено у 1961-му всі п'ять красенів-куполів, а знижену до рівня одного поверху кривлю зробили у формі сарайної надбудови. Про те, що ця величезна споруда мала колись вивершені обриси величного храму, нагадує лиш відновлена силами данинців дзвіниця. Втім і вона, через брак коштів і відсутність на руках проекту споруди, зовсім не нагадує реальні обриси первинної дзвіниці.

Про колишню велич знаменитого на всю Ніжинську округу Данинського Свято-Троїцького храму нагадують тепер лише три артефакти:

– затверджений 1891 року в тодішній столиці Російської імперії Петербурзі детальний макет будови (панорамний і в розрізах), віднайдений автором цих рядків в архівах колишньої Чернігівської єпархіальної консисторії;

– зроблена відразу по війні знаним лосинівським фотографом Миколою Півнем панорамна світлина сільського храму;

– зменшений у сотню разів макет храму, який наприкінці 80-х років минулого століття звершив знаний далеко поза межами села столяр-самородок Петро Іларіонович Макаренко та його середній син Іван.

Це справжній шедевр малої архітектури, який достойно так і не поцінували данинці. Стояти йому або в храмі, або в районному чи обласному музеї як незаперечному свідку-звинувачувачу комуно-більшовицької системи, яка бездумно нищила такі шедеври українського духовного зодчества. Натомість цей дивовижної краси і, найголовніше, точності з оригіналом, шедевр зберігається в родині покійного майстра.

Красу п'ятикупольного данинського храму зберегли місцеві майстри для нащадків у макеті.

Нинішній вигляд поруйнованого владою Свято-Троїцького храму після того, як звідти селяни «вигнали» клуб

Цікава деталь. В Україні за таким, як у ніжинській Данині, проектом, було споруджено в XIX столітті ще чотири сільські храми. Три з них – на Київщині (села Rogoziv і Trebukhiv Бориспільського та Гостролуччя Баришівського районів) і один – на Чернігівщині (село Головеньки Борзнянського району). Цій інформації маю завдячувати головному архітекторові Національного заповідника «Киево-Печерська лавра», до речі, вихідцеві з Шатури, Олександрові Дмитровичу Романченку.

Є ще надія, що вдасться знайти якихось небайдужих і патріотичних із числа багатих українців меценатів, які б взялися відбудувати поранений до невпізнанності знаменитий колись Данинський Свято-Троїцький храм.

Це було б справжнє повернення сучасній і минулій Данині нашої спільної, задоволеної данини.

АНКЕТА

5

РОЗДІЛ

адреса _____

газета (на селі, підприємстві, в установі) _____

участь у стінгазеті _____

1932 року.

Підпис _____

У попередніх розділах читач мав можливість на основі залучених до канви оповіді численних архівних матеріалів та публікацій місцевої преси уявити широку панораму докорінного руйнування більшовицькою владою усталеного упродовж століть життя українського села та організації на уламках старого ладу нового, усупільненого, колгоспного устрою.

Однак, був ще й інший бік селянської долі, пов'язаний із життям поза колгоспом чи поза власним полем.

Діти закінчували школу, дорослішали, закохувалися, створювали сім'ї, народжували дітей. Окрім буднів були в них і свята, різні нагоди розслабитися від роботи, повеселитися, щось прочитати і щось пізнати.

Була пам'ять перед тими, хто вже пішов за світи, й було пошанування цієї пам'яті, яке у цих краях ревно стверджувалося пращурами і свято береглося нащадками упродовж століть.

Йдеться, отже, про такі нібито абстрактні поняття, як культура, духовність, література, які в конкретиці кожної людини уречевлюються непомітними зовні порухами душі, покликами серця, що спонукали її до певних вчинків.

Із плином часу віднайти, розпізнати й оживити ці духовно-культурні грані життя тої чи тої сільської спільноти стає все важче. Тому пожовтілі шпальги районних газет, цих найближчих літописців українського села, стали в цій книзі переконливими свідками й цікавими співрозмовниками. А ще – спогади сільських старожилів, яких із роками стає все менше...

КІНО В КОЛБУДАХ

Провести в Лосинівському районі з 15 по 25 лютого перший зимовий колгоспний кінофестиваль. Зобов'язати всі партійні та комсомольські організації на місцях роз'яснити значення кінофестивалю, щоб прийняли участь всі трудящі району. Головам колгоспів виділити для перевезення колгоспників до районного кінотеатру необхідну кількість кінних саней. Колгоспникам району показати під час кінофестивалю такі фільми: «Ленин в Октябрі», «Большая жизнь», «Сибіряки», «Освобождение», «Мужичья история», «Москва».

(З постанови Чернігівського обкому партії
у викладі лосинівської районної газети «Ударний Труд».
1941. 15 лютого)

На велику ганьбу нинішньої влади, кіно в українському селі вже «не крутять». Більшість будинків культури, зведених за колгоспні кошти, давно на замку. Довгі осінньо-зимові вечори селяни вимушено проводять здебільшого біля телевізора. Який «продукт» подає сьогодні сучасне українське за назвою, але проросійське за суттю і змістом телебачення, знає кожен.

Цілком очевидно, що процеси духовної деградації на селі мало хвилюють тих, хто у владних кабінетах покликаний від імені держави відповідати за культуру, гуманітарну політику. Та все ж, про це слід не просто нагадувати, а кричати. Причому з використанням будь-яких інформаційних засобів. Як також і повертатися до повчальних уроків давньої і новітньої історії, які ми, на жаль, так і не засвоїли. А вони, як показують архівні документи та підшивки старих районних газет, мають здатність повторюватися.

НОВЕ ЯВИЩЕ КОЛГОСПНОЇ КУЛЬТУРИ

Утворений наприкінці 20-х років радянський неологізм *колбуд*, як колгоспний (або колективний) будинок, побу-тував у наших селах ще й у 60-ті роки минулого століття. Згодом від був непомітно витіснений ще одним радян-ських новотвором – *будинок культури*.

Архівних документів про час відкриття колбуду в Да-нині виявити не вдалося. Однак можна припустити, що це сталося на початку 30-х років, коли здійснювалася примусова колективізація сільського господарства. Буду-вати спеціальне приміщення для цього керівникам тодішніх трьох данинських колгоспів не довелося. Ско-ристалися із занедбаного приміщення колишньої цер-ковноприходської школи. Воно було зведене наприкінці ХІХ століття якраз навпроти церкви, поруч із школою земською або Скорининою, як її тоді називали. Велика дерев'яна споруда виглядала своїми чотирма великими вікнами на південний бік церковного майдану, з якого починалися два прадавні шляхи – на Шатуру-Макиївку та Дивицю-Ніжин.

Про данинський колбуд у районній газеті «Ударний Труд» упродовж 30–40-х років віднаходимо кілька публі-кацій. І всі вони – гостро критичного характеру.

Ось перша, в числі від 9 червня 1936 року. Сам заголовок розкриває зміст матеріалу, поданого за підписом мешкан-ця села Данини Нишпура (так помилково у газеті, бо по-ширеним у Данині прізвищем було і є Нишпор) – «Керів-никам села Даніно про роботу колбуду думати ніколи». Із допису довідуємося, що в цьому селі єдиним місцем для відпочинку молоді є колбуд. Але крім порожніх обшарпа-них стін у ньому нічого немає. Щоправда, інколи тут про-водиться колективне читання газет та грає струнний ор-кестр, що організовує завідувач колбудом Василь Нишпур. Нишпур непогано вміє організувати культурно-масову

роботу, але в цьому йому ніхто не допомагає. Не раз він звертався до голови сільської ради Савищенка, голів колгоспів товаришів Кошми, Федоренка, Калюжного: прохав придбати культурні ігри, виписати газети. Та щоразу всі ці керівники казали одне: «Нема грошей».

Далі в цій публікації – таки принизливий для всіх данинців висновок про їхнє село, як найвідсталіше в районі та сентенція про важливість культпросвітньої роботи у справі соціалістичного виховання молоді: «Село Даніно являється найвідсталішим селом у нашому районі як в культурному, так і в громадському житті. От тільки на основі широкого розгортання політико- і культурно-масової роботи село Даніно зможе зліквідувати своє відставання».

Цікаво, що фактично через рік після цієї публікації «Ударний Труд» повідомляє про ще про один занедбаний місцевою владою колбуд у районі – Шатурський. Про це подає гострий сигнал добре відома читачеві з попередніх розділів невгамовний тамтешній сількор Варка Кичко: «Завідувач колбудом тов. Динник занедбав роботу – бездіяльничає, не організовує ніяких гуртків, розваг. Стіни обідрані, не білені, немає жодного лозунгу або плаката. На все це крізь пальці дивиться і сільська Рада, і управа колгоспу, і КСМ».

Кінець цієї замітки – це хрестоматійний зразок радянської журналістики низової ланки: опираючись на загальноживані ідеологічні лозунги, повчати, рекомендувати, вимагати: «Голова сільради Чайковський забув, що йому треба взятись за культуру. Він не організовує колгоспників на вивчення Сталінської Конституції».

Незважаючи на критику районної газети, стан справ у Данинському колбуді не поліпшувався. Уже по війні ця ж газета нагадала дописом І. Чаленка, що колбуд у селі просто розвалюється на очах: на місці виламаних вікон утворилися двері, гуляє вітер, прогнила крівля. В замітці також ідеться про те, що в селі багато безпорядку, хоча голова сільради любить казати, що він господар. І знову – черговий

заклик до нікого: зробити сільбуд центром агітаційно-масової роботи.

Простежуючи історію критичних виступів цієї районної газети, приходиш до невтішного висновку: дієвість таких виступів зазвичай зводилася нанівець. Незважаючи на дошкульність газетної критики, називання винних у винесених на шпальги газети недоліків, вживати якихось конкретних заходів ні в районі, ні в селі не поспішали. Інакше чим пояснити третю критичну публікацію з Данини про плачевний стан того ж колбуду.

Ця публікація з'явилася майже через рік після попередньої – «Коли ж у Данині відкриється клуб?». Автор останнього допису М. Нишпор, як і два попередні автори, що пробували зрушити з місця проблему не діючого в селі колбуду, знову нарікає: «Нема де молоді відпочити. Вікна забиті дошками, штукатурка оббита, підлога має вибої, як поганий шлях, дах тече, нема лавок для сидіння. Про це писала і стінна газета «За сталінський урожай», але байдуже голові сільської Ради Кичко та завідувачу клубом Дворському М.»

Про хоч якусь реакцію на цей виступ газета пізніше не повідомляла.

ПЕРШИЙ КОЛГОСПНИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ

Як відомо, перший кіносеанс на українських теренах відбувся у 1893 році в Харківському оперному театрі. Піонером українського кінематографу стала стрічка «Наталка Полтавка», випущена на початку 1900-х років. Зі створенням 1922 року Всеукраїнського фотокіноуправління, що перетворилося згодом у Київську кіностудію ім. Довженка, в Україні з'явилися перші екранізації творів української класики – «Тарас Трясило», «Микола Джеря», «Борислав сміється».

Втім, із великою вірогідністю можна припустити, що ці українські фільми не були першими, які побачили селяни

Ніжинської округи. Якщо врахувати, що на 1925 рік по всій Україні налічувалося лише 215 кіноустановок, то неважко припустити, що до сільської глибинки їхній шлях не був коротким у часі. Носівка та Лосинівка, як районні центри, не кажучи вже про Ніжин, зазвичай за статусом мали мати кінотеатри від середини 30-х років. А от пересувні кіноустановки нашими селами поїхали значно пізніше.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

УДАРНИЙ ТРУД

Орган Лосинівського району КП(б)У та районної Ради депутатів трудящих

№ 58 (65)
ВІСТРОК
5
ГРУДНЯ
1944
РІК ВИД. 8-Р
ЦІНА 15 КОП.

Хай живе Всесоюзна Комуністична
Партія більшовиків, партія Леніна—Ста
ліна—натхненник і організатор бороть
би за перемогу над німецько-фашистсь
кими загарбниками!

Хай живе Сталінська Конституція!

Обласний кінофестиваль

З 5 грудня у нашій області починається кінофестиваль. Перший тур фестивалю триватиме з 5 по 15 грудня.

Наш Лосинівський район буде обслужений в першому турі. В районному центрі демонструватимуть звукові кінофільми.

Глядач побачить під час фестивалю такі кінофільми: „Велика Земля“, „Георгій Савказє“, „Павид Бек“, „Аричка“, „Оборона Царицина“.

„Большая жизнь“ і інші, трюящих міст і сіа Червоної Армії. Кінофестиваль ставитиме своїм завданням ознайомити найширші маси трудящих з найкращими зразками мистецтва і організації роботи кінотеатрів.

ПОВІДОМЛЕННЯ

7 грудня 1944 року о 12 годині дня в приміщенні РК КП(б)У відбудуться РАЙОННІ ПАРТІЙНІ ЗБОРИ.

Поністка лєнна:

1. Про підсумки роботи пленуму Обкому КП(б)У.
2. Про підготовку до виборів керівників парторганів.

Явка всіх членів і кандидатів ВКП(б) обов'язкова і своєчасна.

РАЙКОМ КП(б)У

КОЛГОСПНИЙ КІНОФЕСТИВАЛЬ

З метою показу широким масам колгоспників кращих художніх, хронікальних, наукових та технічних фільмів радянської кінематографії за постановою Чернігівської обласної Ради депутатів трудящих, з 15 по 25 лютого в нашому районі проходить зимовий колгоспний кінофестиваль.

Пересувним звуковим кіно в період кінофестивалю будуть обслужені села Давино, Коломийцево, Р. Степанівка, Татівка, Ганнівка, Пустотинь, Макіївка, Терешківка, Сальне, Шанівка, Галиця, Ч. Колодязь та Велика Дорога, в яких будуть проведено звукові кінокартинки: „Вибірська сторона“, „За порожєць за Дунаєм“, „Щучєму вєдєнню“ та „Цирк“.

В час кінофестивалю—15, 16, 17, 18 лютого—в Лосинівському кінотеатрі будуть демонструватись такі кінокартинки: „Лєнин в октябрє“, „Большая жизнь“, 19, 20, 21 лютого—„Сибиряк“, „Освобождение“, 22, 23, 24, 25—„Музыкальная история“ і „Москва“, де будуть обслужені колгоспники колгоспів Лосинівки, Вікторівки, Богданівки, Шатурки та Леонідівки.

Спрява честі всіх партійників, комсомольських і профспілкових організацій, керівників колгоспів, установ і підприємств—роз'яснити значення кінофестивалю, щоб в ньому прийняли участь всі трудящі району.

Терук.

*Про перші кінофестивали в селах краю
широко інформувала місцева преса*

Зважаючи на те, що згортання українізації відбулося наприкінці 20-х років, створені раніше фільми із суто українською тематикою на багато літ відправлялися на архівні полиці. А народові стали показувати те, що створювалося під безпосереднім контролем і за вказівкою самого товариша Сталіна передусім у Москві.

Є всі підстави твердити, що перше кіно у віддалені села краю прийшло напередодні війни. На це вказує постанова Чернігівської обласної Ради від 12 лютого 1941 року. У ній зазначається, що з метою показу широким масам колгоспників кращих художніх, хронікальних, науково-технічних фільмів радянської кінематографії в Лосинівському районі з 15 по 25 лютого має відбутися перший зимовий колгоспний кінофестиваль. Постанова зобов'язувала всі партійні та комсомольські організації на місцях «роз'яснити значення кінофестивалю, щоб прийняли участь всі трудящі району».

Цікаво, як проходив цей важливий суспільно-політичний захід?

Згідно з рішенням обласної влади, для мешканців сіл, розмішених територіально ближче до райцентру, кінофестиваль мав відбутися на базі стаціонарного Лосинівського районного кінотеатру. Голови колгоспів таких сіл отримали вказівку виділити для перевезення колгоспників «на кіно» необхідну кількість кінних саней. Це стосувалося Лосинівки, Вікторівки, Богданівки, Шатури та Леонідівки. Їм, за приписом із області, мали показувати такі фільми: «Ленин в Октябрє», «Большая жизнь», «Сибиряки», «Освобождение», «Мужичья история», «Москва».

Звернімо увагу на цей репертуар. Тут – жодного фільму на українську тематику і жодного фільму, знятому українськими кінематографістами. Гру в українізацію влада закінчила ще напередодні штучно інспірованого голодомору.

Цікаво, що данинці до списку сіл, що вважалися найближчими до Лосинівки, не потрапили. Проте, напевне,

що виграли від цього. Адже їм не довелося добиратися за-сніженим шляхом саньми за вісім кілометрів та в сильні морози. До Данини, як і до Коломійцівки, Рівчак-Степанівки, Татарівки, Ганнівки, Пустотиного, Макіївки, Терешківки, Сального, Шняківки, Галиці, Червоного Колодязя та Великої Дороги у визначені строго за графіком дні мали доставити пересувні звукові кіноустановки з Чернігова. У цих селах демонструвалися: «Выборгская сторона», «По щучьему велению», «Цирк». А ще – дивом пропущена Москвою стрічка творців українського кіно – «Запорожець за Дунаєм», що не могла не формувати національні почуття.

ЯК «БІГАЛИ ЛЮДИ» НА СТІНІ ХРАМУ

За спогадами старожилів, те перше передвоєнне зимове кіно данинці дивилися на білій стіні свого Свято-Троїцького храму зі східного його боку. Саме в цей бік було спрямовано пізнього вечора пучок світла з присланої аж із Чернігова пересувної кіноустановки. Спонуцілий церковний майдан був заповнений вщерть – подивитися, «як на стіні бігають люди», зійшлися старі й малі.

Одне невтямки. Чому влада вибрала для «стоячого» фестивалю сільського кіно такий період – другу половину лютого? Адже в ту пору, як згадують старожили, чернігівські морози були найлютішими. Як витримували їх бідно вдягнені колгоспники в час півторагодинного стояння під церквою, та ще й у вечірню пору?

З'ясувати це питання, на жаль, не вдалося. Зате вдалося простежити долю подібних сільських кінофестивалів у майбутньому. Цілком очевидно, що ідея показувати кіно на морозі не була вдалою. І від неї пізніше влада відмовилася. Хоча така форма культурної просвіти колгоспників як кінофестиваль збереглася, як і час її проведення, – саме в зимову пору. Адже в іншу пору не випадало: від ранньої весни й до пізньої осені у селі не припинялися гарячі польові роботи.

По війні порядок проведення кінофестивалів у глибинці дещо вдосконалюється. Головним майданчиком для знайомства сільського населення з новими радянськими фільмами в зимову пору стають зали районних кінотеатрів. Як і до війни, до керівників колгоспів спускалися рознарядки для забезпечення доставки глядачів із сіл до райцентру на планові перегляди кінострічок. Згідно з рішенням Чернігівського обкому партії, перший такий кінофестиваль після звільнення області від німців відбувався з 5 грудня 1944 року. Лосинівський район потрапив у перший тур фестивалю (з 5 по 15 грудня). Цього разу колгоспникам пропонувалося переглянути такі фільми: «Большая Земля», «Георгий Саакадзе», «Давид Бек», «Аринка», «Оборона Царицына», «Большая Жизнь».

Коментувати такий репертуар немає потреби. Хоча з довоєнних кінострічок сюди потрапила одна «Большая Жизнь», зміст інших, новіших, був, як і раніше, всуціль заідеологізований, побудований на партійних штампах. Отож, нічого теплого і світлого для згорьованих душ тогочасних простих радянських людей такі заходи не могли принести.

Про українське національне кіно ідеологи радянської тоталітарної системи воліли не згадувати і в прокат не пропускати. Особливо після засідання політбюро правлячої комуністичної партії, що відбулося в січні того ж року. Тоді Йосип Сталін у своєму програмному виступі фактично розгромив нову стрічку Олександра Довженка «Україна в огні». Геній українського кіно, виявляється, відважився покритикувати політику партії в галузі колгоспного будівництва. Він зобразив у цьому фільмі справу так, «нібито колгоспний лад вбив у людях людську гідність і почуття національної гордості...».

Таке кіно влада нізащо не могла пропустити в прокат.

Пізніше та ж влада періодично влаштовувала для мешканців великих віддалених сіл подібні пропагандистські акції. Вже за моєї дитячої пам'яті, на початку 60-х років,

у такий спосіб у нашому селі на стіні вже закритої церкви люди дивилися з приїжджої пересувної кіноустановки фільм із претензійною назвою «Русское Чудо». Показували її, до речі, прохолодної весняної пори.

Це була чорно-біла документалка про досягнення радянської влади. В дитячу пам'ять запав не сам фільм, а яскраві кольорові афіші-плакати, які задовго до початку визначеної дати розклеювалися на всіх кутках села, де тільки можна: на парканах, стовпах, стінах і навіть на кабінах колгоспних гусеничних тракторів ХТЗ. Розклеювали вперто і довго. Хтось зірве ту афішу випадково чи спеціально, а парторг знову її там навісить. І так, певне, більше місяця інтригували тим «Руським чудом».

За радянської доби то була чи не перша рекламна кампанія ідеологічного характеру, спрямована на сільських мешканців.

У СТАРОМУ КОЛБУДІ

Проблемний колбуд у Данині самочинно розвалився однієї ночі в 1961 році. Тоді якраз завершували знімати з церкви, що стояла навпроти, п'ять куполів та накривати рівну, сарайного типу, кривлю. У такий спосіб донедавна красуню-церкву спішно переробляли під сільський будинок культури.

Авторові цих рядків запам'ятався старий колбуд тим, що саме в ньому пощастило вперше доторкнутися до такого дива як кіно ще до тої пори, як став першокласником. За неписаним тоді в селі правилом до таємничої для нас кінохати «кінщик» Микола (так у селі звали кіномеханіка) безплатно впускав усіх дошкільників. Але лиш після того, як усі дорослі всядуться на довгі лави і в залі погасять каганці. До речі, квиток для дорослих «на кіно» на початку 60-х років ХХ століття коштував 5 копійок. Тоді ми, десятків з два дітваків, навпомацки пробиралися вузьким проходом до початку сцени, що була нам по шию, опиралися за її краї

своїми ліктями й зосереджували погляди на біле рядно вглибині сцени, що правило за екран. Наші голови дорослим глядачам не заважали. Пучок світла з екрана падав на білу ряднину трохи вище.

Коли мене вдома розпитували того дня, про що був той фільм, який дивився вперше в своєму житті, досі можу відтворити ту довгу наївну дитячу фразу: «Один дядько сидів на камені біля вогню і їв картоплю; шапка на його голові була з баранячих поворозок; тоді той дядько встав, а на його місце сів інший, але без шапки».

Ось те, що зафіксувала дитяча пам'ять – без назви, без суті. Здається, в тій кінострічці йшлося про далеке від України життя казахів...

Ще одна деталь. Колбудівський двигун, що працював на солярці, і спонукав більш-менш рівномірно крутитися довоєнну вузькострічкову кіношну «бабіну», знаходився в погребі, викопаному обіч колбуду. І це було прямо посеред шкільного подвір'я. Нерідко м'яч, яким гралися ми у футбол на перервах, потрапляв до того погреба через вентиляційну витяжку, що зяяла із-під землі. Тоді доводилося день або два чекати, коли прийде на роботу «кінщик» Микола і визволить того «арештованого» погребом м'яча.

ІЗ ПЕРЕДАЧ ЛОСИНІВСЬКОГО РАДІО

Ще зі спогадів про давнє сільське кіно можна згадати оголошення Лосинівського районного радіо. Хоч цей район у 1962 році був ліквідований і цілий сільський кушч перейшов під опіку Ніжина, позивні Лосинівки, що від повоєнних часів сповіщали про початок п'яти- або десятихвилинних передач для сіл колишнього маленького району, затрималися якимось дивом в ефірі аж до початку 70-х років. Чому це видається дивним? Бо на села цього кушча мовило весь той час і Ніжинське районне радіо. Таким чином, місцеві селяни кілька разів на тиждень рано-вранці чули різноманітну місцеву інформацію з двох радіото-

чок району – нового для них райцентру Ніжина і колишнього – Лосинівки.

Найціннішими були свої, «лосинівські», повідомлення про те, що учні таких-то класів усіх сіл куца від завтра в школу не йдуть. Це бувало не раз у зимову пору, коли в нашій окрузі лютували морози й заметілі. Якщо стовпчик термометра опускався нижче 20-ти – в школу не йшли учні початкових класів, якщо нижче 25-ти – всі інші також.

Ще дорослі чекали повідомлень цього радіо про те, в які села й коли приїздитимуть заготівельники цибулі чи часнику, за якою ціною прийматимуть надлишки картоплі з підсобних господарств, які нові товари завезли до головних лосинівських крамниць та коли буде «вивод» домашньої худоби для перевірки районними ветеринарами.

Школярі ж та молоді із нетерпінням чекали останнього речення диктора напередодні відімкнення з ефіру Лосинівки. Віддавна цим останнім реченням було повідомлення про те, який новий фільм демонструватиметься цього дня в кінотеатрі колишнього райцентру. Це означало, що другого дня цю стрічку має забирати, за давно складеним графіком, данинський «кінщик», після нього – шатурський, а затим на черзі – Сальне, Галиця, Терешківка, Вікторівка. Незважаючи на те, що в центрі нашого села зазвичай на стіні колишнього «залізного магазину» свій «кінщик» малював щоразу нову афішу, ми більше орієнтувалися на радіосигнал із сусіднього селища.

ФІЛЬМИ В КОЛИШНІЙ ЦЕРКВІ

За всю майже 30-літню пору перебування пораненої данинської церкви в статусі сільського будинку культури (з 1961 по 1990 роки) були дві кінострічки, що викликали в моїх земляків небувалий ажіотаж, подібний до того, коли зрідка приїздили туди пересувні кіноустановки з області.

Першою була *«У неділю рано зілля копала...»*, що вийшла на екрани 1968 року (виробництво Укртелефільм). До на-

ших сіл стрічка дійшла 1970 року. Важко сказати, що викликало в селян такий непідробний інтерес до цього фільму: відома народна пісня про чисте, але трагічне кохання чи легенда про вічний «любовний трикутник»; панорамні зйомки далеких карпатських гір чи мелодії нечуваних у наших краях трембіт? Що б не було причиною, але того пізнього літнього вечора наша церква-клуб була, як кажуть у селі, битком-набита. Багато йшли зі своїми табуретками чи лавицями.

Дивився я той фільм стоячи. І нині перед очима, як згадаю, постають карпатські гори у повній гамі їхніх дивовижних кольорів. Кінокамера плавно ковзала вершечками гострих зелено-синіх карпатських рукавів, на фоні співу буковинських трембіт, випускаючи в ефір перші слова диктора поза кадром: «Діялося се дуже давно... У далеких горах Карпатах... Стара циганка Мавра... Гриць, Тетянка і Настка...».

Тоді ні про Ольгу Кобилянську, ні про зелену карпатську Буковину я ще нічого посутнього не знав, але вже відчув еством загадкову принадність цього далекого від Чернігівщини краю. Може, саме тоді, в переповненому сільському клубі, в час демонстрації фільму про драматичну буковинську історію і зародилася думка, яка визривала всі наступні роки і перевтілилася в реальність влітку 1978 року. Після отримання в Києві омріяного ще зі шкільної пори диплома журналіста, першою самостійною житейською пристанню для початку роботи і нового етапу дорослого життя без вагань вирішив обрати столицю Буковини – чарівні Чернівці. Але то – вже зовсім інша історія.

Другим приводом для несподівано активного поживлення в селі культурного життя стала латиноамериканська мелодрама «*Єсенія*». Було то 1975 року, коли я, другокурсник журфаку столичного університету, приїхав до батьків на вихідні за продуктовою торбою. Цей фільм уже бачив у Києві. Та щоб зустрітися з однокласниками, надумав подивитися ще раз. Інформація від братів Івана та Андрія

насторожила: квитків на завтрашній сеанс може не бути. Так я довідався, що вперше за всю історію показів фільмів у сільському будинку культури квитки продавалися заздалегідь, із вписаними числами рядів і місць (а таких у данинському клубі було близько 400). Для цього працівники клубу спеціально нанесли фарбою цифри на задні спинки кожного крісла.

Двосерійну «Єсенію» «крутили» в селі два дні. І в обидва в клубі не було жодного вільного місця.

Навертаючись до епізоду про фарбовану нумерацію всіх стільців сільського колбуду через неймовірно «касову» «Єсенію», не можна не згадати «кінщика» тієї пори Івана Іванчука, якого в селі прозивали Щукою. Як він любив саме те кіно, і якою вірою й правдою служив йому! То був справжній самородок, який своєю мрією стати кіномеханіком виплекав ще зі шкільної парти. А коли став, то відразу показав, як слід працювати, коли справу дуже любиш.

Почав із афіш. Маючи хист до малювання, Іван виготовляв кожен афішу по-особливому. За розмірами вони були на всю велику дощату стіну колишньої «залізної» крамниці, де продавався керосин (а крамниця та розміщувалася на найвиднішому місці в центрі села на церковному майдані - між церквою і автобусною зупинкою. До кожної афіші додавав вклейки із «Советского Экрана». І не просто абиякі, але ті, що мали відношення до конкретного фільму, – рецензії, відгуки глядачів, фото самих акторів. До таких афіш любителі кіно поступово звикали, стали частіше зупинятися біля них, вчитуватися.

Прочитати лекцію для односельців про кіно в минулому і тепер – то одна із численних «гарячих ідей» харизматичного сільського кіномеханіка. Звернувся він із цим до мене, студента-першокурсника київського журфаку. І щоб я не встиг відмовитися, тут уже й дату призначив – через два тижні в суботу, перед початком «дорослого» кіносеансу.

У ту пору в Данині демонструвалися фільми чотири рази на тиждень: по вівторках, четвергах, суботах і неділях.

Децо з «будки» сільського «кінищика» Івана Іванчука досі збережено у монтажній кімнаті шкільного кіногуртка

До того ж, по два кіносеанси за раз: о 19.15 – для старшокласників і о 21.30 – для дорослих. Неділями, о 12.00, був ще й третій сеанс – для дітей молодших класів.

Мені та лекція таки запам'яталася – готувався до неї довго. Багато що нового, в тім числі й для себе, знайшов в університетській бібліотеці. А коли прийшов до клубу у визначену дату, був вражений – там не було де яблуку впастити. Виявляється, Іван Шука заздалегідь «пропіарив» ту мою лекцію. А щоб усім було добре чути, спеціально для цієї okazji «виписав» із Лосинівки мікрофон із довгими дротами та двома підсилювачами по обидва боки сцени.

Раз Іван Шука побився об заклад із друзями, що зробить так, щоб данинці дивилися нові фільми день у день із лосинівцями. Йшлося передусім про суботи, коли зазвичай показували найбільш касові фільми.

Тепер важко й уявити, які він міг на таке не лише відважитися, а й дотримуватися цього принципу упродовж тривалого часу. Кіно в Данині починалося на годину пізніше від Лосинівки. Коли в тамтешньому кінотеатрі «про-

кручувалися» перші три із шести «бабін» односерійної кінострічки, данинський «кінщик» уже чатував біля апаратної, миттю брав у руки ті круглі скриньки та поспішав своїм велосипедом на Данину (відстань між селами – сім кілометрів). Запустивши їх у роботу, залишав контролювати прокрутку фільму своєму помічнику, а сам знову поспішав на Лосинівку – за другою половиною фільму.

Не раз бувало, що й велосипед ламався, що дощ чи сніг заважали. Але данинці терпляче чекали в клубі – знали, що їхній Щука не підведе.

Але раз у житті Іван таки підвів.

...Того дощового суботнього вечора в клубі йшла індійська мелодрама. Отож, квитки були продані на всі місця. Це для кіномеханіка з приємного. А з неприємного те, що йому, у випадках із двосерійними стрічками (а саме такими були тоді всі індійські), доводилося сильніше тиснути на педалі свого старенького велосипеда в напрямку до Лосинівки і звідти двічі.

Друга велосипедна «ходка», як і перша, також завершилася із запасом часу. Надходила мить запуску останньої «бабіни». Однак перемкнути кнопку чергової прокрутки Іван не встиг. Вхопившись рукою за серце, він враз заточився і впав прямо в апаратній кіноустановки.

Зазвичай, коли стрічка обривалася (це було частим явищем для тодішніх кіноплівок, які потрапляли до сільських клубів уже зношеними), публіка традиційно починала дружно тупотіти ногами. Та так завзято, що аж стеля здригалася (у такий спосіб висловлювалося колективне невдоволення роботою і електрика дизельного двигуна, і кіномеханіка). В ту мить у переповненій залі ніхто й не здогадувався, що те гулке тупотіння їхній улюблений «кінщик» уже не чув. Серце Івана Іванчука, який так любив кіно, так жив ним і так без оглядки віддав йому усього себе, послало йому серйозний сигнал. Іван Іванчук прожив ще кілька днів. Але та, індійська, мелодрама була останньою в його ще молодому житті...

І ще один особливо щемкий спогад дитячих літ пов'язаний із сільським «кінотеатром» у колишній церкві. Раз афіша сповістила про «Золотого ключика». Вся школа загуділа. Це ж там і Карабас-Барабас із Буратіно, і Артемон із Мальвіною, і хитра Лисиця з котом Базіліо – всі ці герої з добре відомої казки можуть ожити перед тобою за якусь годину на великому екрані. Як на таке не піти?

Чкурнув із школи після уроків додому за п'ятьма копійками. Та виявилось, що в нашій хаті мати не змогла назбирати такої кількості копійок. Мої сльози таки подіяли. Мати пішла до курника та витягла з гнізда одне свіже яйце. «Біжи, здай до крамниці, то й матимеш квиток», – сказала втішно.

Побіг мерщій, тримаючи в спітнілій від хвилювання і бігу долоні те рятівне яйце. За одне здане куряче яйце тоді в сільській кооперативі платили по сім копійок. Отож, думав, матиму в запасі ще дві копійки – можна буде купити на них аж чотири пера до чорнильної ручки. Поспішав, бо в клубі от-от мав розпочатися «Золотий Ключик».

Та радість моя була передчасною. Дядько Ховра, який, здається, не одне десятиліття завідував продовольчою крамницею, те яйце... не прийняв. Сказав, що то вже не яйце, а бовтанка. Направду, поки біг зо 15 хвилин, розмахуючи рукою, яйце справді могло розколотися. А такі, знав, ніде не приймали. Повертатися ж додому за другим яйцем було вже пізно. Та й не певний був, що дадуть.

Так я й не побачив того «Золотого Ключика». Довго відзивався у вразливій дитячій душі той жаль пекучий. Передусім, від усвідомлення того, що таким виявився чи не один на всю школу.

Через багато літ зі сльозами на очах згадував цей епізод, коли по кілька разів перечитував ту казку своїм дітям – Алінці і Ярику. Як вони були зовсім малими...

НАРОДНИЙ ТЕАТР

МІСЦЕВІ АРТИСТИ

З-поміж документальних свідчень епохи, яка відійшла, найбільше емоцій викликають фотографії. Щось загадкове і хвилююче є в цих зафіксованих невідомими фотографами чорно-білими відтінками миттєвостях історії, про яку говоримо водночас і з болем та захопленням, і зі смутком та радістю.

Знімок, про який піде мова, зроблений у Данині ранньої літньої пори 1935-го. Вкрита листям розкішна береза вказує, що то було неподалік старого колбуду.

Зі збільшеної фотографії відкритими, чистими і красивими обличчями дивляються в нас, сучасників, всього лиш кілька із мільйонів простих людей, на плечі яких та епоха послала так багато життєвих випробувань. Красу й неповторність цих молодих обличчя яскраво підсилює святочне вбрання. Різномірні й у кілька низок намиста прикрашають дівчачі корсетки, з яких спадають довгі різноколірні стрічки. Від плечей до зап'ясть рук вияскравлюються вишиті лиш двома кольорами (червоним і чорним) рослинним орнаментом розкішні узорі традиційної чернігівської вишивки. Хлопці – у вишитих полотняних сорочках, підперезаних широкими поясами. На головах у них – або солом'яні брилі, або смужкові шапки.

Це рідкісне фото побачив у сусідстві з іншими фотографіями під склом, об'єднаними однією рамкою, в хаті мудрої й добропорядної данинки Тетяни Андріївни Мозгової. (Зазвичай, як і в цьому випадку, такі рамки вдягнені в сільських хатах нашого краю вишитими рушниками). Вона й допомогла «оживити» ті обличчя. Ціпка пам'ять не

підвела Тетяну Андріївну і в її поважні 92 роки – імена і прізвиська кожного, хто на цій фотографії, вимовляє без запинок.

Ось її короткий, але такий промовистий і соковитий на мовне втілення коментар до цієї світлини:

– Сидять на землі у першому ряду: той, що по праву руку – мій двоюрідний брат по батькові Архип Гнатович Дворський. Посередині – Григорій Кошма, а ліворуч – мій старший друг Володимир. У другому ряду сидять на стільцях: посередині між двома чоловіками Ольга Григорівна Кулик – красуня; в неї було намисто найкраще в селі і узор на рукавах сорочки також найрозкішніший; і голос найкращий. По ліву руку від неї – директор школи Тихін Федорович Коваленко, самотній, хто не по-нашому вдягнутий. Присланий здалека, мав жінку-росіянку, тому вишиванок не носили, бо не мали і не хотіли. Праворуч – керівник усіх оцих, учитель співів Павло Федорович Дворський. А ось краса з третього ряду – Олена Германо-

Данинська театральна трупа. 1935

ва, тітка директора школи Микитенка Івана Федоровича, який убився в дорозі 1963-го. Іван Федотович Бруханда – учитель. Микола Подолянко – не повернувся з війни. Григорій Михайлович Калюжний – наш суфлер. Литвин Іван Тимофійович, якого звали в селі Цяпою, війну пройшов і цілим повернувся в село, помер уже. Василь Іванович Нишпор – грав на мандоліні так, що не можна розказати, мене вчив. Ну і Марфа Дубина – справжня артистка.

Тетяна Андріївна перелічила усіх, хто складав кістяк данинської народної театральної трупи середини 30-х років ХХ століття. Вона, 13-літній підліток, що виростала в шкільному дворі, добре знала їх усіх, і з нетерпінням чекала, як і сотні односельців, кожної нової вистави.

КЛАСИКА ВІД СТАРОЇ «ПРОСВІТИ»

Самодіяльні театральні постановки з яскравими народними костюмами та майже реальними, як у житті, декораціями, – це те, чим віддавна славилися данинці в цілій окрузі.

Віднайдені в архівах документи підтверджують слова моєї співбесідниці: в Данині ще до революції 1917 року таки існував народний драматичний театр. Тоді на Лівобережній Україні такі сільські самодіяльні театри повсюдно засновувалися при місцевих осередках старих, ще до революційних, «Просвіт». До речі, відділення київського центрального товариства «Просвіта», яке віддавна діяло в Данині, було одним із найгучніших не лише в Ніжинському повіті, а й у Чернігівській губернії. Мало свою печатку, статут. Про активну діяльність цього товариства фіксується у низці історичних документів, які мають стосунок до цього села.

Цікава деталь. Набутий у громаді віддавна високий авторитет данинські просвітяни і самодіяльні театри за нової влади сміло використовували в цілях захисту своїх членів в екстрених ситуаціях. У цьому можна пересвідчитися,

коли ознайомитися ось із такою архівною знахідкою. Вона датується 6 лютого 1921 року. Це була пора, коли різні частини знеможеної холерою та іншими хворобами червоної армії покидали українські чоловіки і юнаки. В село тоді їх поверталось десятками. Зрозуміло, що такі відразу потрапляли до списків дезертирів. А з-поміж цих утікачів були передусім національно свідомі просвітяни.

Данинська «Просвіта» вирішила клопотатися про своїх недавніх активістів. До Ніжинського ревкому надійшла петиція на захист, зокрема, Татаренка Михайла Григоровича, Мірошника Демида Сергійовича, Кулика Андрія Юхимовича, Кательницького Якова Андрійовича та Полтавця Мусія Корнійовича. Голова «Просвіти» та писар, завіривши свої підписи печаткою цієї організації, прохали владу викреслити цих осіб із списків дезертирів, оскільки, цитую, «вони є дійсно працівники при Данинському Товаристві «Просвіта», без котрих «Просвіта» понесе велику втрату в її праці в освіті людей».

Не вдалося встановити, як зреагував повітовий ревком на таке прохання, але сам цей факт промовисто засвідчує, що ця організація в селі була авторитетною і сміливою. Та повертаємося до її основної діяльності.

1919 року народний драматичний театр, що знову реорганізувався при «Просвіті», давав і вистави, і концерти. І не лише в своєму селі. Так, за даними архівної довідки, цей неповторний сільський творчий колектив готував за рік до п'яти спектаклів. Звичайно, що в основі репертуару була українська класика, яку так любили дивитися селяни. Навіть на середину 30-х років, після повного розгрому владою українських та проукраїнських громадських товариств і державних інституцій, ця класика домінувала в репертуарі данинських самодіяльних артистів.

Тетяна Андріївна той репертуар запам'ятала на все життя. Для прикладу, 1935 року тут ставили визнану народом класику: «Наталку Полтавку», «Безталанну». Були в репертуарі й лубочні вистави, але цілковито на українському

народному матеріалі: «Кум Данило – кум Гаврило», «Родина Січкарів», «Душогуб сам себе загубив».

Залишається дивуватися, як активістам вдавалося в своєму селі захищати українську культуру в той час, коли на офіційному рівні після повного згортання владою так званої українізації все, що стосувалося народних звичаїв та обрядів, стало ганьбитися й обмежуватися. Причому робилося це зі сторінок місцевої преси.

Так, в одному з лютневих чисел «Червоної Носівщини» за 1932 рік справжній обструкції піддалася вистава такого ж театрального колективу із Червоних Партизан – «Теща в хату – нема ладу». Вустами дописувача Юрка Квітки (цілком очевидно, що то був псевдонім) редакція вщент розкритикувала нову виставу:

«Річ стара й шкідлива своїм змістом, яка зовсім не дає нічого корисного молоді й селянам. Замість того, щоб дати п'єсу, що відбиває наш побут, наші досягнення, щоб організувати молодь навколо сельбуду, даються п'єси, як «Теща в хату», якими можна вести розкладацьку роботу».

Висновок до цієї своєрідної рецензії витриманий у дусі тогочасної викривально-повчальної радянської журналістики. Газета стверджує, що сільський будинок культури повинен через показ вистав сучасних авторів сприяти виконанню господарсько-політичних кампаній, особливо хлібозаготівлі та підготовки до третьої більшовицької сівби, і показувати слід більше п'єс у пролетарському дусі. Подібні ж постановки, як у Червоних Партизанах, газета називає «старим мотлохом» і закликає місцевих самодіяльних артистів їх більше не ставити.

Неодноразові випадки проти театральних постановок української класики, що повсюдно здійснювалися на ту пору силами місцевих драмгуртківців, робила і редакція ніжинської окружної газети «Нове Село». Так, у кореспонденції «Дайте селові книгу» газета наголошує, що партійні

і комсомольські осередки на місцях мають звернути більше уваги на роботу драмгуртків по селах. Аналізуючи репертуар сільських театральних гуртів, який зазвичай збирає переповнені зали глядачів, газета принципово його не схвалює: «Здебільшого виставляються п'єси про козаччину, гетьманщину або, ще гірше, – кохання ради кохання», – акцентує автор.

Отож, під заборону незабаром стали потрапляти не лише кращі перлини українського класичного театру з давньої і новочасної історії, які зазвичай легко формували національну самосвідомість глядачів, а й п'єси на тему кохання. Ця вічна тема, яка однаково хвилювала покоління усіх часів і народів, у добу соціалістичного будівництва піддавалася обструкції. Виявляється, що юні будівники «нового світу» не мали права на «кохання заради кохання», а тільки заради... ствердження диктатури пролетаріату.

«ПОСЛАНЕЦЬ БОГА» ВІД ВЛАДИ

Неповторний і фактично невідомий в історії українського провінційного самодіяльного театру народний гурт місцевих артистів існував у Данині до початку Другої світової війни. Підтвердженням цьому слугує розлога публікація в лосинівській районній газеті «Ударний Труд» В. Варави під заголовком *«Данінський драмгурток у Лосинівці»* (число від 12 грудня 1938 року).

Трохи передісторії появи цієї публікації. Наприкінці 30-х років, із метою ствердження в свідомості радянських громадян важливості «крилатої» ідеологічної тези Сталіна про те, що «жити стало краще, жити стало веселіше», влада повсюдно започатковує традицію творчих звітів сільських колективів художньої самодіяльності на головній сцені кожної низової адміністративної одиниці – районного будинку культури. Для цього, як і у випадку з колгоспними кінофестивалями, виходила спільна постанова обкому партії та облвиконкому, затверджувався графік таких звітів.

Правління колгоспів зобов'язані були оновити своїм коштом костюми місцевих артистів, забезпечити їхню доставку до райцентру.

На свою дату звіту перед мешканцями райцентру 10 грудня 1938 року данинці вирішили приїхати не з традиційною, як із інших сіл, концертною програмою, а якоюсь виставою свого славного драмтеатру. Вибирати було з чого. З постановками «Безталанної», «Лимерівни», «Платона Кречета», «Своєї людини» талановиті самодіяльні артисти вже встигли об'їхати сусідні села та викликати своєю грою справжнє захоплення тамтешніх глядачів. Це ж хотіли зробити і в Лосинівці. Втім, суворе районне журі, ознайомившись задовго до призначеної дати творчого звіту із пропозиціями данинців, вище перелічені назви вистав «забракувало». Аргументи були ті ж, як і в рецензії на виставу червонопартизанських артистів, про що йшлося вище: патріархальщина, шароварщина, козаччина, що «не дає нічого корисного молоді й селянам». Вимагали постановки на злобу дня.

Оскільки в числі актуальних була на той час антирелігійна тематика, районні ідеологи й доставили в Данину текст «Послання Бога» – ідеологічну агітку, написану на замовлення влади. У ній автор, у душі єдино прийнятого в літературі принципу соціалістичного реалізму, висміює патріархальні пережитки на селі та релігійні почуття українців. Таким чином, самодіяльні артисти, всупереч традиції за власним бажанням обирати нові постановки, змушені були в спішному порядку розучувати ролі «спущеної згори» п'єси, яка їм зовсім не подобалася.

Начувані про таланти данинських театралів, охочих подивитися їхню нову виставу з інтригуючою назвою «Посланець Бога» зійшлося до райколбуду так багато, що довелося доставляти в залі низку так званих приставних лав. У першому ряду серед поважних гостей виділявся і рецензент із райгазети В. Варава. За два дні опісля на другій шпальті тієї газети було вміщено його розлогий матеріал.

Це – класичний зразок рецензії як жанру журналістики радянської доби, де, традиційно, виконавці всіх позитивних ролей отримують високу оцінку, виконавці негативних – піддаються нищівній критиці. Ось уривок із захвальної частини тексту, в якому розставлено обов'язкові на ту пору правильні ідеологічні акценти із правильною, здебільшого лайливою щодо пережитків минулого та їх носіїв, лексикою: «Руда Параска в ролі матері вдало відтворила образ темної, релігійної жінки, яка легко попалась на удочку попа і, не розуміючи шкідливості його ідей, виконує його накази. Лише згодом перед нею відкривається підлий образ попа і тоді вона перестає вірити попівським забобонам... Непогано виконав роль стахановця-тракториста Максима виконавець Холявко, роль діда – виконавець Жилюк».

А що ж із критичною частиною рецензії? Сюди потрапили такі негативні персонажі. Ось один із закидів автора: «Роль Хоми (виконавець Іван Мозговий) і роль Хими (Роменко Тетяна) показані формально, без ніяких рис переживання. Їм ніяк не вдалося відтворити тих образів, що подані в п'єсі».

Практика своєрідних гастролей сільських драматичних колективів селами свого району була поширеною і в перші десятиліття повоєнної пори. От тільки репертуар, із яким вони виїздили на місцеві «гастролі», з роками ставав усе більш віддаленим від української класики. П'єсодноденки, яких запопадливі перед владою писаки-графомани створювали тоді дуже багато, заповнили репертуари самодіяльних театрів. Саме такі постановки влада всіляко підтримувала, а районні газети часто подавали на них схвальні рецензії-відгуки, однозначно вказуючи такими публікаціями керівникам місцевих будинків культури, що саме слід вибирати для нових постановок.

Красномовне свідчення цьому – замітка з лосинівської райгазети «Жовтнева Зоря» «В гостях у данінців» від 30 січня 1959 року. Тут ідеться про приїзд у Данину драм-

гуртка Лосинівської ремонтно-технічної станції, який показав тамтешнім колгоспникам «цікаву» виставу. Нею виявилася п'єса неназваного автора «Баранчук прокинувся». У ній розповідається про те, якої шкоди завдає людині алкоголь і як під впливом чесних людей, рідного колективу людина-алкоголік стає на правильний шлях. Тут, як і в попередніх рецензіях, найбільшого схвалення редакції заслужив виконавець головної ролі – Баранчука – електрик РТС Микола Понька.

ДРАМГУРТКИ ЗА РОЗНАРЯДКОЮ

Такими були культурні тенденції повоєнного села. Не обійшли вони і Даніни. Тут, як раніше полюбили писати в нашій райгазеті, «перед вели» сільські вчителі. Вони всіляко заохочували старшокласників «розучувати ролі». П'єси для постановок, втім, завбачливо обиралися також на злобу дня, аби ніхто з райвно не міг причепитися.

Пригадую, як у нововідкритому 1961 року після «перепрофілювання» Свято-Троїцького храму сільському будинку культури випускний клас на якесь революційне свято грав виставу «Нечиста сила». Одна з героїнь старшого віку, яка, за виставою, «обманним шляхом» також потрапила в тенета сільського священика (і цю роль переконливо грала гарно загримована повненька випускниця на ім'я Шура з Рогів), мала перехреститися. Вона пробувала це робити тричі, а зал аж ревів від того невмілого і невпевненого жесту. «Дивись, дивись! – викрикували найактивніші з комсомольсько-піонерських лав й показували пальцями на середину сцени. – А вона хреститься! По-настоящому! У-у-у!»

Чомусь саме цей епізод, який із висоти сьогодення дня видається насправду дикунським, вривався в дитячу пам'ять.

За планами роботи шкільних піонерської дружини та комсомольської організації повоєнної пори в кожному

класі школи мав існувати драмгурток. На початку 70-х і наш клас заходився щось ставити. Тоді піонерська газета «Зірка» щомісяця публікувала на четвертій шпальті якусь п'єску для постановки в школах. Ми обрали одну з таких – про участь підростаючого покоління «в боротьбі батьків за владу рад». Щось там ішлося про поїзд із Харкова на Балаклаву, на який діти мали передати більшовицькі листівки, а куркулі цьому заважали. Напередодні вистави однокласниця Валя Кошма купила в Ніжині своєму меншому братові іграшкову сурму. Її ми і використали на сцені в епізоді про тривогу.

Більше запам'яталася друга вистава, яку класом грали вже в комсомольському віці: «Кицьчин дім» за С. Маршаком. Авторів цих рядків випала головна роль kota Василя. Моею партнеркою, яка гарно грала Лисицю, була та ж Валя Кошма.

СЕЛЯНИ ПРОСИЛИ ВИСТАВИ ПРО НАРОДНЕ ЖИТТЯ

Однак не буде перебільшенням стверджувати, що закладені старими «просвітянськими» драмгуртками в селянську свідомість паростки любові до українського класичного театру владі так і не вдавалося придушити. П'єси-одноденки не викликали зацікавленості в глядачів. Селяни просили вистави про народне життя. Й вони таки з'являлися на підмостках сільських сцен.

Про те, що вчителі готують для колгоспників «Сватання на Гончарівці», гуділо все село ще за кілька місяців до вистави. Та коли колгоспні будівельники стали виготовляти на пилорамі декорації – фрагменти української хати, а кіномеханік клубу – малювати на великому полотні «садок вишневий коло хати», дійшло й до нас, школярів, що в клубі буде щось грандіозне.

Втім, із подібними «грандіозами» для сільських школярів тієї пори якось не складалося. Дирекція строго виконувала припис районного начальства не пускати до клубу

учнів, навіть старшокласників, увечері, коли там щось показують для дорослих. Однаково, чи це був рідкісний приїзд дивовижного колективу сопілкарів із Галиці, чи самодіяльних артистів із Лосинівки, чи просто демонструвалася чергова індійська кінострічка про любов. Другого дня після такого дійства у клубі, директор збирав на лінійку всю другу зміну перед початком першого уроку (а це шості – десяті класи) і привселюдно спонукав класних керівників поіменно ганьбити тих, які «засвітилися» пізно ввечері не лише в залі кубу, а й біля нього.

Найбільше запам'яталася одна з таких «розбірок», спонукана якраз концертом самодіяльних артистів із Галиці. Досі в селі чули цей неповторний гурт із кількох десятків сопілкарів, яким упродовж багатьох літ керував учитель-фронтвик Січкарь, із передач чернігівського обласного радіо. І раптом із афіші довідуємося, що ці сопілкарі приїдять у Богом забуту, бездоріжну Данину. Зазвичай такі концерти не починалися доти, поки колгоспники не повернуться з полів та ферм та не попораються вдома. Отож, пізно ввечері.

Гірко було чути на тій «лінійці» якісь звинувачення та й присоромлення в ранньому парубкуванні, скажімо, від заслуженої вчительки УРСР Катерини Кирилівни Кобизької. Ще кілька днів тому вона так емоційно розповідала на уроці, як у середині ХІХ століття залюблений у театр майбутній український драматург-класик Іван Карпенко-Карий пішки ішов кілька десятків верст до Єлисаветграда, щоб подивитися чергову виставу першого українського театру. А тут не на жарт дорікала, що ми, безсовісні, прийшли на якийсь концерт до сільколбуду. Але шановна Катерина Кирилівна, як і десятки тодішніх данинських учителів, були носіями радянської ідеології і сповідниками макаренківської педагогіки, яку тепер не без підстав називають казармовою. Адже для такої педагогіки головним була дисципліна, послух, зрівнялівка, вміння ходити шеренгами під бій барабанів і повна зневага

національного, народного, свого. Тоді ми просто боялися вчителів, не сміли їм висловити бодай щось у своє виправдання.

Та повернемося до вчительської вистави «Сватання на Гончарівці» в 1969 році. Незважаючи на перспективу потрапити назавтра «на лінійку», ми, з десяток смільчаків, все ж проникли до гальорки клубної зали, коли в ній було вже темно. Оторопіло дивилися, як на сцені наш підтоптаний шкільний завгосп Олексій Трохимович, чоловік «рослітки» Наталі Федорівни, залицяється до недавно присланої з Яхнівки піонервожатої Любові Степанівни, ще й пробує її обійняти, а вчителі – ботаніки Микола Олексійович Біляченко та історії Михайло Михайлович Хархун, обперезані українськими рушниками (бо ж – весільні старости), незвично вправлялися в дотепних фразах, постійно наголошуючи: «Так-таки-так!». Втім, найбільше вразила тоді на правду мертва тиша у просторій клубній залі колишньої церкви. Із затамованими подихами потомлені за день від колгоспної й домашньої роботи колгоспники вслухалися в кожну репліку, що лунала зі сцени, жваво реагували на сценічне дійство. А сцена та була якась незвично дивна. Таке враження, що її самої не було, а була гарно освітлена зусібч розмальована квітами українська хата, вся в рушниках, подвір'я з мальвами та калиною і плетеним тином. Такими були обгороджені тоді чи не всі данинські обійстя.

ГАСТРОЛІ МІЖ СЕЛАМИ

Із театральних постановок від «сусідів» найсильніше вразила данинців «Вовчиха» (за Ольгою Кобилянською) в постановці народного самодіяльного театру з колишньої волосної столиці Володькової Дівиці, що вже від 20-х років перейменована на Червоні Партизани. Спонукою до переконливого поголосу в селі, що вистава дівчан буде «дуже сильна», слугувало величезне, мальоване кольоровими фарбами на полотні, панно з назвою п'єси та портретом

головної героїні Зої Жмут. Те панно було виконане на фоні загадкових і далеких чернігівським селянам буковинських Карпат. Велике рекламне полотнище розмістили за кілька днів до початку вистави в центрі села на цілу стіну старої, «залізної», крамниці, де продавали керосин. Та й без такої реклами в клубі все одно не було де яблуку впасти. Твори Ольги Кобилянської в селі любили читати не лише школярі «за програмою», а й дорослі. Про цю виставу в селі згадували не один рік.

А найбільшою подією в театральному житті повоєнної Данини став приїзд у село справжнього професійного театру – Ніжинського державного українського музично-драматичного ім. М. Коцюбинського. Створений рішенням уряду УРСР страшного 1933 року як робітничо-се-

*Концертна бригада співочих данинців
під керівництвом Анастасія Яловського. 1965*

лянський пересувний, цей театр мав статус мандрівного, отож, без власної сцени. Так тривало до початку 90-х років. І лише стараннями знаного земляка, колишнього голови Верховної Ради України Івана Плюща самобутній Ніжинський драмтеатр отримав власне приміщення. До речі, таких державних театрів, розміщених не в обласних, а в районних центрах, в Україні є всього чотири: окрім Ніжина ще в Білій Церкві, Дрогобичі та Мукачевому. Після реконструкції колишнього ніжинського кінотеатру ім. Ленінського комсомолу мешканці міста над Остром і району отримали справжній театральний храм, у якому негоже грати абияк.

Такої захопливої гри артистів-професіоналів, як на сцені в Данині того жовтневого вечора 1972 року, мені не доводилося бачити ніколи й ніде. Показували «Лимерівну» Панаса Мирного. Її данинці любили по-особливому, адже в різні періоди існування місцевої театральної трупі ця вистава, як і «Безталанна» Карпенка-Карого, завжди була в їхньому репертуарі. Головну героїню грала єдина на той час народна артистка України в цій трупі. Упродовж двох дій зала була заворожена і правдивим сюжетом із звичного сільського життя, і грою артистів. А найприголомшуючим ефектом стала сцена, коли зраджена коханим юна Лимерівна, не знаходячи виходу з глухого житейського кута, встромляє в своє серце гострий ніж.

Ось картинка, що й тепер перед очима. Стоячи на кону сцени, артистка із закривавленим ножом у руках падає на живіт і докола неї почала розтікатися... кров. Зала спочатку заціпеніла, за мить ахнула. А кілька жіночок, забувши, що це вистава, а не реальне життя, враз схопилися з місць і... заголосили. Чоловіки закричали про лікаря...

Не знаю, чи такий вир емоцій і пристрастей після завершального акорду п'єси довелося ще деінде переживати одночасно і артистам на сцені, і глядачам у залі, як тоді, в Данинському сільському клубі більш ніж сорокарічної давності.

Що ж до театральних постановок місцевими аматорами, то варто зафіксувати для історії один сталий факт: українському класичному театру, постановкам із національної тематики данинці залишалися вірними і в часи найтяжчого радянського застою. Чергове покоління засновників тієї данинської театральної трупи, якою опікувалася ще стара, дореволюційна, «Просвіта», вже в новому будинку культури на початку 90-х років минулого століття з успіхом грало кілька разів класику української радянської драматургії, яка упродовж десятиліть була в репертуарі чи не кожного державного театру, – «Фараонів» Олександра Коломійця.

*Данинські красуні у святковій носі.
Світлина кінця 40-х років XX ст.*

Нерідко ловлю себе на думці, що особлива любов до театру взагалі й українського зокрема, почалася в мене таки з Данини. Щось чув від батьків, щось записував від старожилів. А щось устиг ще в дитячих роках подивитися з того, що мало назву національний реалістичний театр. Вистави з української драматичної класики, що і до більшовицьких часів, і під комуністами все ж були «прописані» в цьому селі завдяки ентузіазму місцевих самородків, формували все в нових поколіннях сельчан головне: любов, шану, захоплення своїм, рідним, народним, національним. Кожна така вистава спонукала до думання: про свої витоки, про долю родини, цілої України.

Не те тепер із репертуаром низки сучасних українських театрів, що фінансуються з державного бюджету. Багато нині на їхніх сценах примітивного, вульгарного, грубого, чужого, далекого від глибин національної культури.

У моєму селі не без жалю кажуть на те таке: «Яка нині держава, такий і театр...»

МЕДИЦИНА

САМОСТІЙНА МЕДИЧНА ДІЛЬНИЦЯ

Як зазначалося вище, лікарський пункт у селі побудували ще до 1917 року. Однак із відомих причин працював він сповна недовго. У зв'язку з громадянською війною був закритий. До 1920 року лікарське приміщення пустувало – в ньому не було ні обладнання, ні ліків.

Втім, наявність власного приміщення давало підстави місцевій владі заснувати Данинську самостійну медичну дільницю (такою стала нова назва сільської медичної установи).

Дільниця ця включала такі населені пункти як Данина, Шатура, а також довколишні хутори, які називали в окрузі хто як хотів – то данинськими, то дівицькими, то шатурськими. (Але щодо церкви, то всі вони віддавна були «приписані» до Данинського Свято-Троїцького храму). Це давало можливість сільраді у другий період її постання клопотати перед повітом про заповнення посади лікарського помічника.

В архівних документах віднаходимо куцу інформацію про те, що цю посаду короткий час у селі займав Сергій Опанасович Линник. Втім, на початку 1920 року, будучи залишеним без будь-яких засобів до існування, він надумав покинути село. Даниною пішов поголос, що Линника повітове начальство переводить на іншу дільницю. Це якраз припало на пору, коли в селах повіту лютував тиф.

Стривожені новиною втратити в ту лиху годину єдиного медичного працівника, 16 січня 1920 року селяни терміново скликають сход села. Ось текст його приговору, надісланого тоді ж до Ніжина:

«Ми, мешканці с.Данини склали даний приговор у тому, що наше село і с.Шатура з хуторами охоплені в даний час сильною епідемією висипного і вікового тифів, хворіють майже в кожній хаті. Тому клопочемо про залишення лікарського помічника Данинського самостійного пункту Сергія Опанасовича Линника на місці як єдиного медичного працівника на дільниці, до складу якої входять: с.Данина, с. Шатура, Володьково-Дівицькі, Шатурські, Данинські хутори з населенням близько десяти тисяч чоловік і це населення опиниться в безпомічному стані. Даний приговор засвідчуємо підписами і прикладанням печатки. 1920 січня 16 дня».

Схоже, в повіті зважили на прохання данинців. Сергій Линник залишився в селі виконувати обов'язки лікаря.

Попечителем сільського самостійного медичного пункту від громади був тоді Давид Євдокимович Хлібик. До нього незабаром після сходу села і звернувся Линник із своєрідним ультиматумом: або громада реально вирішує питання про матеріальне утримання медичного працівника і так же реально допомагає відновити діяльність медичної дільниці, або він все ж іде із села.

Із першим полагодили швидко – продовольчий пайок із запасів продрозверстки виділили, а щодо другого домовилися, що лікарський помічник складає список обладнання, медичних препаратів та господарських аксесуарів, які вкрай потрібно придбати на перших порах.

8 лютого Сергій Линник передав на руки попечителю кілька аркушів свого подання з такою припискою: «Даний список медичних і господарських предметів, які необхідно придбати в найкоротший термін для потреб Данинської медичної амбулаторії лікарського помічника передається попечителю амбулаторії Давиду Євдокимовичу Хлібику з проханням звернутися в Данинську сільську Раду для задоволення амбулаторії в найкоротший час».

Ознаймимося і ми з цим текстом, щоб зримо уявити, яке «начиння» мало бути у звичайній сільській медамбулаторії майже сто років тому.

Першим розділом у тому списку йде медичне обладнання: балон гумовий, два термометри, скляні шприци, трое ножиць хірургічних, два скальпелі хірургічні, дві котушки шовку для зшивання нитками, жіночий металевий катетер, гінекологічне дзеркало, скляні мензурки, чашка Есмарха з гумовою трубкою. У цьому розділі – 17 позицій.

Другий розділ подання – внутрішня начинка приміщення: лави довгі в три аршини – 3 штуки, столики малі – 3 штуки, стіл великий, кушеток – 2, табуреток – 4, ящики для плювальниць – 3, полотно для двох халатів, трьох рушників, шести хустин, двох застилок на кушетки. Тут приписка лікарського помічника: «Полотна треба буде на 1920 рік 45 арш., або дістати готовими такі предмети». Перелік необхідних господарських аксесуарів переконує, що медичне приміщення в Данині на той час стояло геть порожнє, за революційні роки звідти було винесене практично все. Останніми у списку цього розділу ідуть сокира-колун для дров та пилака поперечна.

Третій розділ – опалення. Лікар просив дров породи дуб і береза на опалювальний сезон 2,5 сажня з порубкою і укладанням, а також соломи для розпалювання 2–3 копи. З освітлення – по 5 фунтів масла-оливи щомісячно та по два десятки сірників.

У приписці додано такі пропозиції: «Ремонт приміщення, побілка зовні і всередині, 16 штук скла великих пластин».

Нині важко ствердити, наскільки уважно віднеслися в Данині до цього подання лікарського працівника – документів розгляду її не виявлено. Скоріш за все, ці пропозиції так і залишилися на папері. Адже попечителю медичної дільниці в ту лютневу пору 1920 року справді не було до кого звертатися: першого голову сільради було обрано лише 4 березня, та й то на два тижні. Далі почалися перманентні перевибори, а з травня по серпень 1920 року ра-

дянська сільрада зовсім закрилася на невизначений час – в окрузі поряdkували денікінці.

Згідно зі збережених протоколів сільради, питання про медамбулаторію там розглядали лише... 3 жовтня. Та й то йшлося не про придбання обладнання і ліків, а лише про ремонт приміщення.

У документі не згадується створений Линником список обладнання, яке слід було придбати терміново, а лиш про «заяву данинського медичного фельдшера, який просив провести ремонт амбулаторії». Прізвище того фельдшера не названо. Отож, немає підстав стверджувати, що то був саме Сергій Линник. Знаючи його загальну налаштованість полишити село ще взимку, якщо громада не візьметься впритул за вирішення піднятих у записці питань, є підстави висловити припущення, що до осені він в селі не залишився.

Із «ремонтного» питання тоді прийняли цілком конкретне рішення: «Асигнувати для цієї цілі 10 пудів хліба, із яких вимагати від Шатури 4 пуди і 2 пуди від хутора Сотниківського».

Це – чи не перший камінь данинців із ультимативним відтінком, кинутий в город шатурян після революції 1917 року.

Слід відверто признати, що визначення величини хлібного внеску сусідам-шатурянам нарівні зі своїм (по чотири пуди) не був справедливим. Адже за кількістю населення Данина переважала Шатуру майже вдвічі. Отож, і її внесок на ремонт мав би бути помітно більшим, і аж ніяк не однаковим. Тут мимоволі «прочитується» позиція «старшого брата» до свого бідного родича. Ще чіткіше вона буде висловлена на сході села у вересні того ж року, де данинці захочуть відділитися від Володьково-Дівичької волості й приймуть рішення про створення власної, звичайно ж, укупі з шатурянами, волості. Втім, втягуючи своїх молодших родичів у цю безперспективну аферу, в Данині навіть не подумали попередньо спитати на це в сусідів їхньої згоди.

«Війна» данинців із шатурянами, та й хуторянами також, довкола медичної амбулаторії тривала й надалі. Це видно з протоколу засідання Данинської сільради від 18 грудня 1921 року. Розглядали заяву фельдшера про надання йому місячного пайка. Рішення з цього питання виявилось оригінальним:

«Депутати постановили: виділяти в місяць, починаючи з 1 листопада ц. р. по три пуди хліба. При цьому звернутися з клопотанням до сільрад с. Шатури і хутора Скрипцових про призначення ними також 3-х пудів хліба в місяць. У противному випадку, якщо Шатура й хутори відмовлять, то Рада на наступному засіданні прийме резолюцію про відмову Шатури і хуторів від медичної дільниці й давання пайка фельдшеру».

Обставини склалися так, що в ті роки сільрада ще кілька разів змушена була звертатися до питання медичного обслуговування в селі. Адже медамбулаторія знову закрилася – присланий у село новий лікар так само надовго тут не затримався. Причини були ті ж: відсутність житла і належного матеріального забезпечення.

У січневому рішенні сільради за 1922 рік зафіксовано: «Клопотати перед повітземвідділом про відкриття в с. Данині ветеринарно-фельдшерської дільниці. Для цього сільська рада надає фельдшеру квартиру в церковному домі та інші зручності».

Повітова рада вчергове надсилає в Данину дипломованого медичного працівника – К. Іваненка. Але вередливі данинці вчинили по-своєму, перестрахувавши цього разу себе. Сільрада на спеціально скликаному засіданні вирішила прибульця не затверджувати, а запропонувала йому випробувальний термін на один-два місяці, щоб «за цей час переконатися в його досвідченості, після чого, якщо виявиться необхідним, затвердити».

Втім, думається таке рішення було виправданим. У ті непевні часи з усілякими липовими рекомендаціями селами ходило немало різноманітних шарлатанів, на кшталт хрестоматійно описаних «Остапів Бендерів» чи «дітей лейтенанта Шмідта». Вони вміло маніпулювали довірливими провінціалами, а згодом непомітно зникали, прихоплюючи щоразу з собою якісь цінності чи дефіцитну в ті роки продуктову поживу із місць чергового промислу.

ЯК БОРОЛИСЯ З ХОЛЕРОЮ

В усі історичні епохи поява цього страшного слова в краї або в окремо взятому населеному пункті сприймалася як смертельний вирок: порятунку не передбачалося. На початок буремного ХХ століття якщо й були вже якісь ефективні ліки від цієї руйнівної зарази, то до сіл вони явно не могли потрапити. Хвороба нещадно косила всіх без оглядки: старих і малих, із добрим здоров'ям і слабих.

18 серпня 1922 року ця смерть з косою, після багатьох літ мандрування іншими краями, дійшла й до ніжинських сіл. Пізно ввечері старшина Володьково-Дівицької волості надсилає начальнику Ніжинського повітового виконкому телефонограму такого змісту:

«Доводжу до вашого відома, що у підпорядкованій мені волості, в селі Данина, з'явилося захворювання холерою. Із зареєстрованих 10 випадків 4 чоловіки померли, а 6 – в очікуванні смерті. Прошу вашого розпорядження про висилку медичної допомоги».

На цьому документі чорною ручкою, розмашистим почерком якогось повітового начальника виведено: *«Прийнять меру»*.

У час написання цього розділу довелося тримати в руках немало документів різного рівня з приводу страш-

ної епідемії холери 1920 року (від урядових постанов, вказівок губернського правління – до рішень повітового чи волосного начальства), які супроводжувалися подібними резолюціями: «*Принять самые экстренные меры*», «*Немедленно принять меры*». Однак такі резолюції були мертвими: за умов тодішньої суспільно-політичної обстановки, панування суцільного хаосу, фактичного паралічу вертикалі виконавчої влади їх ніхто й не поспішав виконувати.

Проілюструвати цю думку спробую методом «оживлення» документів, які стосувалися ліквідації першопричини масованого поширення холери від березня 1922 року саме в Ніжинському повіті. Важливо, аби читач уважно простежив за вихідними датами документів у цій екстремній справі, які спускалися по вертикалі з тодішньої столиці Харкова за такою схемою: столиця – губернія – повіт – волость – село.

13 березня. Саме цього дня радянське керівництво вперше прилюдно визнало наявність серйозної проблеми загальнодержавного масштабу. Керівництво Південного округу шляхів сполучення, що знаходилося в Харкові, видає наказ за номером 141, що мав назву «*Про зняття померлих у дорозі пасажирів та їх поховання*».

4 травня. Цей наказ реєструється у канцелярії Ніжинського повітвиконкому. Де «ходив» цей документ півтора місяця – пояснити важко. Ось його зміст:

«На залізничних і водних шляхах останнім часом збільшується число захворювань зі смертельними кінцями, трупи в багатьох місцях тривалий час не прибираються. Прибирання трупів має проводитися зараз же. Копання могил має здійснюватися за рахунок здороввідділів та волвиконкомів. Найменше головотяпство у виконанні цього наказу – складання протоколу із з'ясуванням персональної відповідальності й передачею останніх суду ревтрибуналу».

22 травня. Чернігівське губернське правління висилає до Ніжинського повітвиконкому ще один наказ у цій справі, цього разу із грифом «Таємно»:

«Величезна хвиля біженців, що котиться через Україну, несе із собою небувалу епідемію і викидає по залізничних станціях гори мертвих тіл. Небезпека зростає щодня. А смерть загрожує цілим селам і поселенням. Всі погляди мають бути спрямовані на шлях, яким наближається біда. Всі заходи мають бути прийняті до послаблення жахливих наслідків. Пропонується відкрити будинки для біженців, які рухаються поодинокі.»

31 травня. На основі отриманого з губернії наказу, Ніжинський повітком, опустивши «жар пристрасті» документа вищестоящого органу, надсилає у волості таку спрощену від зайвих страхів коротку вказівку: «Вжити найекстремніші міри місцевим волвиконкомам, щоб уникнути поширення заразних захворювань».

1 червня. Чергова, ні до чого й нікого не зобов'язуюча, телеграма з Чернігова в повіті: «Пропонується негайно вжити заходів із прибирання трупів голодуючих, які виявлені в смузі відчуження вздовж залізниці та лікарнях. Засоби і кошти клопочіть у місцевих органах».

29 червня. Ще одна телеграма з Чернігова в повіті: «Губвідділ пропонує терміново донести губвідділу, які повітвиконкомами прийняті міри щодо Верховного трибуналу від 13 цього червня за № 18656 з приводу прибирання трупів і поховання пасажирів, знятих із поїздів».

1 липня. Ніжинська повітова влада, нарешті, склала акт обстеження підходящого місця під цвинтар для померлих від холери.

Таким чином, від появи перших трупів уздовж ніжинської гілки тодішньої Південної залізниці й довкола залізничної станції Ніжин пройшло... три з половиною місяці.

За цей час смертельна пошесть добралася в найглухіші закутки повіту, яким була Данина.

Описана вище безкінечна й неефективна хронологія пересилання владними кабінетами різного роду офіційних паперів, за якими не було конкретних дій, засвідчує кричущу некомпетентність і нездатність бюрократичного апарату нової влади досягнути хоч якогось позитивного результату в окремо взятому питанні. Політична риторика, застрашуючі розстрілами і революційними трибуналами резолюції конкретних виконавців своїх жорстоких і не завжди справедливих вказівок, розбіжність слова і діла, приниження гідності, а то й знищення будь-кого, хто мав власну думку, насильне забирання до крихти в кожній родині запасів продовольства, безмірне обкладання кожного працюючого трудовими повинностями – це те, що визначатиме сутність радянізації життя українського селянства на наступні десятиліття.

Що ж до смертей данинських селян, як і мешканців навколишніх сіл Ніжинської округи, кількість яких у час епідемії холери 1920 року так ніхто й не порахував, то всі вони, без перебільшення, є результатом цілої низки злочинів тоталітарної системи, безкарність за які пізніше привела до геноциду усього українського народу.

ПОРОЖНЯ ХАТА-РОДИЛЬНЯ

На жаль, немає можливості з'ясувати, яким було медичне обслуговування в Данині та довколишніх селах у 30–40-ві роки. В архівах відповідні документи цього періоду не віднайдені. Бракувало таких матеріалів і на сторінках тогочасних районних газет. Скажімо, редакція «Червоної Носівщини» в 1932–1935 роках цю тему взагалі обминала, а лосинівська «Ударний Труд» зверталася до неї вряди-годи.

Критичний сигнал про порожню хату-родильню в Данині – чи не єдиний із цієї проблематики. Віднаходимо його в числі «Ударного Труд» від 21 липня 1936 року.

Автор сигналу – приїжджий учитель місцевої школи Поїхало (на жаль, тодішні газети часто подавали дописи читачів без ініціалів). Втім, за шкільними архівними матеріалами того періоду вдалося з'ясувати, що вчитель цей мав ініціал імені І. Отож, напевне, Іван. У замітці йдеться про те, що минуло вже два місяці як у селі відкрили хату-родильню при діючому медпункті. Знайшли кошти й для штатної акушерки. Але там ще жодна дитина не народилась.

«У чому ж причина? – запитує автор. – Може, в Данині не родять?»

З'ясується, що родять, ще й багато. Однак майбутні мами новому пологовому відділенню не довіряють. Родять, як і раніше їхні матері-бабусі, в домашніх умовах, завбачливо закликаючи до хати котрусь із знаних у селі бабусь-повитух.

Авторка матеріалу переймається, що оплачувана акушерка Бублик прогулює кожен день без роботи, а проводити роз'яснювальну роботу серед жіночого населення про перспективи нової радянської медицини не бажає. Так і стоїть хата-родильня пустою. А сама редакція звертає увагу цим матеріалом районного відділу охорони здоров'я. Для вжиття заходів.

* * *

Зведену за земські кошти на данинських байраках будівлю сільського медичного самостійного пункту використовували за призначенням до початку Другої світової війни. По війні його передали Данинській середній школі – там до середини 60-х років навчалися три класи. Згодом приміщення перепрофілювали на шкільні виробничі майстерні. Автор цих рядків разом з однокласниками ходив туди (це десь до кілометра від центрального приміщення школи) на уроки праці. Зроблена власноруч дерев'яна поштова скринька, куди сільські листоноші тривалий час опускали газети й листи, що адресувалися на Шинкову (по-сучасному, вулицю Шевченка, 38), –

то пам'ять про шкільні уроки в тій історичній будівлі, яка, знову ж таки через нерозважливність тодішнього сільсько-го керівництва, була розвалена в середині 70-х.

Що ж із сільською лікарнею? Вона опинилася в тому приміщенні, за яке упродовж 20–30-х років ішла справжня війна, – між комуно-радянськими активістами села і громадою. Йдеться про великий церковний будинок, споруджений для протоієрея благочинного округу Петра Скорини.

У протоколах сільради довоєнного періоду зустрічаються десятки спроб тодішніх голів сільської Ради та депутатів передати той будинок під різні потреби – і сільради, і школи, і «Просвіти», і контори колгоспу, і під крамницю, і для заселення приїжджими вчителями, лікарями, агрономами. Але в усіх тих випадках брало гору колективне слово громади. Вона неодноразово збиралася з цього приводу на давньому місці проведення сходів села – церковному майдані і завжди висловлювала своє категоричне «ні».

То був ще не сповна усвідомлений і не сповна приглушений перипетіями тривожних життєвських буднів наступних десятиліть порух душ більшості простих данинців, у яких озивалося благородство, людська порядність, високий життєвський чин їхнього справжнього провідника. Того, хто майже за півстоліття чесної праці в цьому селі став духовним його оберегом і моральним авторитетом для малого й дорослого данинця.

Лиш після війни, коли вчергове влада закрила церкву, громада здалася: в тому церковному будинку відкрили Данинську дільничну лікарню з пологовим відділенням. Покоління данинців, народжене з половини 40-х і в 50–70-х роках минулого століття, перший свій голос подавали саме із цього, освяченого церквою й береженого Богом, приміщення.

Із будівництвом у 80-х роках цегляного приміщення під ФАП (фельдшерсько-акушерський пункт), колишній будинок священика спорожнів. Та він ще не одне десяти-

ліття своїм незвичним для села виглядом, і, найголовніше, внутрішнім, не витравленим радянщиною, духом, тримав на собі свій інтелігентний, гордий і нескорений лихоліттями шарм.

Кілька років тому чиясь недобра рука, керована люттю й злостивістю на всіх і все, це сакральне приміщення підпалила...

Хрест, що впав нещодавно на колишньому хуторі правнука українського гетьмана Тараса Трясила Івана Тарасевича; перша богослужба, проведена у знову відкритому 1990 року Свято-Троїцькому храмі, яка виявилася заупокійною, хоч селяни просили «московського» батюшку починати нову добу відновлення храму вінчанням або хрестинами; згорілий будинок сільського священика...

Дивні, загадкові знаки й посили. Чи не є це сучасним данинцям серйозною спонукою – задуматися, помолитися, покаятися. Стати дружнішими, доброзичливішими один до одного. І патріотичнішими. Передусім, до свого краю, своєї малої батьківщини.

ШКОЛА

ОСВІТА ПІСЛЯ 1917 РОКУ

Від березня 1917 до листопада 1920 років Україна переживала чи не найдраматичніший період свого історичного поступу. Після зруйнування «тюрми народів» – Російської імперії у муках народжувалися і так же в муках конали різноманітні спроби налагодження життя в межах певних управлінських структур.

За неповні три роки у Чернігівському краї намагалися закріпитися шість урядів: *Тимчасовий російський* (до 10 червня 1917); *Центральної Ради УНР* (до 30 квітня 1918 року); *Гетьманату УНР* (до 15 грудня 1918 року); поперемінно уряди Директорії УНР, Добровольчої російської армії Денікіна та *московський більшовицький уряд* (до половини серпня 1920 року). І кожен із цих урядів, якщо й не встигав створювати щось нового, то намагався зруйнувати доценту все те, що робили попередники.

Найбільше революційних змін у шкільництві встигли зробити уряди Української Народної Республіки. І найголовнішою з них було повсюдне запровадження в навчальний процес української мови. Доти за право навчати своїх дітей рідною мовою українці безрезультатно боролися упродовж століть перебування в Російській імперії.

Після смерті першого міністра освіти уряду Центральної Ради Івана Степенка новий міністр Микола Василенко питання унормування української мови ставить ширше: приймається рішення про створення комісії для вироблення нового статусу українських університетів та правописної комісії, на яку покладалися обов'язки створити і подати на затвердження уряду новий український правопис.

До її складу увійшли відомі українські вчені: професори І. Огієнко (голова), М. Грунський, Г. Голоскевич, А. Кримський, О. Курило, Є. Тимченко – всього 30 чоловік.

Однак через непросту політичну ситуацію в 1918 році питання про затвердження нового правопису урядом УНР відкладалося. І це було одним із серйозних недоліків освітньої політики Центральної Ради. Адже подальше зволікання із розв'язанням цієї проблеми гальмувало процес українізації усіх сфер державного і громадського життя.

Особливо це стосувалося журналістської та видавничої справи, українськомовна мережа яких стрімко розширювалася. Скажімо, якщо до лютневої революції 1917 року на території України виходило українською мовою лише шість періодичних часописів, то через рік їх стало 212. Книжок українською мовою було випущено: у 1917 році – 747 назв, у 1918 – 1085. У зв'язку з переведенням більшості шкіл на викладання українською мовою гетьманський уряд винайшов кошти для випуску кількох мільйонів підручників.

Звідси зрозуміло, якою серйозною ставала в цих умовах проблема не унормованості української мови. Всю її глибину переконливо окреслив відомий освітній діяч періоду УНР С. Черкасенко: «Безладдя, яке панує тепер в українській орфографії і термінології, – се суще прокляття для сучасних упорядників шкільних книжок і підручників: що ні видавництво, що ні письменник, – то й відмінний правопис, і не знаєш, за ким йти, чого додержувати...».

РЕФОРМИ УНР

Помітні реальні кроки щодо відмосковлення шкільної і вищої освіти в Україні були зроблені в період діяльності уряду Директорії УНР, яким керував Симон Петлюра. За рекомендацією Петлюри міністерство освіти очолив Іван Огієнко – колишній професор Київського університету, засновник і ректор Кам'янець-Подільського українського державного університету. 4 січня 1919 року він прибуває

до Києва і вже наступного дня приступає до виконання обов'язків міністра.

Міністерство освіти під орудою Івана Огієнка працювало в Києві зовсім недовго – практично один місяць (до вимушеної евакуації у Вінницю 28 січня 1919 року). Та за цей час було прийнято цілий ряд важливих рішень зокрема щодо українізації навчального процесу по всій державі. Один із перших наказів нового міністра стосувався звільнення з роботи низки міністерських чиновників, які свідомо чинили спротив процесові українізації.

Після прийняття урядом Директорії у січні 1919 року Закону про державну українську мову в УНР міністр І. Огієнко скликає ще одну комісію для остаточного редагування і погодження розробленого напередодні правописного кодексу, а 17 січня затверджує цей кодекс для обов'язкового вжитку в усій Україні. Заходами уряду текст правопису було віддруковано масовими накладами і надіслано на місця.

25 січня 1919 року уряд УНР приймає рішення про евакуацію з Києва і до 2 лютого завершує переїзд до Вінниці. Але в результаті вимушеного відступу Української армії незабаром усі урядові установи готуються до другої евакуації. Цього разу – до Кам'янця-Подільського.

Розроблений Генеральним секретаріатом освіти Центральної Ради проект управління справами освіти в Україні був затверджений саме урядом Директорії УНР. Головні основи подальшого розвитку українського шкільництва були такими:

1. В Українській Народній Республіці всім дітям шкільного віку повинна бути забезпечена можливість одержати безплатну освіту в добре організованій загальноосвітній народній школі.

2. Час науки у народній школі починався від семи років і ділився на два ступені: перший (основний) – 4 роки, другий (продовження) – 3 роки.

3. Кількість дітей на одного вчителя повинна бути ні в яким разі не більше 40 душ.

4. Утворення шкільної мережі й складання фінансового плану для її функціонування доручалося міським і повітовим земським органам самоврядування.

Згідно із затвердженим 24 лютого 1919 року Директорією законом про управління освітою ця робота мала носити децентралізований характер. Іншими словами, керувати шкільними справами мав відтоді колегіальний орган, що складався з трьох представницьких комітетів земель (областей): шкільних рад при земствах як органах місцевого самоврядування; влади (представники комісаріату народної освіти); організованого вчителівства (виборні члени учительських спілок).

Коштом міністерства освіти того ж року було видруковано значним накладом і поширено на місця «Проект єдиної школи на Україні». Книга 1. Основна школа».

Наскільки реальним було втілення цих реформ української влади в селах Чернігівщини напередодні більшовизації краю?

Повну картину, на жаль, встановити не вдається. Адже більшість документів місцевих архівів періоду УНР (як також і періодів колективізації та Другої світової війни) були свого часу назавжди вилучені за вказівкою комуністичних провідників. Однак, є всі підстави ствердити, що окремі елементи цієї реформи в українській глибинці все ж вдалося запровадити.

Фактологічним тлом для цього твердження слугують інші джерела. Одне з них – матеріали діяльності, скажімо, Данинської «Просвіти», як одного з найпотужніших просвітніх осередків на Чернігівщині та церковної ради Свято-Троїцького храму, що від 1921 року одноставно перейшла під омофор Української Автокефальної Православної Церкви. Саме через ці дві авторитетні інституції того періоду активно поширювалися в селі перші українські видання. З поміж них: журнали «Церква і Народ», «Народна Справа», «Наше Минуле», «Книгарь», «Вільна Українська Школа»; книги Грицька Коваленка «Оповідання з україн-

ської історії для початкових класів», Івана Огієнка «Українська культура», Павла Зайцева «Оксана. Перше кохання Шевченка». Особливо популярною була «Коротенька історія Чернігівщини» Дмитра Дорошенка, яку видало чернігівське видавництво «Сіверянська думка».

РАДЯНІЗАЦІЯ ШКОЛИ

Більшовицька влада всерйоз взялася за школу лише з кінця 1919 року. Поклавши за основу ухвалене у Москві «Положення о единой трудовой школе», новоутворене в тодішній столиці України Харкові освітнє відомство реформу в системі освіти почало з трьох найголовніших кроків:

а) ліквідувало всі типи церковноприходських шкіл, включаючи сільські народні училища та школи грамотності;

б) знову запровадило по всій Україні, як і в царський період, російську мову викладання;

в) оголосило державну монополію в освітній справі.

Головним лозунгом нової освітньої системи було: через школу – до соціалізму.

Основним типом школи соціального виховання стала трудова семирічна, яка поділялася на два ступені: нижчий (чотирикласний – від 8 до 12 років) і вищий (із трирічним курсом – від 12 до 15 років). Згодом з'явиться низка інших типів радянської школи: школи селянської молоді, школи ліквідації безграмотності, школи фабрично-заводського учеництва. Із 1925 року закінчення нижчого рівня семирічної школи (перші чотири класи) оголошувалося як обов'язкове і безплатне.

Із перших директивних документів, прийнятих народним комісаріатом освіти УРСР у 1920 році, зримо проглядається прагнення нової влади нав'язати вільнолюбному українському населенню чужий для нього принцип життя і праці в усупільнених комунах. І починати реалізовувати цей принцип влада прагнула з дітей. Промовистим у цьому

контексті є ось цей витяг із Декларації наркомосу про соціальне виховання дітей від 1 липня 1920 року:

«Покрити всю завойовану робітничо-селянською кров'ю землю «дитячими будинками» – ось наше завдання... Відкриті чи закриті дитячі будинки, де дитина живе із своїми молодшими й старшими товаришами, з своїми вихователями, де вона в дружній комуністичній спілці з подібними собі росте, розвивається й навчається жити життям нової людини в новім людськім суспільстві, – ось така дитяча комуна – це й є той маяк, що світить провідною зіркою всієї пролетарської виховної системи».

Обриси воєнного комунізму, побудованому на примусі, однодумності й нівеляції особистості, тут проглядаються зримо.

Нижче читач переконується, яка розбіжність була між голосливими деклараціями, що на початках вабили кожного захмарною уявою, і буденними реаліями будівничих комуністичного раю.

Данинська єдина трудова школа I ступеня (отож, чотирикласна) – саме в такому статусі Ніжинський повітком відкрив у Данині, у колишньому приміщенні земської школи (збудованому священиком місцевого храму протоієреєм Петром Скориною своїм коштом, а також коштом єпархіального управління та власниці села княгині Олександри Голіциної), новий за типом і змістом навчання радянський освітній заклад. Сталося це глибокої осені 1919 року.

Цілком очевидно, що саме на цю пору такі ж школи почали відкриватися в інших селах краю.

Влітку 1919 року ще старе Чернігівське губернське статистичне бюро разом із відділом охорони здоров'я завершили складати *«Картки опису санітарного стану Ніжинського повіту за 1919 рік»*, де окремий розділ із десятком граф був передбачений для опису стану школування.

Інформації про Данинську школу в цій картотеці віднайти не вдалося, а от про сусідню, Шатурську, тут занесена така цінна інформація:

«Статус школи – однокласна, чотири відділи в усіх. При школі мається огород, криниця, площадка для ігор. Шкільне приміщення цегляне, покрите залізом, побудоване земством у 1912 році. Опалюється голландськими пічками. Є учнівська бібліотека. Книги охайні, зберігаються в шафі. Навчальний посібниковий матеріал старий, брудний. Квартира вчителів при школі. Ємкості для кип'ятку для учнів немає. Медична допомога дітям не надається. Оглянуто 9 червня 1919 р.»

1920 року новоутворений Ніжинський повітовий відділ народної освіти розробляє перший кошторис на державне утримання шкіл та подає його для затвердження до губерньського відділу.

Цікаво, що в цьому кошторисі перелік шкіл, для яких передбачалося виділити найбільше коштів на утримання в 1920 році, очолює... Данинська школа.

На якій підставі?

Список складався з урахуванням зібраних напередодні даних про загальну кількість дітей шкільного віку в селах повіту. Виходить так, що найбільше з усього повіту їх було на той час у Данині – 225 чоловік. У Безуглівці – 175, Сальному – 160, Галиці – 153, Шатурі, Заньках та Черняхівці – по 150, Володьковій Дівичі – 130.

А як же із найбільшими селами повіту – Лосинівкою та Талалаївкою?

У таких населених пунктах влада відкривала кілька шкіл, щоб у кожній було не більше 120–130 учнів. З огляду на такий поділ, у Лосинівці вийшло аж п'ять шкіл, а в Талалаївці – три. Така ж картина була й по Вертіївці.

Таким чином, відповідно до кількості дітей шкільного віку, визначався і кошторис та кількісний штат учителів.

Згідно із цим кошторисом, на утримання Данинської школи мало бути виділено 5877 крб. (штат учителів – 11), для Безуглівської – 4880 крб., Сальнянської – 4524 крб., Галицької і Заньківської – по 4267 крб., Шатурської – 4301 крб. А от учителів для цих шкіл, незважаючи на меншу кількість дітей, також мало бути по 11. Найменша сума, за попереднім кошторисом, передбачалася для Черняхівської школи – 1767 крб.

Втім, реальність виявилася іншою, ніж те, що передбачалося попереднім кошторисом. Далеко не всі діти шкільного віку прийшли в цих селах восени 1920 року до нової радянської школи. У тих сім'ях, де батьки загинули в роки революції та громадянської війни, дітям було не до школування – вони вимушено ставали годувальниками великих родин. Немало дітей хворіло. Були й такі батьки, які вирішили перечекаати ті смутні роки, подивитися, як казали в селі, в який бік піде політика. Нижче йтиметься й про ще одну неочікувану владою тенденцію: до першого класу записувалося багато дітей, але до кінця навчального року доходили далеко не всі. З різних причин батьки забирали дітей посеред навчального року не лише з першого, але й інших класів.

Варто дещо сказати про перших радянських учителів.

На початок нового навчального року в жовтні 1920-го учителями в Данині були: Н. Веселуха, С. Григоровська та М. Біленко. Посади директора школи ще не було, замість неї – «голова педагогічної ради». Ці функції виконував Д. Гунько. До перелічених вище додалася донька тодішнього священика Свято-Троїцького храму отця Івана Тетеріна – Ольга Тетеріна. Повітове начальство мало прислати ще одного вчителя, оскільки до першого класу тоді було записано 90 чоловік. Їх слід було розділити бодай на дві групи. Основних груп у школі було п'ять: дві – у першому і по одній у другому, третьому та четвертому класах.

«ГОЛОДНІ І НЕВЗУТІ» ВЧИТЕЛІ ПРОСЯТЬ ДОПОМОГИ

Переїнята перманентними виборами голови, Данинська сільська рада певний час не помічала проблем своєї школи, не переймалася тим, як живуть, чого потребують приїжджі вчителі. Пригнічені й розчаровані такою «увагою», вони невдовзі нагадали про себе самі.

Нижче процитую документ, який і сьогодні, через майже сто літ від часу написання, читати без емоцій неможливо. Написані каліграфічним почерком чорнильною ручкою два аркуші паперу наочно засвідчують, у яких умовах довелося жити й працювати сільським учителям у перші роки радянської влади:

«Ми не отримуємо ні від Народосвіти, ні від інших установ і осіб жодного утримання вже більше чотирьох місяців. Ми не маємо ні хліба, ні до хліба, ні взуття, ні одягу. Незважаючи, однак, на таке безрадісне становище, Голова шкільної ради зробив прийом учнів, скликав їх і ми відкрили заняття. Тепер звертаємося до вас, дорогі селяни-депутати Ради. Ви – голос народу. Якщо ви хочете навчати своїх дітей, якщо вам потрібна школа і вчителі, то надайте нам підтримку продуктами. Інакше голодні і невзуті та неодягнені вчителі не в змозі будуть проводити заняття».

Лист підписали: голова шкільної ради Д. Гунько, вчителі Н. Веселуха, О. Тетеріна.

У цьому зверненні вчителі просили селян виділяти на період відкриття школи 1 жовтня й до Різдва Христового щомісяця кожному: по два пуди хліба, 10 фунтів круп чи пшона, п'ять фунтів сала. Окремим абзацом – клопотання про сім'ю голови шкільної ради Дмитра Пантелеймоновича Гунька, яка складалася із семи душ. Учителі просили виділити для цієї родини або два пайки, або призначити «продовольче утримання на кожного члена родини».

Заяву вчителів щодо надання їм продовольчої та матеріальної підтримки розглядали на засіданні сільвиконкому 2 листопада. Прийняли, якщо можна так висловитися, Соломонове рішення. Тобто, як висловлювалися в селі, серединку-на-половинку: усім учителькам видавати щомісяця по одному пуду хліба, два пуди картоплі і по п'ять фунтів крупи. Керівнику школи, як людині сімейній, – по два пуди хліба, чотири пуди картоплі і 10 фунтів крупи.

Отож, згідно з цим рішенням, затребувані авторами звернення обсяги продуктів були вкорочені наполовину. Сало, як дефіцитний продукт, тодішнім данинським вчителям чомусь не належало видавати, його замінили більш доступною для всіх картоплею. Інші їхні вимоги, як зазначається в документі (йшлося, очевидно, про одяг та взуття), залишилися без задоволення. Натомість окремим абзацом цього рішення сільські депутати захотіли офіційно підкреслити таку директивну настанову: «Оголосити персоналу вчителів, щоб вони строго і неухильно відносилися до своїх прямих обов'язків щодо навчання дітей».

Запам'ятаємо цю директиву, оскільки пізніше ці вчителі, очевидно, дадуть привід для того, щоб сільрада знову, але вже суворіший і категоричніший формі, повернулася до неї.

«ЗЛОЧИННІ ДІЇ» ПЕДАГОГІВ

Епізод із учительського життя на селі у 20-х роках минулого століття, про який ітиметься, наочно засвідчує, яку систему людських цінностей запроваджувала в життя нова влада, якими непередбачуваними могли бути дії влади на нібито правильні думки, висловлювання і вчинки небайдужих людей.

Невдовзі після Водохреща 1920 року в село прийшли нові мобілізаційні розпорядження на кількох молодих чоловіків. Одне з них – завідувачу шкільним господарством Никодиму Павловичу Дворському.

Школа тієї зимової пори переживала непростий період свого становлення. Після тривалої перерви організувати навчальний процес у приміщенні, яке давно не доглядалося, було непросто. У селі числилося немало «перерослих» дітей, які не отримали ніякої початкової грамоти. Бракувало дров для опалення, а також бодай простого обладнання. Звільнення такої одиниці, як завгосподарством, означало повний параліч спроб кількох учителів зарадити всім тим проблемам, що валом накочувалися на школу.

Так у педагогічній ради народилася ідея вийти з клопотанням до влади про звільнення шкільного завгоспа від мобілізації. Ініціатори заяви (а були це вчительки Н. Веселуха, С. Григоровська та М. Біленко) обґрунтували своє звернення посиленням на існуюче право сільських Рад (про це вичитали в центральній пресі) звертатися до повітового воєнного начальства щодо звільнення від мобілізації окремих членів громади, «які служать на користь населення і республіки». Про це нібито був окремий пункт у законі про суцільну мобілізацію. Головною причиною такого клопотання була «складна ситуація з утриманням школи». Додатковим аргументом щодо незамінності завгоспа Дворського в школі була подана окремо характеристика на нього як «чесного і ревного працівника», який «відноситься до своєї служби старанно і з любов'ю працює».

Ініціаторки такого клопотання навіть і не підозрювали, у що їм обернеться той цілковито безневинний зі змістового боку документ, який вони щиро створили, «дотримуючися справедливості, з виконанням свого обов'язку донести Сільраді» про архіважливу потребу села.

Передавши до сільської ради те клопотання, в школі з нетерпінням стали чекати реакції повітової влади. Вона забарилася з відповіддю, бо надіслала її мало чи не через два місяці. Але зміст тієї відповіді виявився приголомшливим і для учителів, і для всього села.

Письмову петицію від повітового військового начальства отримав на руки другий голова сільради Сидір Про-

Зміст виступів учасників засідання зводився до наступного. Ця новина для села є громом серед ясного неба. Учителів у школі всього п'ять. І всі на виду. Скарг ні від батьків, ні від учнів не надходило. Чимось іншим, окрім викладання своїх предметів у школі, вони в селі не займалися. Перш ніж звільняти, сюди мав би приїхати командирований представник народного комісаріату освіти та пояснити ситуацію. З іншого боку, звільняти серед навчального року основний склад учителів, до яких у громади села немає претензій, без надсилання в село заміни, є нерозумним – а хто буде вчити селянських дітей?

У цілому доброзичлива загальна тональність виступів привела до «людяної» резолюції. Ось витяг із неї: «Делегати сільської Ради одногосно постановили увійти з клопотанням до Комісаріату Народної Освіти щодо залишення в Данинській школі учителів С. Григоровської, Н. Веселуху та М. Біленко до закінчення навчального року з огляду на те, що ми за ними нічого злочинного не помічали...»

Якою була реакція повітової влади на невиконання її вказівки сільськими депутатами, невідомо. Достовірним є лиш те, що з трьох учителів, яких повітова влада вимагала звільнити, працювати в Данині у новому навчальному році залишилася лише Н. Веселуха. Куди поділися С. Григоровська та М. Біленко, – залишається загадкою.

У цій історії не може не привернути увагу кілька промовистих деталей: ставлення сільських активістів до отриманої зверху вказівки, характер обговорення непростого питання та прийняте рішення.

Незважаючи на перші гіркі й несправедливі уроки, які давала селянам нова влада (про це йшлося вище), у поведінці селян все ще проглядався закладений із козацьких часів дух демократичності, доброти і справедливості. Це формувалося тут століттями, зосібно й на сільських сходах. Це передавалося у спадок. Покоління, яке дорослішало і брало на себе відповідальність за прийняті рішення на початку тривожних і багато в чому невизначених 20-х років

минулого століття, ще не було привчене так безоглядно й бездумно виконувати будь-які вказівки, навіть якщо вони надходили «зверху», ще не було так залякане, загукане й принижене. Воно прагнуло, за прикладом своїх пращурів, колективно докопатися до суті питання й виробити зважену, аргументовану думку.

Саме громадська думка, а не окрик нерідко безграмотного начальника, визначали характер стосунків у самій громаді. Втім, нівеляція таких моральних цінностей, зміна поведінки вже стояли на порогах душ цих простих і щирих людей.

Пройде ще набагато часу і поведінка селян зміниться. Деякі мовчазно спостерігатимуть за беззаконням, радіючи, що сьогодні біда його обминула; деякі заповзято сприятимуть ствердженню цього беззаконня. Страх за себе, свою родину, боязнь втратити на завтра навіть мінімальні засоби до існування породять повсюдну недовіру, підозру, прихватають злість і ненависть. Попереду кожного з них чекали незнані доти випробування долі.

«СУЩЕСТВУЮЩИХ УЧИТЕЛЕЙ СОВЕРШЕННО УДАЛИТЬ ИЗ СЕЛА»

Це – цитата мовою оригіналу з протоколу Данинської сільської ради від 28 серпня 1922 року. Таким гучним рішенням місцевих активістів закінчувався перший етап становлення радянської школи в окремо взятому українському селі. Але перед тим, як розповісти про цей епізод, варто коротко оглянути характер взаємин школи і сільради в тій порі.

До серпня 1922 року ці взаємини в цілому були рівними та діловими. Педагогічна рада школи періодично зверталася до депутатів із письмовими поданнями про свої потреби, більшість із яких так чи так задовольнялися. Про це сільрада не забувала звітувати в повітвиконком. Так, на виконання вказівки повітової влади створити сільську

комісію для проведення тижня захисту дітей пообіцяла відремонтувати стару школу. І свою обіцянку незабаром виконала: у вересні 1920 року на ремонт школи було виділено сто тисяч рублів. «Засоби добути із процентів залишеного хліба для найбіднішого населення від розверстки 1920 року» – так записано в рішенні виконкому.

На подання шкільної ради про закупівлю підручників на 1921–1922 навчальний рік також позитивно відреагували: для цього було виділено 30 тисяч рублів. У протоколі навпроти цього рішення дописано: «безповоротно».

У лютому 1921 року вчителі вдруге звертаються до сільради з проханням допомогти продуктами. І – знову позитивне рішення: «Видати із 25 відсотків розверстки учителям два пуди жита, чотири пуди картоплі, 10 фунтів пшона». Не залишилося без уваги і листопадове прохання про додаткове опалення школи. Щоб діти не мерзли в класах, із кожного двору селяни принесли по два кулі соломи.

Не було проблем і з житлом для вчителів. Під нього вирішили віддати старе (церковноприходське) шкільне приміщення, яке в навчальних цілях після 1917 року не використовувалося. На спроби підселяти туди інших квартирантів сільрада відреагувала чітко. В її рішенні від 19 лютого 1921 року однозначно заявлено: «У квартири, які займають у старій школі учительки, нікого із посторонніх квартирантів не приміщувати, а надавати означені квартири тільки учителькам».

Не стояла осторонь сільрада і в справі розміщення в селі в січні 1922 року дитячого притулку. Для прибулих дітей закупили 25 ряден, 30 аршинів полотна, 30 ложок і 30 мисок. Гроші для цього взяли із фонду громадської комори (в селі була й така «схованка»). У місцевій крамниці на ті ж громадські гроші купили десять аршинів матерії.

Можна навести ще низку прикладів, коли і сільська рада, і самі селяни не на словах, а на ділі виявляли до своєї школи особливе ставлення. Цілком очевидно, що таке ставлення об'єктивно впливало з давньої традиції толерувати

школу і працю вчителя. Цю традицію закладали пращури ще в ті славні часи козацької України, коли відкривали в селі народну, козацьку школу, коли засновували й утримували своїм коштом упродовж десятиліть одне з небагатьох у повіті народних училищ, коли на заклик свого священника отця Петра Скорини зводили толокою школу-палац, гарнішої за яку не було ніде в окрузі.

Що ж сталося тут у серпні 1922 року?

Який проступок зробили сільські вчителі напередодні початку нового навчального року?

Чому голова сільради терміново скликав сільвиконком на 22 серпня, а секретар у протоколі означив несподіване і незрозуміле формулювання порядку денного саме так: «О гонении учителей»?

Рукою того ж сільрадівського секретаря під цим порядком денним записано лише завершальний акорд напевне що гарячого й бурхливого обговорення цього питання:

«Вислухавши промови і заяви ораторів про те, що наші вчителі не відповідають своєму призначенню, постановили: увійти з клопотанням перед народосвіти про призначення для нашої школи тільки двох, більш енергійних, учителів, а всіх наявних учителів цілковито видалити із села» (виділення моє – М. Т.).

Дуже шкода, що через втрату частини документів ця дивна справа про данинських учителів 20-х років минулого століття так і залишиться для історії загадковою. Та все ж, у прагненні докопатися до цієї історії без документів у руках, можна лише висловлювати перші припущення. Що й спробую зробити.

Однозначним видається те, що про якийсь політичний проступок у цьому випадку не йшлося. *По-перше*, тому, що в усіх було свіжим недавнє потрясіння від безпідставного звинувачення вчителів «зірвати мобілізацію». Той випадок не міг не спонукати сільську інтелігенцію бути обачнішою

і в поведінці, і у висловлюваннях. А *по-друге*, якісь акценти «політичності» тією чи іншою мірою відбилися б у протоколі.

Завуальованість питання порядку денного та категоричне формулювання саме такої резолюції вказує, найімовірніше, на моральний, особистісно-інтимний слід цієї історії. Поява в селі приїжджих молоденьких і незаміжніх учительок, яких поселили в окремих квартирах, не могла бути непоміченою чоловічим населенням Данини. Цілком вірогідним бачиться пов'язання якихось романтичних історій із цими приїжджими – або із жонатими чоловіками, або із перерослими школярами. Це живуче явище в українському селі віддавна викликало бурхливу реакцію саме жіночих представниць громади. Адже їм найперше належало дбати про високу духовність і моральність громади.

Як би там не було, але фінал цієї історії з висоти сьогоденішнього дня виглядає не зовсім логічно вмотивованим і людяним. «Вигнання» із села усіх чотирьох учительок наприкінці серпня – то не лише головний біль для всієї громади напередодні відкриття нового навчального року. То ще й травма для молодих душ, чорна позначка на їх репутації і в особових справах, і в їхніх подальших долях.

Чи справедливим було таке покарання? Чи виправданим?

УКРАЇНІЗАЦІЯ

Прошло три роки від часу загадкового «вигнання» з Данинської школи усіх перших учительок. Що ж змінилося за цей час?

З-поміж тих змін варто виділити дві найсуттєвіші.

По-перше, змінився мовний статус школи – від початку 1924–1925 навчального року він був російсько-українським (тобто викладання велося двома мовами), а вже від 1925–1926-го – статус школи став повністю українськомовним. Це означало, що за директивною вказівкою цієї

мовою вже велося і викладання усіх предметів, і діловодство. То було реальною ознакою перших кроків українізації, зініційованої тимчасово правлячою партією для організації в скорому часі руйнівного наступу на національно свідомі елементи в різних соціальних прошарках: селянства, інтелігенції, священнослужителів.

По-друге, учительський склад був повністю оновленим. Слідом за першими учительками школу із невідомих причин покинув і голова педагогічної ради Д. Гунько. Його прізвище незабаром з'явиться в донесенні чергового Ніжинської повітової міліції на учня Ніжинського фельдшерського училища Михайла Гунька, який доводився цьому вчителеві сином. Той Михайло, покидаючи з батьком Данину, без відома революційного комітету, самочинно взяв поперечну пилку, що належала школі.

Повнішу інформацію про те, якою була чотирирічна Данинська трудова школа на середину 20-х років ХХ століття, черпаємо із трьох архівних документів: *«Статистичні дані на 1 січня 1923 року про Данинську трудову школу»*, *«Статистичні дані про трудові школи Носівського району Ніжинської округи на 1 січня 1924 року»*, що зберігаються в обласному архіві в Чернігові, та *«Протоколи засідань шкільної ради і річний статистичний звіт за 1925–1926 навчальний рік 4-річної трудової школи с. Даніно Носівського району»*, що віднайдені у філії цього архіву в Ніжині.

Дані з першого документа дуже куці. На 21 січня 1923 року в Данині навчалося 149 дітей (123 хлопці і 26 дівчат). З них у підготовчій групі – 84 (дівчат 12), першій групі – 40 (всі хлопці), другій і третій групах – по 12 учнів. В школі працювало четверо вчителів: три чоловіки і одна жінка. Це ще раз підтверджує факт, що наявних доти в селі чотирьох учительок було звільнено й відправлено із села. Ще є дані про те, що фельдшера в школі не було, класних щоденників і журналів відвідування також.

Форма для трудшкіл дит.
кмір і денних будинків

Річний звіт складає ввідітель школи і подає на розгляд і шкільний рад.

Звіт складається на протязі тижня по закінченню занять у школі і надсилається до окриспектури не пізніше 8/VI сьомогом в 22/VI місяцями школами; один примірник звіта надсилається до райнарконому, в третій линається в школі, Денні дит. будинки і дит. садки складають його 1/VI надсилають 8/VI до окриспектури і райнарконому.

РІЧНИЙ ЗВІТ

за 1925/26 шкільний рік

Назва школи Данишська 48 жітца трудшкіа школа

Підвідомість (НКО, НКШЛаяхів) Народному Комісаріату Освіти

Мова викладання Українська

Точка поштова адреса: _____ округа _____ район _____

Місто _____ село _____ (поштова філія) _____

Час заснування { Старої школи 1868.
Раднської школи 1919

Кількост. основних груп 4 Рівнобіжних груп Немає

В якому будинкові міститься школа: власному або найманому, збудованому для школи до революції, чи після, збудованому не для школи (підкреслити) Три будинки містять: 1. Соборному буд. а / 6. Народній

Чи не використовується шкільний будинок для иншої трудшколи, або якоїсь учбової установи, і якщо використовується, то для якої саме В Шкільному буд. проводяться Народній і Міжшкільній

Скільки можна вмістити в школі дітей за нормою (1 1/4 кв. метра на дитину) 80 дітей в

В скільки зміні працює школа в одну зміну

Скільки в школі шкільних кімнат _____

Форма річного звіту школи у 20-х роках ХХ ст.

Другий документ побудований у формі запитальника, який заповнювало тодішнє керівництво школи. Відтвори-мо ці запитання і відповіді з першої частини документа:

Чи існувала школа до 1917 року?

– Так.

Якою мовою тоді велося навчання?

– Українською.

Хто дає шкільні кошти?

– Наркоосвіти.

Хто робить ремонт школи?

– Сільрада.

Хто платить за підручники?

– Самі учні.

Чи зроблено ремонт школи?

– Так (замінено двері, вікна, побілено).

Скільки груп навчалось весною 1923 року?

– Три.

Скільки учнів прийнято восени 1923?

– 70 (50 хлопців і 20 дівчат).

Скільком відмовлено? – шістьом (хлопці).

Скільки було навчальних днів за місяцями?

– Березень – жодного, жовтень – 7, листопад – 24, грудень – 25.

Коли розпочалося навчання?

– Жовтень, 22 число.

З яких сіл і від скількох дворів учні школи?

– З Данини (565 дворів – 144 учні), з данинських хуторів за 7 верст (10 дворів – 6 учнів).

Всіх учнів у школі було 150.

Такі запитання й відповіді потребують коротеньких коментарів.

Перший. Незважаючи на відсутність документів про життя школи від Першої світової війни 1914-го до початку більшовицького перевороту 1917 року саме із з цього архівного запитальника можемо зробити висновок, що школа в ту пору в селі таки працювала і викладання у ній велося українською мовою.

Другий. Незважаючи на декларативні заяви нової влади про безоплатність освіти, насправді такою вона не була. Підручники для своїх дітей шкільного віку батьки мали закупувати самі. Як також і утримувати вчителів натуральними продуктами, зібраними з кожного двору.

Третій. Незважаючи на ідеологічні гасла про рівність перед радянським законом у праві вчитися, правляча компартія відмовляла дітям, які походили із заможних родин. Такими в селі були діти тих, на кого пізніше накинуть ярлик куркулів і повністю знищать як ворожий радянській владі клас.

Четвертий. Незважаючи на спроби влади відкривати за нової соціалістичної ери шкільний навчальний рік із

1 вересня, насправді його початок переносився до пори, що наставала після свята Покрови. То була давня українська традиція. Діти різного віку, які змалечку пособляли батькам у домашньому господарстві, ставали вільнішими тоді, коли в полі закінчувалися основні сільськогосподарські роботи, тобто всередині жовтня.

П'ятий. Дані про учнів школи з-поза самого села за-свідчують, що в перше п'ятиріччя радянської влади данинські хутори, зосібно і знаменитий хутір спадкоємця славного українського гетьмана Тараса Трясила відставного корнета Івана Тарасевича, ще існували. Їхня трагічна розв'язка розпочнеться з ініціативи цієї ж влади незабаром, коли правляча партія оголосить курс на боротьбу з куркулями та на суцільну колективізацію сільського життя.

Детальніше про школу дізнаємося з третього документа – звіту самої школи за 1925–1926 навчальний рік.

Саме тоді вперше складено акт обміру території, яка була закріплена за школою від 1922 року. Згідно з цим актом, підписаним головою сільради Є. Кошмою та членами комісії Мірошником, І. Прищепою, шкільна садиба займала 1/8 десятини і складалася із старого шкільного будинку і двох хлівів під залізними дахами. Садиба двома боками прилягала до дороги, а двома межувала із садибами Роника і Дубини. Шкільний город містився за півверсти і складав одну десятину 100 сажнів.

Оскільки шкільне приміщення розраховане на 80 дітей, то тут розмістили три класи та учительську. Групу четвертого, останнього класу, навчали в приватному будинку. В школі також проводилися заняття курсів ліквідації неписьменності серед дорослих селян. Навчання проходило в одну зміну.

Яким обладнанням та методичним матеріалом була забезпечена школа?

Дві класні дошки, 23 столи, 5 стільців, 5 шаф, 32 парти (на кінець начального року було зламано два стільці і дві парти). Із підручників: «Букварів» – 47, «Читанок» – 70,

«Математики» – 40, «Природознавства» – 4. Ще були два глобуси та три карти. Цікаво з картами: «Карта Європи», «Карта України» і «Карта Донбасу». Інші наявні чотири карти визнані в акті як не придатні для користування.

Проаналізуємо статистичні дані щодо учнівського контингенту. На кінець 1925–1926 навчального року в школі нараховувалося 122 учнів (це менше, ніж у січні 1923-го (149) і 1924 років (150). Їхній національний склад не змінився – всі українці. За статтю: 107 хлопців і 15 дівчат.

Таким чином, у перші радянські роки в українських селянських родинах домінувала, як і в недалекому минулому, думка, що дівчата передусім мають бути вправними господинями і в майбутньому – берегинями сімейного вогнища, тому грамота їм не обов'язкова. А от хлопцям, мовляв, наука у господарюванні не завадить.

Простежимо розподіл учнів за класами. До першого класу було прийнято на початку навчального року 75 дітей; на кінець навчального року залишилося 47, з них до старшої групи переведено 38. Таким чином, із 75 першокласників фактично половина не дійшла до фінішу. 25 хлопчиків і дівчаток з різних причин зовсім залишали школу упродовж року, дев'ятеро через неуспішність не переведено до другого класу. Дещо ліпша картина в другому класі: із 42 учнів до кінця року довчилося 39, двоє полишило школу, не переведено через неуспішність одного. У третьому класі ці показники складають відповідно 28, 23, 19, 9.

У четвертому, випускному, із 15 втратили лише одного учня, випустили 14.

У шкільному звіті йдеться й про медичне обслуговування дітей. Судячи з показників, воно було незадовільним. Приклади. Упродовж року дитячий лікар із Володьково-Дівицької волосної лікарні (своя в селі не працювала) приходив до школи лиш раз. 52 відсотки усіх школярів переохворіло на кір, чотири учні через цю хворобу померли.

Графа «Яке освітлення в школі (електрика, гас, інше)?» заповнена словом – «ніякого». Школу опалювали дровами,

соломою. Пічок у школі було три, у помешканнях учителів – дві. Школування того року розпочалося 20 жовтня, а закінчилося 30 травня.

УЧИТЕЛІ ДРУГОЇ ХВИЛІ ПРИЗОВУ

Кого ж прислали в школу на заміну «вигнаних» учителів?

На противагу першим учителям, про яких, окрім прізвищ, інших біографічних даних не збереглося, на педагогів другої хвилі вдалося нашукати в архівних документах трохи більше інформації.

Педагогічний колектив у 1925–1926 навчальному році складався із чотирьох осіб: двох чоловіків і двох жінок. Ніхто з них не мав вищої педагогічної освіти.

Завідував школою *Прищепна Іван Васильович*, 1889 року народження. Отож, на момент направлення в Данину йому виповнилося 36 років, звання учителя отримав на курсах у Чернігові, загальний педагогічний стаж складав 18 років.

У віці 56 років почала вчителювати в цьому селі *Адаменко Ганна В.*, яка мала диплом випускниці Чернігівської гімназії, що на той час було досить престижним.

Олена Федорівна Штиволока (освіта – закінчена школа другого ступеня та літні педагогічні курси в Ніжині) прийнята до школи вже вагітною. Їй було всього лиш 23 роки. На період декретної відпустки її години перебрав на себе чоловік *Артем Андронович Штиволока*, який не мав на початку ніякого педагогічного досвіду. Учителівське подружжя Штиволок, до речі, можна вважати першими корінними вчителями – вирости вони в Данині. В архіві Носівської райкультфілії збереглися заяви обох Штиволок такого змісту (стиль збережено). Від Олени Федорівни: «Позаяк до пологів зосталося тільки 2 місяці, то прохаю дати мені 4-місячний відпуск на час моєї хвороти». Від Артема Андроновича: «Прохаю Райкультфілію призначити мене вчителем на час відпустки моєї жінки».

Пізніше Артем Андронович стане директором школи і залишиться вірним їй на все своє життя. Він разом із дружиною переживе в цьому селі і голодомор, і репресії (вистилка батька за незгоду йти до колгоспу), і війну, і сталінщину, і хрущовську відлигу. Вони обоє чесно і самовіддано навчатимуть не одне покоління юних данинців – аж до початку 60-х років. Для прикладу, клас покійного брата автора цих рядків Івана, що складався із народжених у 1952 році, був останнім у житті Артема Андроновича. В історію Данини цей добропорядний чоловік увійшов ще й тим, що в молоді роки, до вчителювання, був першим головою колгоспу ім. Шевченка. Втім, кермував складним господарством нетривалий час.

У такому ж 23-літньому віці, як і Олена Штиволока, приїхав учителювати в Данину й *Іван Іванович Рябуха*. Член ВЛКСМ, закінчив учительські курси в Козельці, мав трирічний педагогічний стаж.

З наступного навчального року до колективу вчителів увійде *Іван Федорович Сірик* – на місце вибулого Івана Прищепи. Останнього призвуть 15 липня 1926 року від військкомату на півторамісячні воєнні збори командувачів запасу при 45 дивізії, що базувалася біля Києва. На цей період замінити завідувача школою призначили І. Рябуху. Втім, Прищепка більше в село не повернувся. Отож, завідування школою лягло на плечі юного педагога-комсомольця.

На початок нового, 1926–1927, навчального року в школі з'явилося двоє нових учителів: *Швачка В. М.* та *Поїхало І. Т.* На жаль, іншої інформації про цих новачків віднайти не вдалося. Щоправда, прізвище данинського вчителя І. Поїхало зустрічаємо на шпальтах лосинівської районної газети «Ударний Труд» із другої половини 30-х років, як активного дописувача з Данини. Публікації ці гострі, критичні. В них ідеться про недоліки господарювання в тодішніх трьох колгоспах села – ім. Шевченка, ім. Петровського та ім. Ворошилова.

До травня 1926 року шкільним завгоспом був Никодим Дворський. Це той, за якого від призову до армії клопотали перші вчителі в 1921 році. Однак із невідомої причини Дворський незабаром виїхав (а може, вислали?) до Сибіру. На його місце педагогічна рада рекомендує молоду й працюючу данинку Веклу Мозгову, 1902 року народження.

Станеться так, що Векла Степанівна все своє життя, аж до глибокої старості, віддасть цій школі. Більше того, між партами і шкільними ділянками (своєї хати довго не мала) виростатиме її донька Тетяна, яка, подорослішавши, замінить свою матір. Тільки не на посаді завгоспа, а рядовою прибиральницею. Це вона в роки сільського бездоріжжя аж до середини 70-х років добровільно щодня наношуватиме з громадського колодязя десятки відер води, розливаючи їх у розставлені нею посеред шкільного двору тази. В них ми, школярі, змивали зі своїх гумових чи кирзових чобіт принесену з усіх кутків села чорноземну грязюку перед тим, як заходити до класів.

Авторові цих рядків мама шкільної техпрацівниці тітки Тетяни – баба Векла – запам'яталася як одна з найначитаніших мешканок села. Це в неї був найдавніший в усій окрузі рукописний Псалтир, який постійно читала й витяги з якого короткими реченнями ходили в селі від хати до хати. І про «залізних птиць», які літатимуть у небі, і про звізду Чорнобиль (Полин), що принесе багато горя, і про душі праведників, які повернуться, і про владою обтяжених безбожників та шкуродерів, які горітимуть у полум'ї...

Ще про шкільного завгоспа 20-х років бабу Веклу та її доньку, прибиральницю Данинської школи моєї шкільної пори Тетяну Андріївну Мозгову такий маловідомий факт із їхнього життя. Векла Степанівна все трудове життя не мала власної хати – жила з донькою по людях. Коли працювала в школі завгоспом, їй давали в тій чи тій шкільній прибудові якусь кімнату. І лише в 60-х роках вона спромоглася купити в селі стару хату. Стояла вона на вузькій смужці маленького городу між хатами діда Демида та діда Антона,

що одним вікном дивилися через дорогу на Жолоб. Обіч того Жолоба на узвишші стояв знаний на всю округу данинський шинок. У цій хаті колишні багаторічні шкільні трудівниці прожили 17 років, а потім перебралися на вулицю Фруктову. До речі, гроші на купівлю новішої хати бабі Веклі позичив тодішній директор школи Василь Євменович Кошма – син колишнього голови колгоспу Євмена Кошми, якого рішенням «тройки» було розстріляно 1938 року (в числі інших восьми данинців) за організацію в селі «підпільної петлюрівської націоналістичної повстанської організації».

ШКОЛА І СІЛЬРАДА

Поступово стосунки школи із сільрадою ставали тіснішими. У вересні 1925 року чи не вперше за 35 літ від часу зведення шкільного приміщення, в ньому зробили ремонт. Кошторис «тягнув» на 270 крб., а вклалися у 250. Наступного року придбали 20 нових парт, дві дошки і шість стільців, витратили 250 крб.

Входило в практику проводити засідання педагогічної ради разом із представником влади та інших організацій. Так, 26 серпня 1926 року те засідання проходило з участю голови сільради Є. Кошми, голови культкомісії П. Дворського, секретаря ЛКСМУ С. Сірика, представника від батьків Г. Кулика та завідувача школою О. Штиволюки. У протоколі зафіксовано одне питання: *«Про відчинення нового навчального року»*.

Заглядали до школи й перевіряльниці з району. Так, 9 листопада 1926 року на педраді був присутнім представник райкультсоцфілії (РКСФ) товариш Рудейко. РКСФ був попередником районних відділів народної освіти (райвно). Її посланець спеціально приїхав перевірити роботу школи *лікнепу* (ліквідації неписьменності) та школу *соцвиху* (соціалістичного виховання), що діяли при трудовій школі як курси для старшого населення. Виступ на-

чальника з Носівки був гостро критичний. Адже він виявив, що на курсах лікнепу заняття проводяться аж по чотири години в день – старші люди, обтяжені клопотами по господарству, цього не витримують. Не витримують вони і уроку, який триває... дві години без перерви. Тому на такі курси стало приходити все менше селян. Впало в око перевіряючому і брак дисципліни в школі, неув'язка програм школи лікнепу і школи соцвиху.

Після того перевіряння всі шкільні кадрові та господарські питання обов'язково мали погоджувалися не із сільською радою, а з райкультсоцфілією. Скажімо, дрова для опалення класів заготовляли вже не самі селяни чи вчителі, а виділялися за квотою райвиконкому. Їх лише належало забрати самовивезенням. Так, у записці завідувача Носівської райкультсоцфілії від 25 січня 1926 року повідомлялося, що «Данинській школі заготовлено 2 сажні дров, які зложені у Райвика. Прийміть засобів, аби дрова негайно були доставлені до школи».

«ДОПОВІДЬ РЯБУХИ ПРО ЗНАЧЕННЯ СВЯТА РІЧНИЦІ СМЕРТІ ЛЕНІНА»

Ось такий стилістичний казус, який виділений у заголовок цього підрозділу, віднайдено в архівній теці, що має назву *«Протоколи засіданій школьного совета и годовой статистический отчет за 1925–1926 уч. год 4-х годичной трудовой школы с. Данино Носовского района»*.

Залишається лише дивуватися, як прискіпливі й підозрілі до всього комуністичні комісари не вгледіли в такому формулюванні порядку денного засідання педагогічної ради школи від 21 січня 1925 року шкідницького сліду контрреволюційних елементів із числа данинських учителів. Адже секретар, який писав для історії цей протокол, із сумної для тогочасної країни річниці смерті вождя світового пролетаріату зробив свято, написавши буквально так: *«Про значення свята річниці смерті Лени-*

на». За три роки напередодні такі ж контролери запри-
мітили в безневинному проханні трьох молодих учите-
льок звільнити від мобілізації завгоспа школи, як цінного
освітнього працівника, саме шкідницьку антирадянську
діяльність.

Можна вважати, що цього разу педагогів уберегла ви-
падковість. Незважаючи на те, що протоколи такого типу
привозилися періодично в район для перевірки, ця сто-
рінка протокольного журналу, на щастя, прослизнула повз
пилне око перевіряльника.

Йшлося ж про «траурне засідання учнів Данинської
школи вкупі з представниками батьків і різних організацій
села з приводу смерти В. І. Леніна (2-га річниця)». Подаю
цитату з протоколу:

*«Засідання відчинив Прищеп. Тов. Адаменкова зроби-
ла доповідь «Біографія В. І. Леніна і його революційні події».*
Доповідь Рябухи про значення свята (виділення моє. –
М. Т). *Діти декламували революційні вірші: «Жалібний
марш», «На смерть Ілліча», «Великий день», «На смерть Ле-
ніна», «Марсельєза».*

А ось звіт ще з одного загальношкільного заходу, при-
свяченого річниці повстання декабристів і 20-й річниці
революції 1905 року.

Як він відбувався?

Засідання відкрив тов. Прищеп. Від учнів школи з до-
повіддю виступив учень Полтавець. Діти декламували вірші
«Ну що за люде», «Борцям, що полягли», «Революція».
Тов. Адаменко зробила доповідь «9 січня». Далі знов декла-
мація – «До бою», «Раби», «До світла», «Ростить же, квіти
молоді», «Марсельєза», «Інтернаціонал».

Революційні гасла, комуно-більшовицька риторика,
класова нетерпимість – все це поступово заповнювало
зміст усієї класної і позакласної роботи нової радянської
школи. Промивання мізків майбутніх будівників комунізму

ідеологічною половою, яка була далекою від правди життя, посилювалося.

ШКОЛА У 30–40 РОКИ

У цій частині розповіді про радянську школу 30–40-х років минулого століття за основний джерельний матеріал пошуку інформації використаю підшивки тодішньої місцевої преси. Такими для сіл цієї округи були носівська «Червона Носівщина» та лосинівський «Ударний Труд».

Попри те, що головну увагу редакції цих часописів сконцентровували довкола проблем розбудови колгоспного ладу, дещо «перепало й шкільництву».

Переважають у цій темі здебільшого критичні матеріали. Огульній критиці часто піддаються всі, хто має причетність до освіти: директори шкіл, голови сільських рад, голови колгоспів, самі вчителі. Картина постає далеко не благополучна.

Кілька прикладів.

Заголовок короткої замітки в «Червоній Носівщині» від 27 червня 1932 року не може не приголомшити читача: «*Вчитель-експлуататор*».

Йдеться про директора Червонопартизанської чотирирічної школи (по-тодішньому – засідателя) К. К. Курила, який «застосовує куркульські порядки»: він примушує учнів обробляти свої городи, які має в трьох місцях. РОНО, наголошує редакція, мусить цей факт розслідувати.

Приблизно о тій же порі критиці зі сторінок цієї ж газети піддався ще один директор школи. Замітка від 18 серпня називається «*Коваленку «все ніколи» готуватися до навчання*». Коваленко – директор Данинської школи. І саме його обрано як головний об'єкт критики за неготовність цієї школи до навчального року: сім класних кімнат ще не побілені, не завезені підручники, зошити, ручки, олівці, пера; виробнича майстерня не укомплектована: є лише три верстати, а різних дрібних приладь, як то пилок,

молотків тощо – нема. Редакція вважала, що районне управління освітою «повинне перевірити роботу Коваленка й притягти його до відповідальности».

У грудні того ж року редакція вирішила повернутися до стану справ у Данинській школі, попросивши бригадира райкультштабу В. Рубаника, який побував у Данині, поділитися враженнями від побаченого.

Саме з публікації *«Зламати опір данинських голово-тесів»* маємо можливість довідатися, в яких умовах працювала тоді ця школа. Вона розміщувалася в трьох хатах, по одному класу в кожній. Паливом не забезпечена. Учителі квартирами не забезпечені, паливом – теж. Голова сільської ради Ярина говорить: «Аж десь живуть, не на вулиці ж». Відвідування занять погане. Інспектор із району намалював ще й таку картину: один шкільний клас розміщений у кімнаті, через яку весь час селяни ходять до ошадкаси і цим не дають учителю й учням працювати. Не працює й лікнеп при школі. Нічого доброго і про сільбуд – він закритий, радіоприймач розбитий. Загальний висновок автора: за загальнообов'язкове політехнічне навчання та культмасову роботу тут не дбає ніхто: ні сільрада, ні завшколи, ні партійний та комсомольський осередки.

Зауважмо: йдеться про школу початку зими 1933 року. В селі – страшний голод, людям не до культмасової роботи та навчання, а редакція вустами свого автора цинічно заявляє: «Надалі треба зламати опір данинських голово-тесів і розпочати культмасову роботу, аби зробити життя нашого колгоспника заможним і культурним».

Правдивість викладених на сторінках райгазети фактів про безрадісне життя сільських учителів у першій половині 30-х років минулого століття підтверджує у своїх спогадах і донька тодішньої завгоспом школи Векли Степанівни Мозгової Тетяна Андріївна, 1923 року народження. Зважаючи на те, що в старій, Скорининій, школі розмістити понад 400 дітей було неможливо, сільська рада діяла в ту пору по-революційному. Вона експропріювала хати,

з яких були виселені ті непокірні данинські сім'ї, господарі яких не хотіли записуватися до колгоспу. Так, клас, у який ходила пані Тетяна, розмістили в хаті висланого із села куркуля Жижкуна. У цій же хаті поселили й одну приїжджу вчительку. Іншій учительці дали тимчасовий пристанок у порожній хаті сім'ї Туркових – їх усіх також вивезли в далекі краї за непокору владі.

Із учителів цієї пори Тетяна Андріївна пригадує таких: Коваленко Тихон Федотович (був директором школи), Пінчук Іван Олексійович, Бруханда Іван Федотович, Голопапа Микола Петрович. Останнього запам'ятала за драним стареньким пальтечком. Учителем співів був Дворський Павло Федорович.

Від початку 1935 року, в результаті чергової адміністративної реформи, Данина й Шатура передаються у підпорядкування Лосинівського району, друкованим органом якого була газета «Ударний Труд». Що ж вона писала про шкільні справи району?

Складається враження, що в ту пору не змінювалися на краще ні стан справ у шкільництві, ні підходи місцевих газет до висвітлення теми. Замітка «Один на одного надіялись» (28 серпня 1936 року) фактично повторює зміст замітки «Коваленку «все ніколи» готуватися до навчання» із «Червоної Носівщини». Лиш помінялися прізвища та дата. Тут також ідеться про неготовність Данинської школи до почату нового, 1936–1937, навчального року. Директор Бузюн І. К. до цієї справи поставився по-казенному. Ремонт не зроблений: директор кивав на сільраду, а та – на директора. Підручники, зошити не завезені.

З нового в цій замітці є те, що керівник школи, до всього що безгосподарний, то ще й п'є. Про цю слабкість педагога сказано буквально так: «Директор багато часу проводить за п'янкою разом із учителем Дворським, якому доручено навчання з допризовниками і який ще жодного разу з ними не зазімався». Висновок до цього матеріалу – стандартний, зобов'язувально-вказівний: райвідділу

наросвіти слід звернути особливу увагу на Данинську школу й забезпечити її більшовицьким керівництвом.

До речі, про випадки п'янства вчителів у сільських школах газета повідомляла і в інших матеріалах. Так, у спецвипуску молодіжної сторінки цієї газети від 28 листопада 1937 року (друкувалася як орган Лосинівського райкому комсомолу під назвою «КІМовець») за підписом *Орел* подався тривожний сигнал із Яхнівки: «Дуже часто помічається п'янка в школі. Навіть є випадки, що вчителі приходять на уроки п'яні. Організатором п'янок є Гакал Л. – директор Яхнівської неповної середньої школи».

Що ж до Данинської школи, то, незважаючи на неодноразові критичні матеріали в пресі, справи там не поліпшувалися. Тому свідчення – ще одна критична замітка *«Про школу забули»* (27 жовтня 1936 р.). В ній ідеться про те, що вже почалися морози, а в школі холодно – немає в запасі жодного поліна, щоб обігріти і школу, і приміщення, де живуть учителі. Учителі щодня ідуть до директора, а директор киває на сільську раду.

Автор цього допису – шкільний піонервожатий С. Шта-нько. Це прізвище надалі деінде зустрічатиметься на сторінках цієї газети. Із підписаних ним коротких заміток постає образ сміливого, енергійного, чистого душею й помислами юнака, який, щиро повіривши в ідеали революції, прагне бути причетним до справи виховання підростаючого покоління, як майбутніх будівничих нового комуністичного ладу. Відважитися гостро покритикувати директора школи, в якій сам працюєш, до того ж не на педраді, а зі сторінки райгазети, – на це нині здатен далеко не кожен учитель. А тут – піонервожатий, ще без диплома учителя. Революційний порив і максималізм тоді захоплювали багатьох молодих людей.

Так, у числі за 3 квітня 1936 року в газеті вміщується замітка цього автора *«Як я працюю піонервожатим у школі»*. Юнак із гордістю розповідає, що працює в Данинській школі лиш перший місяць і що до його приходу робота із піо-

нерами тут була занедбана. Тепер же він відразу організував чотири піонерзагони та п'ять груп жовтенят. Керівниками загонів стали кращі учні. До жовтенятських груп прикріпили кращих піонерів, створюється їхній клуб. Організована робота різних гуртків, зокрема, авіамодельного, драматичного, музичного. Для покращення роботи автор планує організувати соцзмагання із школою іншого села.

Допис піонервожатого із Данини Штанька так сподобався редакції газети, що вона вирішила додати до нього таку приписку: «Було б добре, коли б піонервожаті з інших шкіл поділилися своїм досвідом».

Хлопець виявився послідовним у своїх справах. Трохи більше як за два тижні від надсилає до газети черговий допис, до числа авторів якого додає ще двох інших піонервожатих Данинської школи Подолянка та Андрусенка. «Придбали волейбольний м'яч, зробили спортивний майданчик. Драмгурток готується ставити п'єсу. Прикрашаємо клуб». Наприкінці замітки автори викликали на змагання піонерів Шатурської школи.

Тоді було модно через газету викликати когось на змагання, закликати до якоїсь важливої громадсько-політичної акції.

Ініціативам цього шкільного вихователя з Данини, здавалося, не було меж. Не випадково його самого на конференції піонервожатих району було премійовано як кращого. «Це мені дало ще більше запалу і енергії до піонерської роботи», – написав С. Штанько до газети. Цього разу він збирався організувати взвод із кращих піонерів-відмінників навчання. Цей взвод мав підготувати 40 піонерів до здачі норм на значки «Готовий до сприяння обороні».

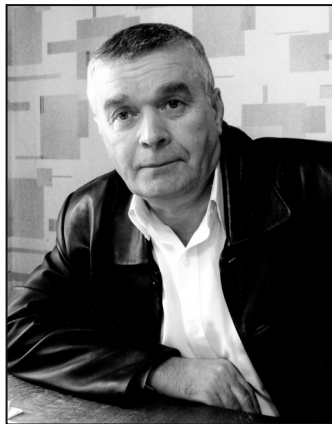
Цікаво, як склалася доля цього молодого й енергійного вихователя?

Відповіді немає. Подальших дописів до газети від С. Штанька більше не виявлено.

* * *

..До початку епохи розвалу радянської імперії учнівський контингент Данинської середньої школи був стабільним: тут навчалось в межах півтисячі учнів. Усі п'ять стареньких приміщень-хат, що тулилися довкола схожого на поміщицький палац великого дому, збудованого наприкінці XIX століття старанням тодішнього сільського священника отця Петра Скорини під школу (її й досі називають у селі Скорининою), були переповнені в обидві зміни навчання.

Давно вже немає в селі тих старих хат на два класи. Тепер на їхньому місці – двоповерхова сучасна школа із великим спортивним залом. То – «живий» пам'ятник, який поставив собі тодішній голова данинського колгоспу «Жовтнева революція» Анатолій Кирилович Сkochій. Про нього кажуть тепер, що з усіх голів більш ніж 60-літньої колгоспної історії села він був найбільшим патріотом і будівничим Данини. Окрім школи на доброму рахунку цього справжнього господарника: дитячий садок, сільська лазня, ремонтна майстерня крупної техніки, газифікація села, асфальтуван-

*Справжній будівничий сучасної Данини –
Анатолій Сkochій*

ня всіх його вулиць, важливі для села адміністративні приміщення.

Хоча й не з місцевих, а з сусідньої Лосинівки...

Нині по науку до цієї красуні-школи приходять... менше двох десятків юних данинців. Немає вже деяких класів, а в інших – по двоє-трое учнів.

Отож, школа на межі закриття...

Кажуть у селі, що місцеві учителі, яких більше тепер, ніж самих учнів, морально пригнічені, зневірені й налякані близькою перспективою безробіття. Ще, кажуть небайдужі данинці, що деякі з них зрадили давній традиції сільського вчителювання бути справжніми просвітниками і патріотами. Скажімо, ті, хто обирався до виборчих дільниць (а туди влада зазвичай залучала здебільшого «перевіраних і надійних» із числа сільської інтелігенції), донедавна непогано заробляли від владних партій за підвищення проценту «правильного голосування» старшими селянами. Та й до процесу декомунізації села такі вчителі віднеслися у своєрідний спосіб. Замість стати ініціаторами очищення карти села від підросійського колоніального минулого, із патріотичних позицій провести в селі роз'яснювальну роботу, деякі з них заповзялися лякати довірливих селян: «Не змінюйте назв своїх вулиць, бо потім не продасте своїх земельних паїв»...

І таке характерне для більшості сіл округи.

Болить, не полишає думка: що сталося із сучасним учительським корпусом в українській глибинці? Чому, будучи стабільно фінансованим Українською державою, воно в найтрудніші часи її становлення виявилось таким консервативним і далеко непатріотичним?

СЛЬКОРИ

Ми – сини партії, ударники преси,
Домен мартенів сталі.
З нами вождь іде, з нами – учитель,
З нами – друг наш – СТАЛІН.

Дні ще завзятіші, дні ще квітучіші,
Дні бурхливіші настали.
Ми будем жити, будем боротись,
Перемагати, як СТАЛІН.

(О. Мазуркевич. «Марш робселькорів»,
опублікований у газеті «Червона Носівщина»)

Пресу часто називають літописцем життя. І це здебільшого відповідає дійсності. Особливо коли йдеться не про спеціалізовану, професійно зорієнтовану, а суспільно-політичну, громадську журналістику, що передбачає широку тематику в редакційній політиці конкретного друкованого органу. Такою зазвичай є місцева преса. Зафіксовані на її шпальтах повідомлення з місць про події соціально значущого характеру, названі в них факти, прізвища, цифри стають із плином часу цінним історичним джерелом.

Ожививши таке джерело, увівши його в контекст тої чи тої історичної події, маємо можливість відтворити немало призабутих, а то й зовсім невідомих епізодів з життя конкретного населеного пункту, громади чи особистості.

З іншого боку, пожовтілі від часу шпальги таких газет своїми різножанровими публікаціями якнайпевніше можуть передати сучаснику дух доби, печать епохи, яка назажди відійшла, але уроки якої нам неодмінно слід засвоїти.

ДЕЩО З ІСТОРІЇ МІСЦЕВИХ ГАЗЕТ

Поділ України на губернії як головні адміністративні одиниці країв, нав'язаний московською імперією ще в 1802 році, переінакшився аж через 130 років – у 1932-му. Тоді утворювалися області. Першими були Вінницька, Дніпропетровська, Київська, Одеська, Харківська і Чернігівська.

Ця подія стала передумовою для утворення в радянській Україні нової мережі і нового типу місцевих друкованих засобів масової інформації, агітації і пропаганди – районних газет.

Засновниками кожної з таких газет ставали райкоми партії і райвиконками. Відповідно, ці дві більшовицькі інституції й були замовниками та контролерами редакційної політики утворюваних нашвидкуруч газетних колективів.

Щоправда, це не означає, що в колишній Ніжинській окрузі доти місцевих газет не існувало. Першою радянською газетою краю слід вважати двомовні *«Известия-Вісті»* як орган повітового воєнного революційного комітету та повітового комітету КП(б)У, що виходив у Ніжині, з перервами, від 1919 до 1920 року.

Після завершення громадянської війни замість цього видання оновлені ревком і повітвиконком засновують українськомовне *«Червоне Слово»*. Видавалося коротко і з тривалими перервами – в 1920 і 1921 роках. На жаль, повних підшивок цих видань не збереглося навіть у найголовнішому сховищі друкарських набутків українців – відділі періодики Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського.

На зміну *«Червоному Слову»* 1922 року в Ніжині засновується російськомовна *«Пролетарская мысль»*, однак проіснувала лише неповні три роки.

Після реорганізації Чернігівської губернії 1923 року із 12 старих повітів на п'ять округів в окружному центрі

Ніжині в листопаді 1925 року засновується потужне окружне державне видавництво «Нове Село». Власну поліграфічну базу цього видавництва склала конфіскована більшовиками приватна друкарня ніжинського єврея Глезера. Видавництво було багатопрофільним: випускало підготовлені власними редакторськими і друкарськими працівниками брошури, книги, газети, торгувало власною продукцією та взятою з інших видавництв під реалізацію. Проіснувало недовго – у серпні 1926 році розформоване, експропрійоване: його друкарня була передана Ніжинському окружному міськгоспу. Головним періодичним виданням цього видавництва стала однойменна газета – «Нове Село», що виходила в світ від 1925 до 1928 року. Втім, за даними енциклопедичного словника «Чернігівщина», газета виходила до 1937 року. Її підшивки у відділі газетних фондів ЦНБ ім. В. Вернадського збережені лише до 1928 року. Статус газети – орган Ніжинського окружного КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради. Виходила великим форматом щотижнево, згодом – двічі, а в останній рік існування – тричі на тиждень.

Певний період Ніжин був одночасно і окружним, і районним центром. Тому тут засновується і районна газета. Першою райгазетою тут став «*Більшовик Ніжинщини*», що виходив до війни. Після війни райгазета отримала назву «*Радянський Ніжин*», з а 1963, в статусі міськрайонної, – «*Під прапором Леніна*» (нині – «*Ніжинський вісник*»).

Тепер про два райцентри колишньої Ніжинської округи – Носівку й Лосинівку.

Районна газета «*Червона Носівщина*» заснована 1932 року. На початку виходила на двох сторінках формату А-2, згодом на чотирьох.

Наклад газети, незважаючи на те, що район об'єднував 49 сіл, зосібно й таких великих як Червоні Партизани, Лосинівка, Данина, Галиця, був незначним – коливався в різні роки від двох до трьох тисяч. Найбільше примірників друкувалося у першому кварталі 1935 року, напередодні

відходу в окремі райони двох кушів – Лосинівського і Мринського. Так, у лютому наклад газети становив 3500 примірників, у березні – 3520.

Редактори газет часто змінювалися – посада була не просто «високо ідеологічною», а й небезпечною. У ті часи за неправильно розставлені політичні акценти в якійсь надрукованій замітці з цієї посади можна було заgrimіти прямо на в'язничні нари. З прізвищ, які вдалося встановити за підшивками, відомі такі редактори: Сердюковський, А. Малик, Терещенко, Фещенко. Останній підписував газету в 1935 році.

«Ударний Труд», як орган місцевої влади вдруге реформатованого (весна 1935) Лосинівського району, виходив з 1935 до червня 1958 року. Періодичність виходу: на початку, у форматі двох шпальт, – 15 разів на місяць; згодом, на чотирьох шпальгах, – двічі на тиждень. У роки війни не виходив лише в період окупації району німцями.

У 1958 році, на ознаменування 40-ї річниці жовтневої революції газета перейменована на «Жовтневу Зорю». З новою назвою проіснувала до ліквідації Лосинівського району в 1962 році.

Наклад коливався в межах 1000–1650 примірників. Найнижчим він був у 1944–1945 роках.

Редакторами газети були: Мотильов (до 1936), Андросов (1937), І. Олефіренко (1941), І. Тунін (1945), К. Андрієць (1945). Звернімо увагу: з перелічених переважали росіяни, які ні мови, ні історії, ні культури цього сільського українського краю не знали. Зазвичай це були прислані партійні комісари, які нічого не тямали в журналістиці, але вміли ревно й жорстко проводити партійну лінію на місцях.

З метою максимального охоплення читачів із числа школярів і молодих виробничників усі місцеві газети цієї пори засновували молодіжні сторінки. Вони виходили на шпальгах цих же газет раз або двічі на місяць, мали свої назви, свою окрему нумерацію і навіть редакторів. Такі своєрідні спецвипуски для молоді були органами райкомів

комсомолу. У Ніжинському «Новому Селі» це – «*Більшовицькі Резерви*», у «Більшовику Ніжинщини» – «*Передовий Загін*», у «Червоній Носівщині» – «*Комсомолец Носівщини*», в «Ударному Труді» – «*Кімовець*». Редактором «Кімовця» був Ожема.

З'являлися на шпальгах цих газет і «Літературні сторінки», де мали можливість друкувати свої твори початківці красного письменства.

Окрім районних газет до місцевих ще можна віднести *газети політвідділів машинно-тракторних станцій*, що увійшли в радянську історію аббревіатурою МТС. Ці виробничі підрозділи створювала держава у великих селах чи містах для ведення, на договірних засадах, усіх сільськогосподарських робіт у малопотужних новоутворюваних колгоспах. До речі, перша на Чернігівщині МТС організувалася в 1930 році в селищі Куликівка, що входила до Ніжинської округи. У 1933 році їх було в області вже 41. Скажімо, на 1937 рік в Лосинівському районі було дві МТС – у самій Лосинівці та Макіївці. При кожній засновувалася газета.

Газети МТС проіснували до 1958 року, після чого стали багатотиражками відповідних колгоспів.

РУХ РОБСІЛЬКОРІВ

Створюючи на початку 30-х років одну з низових мереж друкованої періодики – районну пресу, партія більшовиків прагнула максимально використати її у втіленні своєї політики, донесенні до кожної людини змісту і завдань радянського будівництва. Користуючись заявленою в минулі часи ленінською фразою про те, що газета є не лише колективним пропагандистом і агітатором, а й колективним організатором, працівники преси ставали архіважливими «коліщатками і гвинтиками» складного механізму всієї комуно-радянської системи, які допомагали її розвитку і ствердженню.

На початках діяльності районні газети не могли самотужки забезпечити повного й об'єктивного висвітлення стану справ на селі. На заваді стояли: досить обмежений штат працівників редакції, суцільне бездоріжжя, відсутність телефонного зв'язку із віддаленими селами. Відтак головними інформаторами про стан справ на місцях ставали, за вказівкою районних партійних комітетів, голови колгоспів та сільських рад, секретарі партійних та комсомольських організацій. Втім, офіційних провідників політики партії на місцях в особі цієї високооплачуваної категорії активістів виявилось замало. Влада була зацікавлена в тому, щоб її політику активніше «рухав» у селі такий важливий прошарок «слуг партії» яким вона бачила *сількорів, робкорів, робсількорів*.

Терміни «сількор», «робкор», «робсількор» виникли на початковому етапі більшовизації й означали появу досить незвичної для нових радянських людей громадської професії – робітничого і селянського кореспондента.

Компартія, таким чином, ініціює розгортання по всій країні масового руху робсількорів. Перед редакціями місцевих газет було поставлене важливе ідеологічне завдання: дбати про постійний приплив нових дописувачів, за короткий час сформуванню робсількорівську мережу.

Організаторська функція районних газет у цьому питанні зводилася до наступного:

- збирання активних дописувачів із сіл на районні зльоти робсількорів;
- поширення анкет;
- роздавання активістам конкретних завдань;
- редакційна підготовка до друку їхніх дописів;
- публікація на сторінках газети порад робсількорам.

У місцевих газетах стали частіше з'являтися замітки про те, що бути сількором (робкором) є престижно і що це звання багато до чого зобов'язує.

Так виводилася своєрідна програма-мінімум для дописувача до райгазети. Вона реалізовувалася у конкретиці

пошуку відповідей на запитання: яким повинен бути цей дописувач, що і як йому треба робити. Часто про те, які перші кроки має зробити кожен, хто відчув у собі любов до слова, потяг до писання, редакції вкладали в матеріал якогось одного передового дописувача. Ось промовистий приклад.

Сількор із колгоспу «Нове Життя» (с. Червоні Партизани) Г. Огієнко так оповів про свій шлях у сількорство:

«У листопаді 1934 року я написав до райгазети «Червона Носівщина» свого першого дописа. Я з нетерпінням чекав його надрукування, слідкував за черговими номерами газети. Нарешті, допис надрукували. Але він був лише по змісту моїм, а його оформлення було більш чіткішим, політично гострішим. Я зразу відчув свою малописьменність і гадав кинути сількорівське перо. Але, побувавши через два місяці на зльоті сількорів, я переконався, яка це велика честь бути сількором. Треба бути на голову вищим в культурному і політичному відношенні, на власному прикладі виховувати кращих стахановців, майстрів високого врожаю».

У цьому абзаці редакція вкладає у вуста свого дописувача головні ділові й політичні якості, якими має володіти сількор. Далі – рекомендація іншим, що слід для цього робити: «Я став наполегливо працювати над собою, одержував з редакції заочні лекції редакторів, працівників колгоспних стінгазет, став регулярно читати газети, проробляти в масах найважливіші рішення партії та уряду».

Останній абзац наповнений ідеологічними гаслами, які поступово «вмонтовувалися» в мізки багатьох радянських людей: «Під прапором Сталінської Конституції почувую приплив нових сил, ентузіазму працювати поновому. Zobов'язуюся ще краще виконувати свої відповідальні обов'язки сількора. Сталінську конституцію буде знати в нашому колгоспі кожен колгоспник і колгоспниця».

ТРИ ГОЛОВНІ ЗАВДАННЯ

Перед робсількорівським рухом партія ставила три головні завдання:

- постачання районних газет інформацією з місць;
- активізація читання радянської преси;
- заохочення до передплати районних, обласних та центральних більшовицьких газет якомога ширшого кола робітників і селян.

Кого розраховували більшовики залучити до цього руху на селі?

Передусім, активістів сільрад і колгоспів, прихильників нових громадських формувань на селі – комітетів незможних селян. З'являлося немало охочих носити нове, зовні почесне й трохи застрашуюче ім'я сількора з-поміж грамотних комуністів і комсомольців. База сількорів стала поповнюватися із числа нового прошарку сільської інтелігенції – радянських учителів.

Центр вважав за необхідне заснувати для просвіти й своєрідного заочного навчання цієї категорії дописувачів преси перші професійні видання. Так, у 1927 році в тодішній столиці радянської України Харкові з'являються два незвичні доти журнали – *«Робкор України»* і *«Селькор України»*. Виходили вони до 1928 року як місячники. З 1929 року ці два видання були об'єднанні спільною назвою – *«Робселькор»*. Періодичність об'єднаного видання зросла, в окремі періоди – до двотижневих випусків.

Крім цих спеціалізованих видань, які ставали своєрідною заочною лектурою в наданні азів журналістики для зовсім непідготовлених робсількорів, низка місцевих газет час від часу подавала на своїх шпальтах робсількограм своєрідні порадики – про що і як писати до газети. Так, ніжинська окружна газета *«Нове Село»* в одному із чергових порадикив (*«Заповіді сількора»*) подає такі рекомендації напередодні написання будь-якого повідомлення:

«Головна заповідь – ліквідувай свою малописьменність.

Навчись писати та говорити рідною мовою.

Вивчи граматику на практиці.

Передай свої знання іншим.

Організуй гурток з тих, що пишуть на селі, бери активну участь у стінгазеті, роби спроби писати колективні статті.

Будь таким самим завзятим сількором як і досі» .

Від початку заснування активно взялася за створення власної сількорівської мережі редакція носівської районної газети «Червона Носівщина». Тут простежується кілька наперед продуманих акцій.

Перша акція: створення картотеки потенційних дописувачів із кожного села району.

Для цього в лютому 1932 року редакція розробляє і вміщує в кількох числах анкету, пропонуючи читачам вирізати, заповнити та надіслати її до редакції. Цікавим виглядає сам запитальник. У ньому, крім загальних даних (прізвище, ім'я, по батькові; рік народження, місце роботи, посада, соціальний стан та національність, членство в КПРС, ВЛКСМ, профспілках), редакція хотіла мати додаткові дані на кожного дописувача за такими параметрами:

- якщо селянин, то скільки платить податку;
- скільки десятин землі мав до революції, скільки тепер;
- чи має виборчі права;
- чи вступив до колгоспу;
- яку громадську роботу виконує.

На завершення анкета містила запитання щодо рівня навичок писання та готовності стати сількором:

- з якого часу почав дописувати;
- чи в селі (колгоспі, бригаді, школі, сільраді) є стінгазета;
- чи бере участь у її творенні.

Вимагався особистий підпис після заповнення всіх відповідей на поставлені запитання.

Друга акція: заклик активних сількорів надсилати дописи до газети іншим активістам.

Цей заклик зроблений у формі публічного зобов'язання й звернення автора до когось. Ось зразок такої незвичної на нинішній час форми залучення редакції газети потенційних читачів і дописувачів: «**Викликаю.** Я, учитель с. Терешківки, Кобко Степан Васильович, зобов'язуюся давати дописи до газети «Червона Носівщина», висвітлюючи життя Терешківки, колгоспників та одноосібний сектор. Викликаю вчителів Носівщини наслідувати мій приклад».

Подібні зобов'язання-виклики періодично вміщувалися в цій газеті.

Третя акція: залучення сількорів до передплатної кампанії.

Однією з ефективних форм такого залучення стала публікація звернень-викликів. На кшталт, скажімо, такого: «Я, учень 6 групи Данинської школи Калюжний Володимир, підписався на газету «Червона Носівщина» на третьому місяці й викликаю піти за моїм прикладом всіх учнів старшого концентру, а також весь педколектив нашої школи».

Четверта акція: періодичні кушові наради робсількорів.

Проводилися такі наради у найбільших населених пунктах району: Носівці, Лосинівці, Мрині, що забезпечувало легкий і зручний доїзд якомога ширшого кола дописувачів із довколишніх сіл. Так, 5 березня 1932 року у приміщенні районного сільбуду відбулася нарада робсількорів Носівського куща. Разом із робсількорами сюди запросили редколегії всіх стінгазет. Варто було сподіватися, що на цій нараді головним буде навчання активістів преси, обговорення того, як краще писати. Однак у порядку денному стояло питання... початку посівної кампанії та роль робсількорів у ній. На нараду прибули представники різних районних організацій, які вчили дописувачів із сіл, як краще розвінчувати ледарів-колгоспників та безвідповідальних керівників місцевих господарств.

Чи був помітним ефект від таких акцій? – сказати важко. Наклад цієї газети стабільно не перевищував трьох тисяч примірників.

На перешкоді збільшенню накладів ставав передусім матеріальний чинник. З одного боку, колгоспники, які отримували заробітну плату здебільшого натурою, не мали зайвих коштів аби масово передплачувати радянську пресу, зокрібно місцеву. З іншого, не горіли бажанням стимулювати цей процес і керівники колгоспів. Про причину такого їхнього небажання читач довідається згодом, коли знайомитиметься з добірками критичних публікацій про життя колгоспів.

Втім, редакція звертала увагу на це явище, періодично публікуючи матеріали про гальмування, а то й спротив організації передплати місцевими керівниками. Ось дві показові публікації на цю тему з Данини.

У першій ідеться про те, як проходить у цьому селі передплата на 1936 рік. Ситуація чи не найгірша в районі: на 800 колгоспників із трьох тамтешніх колгоспів «Червону Носівщину» тут передплатило лише 17. Пасе задніх тут колгосп ім. Ворошилова. Висновок до цієї публікації редакція робить такий: «Керівники данинських колгоспів повинні зрозуміти велику важливість преси у вихованні мас і добитися того, щоб кожний колгоспник передплачував та читав пресу».

Десь через рік дописувач із Данини за підписом «Колгоспник» повідомляє, що ситуація з передплатою в селі відтоді не змінилася. Винним у цьому названо голову колгоспу ім. Шевченка Федоренка. На підтвердження анонімний сількор наводить такий факт: колгоспники неодноразово заповнювали відомість на газету та зверталися за грішми до голови, але відповідь одна: «Коли б на що інше, то можна дати, а на газети не дам. Можна обійтись». Такого стану з передплатою газет у селі, резюмує дописувач, терпіти далі не можна.

Розпочата «Червоною Носівщиною» у лютому 1932 року акція зі створення мережі своїх представників у селах три-

вала трохи більше року. У квітні 1933-го редакція підбиває підсумок зробленому: кількість сількорів збільшилася на 38 чоловік. Засновано нових сільських стінгазет 15 та 28 – при колгоспних бригадах. Посилилося партійне керівництво стіннівками у Мрині, Лосинівці, Галиці. У тому, що газета виступала організатором стіннівок на місцях, часто писала про них, свідчить ось така інформація: «В колгоспі ім. Будьонного (Ганнівка) ще з 1934 року виходить стінгазета. За цей час вона викрила багато хиб і недоліків у роботі. За 1937 вже вийшло 10 номерів стіннівки».

У підсумковій публікації про стан робсількорівського руху на весну 1933 року редакція повідомляє, що 5 квітня в Чернігові відбудеться Перший обласний з'їзд робсількорів і Носівський район має послати туди чотирьох кращих своїх представників. Прізвища представників не названі, однак можна не сумніватися, що на подібні представницькі наради посилалися найбільш перевірені, найбільш віддані владі «ударники преси».

Рівнятися саме на таких закликала редакція усіх сількорів району словами: «Готуючись до цього з'їзду, сількори, низова преса повинні ще більше піднести активність у виконанні завдань, що стоять перед трудівниками села в час сівби. Сталінський похід преси й робсількорів за високий врожай у нашому районі дав поживавлення роботи преси».

Тут же подається в рамці збільшеним шрифтом цитата з виступу Постишева, адресована сількорам: «Правдива критика, пов'язана з ділом – ось що може надати силу і авторитет голосу сількора. Слово, підкріплене особистим прикладом, – ось найсильніша зброя».

«В НАС ПРЕСА – ЗБРОЯ»

Через три роки після інспірованого Кремлем голодомору українців редакція лосинівського «Ударного Трудю» (від 6 березня 1936 року) вміщує великий, чи не на поло-

вину шпальти, вірш О. Мазуркевича «Марш робсількорів», у якому поетичним рядком (до речі, досить недосконалим щодо літературної форми) окреслені основні пріоритети в роботі цих «підручних партії». Варто навести кілька строф із цього «маршу»

*Ми на заводах пером і ділом
За план до бою стали.
В нашій газеті Сталінське слово
І на прапорі – СТАЛІН.*

*Ми на полях беремо багаті,
Високі суцільні врожайі.
Будуєм колгоспи ми більшовицькі,
Як учить партія й СТАЛІН.*

*Гостримо пильність – ворогів нищим,
Наш зір чистіш кристалів.
Непримиренними і невситучими
Навчив нас бути СТАЛІН.*

*Нозу – твердіше, кроки – міцніше,
Погляд – ясніше, дух – бадьоріше.
Вперед і вище йди сміливо,
Ударник преси і стали.*

*..В нас преса – зброя є найгостріша
І найсильніша – СТАЛІН.*

Слово Сталін, яке рефреном проходить наприкінці кожної строфи, редакція завбачливо набирає прописними літерами.

Партія вміло спрямовувала вістря пера «ударників преси і стали» у потрібне їй русло: заохочувалися й без перевірок друкувалися на сторінках місцевої преси будь-які факти з нещадною критикою противників колективізації,

доноси на антирадянські висловлювання селян, викриття куркулів як лютих ворогів радянської влади, яким, за рішенням правлячої партії, не мало бути місця в нових соціалістичних селах.

Така неконтрольована ніким на початках і не завжди об'єктивна діяльність сількорів спонукала тих, кого несправедливо було публічно знеславлено, до частих випадків розправи над деякими сількорами, аж до вбивства. А це, в свою чергу, давало черговий привід владі посилювати терор проти заможного селянства. Скажімо, події, що сталися на цьому ґрунті в селі Димівка на Миколаївщині, досить переконливо висвітлені в романі класика української радянської літератури Андрія Головка «Бур'ян».

Влада всіляко була зацікавлена в розширенні сількорівського руху і в тому, щоб історії, подібні димівській, не повторювалися. Тому всім дописувачам із місць було надано право не підписувати критичні матеріали з місць своїми прізвищами, а придумувати псевдоніми, щоразу різні, щоб у селі не здогадувалися, хто подав до району черговий критичний сигнал.

Оглянуті підшивки районних газет густо рясніють такими псевдонімами. Тут спостерігалися такі тенденції:

- псевдонім вказував на соціальне становище дописувача або партійну приналежність (*Колгоспник, Селянин, Комсомолец*);
- псевдонім вказував на одну з рис удачі сількора (*Відданий, Зацікавлений, Надойшливий, Нетерплячий, Невидимий, Колективіст*; було навіть зрусифіковане *Чуткий*);
- псевдонім подавав одну з якісних характеристик людини (*Свій, Приїжджий, Письменний, Мениший, Бідний*);
- псевдонім вказував на географічне перебування дописувача (*Данинський, Талалаївський*);
- псевдонім означав просто загальноживане слово, що ніяк не характеризувало дописувача (*Око, Ковбаса, Дуб*, зрусифіковане *Піро* і загадковий *Ікс*).

Ще однією формою активізації робсількорівського руху було вміщення окремих тематичних сторінок, повністю відведених дописам сількорів і про сількорів. Скажімо, упродовж кількох років виходила «Сторінка робсількора» у правонаступниці лосинівської «Ударного Труд» – газеті «Жовтнева Зоря». Так, на відкритті цієї сторінки в числі від 30 січня 1959 року вміщено замальовку з фотопортретом про кращого сількора району Миколу Хлібика з Данини. «Теми, які піднімає сількор, – наголошується в публікації, – привертають своєю життєвістю, актуальністю. Він – завжди в гущі життя. Він не лише пише про події, а й є безпосереднім учасником кожного хорошого починання. За це комсомольці колгоспу «Дружба» обрали його своїм ватажком. Він – бригадир. Зарекомендував себе з хорошого боку. Побажаємо йому успіхів».

Як виконували свої політичні завдання сількори, наочно пересвідчуємося ось із такого, типового на пору 30-х років минулого століття, матеріалу в «Червоній Носівщині» – замітки сількора із Татарівки Колючки «Притягти до права».

Коротко про суть справи. У Татарівці під колгоспною клунею пильний конюх знайшов прихований кимось клунок із уже потовченою і готовою до «споживання» махоркою. Колгоспник віддав знахідку голові Мельнику. Мудрий, видно, був той керівник. Він не став з'ясовувати, чий був той клунок і за яких обставин потрапив до колгоспної клуні. Вирішив використати знахідку так, щоб принести бодай трохи доброго настрою своїм колгоспникам – віддав крадений клунок чоловікам-курцям, щоб вони поділилися махоркою з усіма бажаючими.

Може б цей випадок і залишився побутовати ненадовго в самому селі, викликаючи позитивні думки у селян про свого доброго голову, якби не ідеологічна пильність сількора, захованого за псевдонім «*Колучка*». У цій знахідці він побачив ідеологічний слід. Мало того, що колгоспники приховують від держави махорку, так ще знайшлася в селі людина, яка їх покривала. І ця людина – не просто собі

мешканець села, а голова колгоспу. Ось висновок автора цієї замітки: «Члени колгоспу товчуть махорку для спекуляції, а голова колгоспу Мельник ще й премію видає за це (як в даному разі знайдену махорку)».

Останнє речення – не просто донос, а пряма вимога перед районною владою притягнути голову до відповідальності: «Шкідників заготівлі махорки притягти до права».

Такий випадок із віддаленого носівського села Татарівка нагадує розтиражований центральною радянською пресою вчинок піонера далекого села російського Сибіру Павлика Морозова, який за приховування останніх запасів хліба для врятування від голодної смерті родини видав до засудження своїх рідних батьків.

До слова: іменем Павлика Морозова у 60-ті роки минулого століття модно було називати піонерські загони у сільських школах того ж таки Носівського району.

Один із таких загонів був і в Данині.

СІЛЬСЬКІ ЛІТЕРАТОРИ

За давньою легендою, при народженні кожного немовляти на небі спалахує зірка. До неї й мчить стрімко у ті миті Доля, щоб устигнути отримати для новонародженого його частку талантів. Адже цим неповторним багатством Бог нікого на початку не обділяє.

Втім, принесені до чола немовляти Долею таланти бувають різними. Одному вони зміцнять із роками хист, скажімо, до співу чи малювання, іншому – до рукоділля, а третій більше проявлятиме себе в техніці. З-поміж усіх граней талантів дар златослова, іншими словами – красномовства, зустрічається рідше. Але то грань особлива. Бо хто нею наділений, матиме змогу торкатися своїми словами та переживаннями людських душ, впливати на них, залишати свій слід у думках та вчинках багатьох.

Поглянемо на віддалене від доріг і цивілізації чернігівське село крізь призму посланого туди в різні часи із небес Слова. Оберемо те село, де вдалині від руйнівного для української душі урбанізованого середовища, за умов безпросвітної матеріальної «забитості», «занедбаності», «безперспективності» об'єктивно формувалася осібна аура. У цій аурі, як порятунку і самозахист, буйною силою нуртував високий чин духовності, свято береглися родинні й національні традиції. Тут на повні груди, в кожній хаті, лунала українська пісня, плекалася на власне витканих з-під голок численних вишивальниць узорах національна й людська гідність.

Кому діставалося в такому селі те послане з небес Слово? Як розбруньковувалося у сприйнятливій душі та на що спрямовувалося в дорослому віці? Зрештою, як співіснувало із сумлінням совісті його носія та суворими життєвими реаліями?

У попередніх розділах ішлося про трьох данинців, які стали відомими поза межами села в тім числі і за хист до Слова. Це автор «Науки про бджільництво» – праправнук гетьмана Тараса Трясила *Іван Тарасевич*. Це фольклорист і байкар, багатолітній священик Данинського храму отець *Петро Огієвський*, твори якого після десятиліть забуття включені нині до шкільних та університетських програм. Це також репресований більшовицькою владою у 30-х роках звичайний селянин із куркульським минулим *Василь Івасенко*, який віршами говорив людям гірку правду про слова й діла керманичів радянської влади, про нанесені ними кривди селянам.

А от про кількох менш відомих, але своєрідних, майстрів слова та їхні долі варто сказати окремо.

**«НЕ ТЕ СЕЛО, НЕ ТІ ПОЛЯ...»
(Володимир Калюжний)**

Із середини 30-х років на сторінках лосинівської районної газети «Ударний Труд» регулярно з'являлися розлогі поезії, які стало підписувалися словами: «*Володимир Калюжний, с. Даніно*».

Хто цей Калюжний, якого віку, чим займався в селі? – відповіді на ці запитання за архівними документами віднайти не вдалося. Не пам'ятають такого поета і старожили. Раз ужитий короткий підпис під його прізвисьмом «Даніно, н-с школа» вказує на те, що автор міг бути або вчителем, або старшокласником тамтешньої неповної середньої школи.

Втім, про духовне, інтелектуальне ество кожного автора, його громадянську позицію, ба більше – суспільно-політичні орієнтири – найкраще промовляють самі твори.

У випадку із цим автором такі орієнтири проглядаються вже з перших рядків. Візьмемо для прикладу вірш «Він буде жить» (УТ, 1937, 1 січ.) Цілком очевидно, що твір на-

писаний до річниці смерті творця радянської країни Леніна. Прочитуємо дві перші строфи:

*Умер найкращий друг, товариши,
Міцний гартований боєць.
Борець за справу комунізму
І слова ясного творець...*

*Ізгас той ясний розум
Замовкло серце... І він мовчить.
Але не вмере в робітничому класі,
Не вмере, не вмере. Він буде жити!*

Про літературні, естетичні, виховні цінності цього «твору» тут говорити не доводиться. У рецензіях це називається прямо: графоманство, кон'юнктура, політичне пристосуванство. Але в пору ствердження диктатури пролетаріату саме на таку «творчість», що йшла із так званої гущі мас, був неабиякий запит. Щоправда, запит цей на початку був не суспільний, а владний. Остаточно розгромивши упродовж 20–30-х років стару українську інтелігенцію, яка вперто трималася «буржуазно-націоналістичних орієнтирів», убивши паростки нової української літератури, яку плекали молоді й наївні, але талановиті й патріотично налаштовані романтики революції на кшталт десятків учасників «розстріляного відродження», компартійна верхівка прагнула сформувати із «кращих представників народу» нову літературу комуністичного типу. Таку, де б її творці дотримувалися головного принципу – партійності й реальність життя показували б у соціалістичний обгортці (йшлося про так званий соціалістичний реалізм як єдиний метод творчості).

Цілком зрозуміло, що в тонкощах щодо методів та принципів творчості розібратися поетичним самородкам із провінції було складно. Тому своєрідними художніми зразками для них слугували твори офіційно визнаних оспівувачів

«нової світлої доби», які рясно друкувалися на шпальгах центральної преси. Уособленням їх став зокрема Павло Тичина з його збіркою «Партія веде». Влучною пародією на вміщені тут «поезії на злобу дня» є ось ця фраза, що побутує й досі: *«Трактор в полі дир-дир-дир // Ми за мир, ми за мир...»*.

Сільські поети-самоуки з ентузіазмом бралися за переспіви вже опублікованих зразків. Благо, що саме для таких переспівів місцеві редакції районних газет, не без вказівки згори, надавали навіть перші шпальги.

Поет-початківець Калюжний відразу вловив цей запит дня. Щоправда, його вірш «На жнивах» (УТ, 1937, 4 серп.) виглядає не більше ніж убогою копією популярної в ту пору Тичининою поезії про миргородську Пашу Ангеліну. Прообразом хрестоматійної трактористки тут виступає проста данинська дівчина Оля, яка, втім, сидить не за кермом «залізного коня» ХТЗ, а поки що лише за косаркою:

*Залунав мотор трактора
Рано на зорі.
Стурбували ранній спокій
В полі косарі.*

*Мотор трактора лунає,
Тракторист співає.
На косарці як калина
Оля процвітає.*

*Вміло дружною рукою
Руля повела.
Густо поле застілає
Снопамі вона...*

У такому ж дусі написані й інші вісім строф цього вірша. Якимось дивним, непереконаливим виглядає тут літературний метод соцреалізму. Чи можна уявити тракториста, який під страшений гул свого трактора співає? Або ту ж

дівчину Олю, яка саме за косаркою процвітає як калина. Хто хоч раз у житті бачив скошування хлібів косаркою (та й пізніше комбайном радянського зразка), ніколи в це не повірить. У ту мить за трактором і косаркою здійснювався такий стовп пилюки з остюками та дизельним смородом, роздавався такий гул двох недосконалих моторів, що було не до співу й не до калинових посмішок.

Ніяк не в'язалося з правдою життя й те, що трактори під час колгоспних жнив працювали безперестанку, по 24 години на добу:

*Лиш трактори не вицухають,
Мотори гудуть.
Вдень вони косили жито,
А вночі орють.*

На сторінках газети, де опубліковано цього вірша, у часто розгромних матеріалах про безгосподарність у колгоспах району йшлося про те, що техніка на полях днями простоює, бо інженери МТС не забезпечують її надійним ремонтом та запчастинами.

Що вже говорити про мовностилістичні неокочивності, які зустрічаються чи не в кожному рядку. Як можна було пропускати до друку такі, скажімо, мовні «перли»: *хватають снопи* (несуть), *блимають зорі* (миготять), *чуть-чуть* (ледь-ледь), *застілає поле* (застеляє), *руль косарки* (кермо) тощо.

Втім, на обов'язкові ще від часів давнього друкарства вимоги щодо необхідності дотримання в друкованих текстах норм літературної мови в тодішніх редакціях не звертали уваги. Це вважалося дрібницями. За головне цінувалася ідея твору, «актуальна» для того часу тематика, елемент вихвалання та прославлення керівної партії і радянської влади. І це слугувало недобрим сигналом не лише для авторів-початківців, а й самих читачів. Чи не з тієї пори на офіційному рівні стала толеруватися суржикізація нашої

мови, зневажливе ставлення до неї, свідоме її зросійщення. Чи не з тієї пори в літературі, мистецтві, естраді стало домінування усіляких двоязиких *ителселів, тарапуньок*, які пізніше породили новочасних *вєрок сердючок*. Це високооплачувана армія тих, які з екранів телевізорів, зі сторінок газет і журналів, з різноманітних мережєвих видань свідомо формували, та й тепер формують, у сотень тисяч українців комплекс хохла-малороса. Більше того, – зневажають, викривлюють, засмічують, паплюжать душу нації, якою віддавна вважається її мова.

Не міг молодий данинський поет не підтримати того-часну моду патетично оспівувати нове радянське село, не наголосити на його «перевагах» над селом учорашнім. І така патетика незабаром виходить з-під пера, публікується в «районці».

Чи не в кожній строфі вірша «Нового села» (УТ, 1938, 20 квітня) проглядається штучна й непереконлива антитеза: в минулому українське село було відстале й забите; наші батьки тоді дуже бідували, але тепер, завдяки батьківській турботі партії й особисто товариша Сталіна, воно стає заможним, а його мешканці живуть щасливо й безтурботно.

*Не те село, не ті поля,
Не дуки тут панують.
Щасливі й вільні громадяни
На цій землі працюють.*

*Не ті поля, нова земля
Піснями тепер лунає.
Над нею зірка із Кремля
Промінням ясним сяє.*

Варто загострити увагу читача на дату опублікування цього вірша – кінець квітня 1938 року. На ту пору Данина, як і Шатура, ще не оговталася від страшного голодомору;

у цих селах пройшли відкриті судові процеси над тими, хто не справлявся із завищеними планами хлібоздачі; було вислано у Сибір десятки працьовитих селян; чи не в кожному дворі здійснювалася безрозбірлива конфіскація майна; самі села за спротив колективізації були обкладені непідйомною контрибуцією, занесені на чорну дошку ганьби району як непокірні новій владі. Крім того, зловісна «тройка» без суду вже розстріляла вісім данинських селян на чолі зі своїм колишнім священиком за якусь ефемерну підпільну повстанську антирадянську організацію, а відомого поета-самоучку Василя Івасенка (серед нинішніх односельців поета – діда Шуршу) за поширення власних віршів, які не вписувалися в методу соціалістичного реалізму, відправили в сибірські табори ГУЛАґу.

Важко припустити, що про ці факти не знав сільський поет Володимир Калюжний, який, нехтуючи правдою, писав до газети про те, що вітала й що високо цінувала (також і гонорарами) тодішня влада.

Суголосною з поезією данинського дописувача Володимира Калюжного сприймається зі сторінок цієї райгазети і творчість ще одного відомого в тодішньому Лосинівському районі поета, 50-річного колгоспника, колишнього червоного партизана Лазура Сазоновича Шпиная. Цей спеціалізувався в коломийковому стилі, який легше піддавався пісенній обробці. Тому на вірші Шпиная місцеві музиканти накладали й музику. І ті слова вже піснями звучали зі сцен колбудів. Показовим у цьому плані є пісенний вірш «То не сокіл ясокрилий» (УТ, 1936, 26 груд.), фрагмент якого варто витягти з рідкісної на сьогодні підшивки «Ударного Труда»:

*То не сокіл, то не сокіл
Крилом своїм має.
То наш Сталін, людям милий,
Ниву засіває.*

*Сіє ж бо він слова свої
Мудрі, сріблянії.
Сіє слова сріблянії
В ниви золотії.*

*Ой жити нам краще стало,
Ніж колись було.
Загудів же трактор в полі –
Щастя прибуло!*

Ось так і співіснували: з одного боку, суворі житейські реалії, про які не прийнято було навіть говорити публічно, а з іншого – примітивне, одягнуте нібито в поетичну форму, але наскрізь фальшиве словоблудство тих, хто від народження був наділений даром Слова. Втім, свідомо, із суто корисливих міркувань, наперекір правді життя, ішов на компроміс із власною совістю.

**«ДАНИНИ – І СВОЮ ДАНИНУ...»
(Станіслав Реп'ях)**

Ім'я Станіслава Реп'яха добре відоме не лише на Чернігівщині. Він – автор низки поетичних збірок, книжок нарисів, краєзнавчої розвідки «Літературні музеї Чернігівщини». Упродовж багатьох років, від 1976-го, очолював Чернігівське обласне відділення спілки письменників України.

Народився відомий поет 1938 року на Сумщині, дитинство провів у Макіївці Носівського району на Чернігівщині, а вищу освіту та перший професійний гарт набував у Вінниці. Улітку 1961 року Станіслав переїхав на постійне місце проживання до Чернігова. Тривалий час працював у редакціях обласних газет «Комсомолец Чернігівщини» (пізніше – «Комсомольський Гарт») та «Деснянській Правді». Від шкільної пори дописував до лосинівської районної газети «Ударний Труд», був навіть переможцем тамтешньо-

го районного конкурсу творів письменників-початківців. Помер 2012 року і похований у Чернігові.

Оце так коротко можна простежити географію головних житейських пристаней цього майстра слова. Втім, у скупих біографічних даних, які вдалося відшукати в різних джерелах, ніде чомусь не згадується Данина. А, між іншим, вартісна сторінка, пов'язана із життям поета саме в цьому селі, таки була. І це та сторінка, на якій він власноруч у різний час залишив щемкі і в цілому добрі спогади.

Батьки Станіслава у середині 50-х років минулого століття опинилися в цьому глухому, бездоріжному закутку тодішнього Лосинівського району. Панас Петрович Реп'ях був направлений у Данину не лише вчителем, а й директором тамтешньої середньої школи.

Пізніше Станіслав Панасович не раз бував у селі своєї школярської пори. Напевне, в один із таких приїздів і був записаний для шкільної історії ось цей його спогад: «Два роки, що пройшли в Данині, дали мені немало. По-перше, я збагнув, що Україна – це не тільки Макіївка чи Березівка. Уперше у житті я побачив хати наполовину білі, а наполовину дерев'яні – не мазані. Це в Шатурі і Данині. По-друге, побачив справжній ліс, який зачарував мене багатством рослинного світу. Теплі спогади залишилися і про бабусю Веклу Мозгову, добру і лагідну казкарку, її доньку Таню, яка працювала в школі техробітницею».

Юні данинці встигли записати й вірш-експромт, який прочитав зі сцени сільського клубу розчулений поет на одному із сільських свят, коли вдячні селяни піднесли поважному гостю хліб-сіль. Ось фрагмент цього вірша, який засвідчує, що автор толерував історичну (Данина), а не зросійщену (Даніно) назву цього села.:

*Скільки літ промайнуло нестримних,
А у пам'яті чітко луна
Для душі, звісно, а не для рими:
Данина! Данина! Данина!*

*Мабуть, зовсім це не випадково,
Жаль, що пізно я все це збагнув...
Я сплатить мушу обов'язково
Данині і свою Данину.*

Про особливості літературної творчості Станіслава Реп'яха критик В. Ярець написав так: «Закоханий у придеснянський край, у чернігівське Полісся, поет прагне невимушено, без надмірної риторики й мудрування спаяти відчуття й розуміння сьогодення з досвідом попередників, сполучаючи малюнки сучасності з глибокими шарами національної культури, з особливостями традицій предків, з їх вірою в невмирущість самого життя».

Один із яскравих малюнків сучасності, який закарбувався в пам'яті поета ще зі шкільних часів і тривалий час не давав спокою, стосувався саме Данини. І малюнок цей живописно, з емоційними переживаннями, конкретними характеристиками й оцінками описаний у поезії «Спогад».

Йдеться про одне із трьох храмових свят у Данині, які віддавна досить гучно, а нерідко й з усілякими пригодами, відзначали в цьому селі. Зазвичай храм починався в Свято-Троїцькій церкві, куди, разом із данинцями, приходило немало мешканців сусідньої Володькової Дівиці. Із цим великим селом данинців пов'язують не лише тісні ділові зносини (Дівиця упродовж століть була центром волості), а й родинні стосунки (немало шлюбних пар тут перемішані). Але фактом залишається й те, що віддавна данинці й дівчани ворогували між собою. Бійки чоловічого населення цих двох сіл були звичним явищем. Не обійшлося без неї і того храмового на честь Святої Трійці дня.

Школяр-підліток із вразливою душею, що за два роки життя в селі вже встиг його полюбити, раптом став свідком кривавої колотнечі, коли здавалося, що розум багатьох чоловіків «впав у прірву» і з клітки вирвався якийсь хижий звір, а вампір вселив у земляків якийсь сивушний гіпноз. І ось – картина:

*На дівичан летіло дрюччя,
Замиготіли кулаки,
Такі важкі, як каменюччя, –
Захрупотіли враз кістки.*

У нерівному кількісно двобої прийшли розбіглися врозтіч, але одного таки данинці звалили і стали бити. У тій бійці, де шаліла хвища ненависті, брав участь і вчитель юного Станіслава, що було його особливим дитячим розчаруванням. Лупцювали данинці сусіду-небораку довго, а потім кинули його, закривавленого, напризволяще в рові неподалік церкви, а самі розійшлися по домівках:

*Співали дружно, ситно їли,
В обіймах пестили жінок,
А я цеберечко щосили
Тягнув з долини на горбок.*

Те цеберко було з водою. Заплаканий хлопчик, дочекавшись, коли всі розійдуться з майдану, вирішив допомогти побитому, промити йому рани, напоїти водою. Ніс він те цеберко, оглядаючись. Адже боявся, що «зради мені не вибачить село». І яким же було розчарування хлопця, коли з'ясувалося, що з допомогою він спізнився: побитого і закривавленого небораки в тому рові вже не було...

Досить емоційним і промовистим є завершальний акорд цього незвичного вірша. Його можна вважати своєрідним житейським кредо поета:

*І відтоді, щоб не спізнитись,
Я поспішаю кожен раз,
Даю скоріш води напитись
І змити кров з гарячих ран.
Беру я битого під пахви,
Не завагавшись ні на мить:
Хтось мусить, мусить бідолаху*

*Від мук, нарешті, захистить.
Не маю в цьому я кощунства,
Бо з потерпілим водночас
Від зла, від вашого дикунства
Я захищаю, люди, Вас.*

Ось такий гіркий урок на все життя Станіслав Реп'ях виніс із села своєї шкільної пори – осібної в цілому краї Данини.

Вірш-спомин написаний 1989 року. Опублікований у збірці «Добриня», що вийшла друком у київському видавництві «Радянський письменник» 1990. До неї увійшли цикли віршів, що їх тепер називають «творами з шухляди». Раніше з відомих причин, вони не могли бути опубліковані навіть у пресі. Адже у тому ж вірші «Спогад» ішлося про випадок, який, на думку радянських ідеологів, не міг мати місця в радянському селі.

Збірка ця, до речі, нині досить рідкісна. Її не віднайти навіть у головній київській книгозбірні. Ознайомитися з нею допоміг відомий чернігівський літератор Володимир Сапон. До слова, Володимир Миколайович за часів свого студентства в Ніжинському педінституті одну з виробничих практик проходив у Данинській середній школі.

Світ на правду тісний...

«БЛЯ ЦЕРКВИ ЩЕМЛИВІ ДУМКИ...» (Федір Кошма)

Осінь 1932-го стала провісницею страшного голоду, що безжальною косою, утримуваною руками московських посіпак та їхніх-своїх прислужників, став нищити наступну зиму й весну українські села.

Заглядала не раз та страшна смерть-коса й у вікно похиленої від старості хати молодого данинського бідаря Прокопа Кошми, дружина якого 12 листопада того ж року народила синочка Федора. Дата ця нині звучить водночас

і як печальний вирок, і як світле знамення. Вирок долі народжених у ту страшну пору був пов'язаний або із шансом померти, або з таким же шансом вижити.

Боже знамення врятувало цього незвичайного данинського хлопчика. Хоча й провело через непрості випробування.

Батько загинув на фронті, мати тягнулася з останніх сил на колгоспній ланці, аби вивчити сина. Здобувати професію він поїхав аж до Львова, де 1957 року отримав диплом випускника тамтешнього зооветеринарного інституту. На роботу у віддалений на Чернігівщині Семенівський район приїхав за розподілом. 1962 року перебрався у село Городище Коропського району, де упродовж багатьох років працював завідувачем ветеринарної дільниці тамтешнього колективного господарства.

1991 року в Чернігові побачила світ перша і єдина книжка Федора Кошми під назвою «Потиск руки». Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, яке готувало тексти до друку, віднесло це видання до розділу «Лірика, гумор». Короткою передмовою книгу благословив у світ тодішній очільник чернігівських письменників Станіслав Реп'ях. Прочитую витинку з цієї передмови, в якій сказано головне про цього поета: «Федір Кошма закоханий у Придесення, у його людей. Любов його органічна, в ній немає жодної нотки силуваності. Звідси й так рясно присвят, віршів з конкретною адресою. Автор немовби хоче віддячити всім, хто щось добре зробив для краю, для земляків, для нього. Оця сердечна взаємність щиро зворушує, виховує доброту, людяність. Певна річ, у книжці є твори кращі, є гірші. Адже він – не професіональний поет. Але всі вони задушевні, пройняті теплом, світлом».

Оту свою щиріу віддяку він почав з рідної Данини. Любов до села, де «пастишив і блукав у полях неозорих», він вповів у кількох своїх віршах, пронизаних щемким болем за пережитим. Показовою у цьому плані є поезія «Спомин». Вона присвячена наступним після голодомору дитячим

рокам – таким же голодним і тривожним. Тут згадується Ніжин, на базар якого пішки ходив з матір'ю, а також Грабське, Шатура, Шлях Ілліча. Вони постають в уяві як особні, гіркі місця босоногого дитинства, де він не тільки пастишив, а й часто шукав на колгоспному полі загублені в час жнив колоски:

*Шукав і боявся... Казала ж матуся,
Що кинуть мене до тюрми.
Та що я зроблю. Я іду, хоч боюся,
Бо з голоду корчилились ми.*

На все життя обпik дитячу душу жорстокий і нещадний об'їждчик колгоспних полів на прізвисько Ронь. Налетів він раз, як буря, на переляканого й знесиленого від недоїдання хлопчика, побив його нагайкою й відібрав ті спасенні для сім'ї кілька дитячих жменьок колосків:

*...Був жорстокий, нещадний.
Торбинку хапав, висипав..
Хай знають сучасники, знають нащадки,
чого я в дитинстві зазнав.
Хай ліше згниє, ніж людині віддати!
Цього я ніяк не збагну й дотепер..
Мене пригортає і схлипує мати:
«Катюга, бандит, шкуродер!»*

Із авторитетних данинців, високий житейський чин яких Федір Кошма ще з дитячої пори взяв собі за орієнтир, був репресований наприкінці 30-х та розстріляний зловісною «тройкою» як «ворог народу» колишній повстанець-петлюрівець і голова сільради Євмен Кошма. Із розповідей старожилів села, пам'ять у яких була мов «глибока і мудра криниця», перед юнаком постав образ відважного земляка, який разом із такими ж свідомими побратимами, вже в статусі сотника, визволяв Володькову Дівицю та Данину

від російських військ генерала Денікіна. У поезії «Дядько Євмен» цей факт описано так:

*Дев'ятнадцятий рік. Йшла війна громадянська.
Шкувався бідар під повстанські знамена:
«За отамана буде у нас Кропив'янський,
Ну, а сотником виберем Кошму Євмена!»*

Вірш «Другові» можна вважати посланням не лише до тих, хто колись народився і виріс у Данині. Це гімн малій батьківщині, з якою в кожного пов'язані найсильніші за емоційним переживанням спомини. Зазвичай вони з особливою гостротою огортають душі тих, кого вряди-годи завертає з далеких житейських доріг на стежки свого дитинства. Тут дихається і думається по-іншому. Тут народжуються особливі слова про сокровенне. Як ось і у Федора Кошми:

*Як зустрінемось ми наодинці,
Слово душу завжди звеселя,
Ми з тобою обоє данинці,
Нас одна породила земля.*

*Нам обом навівали білини
Біля церкви щемливі думки,
Щоб минали життєві мілини,
Щоб йшли до мети напрямки.*

Із сокровенного тут – церква й білини. Для багатьох поколінь данинців віддавна вони стали мало не сакральними. Церква (про це всі знають в окрузі) була найбільшою і найкрасивішою. А щодо білин, то їх, як і церкву, віддавна тут вважали символами Данини.

У селі це дерево називали мокрим. Тому його ніколи не пиляли на дошки для новобудови. Тому й не розводили їх на власних подвір'ях чи лісосмугах. Чи не з цієї причини

мудрі давні данинці й вирішили обсадили білинами увесь просторий майдан довкола церкви незабаром як спорудили її наприкінці XIX століття. Знали, що навіть у найскрутніші часи ні в кого рука не підніметься на це дерево.

За десятиліття білини в центрі села перетворилися в диводерева. До двох пар найрукастніших слід було додавати ще одну, щоб обняти котрусь із ровесниць храму. Вони, разом із куполами Святої Трійці, були найвищими у селі. Білини охороняли храм від вітрів і хурделиць. Як лиш зміцніли в кронах, вкрилися лелечими гніздами. І цьому дуже раділи селяни: звикли вертатися по домівках після недільних богослужб під звуки церковних дзвонів та лелече клекотання.

Втім, із гіркою доводиться стверджувати: ці два сільські символи, які оспівав у своїй поетичній творчості данинський поет Федір Кошма, вже у минулому. Колись велична красуня-церква стоїть скаліченою місцевими манкуртами, без куполів і ярусів, а білини сучасні данинці таки зрізали. З відома настоятеля храму. За його ж підтримки тут насадили «руськіє йолкі». Та вони так і не прийнялися. Чужорідними виявилися ці дерева на давньому церковному майдані.

Як і Данина, осібне місце в житті автора посідає сусідня Лосинівка. Їй присвячено низку поезій. Туди, за сім кілометрів, майбутній поет ходив у старші класи середньої школи. Там зустрів перше юначе кохання – дівчину Марію, там спізнав перші дорослі перемоги і розчарування. Колишній районний центр залишився для Федора Прокоповича Кошми світлим маяком його житейських доріг:

*Косинка неба синенька,
Пшениця-жито врунеться.
Уклін тобі, Лосинівко,
Село моєї юності.*

Задушевним, добрим сприймається вірш про лосинівського фотографа Миколу Півня. Ця постать легендарна

для цілого краю. До останніх днів свого довгого життя (прожив понад 90 літ) не випускав з рук так звану лійку – одну з перших моделей радянського фотоапарата. По кількості разів бував із ним у кожному селі району, творячи унікальний фотолітопис життя селянських родин.

Поетична збірка «Потиск руки» засвідчила, що в особі Федора Кошми формувався не лише ніжний поет-лірик, а й небайдужий поет-сатирик. Розділ із промовистою назвою «Сатиричний бульдозер» об'єднав понад два десятки віршів, у яких автор виносив на публічний осуд такі людські вади, як ледарство, злодійство, хитрість, дволикість, хамство тощо. Є тут і дошкульні посили владі, до розбіжності слів і діла якої народ уже звик:

*Школа наша трудова
Ще й політехнічна.
В ній комп'ютера нема,
Є лопата звична...*

Цікаво, що й донька Федора Кошми Вікторія успадкувала від батька потяг до поетичного слова. Невеличкий цикл її поезій «Листя нашого літа» вказував на те, що слово це в неї було напоєне образністю, свіжістю й перепущене через раниму душу.

**«ЩОБ ЗЕМЛЮ КВІТЧАТИ І СІЯТЬ ДОБРО...»
(Галина Пономаренко-Приліпко)**

Якось, переглядаючи підшивку корюківської районної газети «Маяк», звернув увагу на вірш «Синя хустина з-за океану». У ньому йшлося про приїзд через півстоліття з далекого американського континенту в одне з чернігівське село колишньої сільчанки, про її глибинні емоційні переживання, спонукані такою тривалою, вимушеною через життєвські обставини, розлукою з рідним краєм.

Чимось схвилював тоді цей вірш. Може, тому й вирішив надіслати його до редакції всеканадської газети «Український Голос», де він незабаром і був надрукований.

Дещо пізніше випало мені тривале наукове відрядження до Канади. На одній із зустрічей з українською громадою Вінніпега несподівано почув знайомі поетичні рядки у виконанні літньої землячки:

*Пташиною білою з-за океану,
Не знаючи втоми, за тисячі верст
Летів в Україну, як гість довгожданий,
Окроплений слізьми звичайний конверт...*

Найбільше вразили тоді якась дивовижна тиша в просторому залі і... сльози на очах багатьох земляків. Згодом кілька строф із «Синьої хустини з-за океану» процитувала відома в діаспорі журналістка Галина Змієнко-Сенишин у своїй публіцистичній книзі «Пересаджені квіти України», яка вийшла нещодавно друком у Києві.

Ось вона – сила справжньої поезії: непомітно доторкнутися до однієї із струн душі людської, схвилювати серце, розворушити емоції, спонукати до думання, викликати сльози радості, хвилювання, запам'ятатися.

Приємно навести приклад такого щасливого побутування гарного вірша ще й тому, що його авторку – Галину Пономаренко-Приліпко – знаю ще з шкільних років. Тоді, наприкінці 60-х, в нашу віддалену від твердих доріг Данину, прислали молоденьку аптекарку. Полюбили в селі приїжджу відразу – від старого до малого. Бо її щире серце і чуйна душа випромінювали добротворення, любов до прекрасного.

Відколи вона стала писати вірші? Мабуть, ще з дитинства, коли почала розумітися в квітах. Вони й розкрили перед дівчиною досі небачений світ – чарівний, загадковий і багатий. Саме такий світ супроводжував її від дня народження 17 жовтня 1947 року в селі Дащенки Варвинського району. Там, над річечкою Многа – калиновий гай, А ще – луки буй-

ноцвітні. Як тільки сонечко розтопить почорнілий сніг, так і починає народжуватись та казкова краса. Влітку на луках цвіло найбільше ромашок. Вибіжить, було, вранці дівчинка з хати і відразу ж загубиться в них. Збиває ніжками прозору, мов сльоза, росу, вночі розсипану місяцем, і вслухається в таємничий шепіт білозубих голівок.

А одного ранку ромашки не посміхалися вже їй своїми пелюстками, не розмовляли з вітром. Лежали зів'ялими стеблами на скошеній сусідом траві. Обережно збрала їх дівчина (цілий оберемок вийшов) і, плачучи, понесла до хати. Крізь відчинену хвіртку з докором кинула сусідові:

– Навіщо ви, дядьку, ромашки скосили? Це ж не бур'ян!

Мати, щоб заспокоїти доньку, повела її в поле. Показувала і розповідала про м'яту, материнку, мак...

Так і входили в життя Галини Приліпко квіти. В школі навчалась, у Роменському медичному училищі – з ними ніколи не розлучалася. А найулюбленішими з того часу стали ромашки.

Ні, таки не можна без квітів жити, думає Галина, вони життя прикрашають. З любові до цієї краси в ній і слова народилися ось ці:

*Не зривайте квітів, прошу Вас, не треба,
Дорослі і діти – пам'ятайте всі,
Що на білм світі веселіше жити,
Коли цвітуть довкола квіти запашні.*

Поки була дівчиною, любила плекати їх не лише в землі, а й на полотні. Вишивалися ті рушники легко, за роботою і з'являлися в думці слова:

*Я в нього вклала душу всю свою,
Цього я не від кого не таю,
І кожна квітка і листочок кожен
Навік тобі розповідати можуть
Про щирість, вірність і любов мою.*

Уквітчали тепер ті рушники портрет Шевченка, весільне фото... На початку 70-х поєднала вона долю з данинським хлопцем Григорієм Пономаренком, який працював на машині швидкої допомоги.

Спочатку свої вірші пані Галина несміливо читала на сцені будинку культури, на засіданнях літстудії місцевої середньої школи, куди, як шефи, часто навідувалися викладачі й студенти Ніжинського педінституту. Згодом її поезії стали регулярно з'являтися на сторінках районної та обласної преси.

З вікна її колишнього данинського дому виразно виднівся обеліск, що височіє у центрі села. Щоразу, прокинувшись, Галина гляділа у вікно й замріяно застигала: ласкаві сонячні промінці, веселкою виблискували на бронзових літерах 303-х прізвищ данинських воїнів, що вже ніколи не повернуться до своїх осель. Отак одного разу дивилася крізь шибку, а губи самі шепотіли:

*Їх 303 в село не повернулись,
Їх 303 – і всі хотіли жити,
Їх 303 – і людям не забулось,
Бо рану втрати важко зажити.*

Так і народився вірш «Обеліск». Пізніше його читала зі сцени Жовтневого Палацу культури в Києві під час республіканського огляду «Мистецтво – народів». Крім цього вірша, читала також «Хліб», «Про ласку людську», теж написаних власноручно.

Поверталася додому і не знала, що вимогливе, але справедливе журі визнало її переможцем. А згодом і газети принесли радісну звістку: Галина Приліпко нагороджена дипломом II ступеня і бронзовою медаллю лауреата республіканського огляду художньої самодіяльності.

Переїхавши із сім'єю в село Наумівку, що в Корюківському районі, Галина Степанівна не зрадила своїй професії фармацевта, продовжила лікувати селян. А у хвилини на-

тхнення, коли вдавалося відволіктися від проблем насущних (а це випадає ой як нечасто, бо, крім роботи, доводилося вести домашнє господарство, поратися на городі, аби вчити трьох дітей-студентів), вона бралася за чистий аркуш паперу і ручку. Вірші виходять у неї щирі, задушевні, бо йдуть з глибини серця, перепускаються через вразливу душу. Тому й хвилюють кожного, хто їх читає чи слухає. Немало з них покладені місцевими композиторами на музику. Особливо задушевною вийшла її «Калина» (музика Іллі Цюпила), яку нині співають у багатьох чернігівських селах:

*Я хотіла, щоб калина
У дворі моїм росла.
Посадила, поливала,
З нею ніжно розмовляла,
Та вона не зацвіла...*

У Данині народився і перший прозовий твір, що отримав назву «Щасливі». Більше їх поклатося на перо вже в Наумівці. Є одна особливість оповідань пані Галини – вони невигадані, списані ніби з натури. Це – картинки із життя сучасного села, що пройшли триразове перевтілення: сфотографовані небайдужим поглядом, перепущені через небайдуже серце і вдягнуті в гарну літературну форму. Про силу кохання, генетичну сув'язь поколінь, справжні й фальшиві житейські цінності.

Галина Степанівна довго йшла до своєї книжки. Вона не відважувалася упорядковувати її, бо надії на появу в світ окремої збірки під власним прізвищем практично не було ніякої – в деморалізованому суспільстві завжди бракувало маєтних меценатів, яким небайдужий високий чин Поезії, що формує в особистості почуття Людяності і Любові, Доброти і Патріотизму. Та її підтримали колеги з усього Придесення. Асоціація фармацевтичних працівників Чернігівщини збирала кошти на друк книжки Галини Пономаренко. І збірка таки побачила світ. З маркою київ-

ського видавництва «Наша культура і наука» і з назвою «Букет для мами». Ошатно оформлене кольорове видання вмістило все краще з поетичного і прозового доробку цієї своєрідної чернігівської літераторки, талант якої розкрився в Данині.

**«МАЛЕСЕНЬКЕ ЗЕРНЯТКО ІЗ МАМИНОГО ПОЛЯ...»
(Ніна Кугут)**

Вірші Ніни Іванівни Кугут-Ісаєнко – самобутньої поетеси із сільської глибинки лісостепової частини Чернігівщини – якось по-особливому припали до душі, коли знайомився з черговими щомісячними літературними сторінками «Ніжинського Вісника».

Ця газета, що колись мала назву «Під прапором Леніна», особисто для мене, як і для багатьох моїх побратимів по перу, що походили з цього унікального куточка славної сіверської землі, на все життя стала знаковою. Адже безпосередньо вплинула на формування перших журналістських і письменницьких навичок. На її шпальтах друкувалися, пересіяні через вимогливе літстудійне сито (таку високу планку вимогливості підняли маститі знавці Слова з Ніжинського, гоголівського, педінституту), ще несміливі й не в усьому дозрілі творчі доробки майбутніх учителів-філологів, журналістів, письменників. Роз'їжджаючися згодом близькими й далекими житейськими дорогами, ми брали назавжди з собою отой високий чин Творчості, яким зарядилися від колективу саме цієї неповторної редакції.

А перші поетичні спроби Ніни Кугут читав ще зі сторінок шкільної стіннівки тоді, коли закінчував рідну Данинську десятирічку, в той час як пані Ніна, випускниця-відмінниця цієї ж школи, вже завершувала своє п'ятирічне навчання на філологічному факультеті Ніжинського педінституту. Ми виростили і формувалися з дитячих літ у старовинному селі чернігівської глибинки з такою незвичною і дорогою для нас назвою – Данина.

Вчилися в дві зміни в тісних класних кімнатках кількох старих хатинок, які в селі не одне покоління випускників та їхніх дітей беззмінно називали «Центральна» (побудована ще в XIX столітті), «Шлакова», «Фінська», «Байрачна» та «Сімсітчина». На всіляких показних районних зльотах, святах, урочистих маршах радянського зразка ми, блаженсько вдягнені, без спеціально придбаного яскравого вбрання та іншого антуражу, майже ніколи не займали призових місць (для цього там були свої, недсяжні нам, фаворити – Лосинівська, Вертіївська школи).

Справді, не буде перебільшенням ствердити: Данині везло на вчителів. Саме таких, які найперше в глибинці продовжували давні традиції українського вчительства, що виходив з народу і працював разом з ним, мав його душу і відчував його біль. На початку то були переважно приїжджі, прислані в «безпросвітну глушину» на трирічні обов'язкові відробітки, молоді спеціалісти. Багато з новеньких учительок незабаром виходили тут заміж, здебільшого за місцевих механізаторів і ставали вже назавжди данинками. Пізніше своерідна колонія моїх юних односельчан, отримавши в педінститутах Ніжина, Чернігова і Києва фах учителя, поверталася в рідне село, аби вже самим навчати «світлому, розумному, вічному» нове покоління юних данинців.

Мала повернутися в Данину дипломованою вчителькою української мови та літератури і Ніна Іванівна Кугут. Однак у школі вже працювала вчителькою за таким же фахом її старша сестра Тетяна. І Ніна під час державного розподілу місцем свого призначення на роботу вибрала сусідній, Носівський, район.

Десять кращих молодечих літ віддала дівворі Плосківської середньої школи. Згодом переїхала в село Мрин цього ж району, де й викладає відтоді українську мову та літературу в місцевій десятирічці. Вийшла заміж, народила і виростила з чоловіком Володимиром трьох синів – Сергія, Анатолія, Юрія. Діждалася онуків.

Однак, маючи від народження Божий дар до поетичного слова, віддавна навчилася бачити «зорі в калюжах», обривно мислити. Всі житейські печалі й радості, всі нерозтрачені роками почуття й переживання, думки і мрії, перепущені через вразливе серце, чимраз частіше просилися на перо. Все це спонукало вивищуватися над буденщиною, гостро відчувати різницю між фальшивими і справжніми житейськими цінностями, знаходити розраду в творчості. І, наперекір усьому, залишатися доброю, чуйною, уважною до всього оточуючого:

*Усмішка, що вродилась зі сльози,
Сльоза, що стить росою на калині.
Поезіє, ти – в доброму єси,
А в злому не живеш ти ні хвилини.*

Тематичний діапазон творчого самовираження поетеси концентрується у площині громадянської поезії та інтимної лірики.

Все своє свідоме життя проживши в українському селі, рано спізнавши, що таке із сапкою в руці прополоти під палючим сонцем кілометрові бурякові гони чи продати за принизливі копійки перекупникам літр добутого тяжкою працею свіжого молока або кілограм картоплі, поетеса Ніна Кугут отримала моральне право сказати в поетичній формі про нищість, цинізм і продажність можновладців усе те, що думає про них народ, по-шевченковому гнівно і просто:

*В палацах тишних живе,
Їсте, що хочете, й н'єте.
Із нас, рабів своїх покірних,
Сто шкур ганебно дерете.*

Збірка вибраного «Україно моя», якою відкривається книга (складається із трьох циклів: «Встаньте з колін, українці», «Перед вибором» та «Щоб з пісні ранок почи-

нали люди»), сповнена гострого болю за несправедливу долю села, яке через нерозважливість політиків із кожним роком все більше знекровлюється, духовно деградує, вимирає. Показовими є вірші «Можновладцям», «На буряках», «Легше рибку зловити в каламутній воді», «У полум'ї брехні усе згорає».

Досить переконливо та вражаюче сконцентовано і велич, і розпач, і надію чесного, працьовитого, але вчергове обдуреного українського селянина в семи строфах вірша «Українське село».

Такою ж вірою в обнадійливий завтрашній день, якого заслужили прості українці, сповнені вірші «Пам'яті Героїв Крут», «Монолог покинутого села», «Допоки сонце – мові жить», «Одержимій».

Між поетичними рядками зринають обриси батьків, родини, друзів, щемливі картинки з дитинства і юності. Вони зворушують душу кожного читача, бо народилися з глибини серця, в них немає фальші. Натомість є щире і вразливе сприйняття довколишнього світу, непідробне співпереживання за ближнього.

А ще поезія Ніни Кутут відзначається багатством образів. Це, власне, те небуденне в буденному, яке здатен бачити далеко не кожен. І це те, що запам'ятовується, спонукає думати, малює уяву, увиразнює кожну хвилину прожитого життя, робить його цікавішим:

*Гуляє у піжмурки місяць,
Чіпляючи хмарку за ріг.
Вона то втече, то зависне,
То тінню впаде на поріг...*

Ніна Іванівна Кутут вже сказала, і, впевнений, ще скаже своє вагоме поетичне слово, освячене талантом, щирістю почуттів, правдою і непоказною любов'ю до матері-України.

ПІСЛЯСЛОВО

Від перших років після завершення кількадесятилітньої епохи безбожництва, що настала з відновленням Української незалежності, в селах нашої округи закріпилася ніким неписана традиція. Хто б де не був, далеко чи близько, яким б справами не обтяжений, обов'язково має приїхати на свою малу батьківщину та неодмінно прийти «на гробки». Так ми називаємо перші два дні за тиждень після Великодня, коли всім миром приходимо на могили родичів.

Кожен несе сюди свій кошик, покритий рушником. Здебільше не купленим, а тим, який вишивала колись у молодості мати. Під ним так багато усіляких гостинців – найкращих, і, часом, найдорожчих, які в о н и не могли собі у той час дозволити. А ще – свічки, які запалюємо на прибраних напередодні могилах.

Поминаємо.

Сама та неповторна церемонія поминок потребує окремого опису. Адже так, як у Данині й Шатурі, мабуть, не поминають ніде.

Ніде в інших близьких чи далеких українських краях ви не побачите цвинтаря, у центрі якого височіє насипана з незапам'ятних часів рукотворна висока могила і довкола якої, поміж сотень розміщених не за впорядкованими рядами хрестів, бовваніють здебільшого довгі, на

кілька метрів, столи. Зроблені колись і стало ремонтвані місцевими теслями із підручних дощок, почорнілі від часу й негоди, ці незвичні атрибути цвинтарів у деяких ніжинських селах «оживають» лиш два дні на рік: вкриваються кращими скатертинами та домотканими старими ряднами, наповнюються вщерть усілякими гостинцями, напоями і найдками, викладеними із принесених кошиків.

Для відбування спільної і печальної, і водночас усміненої тризни сідаємо за ті столи неодмінно «лавами», за вулицями села або колгоспними ланками, за якими колись були закріплені наші матері. У дивний спосіб однозгідності та добровільності такі «лави» формуємо тепер самі.

Скільки печально-радісних спогадів, тремливих емоцій, скільки гірких сліз і запізнілого каяття розливається о цій порі всіма закутками цього великого цвинтаря...

Та тризна, що триває кілька годин, завжди закінчується одним і тим самим ритуалом – взаємним та щедрим обдаровуванням гостинцями. На останок тих, хто прийшов поминати. А найперше кладемо цукерки, пасочки та інші солодощі на могили тих, пам'ять про яких бережемо.

Вони лежать тут, поруч, як і жили та працювали гуртом на одному кутку села. Тепер уже із хрестів виринають перед очима їхні образи.

Ось найближчі з родини, в одному ряду аж шість гробів – батьки й тітки, два молоді ще брати Іван та Андрій, які несподівано відійшли за світи, так і не зібравши врожаю із засіяного ними колгоспного поля. Місце спочинку баби Устини, удови невпокореного владою вільного господаря-землелюба Івана Мозгового, – на вершечку могили, поряд із славним нащадком українського гетьмана Тараса Трясила, живою легендою не лише Данини, а й цілого краю Іваном Тарасевичем. Неподалік десь покоїться прах знеславленого і забутого сучасними данинцями багатолітнього духовного провідника краю і будівничого Данини протоієрея Петра Скорини.

Ніби оживлюються у спогадах обриси облич колишніх сусідів – щиро усміхненого, із козацькими вусами діда Оксентія; подільчивої й богомільної баби Максимушихи; доброї й мовчазної баби Марви із сестрою Явдохою; козацько-патріотичного діда Павла; одноногого діда Котьолка, десятків, сотень інших, кого застав, із ким спілкувався у тій непростій епосі й запам'ятав назавжди живим.

Та не меншу печаль і смуток викликають ті, кого не міг знати, але про незвичайні долі яких довідався в час підготовки до написання цієї книги. Довідався у незвичний спосіб – із заборонених раніше й захованих у найглибші архівні схрони численних сторінок, писаних упродовж різних історичних епох різними почерками й чорнилами. Сторінки ці й досі є не впорядковані, ніким не читані, припорошені пилюкою, напівзотлілі, з розмитими від неналежних умов зберігання буквами.

Між багатьма ледь помітними рядками ніби криком кричать і ніби озиваються до нас долі десятків і сотень добропорядних трударів сіл і містечок колишньої Ніжинської округи. Це ті, які зазнали стільки несправедливості й горя, життя яких обірвалося передчасно й насильно. Через муки, репресії, знущання, голодомори, війни. Їх, молодих і енергійних, добрих і сильних, високоморальних і патріотичних, у різний час і за різних обставин знеславили, обмовили, зрадили, задушили, розстріляли, замучили. Здебільшого свої ж. Долі їхні й досі невідомлені, непізнані, а їхній високий житейський чин достойно не поцінований сучасниками – старшими і зовсім молодими.

Саме для повернення з небуття і ствердження світлої пам'яті таких земляків, як також і для їхніх нині суцільних сучасників й адресована ось ця двотомна документально-публіцистична оповідь «Село».

Зіткана із розпорошених тисячами архівних сторінок зовсім невідомих досі житейських історій і фактів, освячена правдою життя й написана зі щирого бажання автора повернути рідній Данині й свою запізнілу данину, ця кни-

га, варто сподіватися, спонукатиме до переосмислення звичного й певної конкретної дії багатьох. Одних – щоб повернутися з вибіркового безпам'ятства, інших – щоб відділити завбачливо утрамбовані владою товстими шарами ідеологічної полови зерна правди, ще інших – щоб гіркі житейські уроки дідів і прадідів передати для засвоєння своїм дітям.

Київ – Данина – хутір Тарасенки

2014–2016

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Авраменко 133
Авраменко Гордій 97
Авраменко Євдоким 97
Авраменко Захарій 32
Авраменко Парасковія 184
Авраменко Севастіян 308
Авраменко Сидір 97
Агеев 231
Адаменко Ганна 503, 508
Ангел, отаман 15
Андрієць К., редакт. 519
Андросов, редакт. 519
Андрусенко 377, 513
Андрусенко Максим 379
Андрусенко Тетяна 428
Андруша Параска 261
Анякін 380
Ашрафян 363
- Багмут** Кір 166
Балицький 344, 345
Баранович Лазар 313
Баргамін Архип 166
Баутін 380
Безкоровайний Іван 371
Безручко Пилип 38
Бичко 152
Біленко М. 488, 491, 492, 493
Білоусенко Ж. 131, 154
Білян 347
Біляченко Микола 464
Блюхер 110, 113, 153, 155, 156, 210, 222, 229, 230, 231
- Бовкун О. 143
Боженко 15
Бойко 127
Бойко Павло 335-337, 343
Бойченко 230
Бортнянський 325
Бош Євгенія 145
Братко Аврам 38
Братченко Мойсей 37
Братченко Олександра 426
Братченко Ольга 194
Братченко Павло 308
Братченко Петро 307
Братченко Степан 96
Брус Яків 105
Бруханда Іван 455, 511
Бублик 478
Будьонний С. 110, 112, 113
Бузюн І. 511
Бульба-Боровець Тарас 20
- Вакуленко** 136, 217
Вакуленко Кирило 91
Варава В. 458, 459
Варуха Григорій 154
Василенко Микола 481
Васильєв 371
Ващенко Онисим 37
Ведель 325
Вериківський Михайло 317
Вернадський Володимир 518
Верховинець Йосип 253
Веселуха Н. 488, 489, 491, 492, 493

- Винниченко Володимир 363
Вискірко 132
Вискірко Василь 96
Вискірко Герасим 305, 361
Вискірко Данило 307
Вискірко І. 261
Вискірко Лев 90
Вискірко Леонтій 33
Вискірко Никифор 307
Вискірко Петро 307, 323
Вискірко Федот 307
Вовкогон Євдоким 18
Вовкогон Ніл 117
Вовкогон Олексій 31
Вовкогон Паримон 306
Вовкогон Терешко 202-204
Вовкогон Тихін 308
Вовкогон Трохим 90
Вовкогон Устим 323
Вовкогон Христя 202, 204
Вовкогони 1
Ворон І. 292
Ворошилов К. 110, 113, 114, 117,
156, 208, 212, 223, 226, 260, 283,
356, 366, 377, 378, 403, 504, 526
- Гаврилей Юхим 16**
Гавриш Лев 45, 50, 54, 55
Гавриш Никифор 96
Гавриш Семен 307
Гакал Л. 512
Галкін 150
Гальчевський Яків 20
Гаро Іван 38, 308
Гаро Степан 308
Гейко Данило 153
Герасименко 131
Герасименко Маруся 162
Герасименко Федір 127
Германова Олена 454
Гітлер 262, 269, 277, 287
- Глезер 518
Глотко Сергій 319, 337
Глушко Микола 55
Глушко Петро 307
Гоголь Микола 372, 553
Гой Мусій 45, 55, 308
Гой Олексій 308
Гой Онисим 55
Гой Федір 45
Голіцина Олександра 38, 79, 486
Голованівський Сава 363
Головко Андрій 529
Голопапа Микола 132, 511
Голоскевич Г. 482
Гончаренко К. 143
Гончаренко С. 143
Горький Максим 113
Горьачев 390
Григоровська С. 488, 491, 492, 493
Грінченко Борис 135
Грунський М. 482
Гудименко 133
Гузар Любомир, кардин. 239
Гузенко О. 350
Гунько Д. 488, 489, 498
Гунько Михайло 57, 498
- Давидок Мехтод 342**
Данильченко 105
Дворська Анна 368
Дворська Валентина 368
Дворська Галина 199, 427
Дворська Євдокія 428
Дворська Катерина 176, 180, 194,
199, 368
Дворська Лідія 199, 427
Дворська Любов 368
Дворська Марва 201, 202, 559
Дворська Марія (Маруся) 199, 397,
417, 427, 559
Дворська Надія 368

- Дворська Параска 199, 261, 268
Дворська Пріська 261
Дворська Тетяна 184
Дворська Уляна,
див. Нишпор Уляна
Дворський 59, 129, 213, 306, 511
Дворський Андрій 54, 308
Дворський Архип 454
Дворський Василь 215, 368,
378, 396
Дворський Влас 307
Дворський Володимир 199, 427
Дворський Гордій 46, 54, 308
Дворський Григорій 45, 199, 307
Дворський Дмитро 306
Дворський Єфрем 38
Дворський Іван 305, 372
Дворський Лаврентій 396
Дворський М. 33, 440
Дворський Маркіян 307
Дворський Никодим 45, 71, 307,
490, 491, 505
Дворський Олександр 19, 33, 45,
47, 60, 61, 62, 72, 377
Дворський Павло 199, 246, 305,
362, 377, 454, 506, 511
Дворський Сава 307
Дворський Семен 307
Дворський Степан 63, 307
Дворський Федір 368, 393, 394
Дворський Федот 201
Дворський Феодосій 18
Дворський Филімон 323
Дворський Яків 225, 305, 307, 324,
360, 362, 368, 375, 379, 380, 393,
397, 398
Денисенко 131, 230
Денисенко Іван 154
Денікін 17, 21, 46, 366, 373, 481, 456
Дерезенки 1, 160, 162,
Дерезенко 347
Дерезенко Устина,
див. Мозгова Устина
Дідик 40
Дідик Андрій 96
Дідик Б. 312
Дідик Віктор 280
Динник Дмитро 229, 230, 439
Дідик У. 225
Дідик Юхим 305, 307
Довгопол О. 266
Довженко Олександр 100, 103,
440, 444
Долгорукова, княгиня 25
Донцов Дмитро 363
Дорошенко Дмитро 485
Дубина 501
Дубина Лаврентій 307
Дубина Марфа 455
Дубина Улас 305, 307
Дубовик В. 143
Дурдуківський 318
Дьогтяр 227
Дяченко 129
Дяченко Сидір 105

Євтушенко П. 260
Єгоров 380

Жданов Андрій 113
Желюк Яків 376, 396
Жилюк 460
Журицький Михайло 166

Загалій Дмитро 153
Зайцев Павло 485
Зінов'єв 220, 223
Зінченко Іван 262
Змієнко-Сенишин Галина 549
Золотар Степан 153
Зоценко Андрій 317, 349, 351
Зоценко Іван А., свящ. 287, 312,

- 315-319, 323, 326-329, 331-333,
335, 337, 338, 342, 349, 351, 352-
356, 360, 362, 363, 365, 369-372,
374-376, 380, 387, 395, 398
Зоценко Іван І. 319
Зоценко Парасковія 317, 365
Зоценко Степан 317, 349, 362
Зубков 34
Зубок Яків 166
- Іваненко** К. 473
Іванчук Іван 449-451
Іванчук Парасковія 218
Івасенко Василь 83, 137, 159,
533, 538
Івасенко Герасим 31
Івахно 182
Ілляшенко Василь 410
Ісаєнко Анатолій 554
Ісаєнко Володимир 554
Ісаєнко Ніна, *див.* Кугут Ніна
Ісаєнко Сергій 554
Ісаєнко Юрій 554
Іщенко П. 350
- Каганович** Лазар 112, 113, 223
Кайдаш 116
Калінін М. 110, 118
Калюжна Анастасія 186
Калюжна Галька 274, 275
Калюжна Ганна *див.* Кугут Ганна
Калюжна Маруся 274
Калюжна Мелашка 424
Калюжна Ольга 274
Калюжна Парасковія,
див. Ярина Парасковія
Калюжна Приська 274, 275
Калюжна Санька 197
Калюжний 208
Калюжний Андрій 197
Калюжний Василь 415
Калюжний Володимир 525, 533,
535, 538
Калюжний Григорій, св'ящ. 411,
412, 416, 417, 423, 424, 427, 430
Калюжний Григорій М. 455
Калюжний Григорій Я. 424
Калюжний Демид 308
Калюжний Дем'ян 31
Калюжний Іван 58, 59, 60
Калюжний Макар 424
Калюжний Микола 307
Калюжний Михайло 271
Калюжний Никифор 307
Калюжний Омелян 46, 197, 215, 262
Калюжний Пилип 38, 260
Калюжний Севастіян 41, 42, 307
Калюжний Тимофій 96
Калюжний Трифон 424, 425, 426
Калюжний Юхим 60, 96
Калюжний Яків 91, 305, 361
Карамза Денис 91
Карпенко-Карий Іван 463, 466
Кательницька Килина 185
Кательницький 152, 261
Кательницький Ананій 36, 83, 308
Кательницький Василь 166, 308
Кательницький Володимир 10
Кательницький Євген 45
Кательницький Євмен 55
Кательницький Йосип 307
Кательницький Омелян 87
Кательницький Сергій 307
Кательницький Юхим 46
Кательницький Яків 34, 83, 307, 456
Кис-н Іван 326, 332, 336, 338
Кичко Андрій 307
Кичко Іван 90, 134, 397
Кичко Варвара 229-232, 439
Кишеня Галина 172
Кишеня Марія 172
Кишеня Ольга, *див.* Мозгова Ольга

- Кишеня Тетяна 172
Кишеня Тимофій 172
Кіров Сергій 112, 219, 220
Клименко 347
Клименко Тихін 31
Кобизька Катерина 463
Кобилянська Ольга 448, 464, 465
Кобко П. 266
Кобко Степан 525
Ковалевський І. 25, 36, 37
Коваленко 133
Коваленко Грицько 484
Коваленко Ісидор 307
Коваленко Тихон 454, 509, 510, 511
Коваль Гаврило 308
Коваль Гнат 37, 423
Коваль Іван І. 196, 270, 271, 277, 278, 281, 367
Коваль Іван К. 303, 305, 307, 316, 360, 362, 367, 375, 378, 380, 398
Коваль Корній 307
Коваль Марія Г. 422, 423
Коваль Маруся С. 367
Коваль Олена 367
Коваль Федот 37, 90
Коваль Юхим 361
Ковальов 362
Ковальчук Я. 234
Козачок, полк. 397
Козел Андрій 153
Козицький Пилип 317
Колесник І. 143
Колесник Я. 143
Коломієць Олександр 262, 467
Корж Є. 292
Корнійчук Олександр 102
Коробко 411
Короїд Д. 292
Косинський, свящ. 335
Косіор Станіслав 139, 223, 236
Костенко Ліна 175
Косуха Д. 259
Котовський Г. 112
Коцюбинський Михайло 465
Кочерин 152
Кошма Валентина 462
Кошма Василь 366, 394, 506
Кошма Вікторія 548
Кошма Григорій 454
Кошма Євмен 22, 45, 47, 50, 61, 62, 68, 87, 208, 212, 303, 305, 308, 316, 319, 360, 362-366, 371-375, 377-382, 388-390, 394, 397-399, 439, 501, 506, 545, 546
Кошма Захарій 307
Кошма Лукіна 366
Кошма Парасковія Єлис. 366, 388, 389, 390
Кошма Парасковія Іллів. 173, 194, 271
Кошма Петро 306, 307
Кошма Прокіп 543
Кошма Федір 10, 543-548
Кошма Филимон 306
Кравченко Андрій 153
Кропив'янський Микола 21, 68, 366, 367, 372, 546
Красин Микола 333, 334
Кратко Г. 143
Крепак 380
Кривенко Наталя 143
Кримський Агатангел 482
Крисько Іван 167
Крупко 344
Крупська Надія 112
Кутут Андрій 38
Кутут Григорій 428, 429, 430
Кутут Іван 422
Кутут (Ісаєнко) Ніна 10, 553-556
Кутут (Калужна) Ганна 423, 430
Кутут Микола 203

- Кугут Семен 91
Кугут Степан 308
Кугут Тетяна 554
Кугут Юхим 38, 54, 378, 396
Кудлай 25, 36, 136, 138
Куйбишев 110
Кулик 38, 116, 204
Кулик Анатолій 282, 283, 284
Кулик Андрій 34, 133, 168, 204, 307, 456
Кулик Василь 32, 96, 305, 308
Кулик Володимир 282, 284
Кулик Гнат 307
Кулик Грицько 281, 308, 506
Кулик Денис 308
Кулик Захар 46, 308
Кулик Іван 91, 116, 164, 195, 281, 283, 308, 362
Кулик Корній 308
Кулик Ничипір 308
Кулик Ольга 454
Кулик Парасковія 83
Кулик Парасковія А. 168, 171
Кулик Сергій 308
Кулик Федір 96
Кулик Феодосій 96
Кульбіда Д. 143
Кульбіда П. 143
Курило К. 509
Курило Олена 482
Курочка 208, 367
Курочкін 116, 124
- Лавринович** 125
Лаврінець М. 225, 261
Лащенко 373
Левітан Юрій 265
Леонтович Микола 325-327
Ленін Володимир 10, 12, 16, 28, 58, 77, 135, 136, 139, 145, 158, 237, 507, 508
- Линник Сергій 469, 470, 472
Липківський Василь, митр. 296, 299, 313, 316, 318, 323, 325, 339, 340, 371
Лисенко 244
Лисенко Артемон 308
Лисенко Галина 413, 417
Лисенко Ісак 97
Лисенко Конон 307
Лисенко Корній 306, 307
Лисенко Микола 317, 365
Лисенко Михайло 45
Лисенко Никін 307
Лисенко Олександр 46
Литвин 131, 133, 246
Литвин Андрій 32, 90
Литвин Іван 31, 154, 209, 307, 455
Литвин Йовхим 222
Литвин Катерина,
див. Дворська Катерина
Литвин О. 268
Литвин Паримон 30
Литвин Федір 154
Литвин Феодосій 307
Любченко Аркадій 363
Ляшенко Іван 155
Ляшко Євдоким 305
- Мадушкевич**, еп. 347
Мазепа Іван 298, 325
Мазур Степан 105
Мазуркевич О. 516, 528
Мазурова Маруся 143
Макаренко Іван 432
Макаренко Петро 432
Максименко, дяк 407, 408
Максименко Лев 31
Максименко Надія 194
Малик А. 519
Мандрика Захарко 343, 350
Маркітан 110

- Маркс Карл 110
Мартинюк 344
Мархай 105
Мархотко 105
Маршак Самуїл 462
Махлай Глина 174
Махлай Михайло 153
Медвідь Явдоха 201, 202, 559
Мельник 530, 531
Мершинець Василь 413
Микитенко Андрій 83
Микитенко Іван 455
Микитенко Матвій 96
Микитенко Петро 96, 308
Микитенко Трохим 307
Микитенко Федір 308
Микитенко Яків 54, 307
Мисян Сергій 58
Михайленко П. 129
Мірошник 501
Мірошник Галина 198
Мірошник Григорій 198
Мірошник Демид 34, 305, 456
Мірошник Іван І. 198
Мірошник Іван Т. 198
Мірошник Іван Ф. 197
Мірошник Маруся 197
Мірошник Микола 198
Мірошник Павло 308
Мірошник Параска 198
Мірошник Петро 198
Мірошник Степан 271
Мірошник Тетяна 198
Мірошник Уляна 194
Мозалевський Евграфій 337
Мозгова Векла 379, 397, 505, 506,
510, 540
Мозгова Віра 198
Мозгова Маруся 198
Мозгова Ольга 167, 169-174, 204
Мозгова Парасковія,
див. Кошма Парасковія Іллів.
Мозгова Тетяна 176, 181, 281, 419,
505, 510
Мозгова (Тимошик) Галина 160,
162, 164, 165, 173, 204, 281,
285, 294
Мозгова (Дерезенко) Устина 95,
160, 161-163, 167, 172, 285, 558
Мозгова Уляна 198
Мозгова Христя 161, 162, 163,
172, 173
Мозгова Явдоха 161, 162
Мозговий Андрій І. 96, 160, 162,
163, 173
Мозговий Архип 198
Мозговий Василь 23, 397
Мозговий Григорій 198
Мозговий Денис 307
Мозговий Іван І. 160, 460, 558
Мозговий Іван П. 26, 31, 33, 79,
95, 96, 158-166, 196, 200, 204, 281,
285, 307
Мозговий Іван О. 198
Мозговий Микола 198
Мозговий Оксентій 198, 559
Мозговий Остап 198
Мозговий Петро 79
Мозговий Пилип 307
Мозгові 1, 174
Молотов В. 223, 265
Мороз 318
Морозов Павло 531
Москаленко В. 398
Мотильов, редакт. 519
Мотяж Оксана 182
Мотяж Тетяна 183
Мохир 418
Муравйов, ген. 16
Муха А. 389
Набок Омелян 118

- Назаренко О. 259
Назаров 33
Нечуй-Левицький Іван 293
Никитченко Герман 343, 387
Нишпор 438
Нишпор Василь 455
Нишпор Л. 131
Нишпор Михайло 225, 440
Нишпор П. 292
Нишпор Софія 195
Нишпор Уляна 289, 419
Нишпор Федір 292, 306
Новик М. 118
Новосьол 152
- Огієвський** Петро 300, 301, 317, 533
Огієнко Г. 522
Огієнко Іван (митроп. Іларіон) 20, 287, 297, 359, 482, 483, 485
Окостень Й. 266
Олефіренко І., редакт. 519
Олійник Пантелій 32
Орджонікідзе 112, 113, 223
Оришко Степан 312
Орлик Степан 318, 365
Остапець Тимофій 167
- Павленко**, свящ. 347
Павловський Іван 312
Падун С. 143
Падун Федір 143
Панас Мирний (Рудченко) 466
Парахоня Андрій 308
Парахоня Климентій 378, 396
Парахоня Микита 308
Парахоня Охрім 308
Перепелиця 208
Перепелиця Зот 18, 96
Петльоха Іван 38
Петлюра Симон 15, 302, 365, 482
- Петренко А. 143
Петрик Андрій 306
Петрик Василь 176, 200
Петрик Грицько 200
Петрик Іван 200
Петрик Кирило 262
Петрик Маруся 200
Петрик Мотря 200
Петрик Оришка 200
Петрик Павло 200, 396
Петрик Палажка 200
Петрик Петро 200, 303, 305, 308, 396, 559
Петрик Яків 45, 200
Петровський Григорій 110, 114, 193, 210, 211, 226, 259, 260, 356, 368, 376, 378, 403, 504
Пехтеров 211
Пила Валентина 350
Півень Микола 432, 547
Пінська Н. 292
Пінчук Арсеній 337
Пінчук Іван 511
Плиска Петро 153
Плющ Іван 466
Подолянко 227, 243, 513
Подолянко Анастас 197
Подолянко Андрій 71, 307
Подолянко Андріян 45
Подолянко Архип 308
Подолянко Василина 197
Подолянко Василь 307, 360, 362, 368, 375, 376, 378, 380, 398
Подолянко Галина 197
Подолянко Євмен 307
Подолянко Іван 197, 305, 307, 308, 323, 361, 375, 415
Подолянко Ігнат 97
Подолянко Йосип 129, 307
Подолянко Катерина 368, 415, 416
Подолянко Микола 364, 365, 455

- Подолянко Нестор 83
Подолянко Ольга 194, 197
Подолянко Петро 362
Подолянко Пилип 22, 45, 68
Подолянко Тетяна 197
Подолянко Тимофій 378
Подолянко Тихон 38, 307
Подолянко Устя 183
Подолянко Филимон 291
Подолянко Хома 45
Подолянко Яків 31
Поїхало І. Т. 211, 478, 504
Полтавець 508
Полтавець Григорій 308
Полтавець Євгенія 275
Полтавець Іван 275
Полтавець Ігнат 307
Полтавець Корній 45, 46
Полтавець Лука 308
Полтавець Мусій 34, 456
Полтавець Олексій 285, 286
Полтавець Павло 45, 54, 55
Полтавець Улас 308
Пономаренко 54, 213
Пономаренко Архип 45, 54, 323, 372
Пономаренко Галина,
див. Приліпко Галина
Пономаренко Григорій 551
Пономаренко К. 215
Пономаренко Крисан 87
Пономаренко (Мотяж) Наталія
182, 279, 280, 283, 289
Пономаренко Тим. 308
Понька Микола 461
Попов 363
Постишев 110, 113, 223, 326, 527
Правдяк 32
Приліпко (Пономаренко) Галина
10, 551, 548-552
Прищепа Іван 501, 503, 504, 508
Прищепа М. 128
Проїлов Яків 59
Проха В. 154
Проценко Степан, еп. 342
Процько Аврам 305
Процько Агафія 367
Процько Володимир 138
Процько Галина 194
Процько Григорій 275, 379, 396
Процько Іван 83, 414
Процько Катерина 292
Процько Марія 369
Процько Микита 91, 305, 307, 360,
362, 364, 367, 374, 375, 380, 398
Процько Микола 275
Процько Мина 360, 362, 364, 369,
376, 379, 380, 386, 387, 398
Процько Михайло 19, 55, 63
Процько Никифор 46
Процько Панфіл 90
Процько Парасковія 369, 384,
386, 387
Процько Петро 369
Процько Семен 308
Процько Сидір 18, 46, 307, 362,
397, 491
Процько Степанида 29
Процько Феодосій 31
Пулінець Петро 377
П'ятаков 223, 224
Радек 223, 224
Редченко 25, 36
Рег'ях Панас 540
Рег'ях Станіслав 10, 539-542,
543-544
Рижий 362
Риндя 132
Риндя В. 154
Риндя Іван 305, 307
Риндя Катерина,
див. Подолянко Катерина

- Риндя Мойсей 32, 38
Рог Василь 307
Рог Микола 307
Рог Тихін 97, 208
Романченко 131, 154, 221, 260
Романченко Антон 397
Романченко Дмитро 91
Романченко Іван 126
Романченко Ілля 308
Романченко Ісайя 126
Романченко Олександр 434
Романченко Петро 90
Роменко Тетяна 460
Роник 501
Рубан Пилип 154
Рубаник В. 510
Рубель Корній 308
Рубель Пилип 308
Рубель Федот 308
Рудейко 506
Руденок Ф. 128
Рябуха Іван 10, 504 507, 508
- Савосько Іван 154
Савищенко Василь 377, 396, 439
Савранський 386
Самойленко 152
Самчук Улас 287
Сапон Володимир 543
Саранчук Опанас 104
Сардак 131, 227
Сардак С. 260
Свирид 323
Свирид Григорій 378, 396
Свирид Євмен 127
Свирид Іван 97, 308
Свирид Леонтій 38
Свирид Катерина,
див. Процько Катерина
Свирид Лисавета 274
Свирид Ольга 138, 293
- Свирид Сенифонт 307
Свирид Тарас 305
Свирид Тетяна 185
Свириденко 232
Свириденко Іван 151
Світницький 242
Семенець Грицько 127
Семенко 243
Семенко Григорій 83
Семенко Денис 96
Семенко Ольга 96
Семенюк Федот 307
Сеник Василь 155
Сеник Олександр 155
Сергеев Гаврило 155
Сергієнко Йосип 59
Сердюк Зот 307
Сердюк М. 268
Сердюк Михайло 308
Сердюк Никифор 96
Сердюковський 519
Серебряков 223
Сивий 34
Сімаков Т. 21, 68
Сініцин 380
Сірик Іван А. 426
Сірик Іван Ф. 504
Сірик Любов 183
Сірик Наталка 165
Сірик Степан 412, 506
Сірик Яків 40, 52, 54, 242, 377
Сірош М. 350
Січкар 463
Скоропадський Павло 15
Скочій Анатолій 43, 514
Скорина Анна 195
Скорина Петро 24, 38, 40, 41, 71,
94, 195, 282, 299, 300, 301, 316,
317, 319, 321, 438, 479, 486,
496, 510, 514, 558
Скочій Анатолій 43, 514

- Скрипець Леонтій 319
Скрипник Мстислав, митр. 357
Слісаренко Григорій 167
Слоницький Юрій 353, 371
Смілюха Захарій 307, 308
Смілюха Мусій 54, 55, 63, 308
Смілюха Яків 307
Соколов 59
Соколовський 20
Соколовська Маруся 20
Соколовська Олеса 20
Сокольников 223, 224
Соломаха Іван 300, 301
Стажник Я. 62
Сталін Йосип 12, 100, 102, 103, 107, 110, 112, 113, 114, 139, 152, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 229, 231, 233, 254, 256, 261, 262, 266, 267, 363, 379, 388, 391, 393, 399, 442, 444, 458, 516, 528, 537, 538
Старицька-Черняхівська Людмила 317
Стаханов Андрій (Олексій) 228, 232, 233
Стельмах Михайло 102
Стеценко Іван 90
Стеценко Кирило 325, 326, 327
Стешенко Іван 481
Стрілець Степан 167
Струк Марія 261
Суд Гнат 216
Супрун І. 143
Супрун М. 143
Суярко Трохим 16
Сюр Іван 105
Сюр Д. 154
Сюр М. 268
- Тарасевич Іван 94, 480, 501, 533, 558
Татаренко Андрій 31
Татаренко Борис 126
Татаренко Варвара 275
Татаренко Віталій 30
Татаренко Ганна 275
Татаренко Григорій 269
Татаренко Євмен 167
Татаренко Марія 275
Татаренко Михайло 34, 362, 456
Татаренко Ольга, *див.* Ярина Ольга
Татаренко Тетяна 275
Татаренко Федір 275
Татарчук 271
Татарчук Семен 308
Тельман 110
Терещенко, редак. 519
Тетерін Іван 300, 301, 488
Тетеріна Ольга 488, 489
Тимошик Аліна 452
Тимошик Андрій 558
Тимошик Іван 173, 203, 558
Тимошик Катерина 279
Тимошик (Мозгова) Галина 164, 165, 173
Тимошик Олена 278
Тимошик Степан 294
Тимошик Ярослав 452
Тимошики 1
Тимченко Євген 482
Титаренко І. 154, 221
Тичина Павло 203, 535
Ткаченко Анатолій 118
Ткаченко М. 143, 153
Ткаченко О. 143
Трохимович Наталія 464
Трохимович Олексій 464
Троцький 220, 223
Трясило Тарас 94, 440, 480, 501, 533, 558
Тунік 128
Тунін І. 519
Тухачевський 378
Тютюнник Павло 216

Фал Захар 155
Федій 217
Федоренко 246
Федоренко Нестор 31
Федоренко Олексій 415
Федоренко Ольга 415
Федоренко Петро 116, 171, 211,
212, 385, 386, 396, 439, 526, 527
Федоров О. 292, 366
Федоряко 154
Федоряко Ганна 94
Федченко Т. 143
Федченко Яків 143
Фень Григорій 167
Фещенко, редакт. 519
Філенко 381
Фрунзе 112

Хайневська Серафима 350
Хархун Михайло 464
Харченко М. 154
Харченко Левко 343
Харченко Петро 319, 333, 337
Хлібик 50, 61
Хлібик Григорій 45, 303, 305, 307
Хлібик Давид 305, 470
Хлібик Дмитро 54
Хлібик Зот 127
Хлібик Іларіон 362, 378
Хлібик Микола 530
Хлібик Павло 308
Хлібик Роман 87, 88
Хлібик Семен 308, 397
Хлібик Хома 18, 54, 55
Холявко 460
Холявко Кирило 364, 396
Хомич Іван 167
Хоменко Маня 225
Хоменко Сава 364
Хрущов 201, 233, 249, 504
Хургак 105

Цинковський Логвин 211, 227,
364, 368, 376, 379, 395, 396
Цюпило Ілля 552

Чайковський 221, 439
Чаленко І. 439
Чапаєв В. 112, 259, 263
Червінський Олександр 315,
328-331, 333, 334
Черкасенко С. 482
Черній Андрій 38
Чехівський 318
Чик Л. 264
Чкалов Валерій 110, 115, 250, 251,
252, 260
Чорна Улита 231
Чубар 110, 113

Шараєвський 318
Шаш 414
Швачка В. 504
Швидкий 25, 36
Шевченко (офіцер НКВС) 362
Шевченко Тарас 110, 114, 116, 156,
162, 171, 188, 191-193, 195, 204, 208,
211, 212, 223, 226, 244, 246, 247, 261,
262, 264, 269, 289, 290, 324, 356,
367-369, 377, 379, 383, 384, 386, 396,
403, 478, 485, 504, 526, 551
Шерстюк Тетяна 171, 174
Шимко 217
Шимко Андрій 31, 96
Шимко Домініка 275
Шимко Єлисей 307
Шимко Іван 96, 307
Шимко Павло 225
Шимко Т. 268
Шимко Тарас 36, 308
Ширяй Микола 315
Шпак Оксентій 167
Шпинай Лазур 538

- Штанько Григорій 154
Штанько Роман 154
Штанько С. 512, 513
Штиволюка Артем 352, 377, 397,
503, 504
Штиволюка Іван 97
Штиволюка Олена 503, 504, 506
Штиволюка Семен 307
Шувайло П. 292
Щорс Микола 259, 261
- Ю**вченко В. 292
Ющенко Федір 167
- Я**вдась Митрофан 296, 298, 313, 354
Яворницький Дмитро 135
Яворський Стефан 302
Якименко С. 118
Якимович 346
Якір 378
Яковлев 363
Яловська Марія 174
Яловська О. 268
Яловська Уляна 419
Яловський 217
Яловський Анастасій 465
Яловський Іван 83, 308
- Яловський Ілля 45
Яловський Ніл 47
Яловський Олексій 307
Яма Мотря 143
Янко Г. 292
Яременко Грицько 153
Ярець В. 541
Ярина, голова к-пу і с-р 116, 117,
132, 213, 214, 510
Ярина (Калюжна) Парасковія 417
Ярина (Татаренко) Ольга 30
Ярина Катерина 97
Ярина Леонтій 97
Ярина Павло 30, 31, 85
Ярина Парасковія 417
Ярина Трифон 308
Ярина Яків 307
Ярмоленко 232
Ярмош Яків 96
Яценко Анна 369
Яценко Василина 369, 384-387
Яценко Іван 369
Яценко Марія 369
Яценко Михей 305, 307, 360, 368,
369, 375, 376, 378, 380, 385, 386,
387, 398

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Авдіївка** 292
Адамівка 111, 121
Алчевськ 394, 398,
див. також Ворошилов
- Бакаївка** 315
Балаклава 462
Балка 109,
див. також Червоне
Бахмач 109
Безуглівка 315, 414, 426, 487
Березанка 315
Березівка 540
Біла Церква 466
Білоцерківець 350
Богданівка 110-112, 119, 121, 148,
166, 167, 257, 442
Борзна 292
- Велика Дорога** 110, 443
Велика Кошелівка 167
Вертіївка 15, 166, 292, 315, 317, 318,
352, 353, 365, 487
Вікторівка 109, 111, 119, 148, 157,
263, 266, 442, 447
Вінниця 16, 20, 483
Вінніпег 549
Володькова Дівиця 13, 14, 16,
32, 44, 47, 61, 65, 76, 81, 92, 108,
109, 250, 315, 320, 329, 419,
438, 464, 487, 541, 545,
див. також Червоні Партизани,
Червонопартизанське
- Ворошилов** 394,
див. також Алчевськ
- Галиця** 13, 14, 86, 109, 111-113,
134, 148, 167, 226, 257, 262, 263,
292, 443, 447, 463, 487, 518, 527
Ганнівка 111, 112, 443, 527
Гармашина 111, 121, 148
Головеньки 434
Городище 544
Гостролуччя 434
Грабське 545
- Данина** 10, 13-23, 25, 26, 29-33, 35-
37, 39, 40, 42, 45, 47, 48, 52-54, 56-59,
61-63, 65-76, 79, 83, 86, 87, 91, 92, 94,
95, 101, 108, 110, 114-117, 119, 121,
124, 127, 129, 130, 132, 133, 136-138,
148, 150, 151, 156, 162, 165, 166, 170,
173, 185, 188, 191-193, 196, 204, 205,
208-211, 213, 215, 217, 218, 223, 226,
227, 236, 240-243, 248-252, 255, 257,
259-263, 266, 270, 273, 275, 277, 280,
281, 283, 288, 289-292, 294, 299-302,
304, 307, 308, 311, 312, 315-323, 326,
327, 329, 333, 338, 342, 352-354, 356,
357, 362, 363, 365, 366, 369, 372-374,
376, 378, 381, 382, 385-390, 394, 395,
398, 401-404, 406-412, 414, 419-421,
425, 426, 429-431, 434, 438-440, 443,
445, 449-451, 453, 455, 458-461, 463,
465-467, 469-474, 477, 486-488, 493,
497, 498, 500, 503, 504, 507, 510, 511,

- 513, 514, 518, 526, 530, 533, 537, 539,
540, 541, 543-547, 549, 552-554
Данине, *див.* Данина
Данино, *див.* Данина
Даніно, *див.* Данина
Дашенки 549
Держанівка 121, 134
Дрогобич 466
- Заньки** 166, 487
Зруб 111
- Єкатеринбург** 282,
див. також Свердловськ
- Іржавець** 121, 271
- Калинівка** 110, 111, 119, 121
Кам'янець-Подільський 16, 20, 483
Київ 236, 265, 287, 298, 317, 318,
325, 331, 332, 386, 429, 448, 483,
504, 551, 554
Козари 280
Колісники 121
Коломійцівка 110, 112, 121, 144,
163, 214, 315, 443
Конотоп 272
Корюківка 280
Криниця 69
Кропивна 167, 315, 329
Крути 315
Курилівка 315
Куликівка 353, 520
- Леонідівка 110, 148, 157, 214,
263, 442
Лихачів 121, 214, 292
Липовий Ріг 13
Лісові Хутори 111, 118, 121, 129,
152, 153, 156, 157
Лосинівка 13, 14, 25, 44, 76, 86, 101,
108-112, 119, 124, 140, 148, 156, 157,
164, 167, 193, 205, 226, 257-259, 262,
264, 270, 275, 281, 315, 319, 329, 362,
377, 390, 411, 419, 421, 441, 442, 446,
447, 450, 451, 458, 459, 463, 487, 515,
518, 520, 525, 527, 547
Лосинівка, станція 167
Лустівка 69
Львів 544
- Макіївка** 14, 110-112, 148, 257, 263,
315, 319, 438, 443, 520,
539, 540
Мена 353, 354, 362, 365
Миколаїв 347
Монастирище 216
Москва 16, 78, 81, 123, 149, 163, 165,
179, 214, 255, 265, 269, 272, 339, 360,
384, 386, 391, 392, 394, 395, 442, 443
Мрин 14, 119, 214, 525, 527, 554
Мукачів 466
Мурманськ 165
- Наумівка** 551
Неграші 430
Ніжин 13-16, 18, 29, 33, 35, 36, 40,
61, 76, 81, 82, 91, 101, 109, 147, 184,
205, 243, 251, 259, 266, 278, 279,
302-304, 310-312, 316, 318-320, 325,
327, 329, 330, 332, 335, 336, 343, 344,
351, 353, 362, 371, 375, 380, 381, 382,
384, 386, 413, 417, 426, 429, 438, 441,
446, 447, 462, 466, 469, 476, 498, 503,
517, 518, 545, 554
Носівка 14, 61, 81, 82, 87, 117, 121,
123, 132, 133, 143, 144, 150, 155, 168,
181, 186, 205, 214, 252, 257, 259, 315,
329, 342, 384, 441, 507, 518
- Пашківка** 315
Петербург 50, 432

- Підволочиськ 20
Плоске 14
Погребець 69, 148
Прилуки 264
Прохори 312
Пустотине 111, 148, 214, 262, 443
- Рівне** 287
Рівчак 14, 148, 315, 334,
див. також Рівчак-Степанівка
Рівчак-Степанівка 109, 111, 112,
214, 257, 319, 443
Рогозів 434
- Сальне** 14, 86, 110, 148, 157, 167,
257, 259, 263, 315, 443,
447, 487
Самара 343
Саратов 274, 343
Свердловськ 282, 284
Селище 111, 121
Синяки 69
Сосниця 102, 109
Срібне 280
Степанівка 119, 148
Степний 72
Степові Хутори 69, 104, 109, 110, 112,
121, 128, 143, 148, 156, 163, 214, 252
Стодоли 13, 14
- Талалаївка** 14, 44, 167, 216, 270,
271, 315, 329, 481, 487
Татарівка 110, 134, 148, 254, 262,
266, 315, 443, 530, 531
Терешківка 111, 140, 257, 315, 443,
447, 525
Тернопіль 20
Тертишники 69, 121, 156
Требухів 434
- Фастів** 20
- Філівка, *див. Хвилівка*
- Харків** 81, 103, 104, 190, 227, 236,
330, 344, 345, 347, 348, 363, 462,
475, 485, 523
Хвилівка 279
Хотинівка 119, 132, 133
Хрещате 134
- Червоне** 109, *див. також Балка*
Червоний Колодязь 443
Червоні Партизани 44, 108, 109,
110, 113, 119, 124, 133, 156, 157,
457, 464, 518, 522,
див. також Володькова Дівиця
Червонопартизанське 108,
див. також Володькова Дівиця
Чернівці 448
Чернігів 15, 81, 109, 269, 287, 312,
352, 360, 362, 384, 390, 395, 443,
476, 503, 539, 544, 554
Черняхівка 315, 487
Чубарівка 156
- Шатура** 8, 13, 25, 47, 69, 70, 72, 73,
76, 92, 101, 104, 105, 108, 110, 114,
115, 119, 121, 124, 125-127, 130, 131,
133, 134, 137, 148, 151, 153, 155, 156,
163, 167, 193, 201, 209, 210, 213-215,
220-222, 229-232, 235, 250, 252, 255,
259, 260, 264, 270, 274, 275, 278, 279,
286, 294, 315, 329, 331, 335, 336, 338,
343, 350, 364, 388, 413, 417, 434, 438,
442, 469, 470, 472, 473, 487, 511, 537,
540, 545
Шевченківське 121
Шлях Ілліча 172-174, 423, 424, 545
Шняківка 113, 148, 263, 377, 443
- Щастинівка** 350
- Яхнівка** 112, 113, 226, 464, 512

Summary

Mykola Tymoshyk. The village

Volume 2. “A difficult way from Moscow”

The second book is called “A difficult way from Moscow” which is devoted to the history of a Ukrainian village from 1917 till the times of collective farms downfall at the end of 90s of the XXth century. It contains such chapters as “Sovietisation”, “Collectivization and famishment”, “The war”, “The church and events connected with it” and “Not only bread is important”.

There are several tendencies in the course of events, two main are: genetic fear to tell the truth and fight for it and nonpatriotism and indifference of rural intelligentsia.

Little known facts from Ukrainian village life at the beginning of Soviet power settling which have been recently found out in the archives lay the ground of the book. Statistic data about the communal economy in a Ukrainian village before October upheaval of 1917 are presented here as well.

Three stages of Soviet governmental authority formation in villages – so called village executive committees – are viewed. The author presents their first steps analysis. Such phenomena as banditism, Ukrainian peasants’ deserting from Soviet army, well-off peasants land expropriation are cleared up in details. The book also shows peasants’ attitude to authority’s orders, mainly church inhibition.

It also analyses Bilshovyk policy in a Ukrainian village in the 20s of the XXth century. The essence of this policy lied in the fact that instead of free sale of food products and agricultural raw materials peasants had to hand that over to the state. New Soviet notions – prodroskladka and product contribution are brought in. The reasons due to which peasants could not fulfill that contribution are shown.

The archive data show the ways Soviet power used to extort provisions from peasants: contributory courts and obligatory working duties.

Unknown before documents about the ways peasants were punished like economic repressions, arrests; who were those arresting peasants for not being able to fulfill contributions are introduced.

The process of formation of a new communist oriented layer of Soviet power in a Ukrainian village is described. The book gives the information about the order of the first election organization and the bilshovyk criteria for the candidates for the position of a village chairman. It also analyses the character, amount of work, structure of village councils, personnel and its salaries. It also tells about the widespread features of new power such as permissiveness, lawlessness and excessive drinking of its representatives. It gives examples of secret spying after those whose viewpoints differed from the official ones. The author emphasizes on the factors such as peasants' resistance, overestimated demands of superior authority, fear of punitive measures which made the position of a village chairman of no prestige.

The analysis of local press activity in terms of its propaganda actions, directed to communization and denationalization of a Ukrainian village is made. Publications of Nizhyn regional newspaper "New Village" and local newspapers of Chernihiv districts – "Red Nosivka Region" (Nosivka) and "Intensified Labour" (Losynivka) in the period between late 20th and 30th of the XXth century have been used as the basis of the analysis. The problem states that during a long period of Ukrainian Press history studies the approach was that of a Soviet-Russian scheme: preconditions of this or that periodical foundation, editorship, thematic range, design.

Conclusions focus on the fact that the ruling party tried to create a new type of relations in a village by all means. It included the influence of communist ideology, disregard of national peculiarities, privacy and so on.

The author also presents the information about the simulated by NKVD case about anti-Soviet Ukrainian national counter-revolutionary rebellious organization in the village of Danyna which has never been published before.

He has studied two-volume rare archive document which proves that the case was a total fake and shows cynicism of the Soviet power as for the dissention and national identity of the Ukrainians after the famishment of 1933.

The author gives the description of the actions preceding the trial, mainly arrests, expropriation of public property, the way compromising materials were collected, interrogations, imprisoning in one-man cells, promises about clemency. He also describes the behavior of witnesses who were also forged, because almost all of them were either the representatives of the Soviet power or those who

supported them. All that led to the tragic denouement: eight guiltless peasants and their minister Rev. Ivan Zotsenko were executed due to the decision of the ominous “triplet”.

Development of All-Ukrainian Autocephalous Movement on the territory of left-bank Ukraine has been investigated on the example of several villages. A short chronical of UAOC (Ukrainian Autocephalous Orthodox Church) formation and development after October revolt of 1917 is presented alongside with the stages of autocephalous movement expansion all over Ukraine.

The consequent chapter shows the evolution of peasants' consciousness in terms of the liturgy language and mass conversion of religious communities into a new Ukrainian church. It also shows the way new church communities' regulations were formed and registered. The differences in church decoration and in the way ceremonies were held are given here as well.

The author also gives the analysis of power repressive measures against UAOC. The emphasis is on the change of legislative basis, discrediting evidence on each clergyman, church property confiscation in favour of state, restrictions of clergy's rights, enforcement to disavow holy orders and to deny one's faith in press, arrests and shooting down the clergy.

If to judge by the scale of data and facts, chapter structure, detailed description of events, chronologic approach, accessibility of statements, rich language, this edition may be called the Ukrainian village life encyclopedia.

Документально-публіцистичне видання

**Тимошик Микола Степанович
СЕЛО**

У двох томах

Том 2. Трудний шлях відмосквлення

Художнє оформлення
Сергій Тарасенко

Редактори
*Надія Тимошик,
Наталя Процько*

Коректор
Тетяна Тимошик

Оригінал-макет
Олександр Судариков

Формат 60x84/16.

Обл.-вид. арк. 38,25. Ум.-друк. арк. 36,25

Папір офсетний. Замовлення №

ТОВ «Видавниче підприємство «Ярославів Вал»»

Адреса: 01134 м. Київ, вул. Ярославів Вал, 21-Є

Тел.: (044) 234-15-24

e-mail: yar_val@ukr.net

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єкта видавничої діяльності

ДК №2971 від 12.09. 2007 р.

Віддруковано:

ТОВ «Друкарня «Рута»»

м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1

Свідоцтво ДК №4060 від 12. 09. 2007

Тел.: (03849) 4-22-50

e-mail: drukruta@ukr.net